

THE UNĀDISŪTRAS IN VARIOUS RECENSIONS

Part IV

AUNĀDIKAPADĀR NAVA

By

PERUSŪRI

Edited by

T.R. CHINTAMANI

THE UNADISUTRAS Part IV AUNADIKAPADAR NAVA
CHINTAMANI

NAVRAING

About the Book

The text of the Unadisutras has been published in four parts. The Unadisutras form one of the supplements to the study of Sanskrit Grammar in all its systems. Every system of Sanskrit Grammar has its Unadisutras and many of them remain unpublished. And the Unadisutras of many of these systems have got authoritative commentaries by eminent writers.

The most popular of the several sets of Unadisutras is the one that has been commented upon by Ujjvaladatta, Bhamaji Diksita and others. This is the most favoured Unadisutra as it belongs to the system of Panini.

Published as Madras University Sanskrit Series No.7.

First Published 1933.

Reprint 1991.

Digitized by Madhuban Trust

Digitized by Madhuban Trust

THE UNĀDISŪTRAS IN VARIOUS RECENSIONS

PART IV

AUNĀDIKAPADĀRNAVA

Digitized by Madhuban Trust

Digitized by Madhuban Trust

IT IS A REPRODUCTION OF EARLIER EDITION OF
AUNĀDIKAPADĀRNAVA (THE UNADISUTRAS IN VARIOUS
RECENSIONS - PART IV) BY PERŪSURI

AUNĀDIKAPADĀRNAVA

BY

PERUSURI

EDITED BY

T. R. CHINTAMANI, M.A., PH.D.

SENIOR LECTURER IN SANSKRIT, UNIVERSITY OF MADRAS

navrang

1991

The publication has been brought out with financial assistance from Government of India, Ministry of Human Resources Development

If any defect is found in this book; please return the copy by V.P.P. to the publisher for exchange free of cost of postage.

Madras University Sanskrit Series No.7, Part 4

First Published 1939

Reprinted 1991

ISBN: 81-7013-096-4

Rs. 158 per set of 4 parts
= Parts I, II, IV and VI

Published by:

Mrs. Nirmal Singal, for NAVRANG
Booksellers and Publishers
RB-7 Inderpuri, New Delhi 12
Phones: 589914, 589914

Printed by:

Diamond Printers, B-74 Phase II Naraina
Industrial Area, New Delhi 28

Digitized by Madhuban Trust

मद्रपुरीयविश्वविद्यालयसंस्कृतग्रन्थावलि:

ग्रन्थाङ्कः ७.

औणादिकपदार्णवः

पेरुसूरिविरचितः

संपादकः

ति. रा. चिन्तामणिः

नवरंग, नई दिल्ली

1991

Digitized by Madhuban Trust

CONTENTS

Foreword	...	ix
Preface	...	xi
Introduction	...	xiii
List of works and authors referred to	...	xix
Text	...	१-२०४
Index of Sūtras	...	१-९
Index of words	...	११-५४
Errata	...	५५

FOREWORD

The Auṇādikapadārṇava is a work in the form of metrical stanzas, dealing with an explanation of the Uṇādi Sūtras of Pāṇini. The manuscripts on which the edition is based are incomplete and as such it is not possible to present the work in its complete form. The importance and usefulness of this work is quite plain. I have very great pleasure to introduce it in this series.

University of Madras. }
1st March, 1939. }

C. KUNHAN RAJA,
General Editor.

Digitized by Madhuban Trust

PREFACE

The Aṇḍikapadārṇava of Perusūri, which is being issued now for the first time as the fourth part in the "Uṇḍi Sūtras in Various Recensions" is based on two copies of the work, one in palm leaf and the other in paper, both deposited in the Government Oriental MSS. Library, Madras. The records do not show, but it is very likely that of the two, the paper manuscript in Devanāgarī is a transcript made from the palm leaf original in Telugu characters, as the errors of omission and commission, happen to be common. In the alternative, the original might have been the same for the paper as well as palm leaf MSS. now available. For all practical purposes therefore, it should be admitted that the present edition is based on a single manuscript.

Brahmaśrī Rao Bahadur S. K. Padmanabha Sastrigal, formerly of the Presidency College, Madras, and now of the Madras Sanskrit College, has been, as usual, unstinting in his willingness to help me in this publication. He has found time in spite of delicate health and heavy work, to read through the proofs and make valuable suggestions and I wish to express my grateful thanks to him. Brahmaśrī S. K. Ramanatha Sastrigal, my former Colleague in the University was good enough to read through a major portion of the proof and I am much

indebted to him. Dr. C. Kunhan Raja, my colleague and Head of the Department has been of great help to me in this, as in other publications, and I am much obliged to him. I thank the Curator of the Government Oriental MSS. Library, Madras, for having placed the manuscript at my disposal for a long time.

Calcutta, }
1-2-1939. }

T. R. CHINTAMANI.

INTRODUCTION

The Auṇādikapadārṇava, as the name indicates, is as it were an ocean of words derived through the Uṇādi sūtras. Perusūri, the author tells us that his father and mother bore the same name—Veṅkaṭeśvara. As the name of a lady, the word Veṅkaṭeśvara would have taken the form Veṅkamma, Veṅkaṭammā or Veṅkaṭāmbā. He probably hailed from the city of Kāñcīpura in the Chingleput District of the Madras Presidency. This hypothesis is based on the remarks of the author in the opening passage¹ where he pays his respects to śrī Kāmākṣī, the presiding deity of the city of Kāñcīpura. He says:—

श्रीकाञ्चीनगरावासामाकाङ्क्षितफलप्रदाम् ।
कामारिप्रेयसीं शश्वत्कामाक्षीं कलयामहे ॥

And at the end of the first pāda again we find

कामिनि कामद्विषतः कामितफलदायिनि प्रपत्तिञ्जयाम् ।
कामिह शरणयिताहे कामाक्षि विना दयावती भवती ॥²
अम्ब कामाक्षि कल्याणि शम्बरारातिजीविके ।
विम्बशोणाधरे चन्द्रविम्बकान्तानने नमः ॥³

Unless the author had something to do with the city of Kāñcīpura, it is difficult to explain why he chose the presiding deity of that city for special worship.

Very little is known about the personality of the author, except the fact that both his parents bore the same name, even like Jaratkāru of Purāṇa fame. They were named Veṅkaṭeśvara. In all likelihood the father was

1. Page 1.

2. Page 80.

3. Page 81.

known by the name Veṅkaṭeśvara and the mother, Veṅkammā or Veṅkaṭāmbā. The name Perusūri is generally associated with Āndhras in this part of the country and it is not unlikely that Perusūri was an Āndhra himself. It may be mentioned, by the way, that in the past, as now, there were many Āndhras domiciled in Kāñcīpuram and many of them were great scholars to add. In addition, he tells us that he belonged to the family of Śrīdhara in the verse

इति श्रीधरवंशेन रचिते पेरुशास्त्रिणा

which occurs as the colophon at the end of the second¹ and the third² pādas. But who that Śrīdhara was, we are not in a position to know.

In the verses

स्वशय्यापक्षपातेन तदुक्तिव्याचिकीर्यया ।

अवतीर्णं हरिं वन्दे वासुदेवाध्वरिच्छलात् ॥

तच्छिष्योऽहं पेरुसूरिर्मयोणादिपदार्णवः ॥³

Perusūri tells us that he is the pupil of one Vāsudevādhvarin, who was the very God Mahāviṣṇu descended into the mortal world, merely with a desire to comment upon the work, composed by one who was his bed in Vaikuṇṭha. In other words, Patañjali the author of the Mahābhāṣya is generally believed to have been an avatāra of Ādiśeṣa and since the teacher of Perusūri was known by the name of Vāsudeva, the author cleverly puts it that Mahāviṣṇu Himself has come down on account of His partiality to Ādiśeṣa, to comment upon his work, the Mahābhāṣya.

Now, who is this Vāsudevādhvarin? In grammatical literature, we find only one Vāsudevādhvarin so far, and that is the author of the Bālamānoramā; but it should be

1. Page 121.

2. Page 162.

3. Page 1.

borne in mind, that it is not a commentary on the Mahābhāṣya. The expression तदुक्तिव्याचिकीर्षया need not necessarily mean that a commentary was composed; perhaps Vāsudevādhvarin was a good exponent of the Mahābhāṣya, in which case, he might have been identical with the author of the Bālaṃanoramā. If we thus assume that he was a pupil of Vāsudevādhvarin, his date may be put, with a fair amount of certainty, in the beginning of the 18th century. But there are certain other difficulties in the way. Among the works and authors mentioned by Perusūri, we do not find anybody that is later than 1400 A.D. Among those mentioned, the Medinī Kośa happens to be the latest, from the chronological point of view. Among the commentators on the Uṇādi Sūtras, he mentions only two i.e. that of Ujjvaladatta and the Daśapādīvṛttikāra; and these are older than 1300 A.D., The omission of Bhaṭṭoji's name is significant. It may not be unreasonable to suppose that Perusūri lived after 1350 and before 1600 A.D. the probable date of Bhaṭṭoji Dīkṣita, but an argument from negation cannot go a long way.

Again, the points of similarity between the commentary of Perusūri and that of Jñānendra Sarasvatī on the Uṇādi portion of the Kaumudī are many and one can certainly assert that one or the other of the two had occasion to look into the work of the other. If Vasudevādhvarin were the same as the author of the Bālaṃanoramā, then Perusūri is certainly indebted to Jñānendra Sarasvatī. Bhānuji Dikṣita, the son of Bhaṭṭoji and author of the Vyākhyāsudhā, a commentary on the Amarakośa quotes certain verses anonymously in connection with the meanings of particular words and they are found in the Auṇādīkapadārṇava. But one is not sure whether those verses have not been extracted from other lexicons by the author of the Auṇādīkapadārṇava also. Under these

circumstances, the problem of the date of Perusūri should be left an open question.

A few remarks have to be made on the nature of the method adopted by the author in this work. He tells us at the outset that his is a critical edition of the text of the Uṇādi sūtras, indicating the differences in the readings of the text, and discussing which sūtras do not form part of the text and which sūtras have been mistaken by others as not genuine, i.e. to be later accretions. He says:—

प्रक्षितसूत्रत्यागश्च क्लृप्तसूत्रार्थवर्णनम् ।

तत्पाठभेदकथनं सन्दिग्धप्रक्रियाकथा ॥¹

Again, before beginning his comments on the first sūtra, he says सांप्रदायिकोऽयं पाठः । अन्ये तु “कृपावाजि” इति वापाधात् व्यत्ययेन पठन्ति ॥² Again on the third sūtra he says केचिदत्र रसिं न पठन्ति ।³ Instances may be multiplied, but particular attention is invited to the following passages one occurring at the end of first pāda, where we find

अस्मिन्पादे “सप्यशूभ्यां तुट् च” इत्यनन्तरम् “नुदंशोर्गुणश्च” इति, “सहेः पप् लुक् च” इति च सूत्रद्वयं नवन्, दशन, पट् इति शब्दव्युत्पादकमुज्ज्वलदत्तेन व्याख्यातम् । एवम् “सृजेश्च” इत्यनन्तरम् “खण्डेश्च” इति सूत्रम् । एवमन्यैरपि तैस्तैः वृत्तिकारैः कानिचित्सूत्राणि अधिकानि व्याख्यातानि । सूत्रक्रमभेदश्च भूयान् परिदृश्यते । पाठभेदाश्च भूयांसः इति सांप्रदायिक एवाश्रित इत्यलं बहुना ॥⁴

and the other in the beginning of the fourth pāda where the author says:—

अत्र प्रत्ययेषु मतभेदात् सूत्रपाठभेदः । आद्यस्य निरनुबन्धकस्य पाठादन्तीयतुजित्यादि । इष्टचः स्थाने इष्णुच् पठ्यते । इन्स्थाने इशन् ।

1. Page 2.

2. Page 2.

3. Page 10.

4. Page 80.

इथिनस्थाने इथिः । उल्यनन्तरं असल्यस्थाने अचः अपो वा । तदनन्तरस्व
आस इति दीर्घादिः, अस इति ह्रस्वादिर्वा । उभयथापि न सन्धिचिह्नः ॥^१

In commenting upon the sūtras, which he does in metrical form, the author takes us, wherever necessary, through all the processes of derivation, citing the sūtras on which the particular *prakriyā* is based. One instance will suffice :—

अतिकारुतिकान्ता कारुमत्र तु नोङ् भवेत् ।
डौयुक्त्यनन्तरो हि स्त्रीप्रत्ययोऽनुपसर्जनात् ॥
नात्र तत्पुरुषत्वेऽपि रैरवल्लिङ्गता भवेत् ।
द्विगवादिवाक्येन गतिसमासे तन्निषेधतः ॥
कुङ्गत्यादिसमासोऽत्र गतिशब्दोपलक्षितः ।
ईको ह्रस्वोऽङ्ग इत्युक्तेस्तस्योत्तरपदे परे ॥
भवेत्कारुपतिः कारूपतिरित्यादि सर्वतः ।
सहस्वाह्रस्वभेदेन द्विधा रूपविनिर्णयः ॥^२

In addition to giving the *prakriyā* in full, we find the author attempting at giving the forms that could be derived from the word, whose derivation is sought to be explained in the sūtra. He says

प्रसङ्गात्कवचिदन्येषामपि संस्पर्शशालिनाम् ।
व्युत्पादनमिह प्रायः क्रियते धीविविक्तये ॥

I shall illustrate this point by mentioning all the forms that are mentioned by the author as could be derived from the word कारु, whose derivation is given in the first sūtra. They are :—

कारुः ; कारुः ; अतिकारुः ; कारुपतिः ; कारूपतिः ; कारुतमा ; कारुतमा ;
कारुतरा ; कारुचेली ; कारुचेलितमा ; कारुक्रा ; कारुकाभार्या ; बाहुकारुकः ;

१. Page 163.
२. Pā. IV-i-13.
३. Pā. IV-i-14.
४. Pā. II-iv-26.

५. Pā. II-ii-18
६. Pā. VI-iii-61.
७. Page 3.

कारुभार्यः; कारवः; कारविः; कारवायणः; कारवायणिः; कारवायणी;
 कारेयः; कारेयी; कारवीभार्यः; कारवकः; कारविका; कारविकाभार्यः;
 कारुकम्; कारवीयः; कारुमयम्; कारुमयम्; कारव्यम्; जरत्कारः;
 जारत्कारवः; जारत्कारेयः।

Obviously the scheme of the author is very ambitious; and one should admit that the author has succeeded in a remarkable degree in his scheme. It is really, therefore, unfortunate that such an informing work as this, is not available beyond the middle of the fourth pāda (IV-156). Let us hope that ere long, a complete copy of the work would be available for presenting the work, in its entirety.

T. R. CHINTAMANI.

LIST OF

WORKS AND AUTHORS REFERRED TO

	Page.	Verse.
Bopadeva	...	50—523.
Daśapādī	...	60—637 ; 128—63 ; 152—321 ; 153—341 ; 159—404 ; 163—6 ; 169—66 ; 180—189 ; 188—288.
Daśapādīvṛtti	...	180—191.
Dharaṇi	...	148—279.
Dvirūpakośa	...	10—93 ; 163—5 , 172—103.
Kaiyaṭa	...	138—169 ; 141—206.
Keśavamālā	11—107.
Mādhava	...	99—178.
Māgha	60—637.
Maitreya	...	50—524.
Mantrabhāṣya	170—82.
Medinī	...	38—395 ; 148—279.
Nyāsa	...	50—522.
Purāṇa	...	182—212.
Rabhasa	148—279.
Rakṣita	163—4.
śabdārṇava	158—387-
Samsārāvarta	...	39—405.

xx

	Page.	Verse.
Srīpati	...	38—394.
Ujjvaladatta	...	141—206 ; 147—271 ; 169—66 ; 188—288.
Vāmana	...	25—259.
Vedabhāṣya	150—306.
Vedanighaṇṭu	...	85—36.
Viśvaprakāśa	1—8 ; 147—271 ; 148—279.
Vṛttikāra	...	41—421.
Yājñavalkya	114—336.

॥ श्रीपेरूसूरिविरचितः ॥

॥ औणादिकपदार्णवः ॥

प्रथमः पादः

आदिव्याकरणादीनां प्रामाण्यं यन्निबन्धनम् ।
तस्मै विश्वात्मने वृद्धप्रयोगब्रह्मणे नमः ॥ १ ॥
श्रीकाञ्चीनगरावासामाकाङ्क्षितफलप्रदाम् ।
कामारिष्येसीं शश्वत्कामाक्षीं कलयामहे ॥ २ ॥
जरत्कारू इवान्योन्यमाख्ययानन्ययोत्सुकौ ।
श्रीवेङ्कटेश्वरौ मातापितरौ संश्रये श्रियै ॥ ३ ॥
स्वशय्यापक्षपातेन तदुक्तिव्याचिकीर्षया ।
अवतीर्णं हरिं वन्दे वासुदेवाध्वरिच्छलात् ॥ ४ ॥
तच्छिष्योऽहं पेरूसूरिर्मयोगादिपदार्णवः ।
क्रियते बालबोधाय वृद्धप्रामाण्यशासनात् ॥ ५ ॥
पञ्चपादीप्रकारेण सिद्धान् शब्दानुणादिषु ।
संगृह्य पदैः क्रमशस्तत्तदर्थो निरूप्यते ॥ ६ ॥
प्रसङ्गात्कचिदन्येषामपि संस्पर्शशालिनाम् ।
व्युत्पादनमिह प्रायः क्रियते धीविविक्तये ॥ ७ ॥
कोशान्विश्वप्रकाशादीन् पर्यालोच्य विशेषतः ।
वृत्तीश्रोणादिसूत्राणां प्रयोगाणामपि स्थितिम् ॥ ८ ॥
असन्देहाय लिङ्गानां नाम्नामपि सविस्तरम् ।
कृतस्सतां मुदे भूयादौणादिकपदार्णवः ॥ ९ ॥

स्त्रीपुंनपुंसकाख्यानां लिङ्गानामिह निर्णयः ।
 अन्यकोशेष्विव प्रायो ज्ञेयः प्रकरणादिना ॥ १० ॥
 प्रक्षिप्तसूत्रत्यागश्च क्लिष्टसूत्रार्थवर्णनम् ।
 तत्पाठभेदकथनं सन्दिग्धप्रक्रियाकथा ॥ ११ ॥
 एषा चतुष्टयी कोशादन्यस्था[स्मा]दिह भेदिका ।
 उणादयो बहुलमित्युक्तिराचार्यदर्शिता ॥ १२ ॥
 सर्वेषामप्युपाधीनामन्यथात्वस्य साधिका ।
 तेन लोपागमादेशप्रकृतिप्रत्ययस्वराः ॥ १३ ॥
 यथाकामं विभिद्यन्ते स्याच्च वर्णविपर्ययः ।
 संज्ञासु धातुरूपाणीत्यादिवार्तिकशासनात् ॥ १४ ॥
 अप्यशिष्टाः सूत्रकृता संज्ञाः साधयितुं क्षमाः ।
 संज्ञायां वर्तमाने च कालेऽर्थे स्युःरुणादयः ॥ १५ ॥
 कचिद्धूतेऽपि दृश्यन्ते गर्भ्यादिस्तु भविष्यति ।
 दौशगोप्तौ संप्रदाने कारके विनिपातितौ ॥ १६ ॥
 भीर्मादयोऽप्युपादाने तदन्यार्था उणादयः ।
 असंज्ञायामपि भवन्त्येते बाहुलकात्कचित् ॥ १७ ॥

कृपावाजिमिस्वदि-
 साध्यशूभ्य उण्
 ॥ १-१ ॥

सांप्रदायिकोऽयं पाठः । अन्ये तु “कृपावाजि”
 इति वापाधातू व्यत्ययेन पठन्ति ।

कारुशिशल्पीन्द्रयोश्शिल्पे कारके विश्वकर्मणि ।
 संज्ञाजातिक्रियास्वेवमेष त्रैधमभूदिह ॥ १८ ॥
 जातित्वे तु स्त्रियां कारूः ऊर्ध्वतस्सूत्रदर्शनात् ।
 मनुष्यजातेरुत ऊर्ध्वोऽन्यत्राप्ययोपधात् ॥ १९ ॥

१. Pā. III-i-1.

६. Pā. III-iii-3.

२. Vā. II1-i-1.

७. Pā. III-iv-73.

३. Pā. III-ii-185.

८. Pā. III-iv-74.

४. Pā. III-ii-123.

९. Pā. IV-i-66.

५. Pā. III-iii-2.

अतिकारुतिक्रान्ता कारुमत्र तु नोद् भवेत् ।
 डौबुत्तघनन्तरो हि स्त्रीप्रत्ययोऽनुपसर्जनात् ॥ २० ॥
 नात्र तत्पुरुषत्वेऽपि वैरवलिङ्गता भवेत् ।
 द्विग्वदिवाक्येन गतिसमासे तन्निषेधतः ॥ २१ ॥
 कुँगत्यादिसमासोऽत्र गतिशब्दोपलक्षितः ।
 ईको ह्रस्वोऽड्य इत्युक्तेस्तस्योत्तरपदे परे ॥ २२ ॥
 भवेत्कारुपतिः कारूपतिरित्यादि सर्वतः ।
 सहस्वाह्रस्वभेदेन द्विधा रूपविनिर्णयः ॥ २३ ॥
 अन्यस्याप्येवमह्यन्तस्येगन्तस्य विभाव्यताम् ।
 अस्माद्बहुष्वतिशये स्वार्थिकस्यात्तमव्यदि ॥ २४ ॥
 तरब्दयोरतिशये विभज्योपपदेऽपि चेत् ।
 प्रशंसायां रूपविति रूपि स्वार्थिके तथा ॥ २५ ॥
 एवंविधे तथैवेपैदसमासौ च कल्पपि ।
 १चेर्लङ्बुवगोत्रमतहतेष्वेतेषु पञ्चसु ॥ २६ ॥
 नद्याश्लेषस्याद्यनेन ह्रस्वे सूत्रेण पाक्षिके ।
 भवेत्कारुतमा कारुतमा कारुतरादयः ॥ २७ ॥
 एवं द्विधा योजनीयाः सहस्वाह्रस्वभेदतः ।
 अजाद्यतष्टाविति टासमवाद्यन्ततः स्त्रियाम् ॥ २८ ॥

१. Pā. IV-i-13.

२. Pā. IV-i-14.

३. Pā. II-iv-26.

४. Pā. II-ii-18.

५. Pā. VI-iii-61.

६. Pā. V-iii-66.

७. Pā. V-iii-67.

८. Pā. VI-iii-46.

९. Pā. VI-iii-44.

१०. Pā. IV-i-4.

1. This and the next ardha are read in the original as follows:—

चेल्ङ्बुवगोत्रेषु मतहतयोरेषु पञ्चसु परेषु ।

नद्याःश्लेषस्याद्यनेन सूत्रेण पाक्षिकह्रस्वे ॥

कारुवेलीति टित्वेन टिट्ढाणजिति ङीव्वशात् ।
 पञ्चकुत्सार्थकावृत्तिविषये चेलडादयः ॥ २९ ॥
 धैरूपकलपादिसूत्रे ब्रुवेत्युक्त्वा निपातनात् ।
 न्रैवो वचिर्गुणो वा न ब्रुवशब्दे पचाद्यचि ॥ ३० ॥
 अङ्गन्तनद्या इत्युक्तं ङ्यन्तैकाचोऽपि वक्ष्यते ।
 कारुचेलितमेत्यादौ वाच्ये तदतिशायने ॥ ३१ ॥
 नित्य एव भवेद्ध्रस्वो धैरूपेत्यनुशासनात् ।
 अज्ञातादिष्विहार्थेषु कप्रत्ययविधौ सति ॥ ३२ ॥
 कृते केऽणं इति ह्रस्वे कारुका स्वार्थ उच्यते ।
 न पुंवत्कारुकाभार्ये जातेश्चेति निषेधतः ॥ ३३ ॥
 ह्रस्वो न बहुकारुक इत्यत नै कपि स्मृतेः ।
 ऊङ्त्वान्न पुंवद्भावोऽस्ति कारुभार्य इति स्थले ॥ ३४ ॥
 अनुङ्न्तैकवाक्यत्वापन्नं पुंवत्वशासनम् ।
 जातेश्चेति निषेधस्तदप्राप्तेर्न प्रवर्तते ॥ ३५ ॥
 अस्य क्रियाप्रधानत्वे नै लोकेति निषेधतः ।
 पष्ठ्याः कारकसंबन्धे कार्यं कारुरितीष्यते ॥ ३६ ॥
 कारवः कार्वपत्येऽणा कारविर्वा निकथ्यते ।
 सूत्रेण नियमादेको गोत्र इत्युपदर्शनात् ॥ ३७ ॥
 गोत्रापत्ये तु सर्वत्र कारवोऽणप्रत्ययाद्भवेत् ।
 उद्दीक्षां वृद्धादगोत्रादिति फिञ्प्रत्ययस्मृतेः ॥ ३८ ॥

१. Pā. IV-i-15.

७. Pā. VII-iv-14.

२. Pā. VI-iii-46.

८. Pā. VI-iii-41.

३. Pā. II-iv-53.

९. Pā. II-iii-69.

४. Pā. VI-iii-46.

१०. Pā. IV-i-93.

५. Pā. VII-iv-13.

११. Pā. IV-i-157.

६. Pā. VI-iii-41.

कारवायणिरथापि स्याद्बुधैः [रत्रापि बुधैः] कारववत्
 स्मृतः ।
 फिनन्तात्तु कृतस्याणो यतो ष्यक्षत्रियेति लुक् ॥ ३९ ॥
 पुत्रेऽपि पितृवद्भूनि कारवायणिरिष्यते ।
 स्त्रीत्वे न युवसंज्ञेति न गोत्रात्प्रत्ययोदयः ॥ ४० ॥
 संज्ञात्वे नामधेयत्वादिति वृद्धत्वमस्य वा ।
 वृद्धत्वे पूर्ववत्किन् स्यादवृद्धत्वे तु फिन् भवेत् ॥ ४१ ॥
 यतः प्राचामवृद्धात्किन् बहुलं शासनं स्फुटम् ।
 वैकल्पिकाभ्यां फिन्फिन्भ्यां मुक्तेऽस्मादण्विधिर्भवेत् ॥
 एवं फिनन्ताद्यून्यण्वेदजित्वात्कारवायणः ।
 प्रत्ययो यून्यगोत्रान्तात् गोत्राद्यून्यस्त्रियामिति ॥ ४२ ॥
 कार्वा अपत्ये कारेयः स्त्रीभ्यो ढगिति ढगिवेः ।
 उवर्णलोपो ढे लेपोऽकट्ठा इति विधानतः ॥ ४४ ॥
 अपत्यप्रत्ययान्तानां जातिकार्यातिदेशनात् ।
 स्त्रीत्वेऽणन्तात्कारवीति जातेरस्त्रीति जातिडीप् ॥ ४५ ॥
 फघन्तादितौ मनुष्येति डीषा स्यात्कारवायणी ।
 न सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्यनेतद्विषयात् फिनः ॥ ४६ ॥
 कारेयाद्योपधत्वेन यतो नास्तीह जातिडीप् ।
 टिर्द्धाणञादिना डीपि कारेयीत्येव सिध्यति ॥ ४७ ॥
 वृद्ध्यर्थे कारवीभार्य इति पुंस्त्वन्तद्विते ।
 एवमन्यत्र चारक्तविकारार्थेष्वमीषु दिक् ॥ ४८ ॥

१. Pā. II-iv-58.

२. Pā. IV-i-160.

३. Pā. IV-i-94.

४. Pā. IV-i-120.

५. Pā. VI-iv-147.

६. Pā. IV-i-63.

७. Pā. IV-i-65.

८. Pā. IV-i-15.

९. Pā. VI-iii-29.

गोत्रोक्षेत्यादिवुच्यत्र वृन्दे कारवकादिकम् ।
 तैस्वेदमिति चेद्गोत्रचरणौद्भुज् भवेत्तदा ॥ ४९ ॥
 भवेत्कारवकादेव शैषिकोऽङ्केऽपि जात्ययम् ।
 गोत्रादङ्गवदुत्थातः कथ्यते तत आगते ॥ ५० ॥
 अन्येऽप्यङ्के वक्ष्यमाणा एवमूह्या मनीषिभिः ।
 स्त्रीत्वे कारविकेत्वेव प्रैत्ययस्थादितीरणात् ॥ ५१ ॥
 नै कोषधाया इत्येवं पुंवद्भावनियेधतः ।
 भवेत्कारविकामार्य इति तद्धित उक्तितः ॥ ५२ ॥
 श्लाघादाविह भावे च कर्मण्यपि कृते बुद्धिः ।
 श्लाघते कारविकयेत्यादि साधु समर्थ्यते ॥ ५३ ॥
 श्लाघादावेव जातोऽयं स्वभावाद्भर्तते स्त्रियाम् ।
 प्रत्ययस्वरतः कारुकावागायनुदात्तकौ ॥ ५४ ॥
 अतः कारवमात्राजौ स्यात्समूहेऽण्विरोधिना ।
 शिल्पार्थकार्दचित्तेति कारुकं ठकि तस्य के ॥ ५५ ॥
 समूहतद्धितः क्लीवे येनिकैट्यच्चतल् स्त्रियाम् ।
 पुंस्यर्हः खः क्रतौ लिङ्गं ज्ञेयं सामूहिकेष्विति ॥ ५६ ॥
 वृद्धत्वाच्छेषिकेष्वत्र कारवीयश्च शासनात् ।
 परत्वादनुदात्तादित्वेऽपि वृद्धान्मयद्विषेः ॥ ५७ ॥
 बाधित्वाजं कारुमयं कारुमयमितीष्यते ।
 उगवादीति यत्यत्र कारव्यं तद्धितार्थके ॥ ५८ ॥

१. Pā. IV-ii-39.

२. Pā. IV-iii-120.

३. Pā. IV-iii-126.

४. Pā. VII-iii-44.

५. Pā. VI-iii-37.

६. Pā. IV-ii-47.

७. Pā. IV-ii-51.

८. Vā. IV-ii-43.

९. Pā. IV-ii-214.

१०. Pā. V-i-2.

तत्र साध्वपि कारव्यं सर्वसाधारणे यति ।
 उक्तप्रत्ययकार्येषु येषामन्यत्र संभवः ॥ ५९ ॥
 योज्यानि तानि तत्रापि दिगेषा संप्रदर्शिता ।
 सर्वसामान्यकार्यं तु भूयस्त्वान्न प्रदर्श्यते ॥ ६० ॥
 वाच्यलिङ्गत्वमुत्सर्गात्तद्विज्ञेयत्वगम्यताम् ।
 समासे पूर्वकालेति सामानाधिकरण्यतः ॥ ६१ ॥
 पुंस्त्वे स्त्रीत्वे तथालिङ्गे विशिष्टपरिभाषयौ ।
 मुनिभेदे जरत्कारुस्तद्धार्यायां च कथ्यते ॥ ६२ ॥
 संज्ञात्वेन ह्यजातित्वात् ऊर्द्धतोऽत्र न कल्पते ।
 व्ययीपक्षेऽपि नानित्वात्तस्या नैतदिति स्फुटम् ॥ ६३ ॥
 समासात्प्राक् तु संज्ञैव भाविनोति न जातिता ।
 तदपत्ये शिवोदित्वाच्छ्रुद्भादित्वेन चाण्डकोः ॥ ६४ ॥
 स्याज्जारत्कारवो जरत्कारेय इति च द्वयम् ।
 नामत्वात् फिञ्फिनोः प्राग्वत्पक्षे रूपद्वयं भवेत् ॥ ६५ ॥
 वायुस्तु पुंसि विबुधैः पवमाने प्रकीर्तितः ।
 युचा यैजिमनीत्यादिसूत्रे बाहुलकादजेः ॥ ६६ ॥
 र्वा यावित्यादिवाभावे वायुर्भाष्ये निरूपितः ।
 वायव्यं वायुदेवत्ये वायवृत्तित्यादिना यति ॥ ६७ ॥
 औनङ् न देवताद्वन्द्वे वायुशब्दप्रयोगिणि ।
 अग्निवायू च वायवमी पायुः स्याद्रक्षके गुदे ॥ ६८ ॥
 शरीरावयवत्वे तु सति यत्प्रत्यये त्वतः ।
 पायव्यः कथ्यते तत्र भवेत्तद्वहितेऽपि [तद्वितकेऽपि] च ॥

१. Pā. IV-iv-98.

२. Pā. II-i-49.

३. Pari. 72.

४. Pā. IV-i-66.

५. Pā. IV-i-112.

६. Pā. IV-i-123.

७. Un. III-20.

८. Pā. II-iv-57.

९. Pā. IV-ii-31.

१०. Vā. VI-iii-36.

जानु तात्वादिकादेवं शरीरावयवार्थकात् ।
 जायुः पुंस्यौषधे मायुः स्यात्पुमान् पित्तशब्दयोः ॥ ७० ॥
 आत्वे युगागमे चैवं गोमायुर्जम्बुके स.... ।
 इष्टे च मधुरे चैव स्वादुस्त्रिषु निगद्यते ॥ ७१ ॥
 स्वाद्वी स्वादुः स्त्रियां ^१वोतो गुणसूत्रानुशासनात् ।
 स्वादुत्वं स्वादुता पुंवद्भावेनत्वतलोरिह ॥ ७२ ॥
 एवं साध्वाद्युवर्णान्तगुणशब्देषु चिन्त्यताम् ।
 स्वादोरतिशये स्वादुतमः स्वादिष्ठ इत्यपि ॥ ७३ ॥
 एवमेव स्वादुतरः स्वादीयान् विषये स्वेके ।
 स्वादोर्हि गुणशब्दत्वादिष्ठनीयसुनोर्विधिः ॥ ७४ ॥
 पृथ्वादित्वादिमनिचि भावेऽस्य स्वादिमा पुमान् ।
 इष्टेमेयसुटेलेपः ख्यातः सूत्रेण ढेरिति ^३ ॥ ७५ ॥
 स्वाद्वीशब्दादपीष्येरन्निष्ठेमेयसुनो यतः ।
 भैस्यादे तद्धित इति पुंवद्भावो भवेत्तदा ॥ ७६ ॥
 तत्र स्वादीयसी स्त्री स्यात् उँगितश्चेति ङीव्वशात् ।
 स्वादीयसितमा स्वादीयस्तमेत्यादि धादिषु ॥ ७७ ॥
 रूपं स्यादुगितश्चेति द्विधा ह्रस्वविकल्पनात् ।
 पुंवद्भावस्तु तसिलादिष्वाकृत्वसुचः स्मृतः ॥ ७८ ॥
 द्रष्टव्यमेवं धीमद्भिरन्यत्राप्युगितां स्थले ।
 तसिलत्रतलावपि तरप्तमपतिल्ल्यनौ च थाल् ॥ ७९ ॥
 चरङ्जातीयरौ कल्पपदेशीयौ पाशरूपपौ ।
 बह्वल्पाचार्थाच्छसिति यः सोऽन्येषु परिगण्यते ॥ ८० ॥

१. Pā. IV-i-44.

४. Vā. VI-iii-35.

२. Pā. V-i-122.

५. Pā. VI-iii-45.

३. Pā. VI-iv-143.

६. Pā. V-iv-42.

सू. २.]

औणादिकपदार्णवः

९.

तंसिलौदय दत्ते स्युः पुंवद्भावे चतुर्दश
 निपातनेन मान्तत्वमेतस्मिण्णसुलोर्विधौ ॥ ८१ ॥
 स्वादुं कृत्वा त्वसौ स्वादुं कारमचीति बुध्यताम् ।
 समासः स्वादुनोऽस्यामैवाव्ययेनेत्यसाक्षिकः । ८२ ॥
 साधुस्त्रिषूचि ते चारौ सम्ये वाधुषिके तु ना ।
 साध्वसाधुप्रयोगे तु सप्तमीवैवार्तिकोक्तितः ॥ ८३ ॥
 साधुर्मातरि कृष्णोऽयं असाधुर्मातुले मतः
 अनर्चयामपि प्राप्स्यै वार्तिके साधुसंग्रहः ॥ ८४ ॥
 अपु[अप्र]त्याद्युक्तिरतः साधुर्मातरं प्रतिपर्यनु ।
 साध्वाशू अपि पृथ्वादी स्वादिस्त्री के मनिच् ततः ॥ ८५ ॥
 निर्देशादेव वाय्वाशु वर्णसाध्यादि मात्रगात् ।
 सिद्धा उणादयो भूयस्तेषामेषा प्रपञ्चिका ॥ ८६ ॥
 वसन्ति भुवनान्यस्मिन् सर्वत्र वसतीति वा ।
 वासुशब्दो बाहुलकादस्ति नारायणार्थकः ॥ ८७ ॥
 ततः स चासौ देवश्च वासुदेव इति स्मृतः ।
 वासुदेवे भक्तिरस्येत्यर्थे स्याद्वासुदेवकः ॥ ८८ ॥
 वैासुदेवार्जुनाभ्यां वुञ्जति वुन्प्रत्ययस्मृतेः ।
 वुञ् गोर्लक्षत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुञ्जितीह न ॥ ८९ ॥
 नञैषा[नामैषा]न तु गोलाख्या...[क्षत्रियाख्या]चनेत्यलम् ।
 आयुर्जीवितकाले स्यान्मनुष्येऽप्यूर्वशीसुते ॥ ९० ॥
 छन्दस्येवानुशिष्टोऽपि लोके बाहुलकादसौ ।
 एवं छन्दोऽनुशिष्टानामन्येषां लोकवर्तिनाम् ॥ ९१ ॥
 उणादिभाजामेषैव गतिर्ज्ञेया मनोषिभिः ।
 उस्प्रत्यये तु सान्तोऽयमेतेर्णिञ्चेति वक्ष्यते ॥ ९२ ॥

छन्दसीणः ॥ १-२ ॥

१. Pā. VI-iii-35.

४. Pā. IV-iii-99.

२. Vā. II-iii-36.

५. Un. Sūtra II-120.

३. Pā. IV-iii-88.

चाटुस्तु पुंसि राजादिस्तुतौ पशुपिचण्डके ।

विवेः संज्ञापूर्वकस्यानित्यत्वाच्चटुरित्यपि ॥ १०३ ॥

कुप्रत्यये मृगयादिपठनाद्वा भवेदयम् ।

चट्चाद्वित्यपि क्लीवं भट्टचन्द्रेण भाषितम् ॥ १०४ ॥

चाटुकारो नै शब्देति टनिषेधादणा कृजः ।

राहुर्विधुन्तुदे सौत्रपाठाद्वाहुलकेन वा ॥ १०५ ॥

किंजरयोः श्रिणः

॥ १-४. ॥

किंशारुर्ना सस्यशूके विशिखे कङ्कपक्षिणि ।

गर्भाशये जरायुर्ना चफे जविमलेऽम्बुजे ॥ १०६ ॥

उक्तः केशवमालायां सान्तोऽव्ययमिति स्थितिः ।

त्रोरश्च लः ॥ १-५. ॥

तालु स्यात्काकुदे क्लीबमृप्रश्लेषमते त्विह ॥ १०७ ॥

सिध्यत्यालुशशाकमेदे घटघामप्येष कथ्यते ।

कृके वचः कश्च

॥ १-६. ॥

कृकवाकुर्मयूरे च कृकलासे च कुक्कुटे ॥ १०८ ॥

अप्राणिजातेऽप्युक्तेरुवर्णत्वेऽपि स स्त्रियाम् ।

भृमृशीतुचरित्स-
रितनिधनिमिमस्जि-
भ्य उः ॥ १-७. ॥

केचिदत्र धनिघातुं न पठन्ति ॥

भरुस्तु काञ्चने शंभौ स्वामिन्यपि निगद्यते ॥ १०९ ॥

मरुर्धन्वनि शैले च भवेदजगरे शयुः ।

तरुर्वृक्षे चरुः स्थाल्यां तत्स्थत्वादोदनेऽप्ययम् ॥ ११० ॥

त्सरुः खड्गादिमुष्टौ स्यात्तनुः स्त्री स्याद्वपुस्त्वचोः ।

त्रिष्वल्पे विरले सूक्ष्मे तन्वीतनुरिति त्वम् ॥ १११ ॥

वनितावाचिनी प्राहुर्धनुस्तु स्याच्छरासने ।

राशिभेदे प्रियालद्रौ धानुष्केऽपि निगद्यते ॥ ११२ ॥

केचिद्धनुःपट इति प्रियालाल्यां प्रचक्षते ।

वक्ष्यतेऽर्तिपूर्वसूत्रे सान्तावपि तनुर्धनुः ॥ ११३ ॥

१२

श्रीपेरुसूरिविरचितः

[पा. १.]

धनिधातुरसौ कैश्चिदत्र सूत्रे न पठ्यते ।
 मयुस्तुरङ्गवदने मृगेऽपि परिकीर्तितः ॥ ११४ ॥
 आत्वं बाहुलकान्नात्र मद्गुः पानीयवायसे ।
 न्यैङ्कादीनां च सूत्रेण कुत्वमत्र विभाव्यताम् ॥ ११५ ॥

अणश्च ॥ १-८. ॥

चात्कटिवटिभ्यामपि ॥

अणुस्तु मेधवल्लिङ्गः कण्य[कणेऽ]न्तोदात्त उच्यते ।
 कटुः स्त्री कटुरोहिण्यां लताराजिकयोरपि ॥ ११६ ॥
 नपुंसकमकार्ये स्यात्पुलिङ्गो रसमात्रके ।
 त्रिषु तद्वत्सुगन्धोश्च मकरेऽपि खरेऽपि च ॥ ११७ ॥
 वटुर्विप्रसुते नात्र चात्तौ कटुपटू इमौ ।

धान्ये निच्च ॥ १-९. ॥

आद्युदात्तोऽणुशब्दस्तु धान्यभेदे प्रकीर्तितः ॥ ११८ ॥
 धान्यार्थादणुशब्दाद्भवति विभौषातिलेति यति खञि च ।
 भवने क्षेत्रेऽणुनामण्यमप्याणवीनं च ॥ ११९ ॥
 अणूनां यद्रजस्तत्र क्लीवेऽणं [?] कटमुच्यते ।

शस्त्रुस्त्रिह्रिप्यसिव-
 सिंहनिक्लिदिबन्धिम-
 निभ्यश्च ॥ १-१०. ॥

चात् “ भिदि अवयवे ” इत्यपि ॥
 शरुः पुंस्यायुवे कोपे शरव्यं शरवे हितम् ॥ १२० ॥
 स्वरुर्वज्ञेऽपि यूपान्शे विशिखेऽप्यध्वरेऽपि च ।
 स्नेहुर्हिमकरे व्याधौ त्रपुसीसकरङ्गयोः ॥ १२१ ॥
 विकारे त्रपुणः प्राहुस्त्रापुषं पुगणोऽस्त्रिषु ।
 विकारार्थतया पुंवद्भावे त्रापुषमुद्रिकः ॥ १२२ ॥
 असुशब्दः पुंसि भूम्नि प्राणेषु परिकीर्तितः ।
 वसुर्ना देवभेदेषु योक्ताग्निधनदांशुषु ॥ १२३ ॥
 मधुरे तु त्रिषु क्लीवे सलिले धगरत्नयोः ।
 पुनःपूर्वो भवेदृक्षभेदे द्वित्वात्पुनर्वसू ॥ १२४ ॥

इति नित्यद्विवचनयुक्ते काले त्वणो लुपि ।
 अविशेषप्रतीतौ लुपैविशेष इति स्मृतेः ॥ १२५ ॥
 युक्तवद्भावतो व्यक्तिवचनाभ्यां पुनर्वसू ।
 कालाट्टजोऽपवादेऽणि सन्धिवैलेदिसूत्रतः ॥ १२६ ॥
 जाते श्रैविष्ठाफलगुन्यनूराधेत्यादिना लुकि ।
 पुनर्वसुः परेऽप्यृक्षवाचिनो जातमोचराः ॥ १२७ ॥
 काले लुघन्तान्नेत्रन्तान्नक्षत्रे नेतुरव्विधेः ।
 ताः पुनर्वसुनेत्राः स्युः या एतन्नायिका निशाः ॥ १२८ ॥
 विवक्षिते तु नक्षत्रद्वन्द्वे तिप्यपुनर्वसू ।
 बहुल्वेऽपि द्विवचनं विधिना तत्र दृश्यते ॥ १२९ ॥
 एतयुक्ते काले द्वन्द्वौ च्छ इति छशासनाकलनात् ।
 तस्य[तिप्य]पुनर्वसवीयं भवेद्विशेषोऽत्र भवतु वा मा वा ॥
 प्रशस्तार्थाद्विसोरीयधुनि लोपे च ढेरिति ।
 श्वसो वसीयः सूत्रेण स्यादचि श्वोवसीयसम् ॥ १३१ ॥
 हनुर्हृद्विलासिन्यां मृत्यावपि गदे स्त्रियाम् ।
 द्वयोः कपालावयवे हनुमान् मारुतात्मजे ॥ १३२ ॥
 हनुमानिति चान्येषामर्षपीति कृतदीर्घतः ।
 अंप्राणिजातेरिति नोडरज्वादेरितीरणात् ॥ १३३ ॥
 क्लेदुश्चन्द्रे च बन्धूके बन्धुर्जातौ च सोदरे ।
 ब्रह्मबन्ध्वादिषु परे स्थितः क्षेपेऽप्यसौ स्मृतः ॥ १३४ ॥
 समानस्य समावेन ^१ज्योतिर्जनपदेत्यतः ।
 सवन्धुस्तुल्यबन्धौ स्यात्सवर्णादिष्वियं हि दिक् ॥ १३५ ॥

१. Pā. IV-ii-4.

२. Pā. I-ii-51.

३. Pā. IV-iii-16.

४. Pā. IV-iii-34.

५. Pā. IV-ii-6.

६. Pā. I-ii-63.

७. Pā. V-iv-80.

८. Pā. VI-iii-137.

९. Vā. IV-i-66.

१०. Pā. VI-iii-85.

बन्धुता बन्धुनिवहे तद्भावेऽपि स्त्रियां हि तत् ।
 बान्धवो बन्धुतुल्यार्थः प्रज्ञायणि निगद्यते ॥ १३६ ॥
 मनुर्मन्त्रेऽप्यादिराजे विधातरि च पुंस्यसौ ।
 मैनोः कालेति विधिना पुंयोगे तु स्त्रियां मनुः ॥ १३७ ॥
 मनायी च मनावी च स्याज्जातौ वैज्यतौ पुकि ।
 मानुषश्च मनुष्यश्च मर्त्ये शेषेऽणि मानवः ॥ १३८ ॥
 अल्पत्ये कुत्सिते मूढ इत्यादिश्लोकवार्तिकात् ।
 माणवोऽपि समूर्धन्यो वालके परिकीर्तितः ॥ १३९ ॥
 स्वार्थकप्रत्ययान्तोऽयं हारभेदेऽपि कथ्यते ।
 यत्प्रत्यये तु माणव्यं माणवानां कदम्बके ॥ १४० ॥
 माणवायै हिते माणवीनं खञि निगद्यते ।
 स्त्रीत्वे मनुष्यान्मनुषी जातिङीषि यलोपतः ॥ १४१ ॥
 प्रतिप्रसवतो योषधस्याप्यस्यैष संभवेत् ।
 तेनमत्सी वक्ष्यमाणा जातिङीषि प्रसिध्यति ॥ १४२ ॥
 स्यार्द्धलस्तद्धितस्येति यलोपो मनुषी स्थले ।
 मनुष्यैर्द्रुजि तद्वृन्दे मानुष्यकमिति स्मृतम् ॥ १४३ ॥
 भावे कर्मणि चाप्येवं योर्षधादुरुसूत्रतः ।
 आंके प्रकृत्येत्युक्त्यात्र यलोपो न प्रकल्पते ॥ १४४ ॥
 मनुष्यत्राव्ययं देवैर्मनुष्येत्यादिसूत्रतः ।
 त्रप्रत्यये द्वितीयान्तात्सप्तम्यन्तादपि स्मृतम् ॥ १४५ ॥
 अत्र सूत्रे चकारेण विन्दुर्विप्रुषि दृश्यते ।
 विलेखनेषु सादृश्यादनुस्वारादिकेऽप्यसौ ॥ १४६ ॥

१. Pā. V-iv-38.

२. Pā. IV-i-161.

३. Pā. IV-i-161.

४. Vā. IV-j-161.

५. Pā. V-i-11.

६. Pā. VI-iv-150.

७. Pā. IV-ii-134.

८. Pā. V-j-132.

९. Vā. VI-iv-162.

१०. Pā. V-iv-56.

दशनक्षतमेदेऽपि तस्मादेष प्रयुज्यते ।
 वेदपाठे विप्रुषो यास्तास्तु स्युर्ब्रह्मविन्दवः ॥ १४७ ॥
 विनोदविन्दुशब्दस्तु कथ्यते व्याधवाचकः ।
 तृणविन्दुस्तु सौर्वरि तद्गोत्रे तार्णविन्दवः ॥ १४८ ॥
 तार्णविन्दविको वृद्धाद्यून्यस्मादुकि कुत्सने ।

स्यन्देः संप्रसारणम्
 घश्च ॥ १-११. ॥

नद्यां स्त्री नागबुधौ सिन्धुनदे देशभदानयोः ॥ १४९ ॥
 देशाह्वयात्तु कैच्छादेः शैषिकेऽर्थेऽणि सैन्धवः ।
 मैनुष्यतस्थयोर्वुञ्जु[वुञ्जुसूत्रेण] सैन्धवको भवेत् ॥ १५० ॥
 नातेऽर्थे सिन्ध्वपकराभ्यां कना सिन्धुकः स्मृतः ।
 अणञौ चेत्यणित्यत्र सैन्धवः स्यात्कनन्तवत् ॥ १५१ ॥
 अण्प्रत्यये तु लवणसिन्धोर्लवणसैन्धवः ।
 एवं वृद्धिनिमित्तेषु तद्धितेष्वितरेष्वपि ॥ १५२ ॥
 स्मृता स्या[र्ह]द्वगसिन्ध्वन्त इति वृद्धिः पदद्वये ।

उन्देरिच्चादेः ॥ १-१२ ॥ इन्दुस्तु घनसारे च शशङ्के च प्रकीर्तितः ॥ १५३ ॥
 अधेन्दुः शशिखण्डे च गलहस्तनखाङ्कयोः ।

ईपेः किञ्च ॥ १-१३ ॥ स्त्रीपुंसयोरिषुरिति सायके कथितो बुधैः ॥ १५४ ॥

स्कन्देः सलोपश्च वा पुंसि कन्दुः स्वेदन्यां पाकस्थानेऽप्ययं स्मृतः ।
 ॥ १-१४ ॥ कन्दौ यसंस्कृतस्सोऽपि कन्दुरेवोपचारतः ॥ १५५ ॥

ईदृशादस्य वर्णो[पण्यो]ऽयमिति कान्दविकठकि ।

खजेरसुम् च ॥ १-१५ ॥ रज्जुर्वेण्यां गुणेऽस्त्री नोङ् हनुवत्प्रतिषेधतः ॥ १५६ ॥

कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च कटिसूत्रे स्त्रियां तर्कुः कर्तर्या सूत्रवेष्टने ॥ १५७ ॥
 ॥ १-१६ ॥

१. Pā. IV-i-148.

२. Pā. IV-ii-133.

३. Pā. IV-ii-134.

४. Pā. IV-iii-32.

५. Pā. IV-iii-33.

६. Pā. VII-iii-19.

७. This ardha is also read thus.

स्यात्सूत्रवेष्टने तर्कुः कर्तर्या कटिसूत्रयोः ॥

नावञ्चेः ॥ १-१७ ॥ न्यङ्कुर्गुरुबुलस्थायी शिफवाने मुनौ मृगे ।
कथितः कैश्चन बुधैरयं परशुवाच्यपि ॥ १५८ ॥
न्यैङ्कादीनां च सूत्रेण महवत्कृत्वमूह्यताम् ।
रङ्कुर्वाहुलकादत्र रज्जेश्चर्त्स्वमपीष्यते ॥ १५९ ॥
शैषिकार्थेषु रङ्कोरमनुष्येणेत्यणि षफकि ।
स्याद्राङ्गवो राङ्गवायणो मनुष्यस्तु राङ्गवः ॥ १६० ॥

फलिपाटिनमिमनि - नाद्रौ फल्गुर्मलयां स्त्री निस्सारे त्वभिषेयवत् ।
जनीनां गुक्पटिना- अथ त्रिषु पटुस्तीक्ष्णे नीरोगे निपुणेऽपि च ॥ १६१ ॥
किधताश्च ॥ १-१८ ॥ नपुंसकं तु लवणे धीरैरतदुदीर्यते ।
पाटवं न द्वयोरुक्तं पटोभवेऽपि कर्मणि ॥ १६२ ॥
अण्प्रत्ययादिगन्तौच लघुपूर्वादिति स्मृतात् ।
एवमीदृशशब्देभ्यः तत्र तत्र विचिन्त्यताम् ॥ १६३ ॥
ईषत्पटौ बहुपटुः प्रत्यये बहुचि त्रिषु ।
नाकुस्तु वामल्लरौ स्यात् पर्वतेऽपि मुनावपि ॥ १६४ ॥
चैत्रवसन्तमधुद्रुमदैत्यविशेषेषु पुंसि मधुशब्दः ।
क्लीवे त्वम्बुनि दुग्धे मकरन्दे क्षौद्रमद्यवाच्यस्त्री ॥ १६५ ॥
ऊँपसुण्यादिमत्वर्थरविधौ मधुरस्त्रिषु ।
जतुः स्त्री चर्मपत्रायां न द्वयोर्हिङ्गुलाक्षयोः ॥ १६६ ॥
जातुपं तु त्रापुषवद्विकारेषु[ग]णोऽस्सतोः ।

घलेर्गुक्च ॥ १-१९ ॥ वेल्लुः स्याच्छगले पुंसि सुन्दरे चामिषेयवत् ॥ १६७ ॥
शः कित्सन्वच्च ॥ शिशुस्तु बालके पुंसि बालिकायां स्त्रियामसौ ।
१-२० ॥ अशिधी शिशुहीनायां लोके छन्दसि चोच्यते ॥ १६८ ॥
शिशूनां क्रन्दने प्रोक्तः शिशुकन्दो घना ततः ।

१. Pā. VI-iii-53.

४. Pā. IV-iii-87.

२. Pā. IV-ii-100.

५. Pā. V-ii-107.

३. Pā. V-i-131.

सू. २१.]

औणादिकपदार्णवः

१७

अधिकृत्य कृते ग्रन्थे शिशुकन्दीय उच्यते ॥ १६९ ॥

छतःशिशुकन्दयमसमद्वन्द्वेति दर्शितात् ।

यो द्वे च ॥ १-२१ ॥

ययुनीदेवेऽधमेधाध्वे दीर्घयष्ट्यां स्त्रियामसौ ॥ १७० ॥

कुर्भश्च ॥ १-२२ ॥

चात्कृञ् हन्पाधातवो गृह्यन्ते ॥

बभ्रुरमौ च खलतौ विष्णो रुद्रे विडालके ।

विशाले नकुले पुंसि पिङ्गले त्वमिधेयवत् ॥ १७१ ॥

ब्राह्मणकौशिकयोर्मधुवभ्रोर्माधव्यवाभ्रव्यौ ।

कथितौ क्रमेण विबुधैर्यत्प्रत्ययशासनादपत्येऽर्थे ॥ १७२ ॥

चक्रुर्जघ्नुः पपुः कर्तृङ् नृपातृप्वनुकमात् ।

सौत्रचादेव निर्णीताः शब्दा एते बुधैरिह ॥ १७३ ॥

पृभिदिव्यधिगृधि-
धृपिभ्यः ॥ १. २३ ॥केचित्तु धृपेरनन्तरं हृषिमपि पठन्ति । अन्ये तु
दर्शि पठन्ति ॥

नृपभेदे परागे च देवलोके पुरुः पुमान् ।

धर्मे शीले जलनिधौ स्यात्प्राज्ये त्वमिधेयवत् ॥ १७४ ॥

प्राज्ये पुरुहमप्यस्मिन् हन्तेरुपपदे ढतः ।

मनुष्यत्रावदत्रापि पुरुत्रा त्राविधानैतः ॥ १७५ ॥

भेदके कुलिशे चैव भिदुर्विद्वद्भिरुच्यते ।

विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीकेशे च राक्षसे ॥ १७६ ॥

विधुन्नुदो विध्वंरुपोस्तुद इत्युच्यते तमः ।

गृधुः कामे धृपुर्दशे हृपुस्सूर्याभिराहुषु ॥ १७७ ॥

हर्षे च पृभिदीत्यस्य कैश्चिदन्ते हृषीरणात् ।

दृशीरणे तु कथितो दृशुरादित्यवाचकः ॥ १७८ ॥

रपेरिच्छोपधायाः ॥
१-२४ ॥

अनिष्टं रपतीत्यर्थाद्रिपुः शत्रौ निगद्यते ।

ऋजुः साधावकुटिलेऽप्यव्युत्पन्नमतावपि ॥ १७९ ॥

१. Pā. IV-iii-87.

२. Pā. IV-iii-88.

३. Pā. V-iv-56.

४. Pā. III-ii-35.

अर्जिदृशिकम्यमि-
पशिवाधामृजिवसि-
तुग्धुर्दीर्घहकाराश्च ॥
१. २५ ॥

रजिष्ठाजो विमार्थाजोऽछन्दसीति रशासनात् ।
पशुः स्वर्गे शशाङ्केऽमौ गवादिष्वपि जन्तुषु ॥१८८॥

सम्यगर्थे च दृश्यर्थे चादित्वादव्ययं पशु ।
कन्तुः कामे कुसूले च हृदयेऽप्युच्यते पुमान् ॥१८९॥

अन्धुः कूपे शकन्धुश्च कर्कन्धुः परैरूपतः ।
पांसुर्धूलौ पुंसि तद्वान् पांसुगो नगपांस्विति [?] ॥१८९॥

स्वैरिण्यां पांसुला स्त्री स्यात् सिधैमादिभ्यश्च लज्जशात् ।
तालव्या अपि दन्त्याश्च सम्प्रसूकरपांसवः ॥ १८३ ॥

यतः पूर्णोदरादित्वात्साध्यो वर्णविपर्ययः ।
भुजे स्त्रीपुंसयोर्वाहू राजभेदे तु पुंस्ययम् ॥ १८४ ॥

अकारान्तोऽस्ति पुलिङ्गो बाहोऽपि भुजवाचकः ।
स्त्री च बाहा पुमांस्त्वद्वमानवायुवृषेष्वापि ॥ १८५ ॥

दिवौविभेत्यादिनास्मिन् टे स्याद्बाहुकरः कृजः ।
बाहुजः क्षत्रिये कीरे स्वयंजाततिलेऽपि च ॥ १८६ ॥

राजभेदार्थकाद्बाहुशब्दाद्बाहविरित्यसौ ।
कथितस्तदपत्येऽर्थे बाह्वादीजनुशासनात् ॥ १८७ ॥

राजार्थकमवुध्वान्ये बाह्वन्तादिजमूचिरे ।
सौबाहव्यादयस्तेषामिशुदाहरणं मतम् ॥ १८८ ॥

स्याच्चतुष्पाद्विशेषे तु भद्रबाहुः पुमानसौ ।
भद्रबाहूस्तु बाह्वन्तात्संज्ञायामूङ् स्त्रियां यतः ॥ १८९ ॥

तत्र तेनेदमिति सरूपे इत्यनुशासनात् ।
स्याद्बाहूबाहवीचूर्मर्दयतिहार इतोभ्य[ज्व]शात् ॥१९०॥

१. Pā. VI-iv-162.
२. Vā. VI-i-94.
३. Pā. V-ii-97.
४. Pā. VI-iii-109.
५. Pā. III-ii-21.

६. Pā. IV-i-96.
७. Pā. IV-i-96.
८. Pā. IV-i-67.
९. Pā. II-ii-27.
१०. Pa. V-iv-127.

प्रथिप्रदिधस्जं संप्र-
सारणं सलोपश्च ॥
१. २६ ॥

लङ्घिबन्धोर्नलो-
पश्च ॥ १. २७ ॥

पूर्वान्तदीर्घस्त्वन्येपौमपि दृश्यत इत्यतः ।
बाहाशब्दस्य चेदेवं बाहावाहीति सिध्यति ॥ १९१ ॥
इच्प्रत्ययस्य तिष्ठद्भुप्रभृतिष्वनुवर्णनात् ।
अव्ययीभावाव्ययत्वे तदन्तस्य निरङ्कुशे ॥ १९२ ॥
उभावाह्वमयावाह द्विदण्डैद्यादौ निपातनात् ।
लुप्तइच्तदिजन्तोऽसौ भवेत्प्रत्ययलक्षणात् ॥ १९३ ॥
पृथुस्त्रिषु स्यान्महति त्वक्पञ्चां कृष्णजीरके ।
पुमानमौ राजभेदे मृद्वतीक्षणे च कोमले ॥ १९४ ॥
ईष्टेमेयस्यु रँ ऋतो हलादेरिति दर्शनात् ।
उक्ताः प्रथिष्ठः प्रथिमा प्रथीयानित्यमी पृथोः ॥ १९५ ॥
मृदोर्भिदिष्ठो म्रदिमा म्रदीयांश्च रभावतः ।
स्यातामिमनिजर्थेन क्रमात्पार्थिवमार्दवे ॥ १९६ ॥
भृगुः शुके प्रपाते च जमदग्नौ पिनाकिनि ।
कुत्वमत्र विपश्चिद्विरूढतां न्यङ्कुमद्गुवत् ॥ १९७ ॥
ऋण्यणा भार्गवोऽपत्ये बहुत्वे भृगवो लुकि ।
स्युरत्रिभृगुकुत्सेति सूत्रेण श्रीस्तु[स्त्री तु] भार्गवी ।
लुका ण्यैक्षत्रियेतीजो भार्गवो यून्यपि स्मृतः ॥ १९८ ॥
लघुरगुरौ च मनोज्ञे निस्सारे वाच्यवल्लीवम् ।
शीघ्रे कृष्णागरुणि च पृक्कानामौषधौ तु स्त्री ॥ १९९ ॥
रघुर्ना नृपभेदे स्यादस्यैव रविकल्पतः ।
इक्ष्वाकुदेशवाचीति केचिदेनं प्रचक्षते ॥ २०० ॥
अतो हि राघवं ज्ञात्वा तद्रार्जन्तं [जं च] लुक् जगुः ।
बहुत्वे तत्र रघवो रघून्त्यादि सिध्यति ॥ २०१ ॥

१. Pā. VI-iii-137.

२. Pā. II-i-17.

३. Pā. V iv-128.

४. Pā. VI-iv-154.

५. Pā. VI-iv-161.

६. Pā. II-iv-65.

७. Pā. II-iv-58.

८. Pā. II-iv-62.

मन्वानास्तदपत्येऽस्य लक्षणां राजवाचिनः ।
 अतो नेच्छन्ति तद्राजं बहुल्ये राषवास्तदा ॥ २०२ ॥
 बहु द्वित्र्यादि संख्यायां विपुले चाभिधेयवत् ।
 भवेदसौ बहुकरो बहुकार्यं करोति यः ॥ २०३ ॥
 कृत्रोऽज्जिवधानात्किं यत्तद्बहुष्वत्र स्त्रियां तु टाप् ।
 ततो बहुकरा पुंसो योगे बहुकरीति ङीप् ॥ २०४ ॥
 वैद्वादिभ्यश्चेति सूत्राद्बह्वी बहुरिति स्त्रियाम् ।
 अर्हीयार्थेषु संख्यात्वात्कनि स्याद्बहुकस्त्रिपु ॥ २०५ ॥
 पञ्चकाया एवमेव संख्याशब्देषु कन्वशात् ।
 पुरणे डट्तिथुकोः संभवे बहुतिथस्त्रिपु ॥ २०६ ॥
 सूत्रकारेण बहुलमित्युद्धोषादितस्ततः ।
 भावप्रधानादस्माच्चेन्मत्वर्थीयो लजाश्रितः ॥ २०७ ॥
 बहुलातीतकालातेराधानार्थात् प्रिये तकः ।
 तदा बहुलशब्दोऽपि बह्वर्थः पर्यवस्यति ॥ २०८ ॥
 बंहिष्ठो बंहिमाप्यस्माद्बंहीयानिष्ठनादिषु ।
 प्रियैस्थिरेत्यादिसूत्रे बंधादेशविधानतः ॥ २०९ ॥
 बहुला कृत्तिकायां स्त्री तज्जाते बहुलस्त्रिपु ।
 श्रविष्ठाफलगुनीत्यादिजातप्रत्ययलुग्विधेः ॥ २१० ॥
 अपत्ये बाहुलेयः स्याद्बुद्धकिं स्कन्दस्य वाचकः ।
 अधिकृत्यात्र किं सर्वनाम बह्विति शिष्टयोः ॥ २११ ॥
 कृतयोः पञ्चमीसप्तम्यन्तादस्मात्तसिल्वत्रलोः ।
 स्यातां क्रमेण बहुतो बहुत्रेत्यव्यये उभे ॥ २१२ ॥
 बहुतस्य बहुत्रत्याव्ययाच्चयविति त्यपि ।
 अर्थेषु शैषिकेण्वेवं ततस्तत्रादिकावपि ॥ २१३ ॥

१. Pā. IV-i-45.

४. Pā. IV-iii-34.

२. Pā. V-ii-48.

५. Pā. IV-ii-104.

३. Pā. VI. iv-157.

अमेहकतसित्रेभ्यस्त्यविविधयन्तरात् [योऽन्ययात् स्मृतः] ।
 संख्यासाधारणो धा चेद्विधैर्ये बहुधा तदा ॥ २१४ ॥
 बहुकृत्वश्च बहुधा कृत्वोऽर्थे धातिकल्पतैः ।
 ईष्टेमेयस्तु भूयिष्ठभूमभूयान ईरिताः ॥ २१५ ॥
 वैहोर्लोपो भू च बहोः सूत्रादिष्टस्य यिट्चतः ।
 शस्प्रत्यये कृते वैहृत्पार्थाच्छसिति सूत्रतः ॥ २१६ ॥
 यत्किञ्चित्कारकान्मङ्गलार्थाद्बहुश उच्यते ।
 सूत्रे देवमनुष्यादि त्रविधौ बहुलोक्तिः ॥ २१७ ॥
 द्वितीयाससमीभ्यां हि बहुत्रा दृश्यते कचित् ।
 ऋक्पूरिति समासान्ते बह्वृचोऽध्येतरि स्मृतः ॥ २१८ ॥
 ज्याद्धर्मास्त्राययोश्छन्दोगेति बाह्वृच्यमुच्यते ।
 अनेन गोत्रैश्चरणाद्वुजित्येतद्धि बाध्यते ॥ २१९ ॥
 चैरणेभ्यो धर्मवदित्यतिदेशाद्गणेऽप्ययम् ।
 तैद्वित्येति सूत्रात्तत्रतसिल्धाशसव्ययम् ॥ २२० ॥
 ऊर्णयते जनैरेष इत्यूरुः पुंसि सक्थिनि ।
 ऊरूत्तरपदादूङि रम्भोरुरूपमा यदि ।
 ऊङेषा करभोवदिः संहिताद्यादिकात्तथा ॥ २२१ ॥
 तैत्र साधौ हितशफलक्षणवामसहितसहशब्दाः ।
 ऊङ्प्रकरणे निबद्धा नोडुचितोऽन्यत्र पीवरोर्वाद्वा ॥ २२२ ॥

ऊर्णोतेर्णुलोपश्च ॥
 १. २८ ॥

१. See Kāśikā on IV-ii-104.
२. Pā. V-iii-42.
३. Pā. V-iv-20.
४. Pā. VI-iv-154.
५. Pā. VI-iv-158.
६. Pā. VI-iv-159.
७. Pā. V-iv-42.

८. Pā. V-iv-56.
९. Pā. V-iv-74.
१०. Pā. IV-iii-126.
११. Pā. IV-ii-46.
१२. Pā. I-i-38.
१३. Pā. IV-i-69.
१४. Pā. IV-iv-98.

शरीरावयवत्वेन सति यत्प्रत्यये त्वतः ।
 ऊरव्यः कथ्यते तत्र भवेत्तस्मै हितेऽपि च ॥ २२३ ॥
 तैत्र साधौ प्रौग्धितीये यदूरव्योऽनुशिष्यते ।
 प्रेमाणे द्वयसज्जद्वन्मात्रचो यद्यतः परे ॥ २२४ ॥

महति ह्रस्वश्च ॥

१. २९ ॥

स्युरुरुद्वयसाद्याश्च तेभ्यष्टिर्द्वादिडीप् स्त्रियाम् ।
 उरु स्फीते वाच्यलिङ्गो भवेदुर्वी स्त्रियां क्षितौ ॥ २२५ ॥
 प्रिथ्विस्थिरेत्यादिसूत्रेणेष्वेमेयस्सुवर्विधेः ।
 उक्ता वरिष्ठो वरिमा वरीयानित्यमी त्रयः ॥ २२६ ॥

स्त्रियेः कश्च ॥

१. ३० ॥

श्लिङ्कुर्भृत्येऽपि च ज्योतिष्युद्यतेऽपि प्रकीर्तितः ।
 वराहे मूषकेऽप्याखुस्त्रियामपि तथाविधः ॥ २२७ ॥

आङ्परयोः खनिश-
 भ्यां डिङ् ॥ १. ३१ ॥

आखुवाहो गणपतौ परशुस्तु कुठारके ।
 ध्रुवोदरादिपाठेन पर्शुरित्यप्ययं स्मृतः ॥ २२८ ॥
 परशव्यं परशुहिते तस्य विकारे तु पारशवम् ।
 [आद्यं यति]द्वितीयमब् सन्नियोगशिष्टलुका ॥ २२९ ॥
 पार्श्वं पर्शुसंमूहे स्यात् पेशोर्णसिति वार्तिकात् ।
 सिति^{११} चेति पदत्वेन भत्वात्स्यादत्र नौर्गुणः ॥ २३० ॥

हरिमितयोर्द्रुवः ॥

१. ३२ ॥

न ह्यत्र शाकलह्रस्वः सिति^{१२} च प्रतिषेधतः ।
 वृक्षे दारुहरिद्रायां हरिद्रस्तापसान्तरे ॥ २३१ ॥
 तेन^{१३} प्रोक्तमधीयानाः स्युर्हारिद्रविणो जनाः ।
 कलाप्यन्तेवासितया णिनि प्रोक्तार्थवाचिनि ॥ २३२ ॥

१. Pā. V-i-5.

२. Pā. IV-iv-98.

३. Pā. IV-iv-75.

४. Pā. V-ii-37.

५. Pā. IV-i-15.

६. Pā. VI-iv-157.

७. Pā. VI-iii-109.

८. Pā. IV-iii-134.

९. Pā. IV-ii-37.

१०. Vā. IV-ii-43.

११. Pā. I-iv-16.

१२. Vā. VI-i-127.

१३. Pā. IV-iii-101.

अध्येत्रणोलुका प्रोक्तालुगित्येवं विदत्स्वपि ।
 स्युः प्रोक्तप्रत्ययान्तानि छन्दांसि ब्राह्मणानि च ॥ २३३ ॥
 अध्येतृवेदित्रयैकविषयाणीति शासनम् ।
 मितद्रुशब्दस्तु पुमान् कथितो वरुणालये ॥ २३४ ॥
 शते च ॥ १. ३३ ॥ शतद्रुस्तु नदीभेदे लवणेऽपि च कथ्यते ।
 इह बाहुलकादस्ति द्रुशब्दो वृक्षशाखयोः ॥ २३५ ॥
 द्रुघणः कैरणेऽयोविद्रुष्वित्यप्यनयोर्हिनः ।
 कुठारसंज्ञेयमिति गत्वं केचित्प्रचक्षते ॥ २३६ ॥
 निपातैनादरीहणादिषु गत्वमितीतरे ।
 द्रोर्विकारे चावयवे द्रव्यं यत्प्रत्यये सति ।
 माने तु द्रुवयं मैने वय इत्यनुशासनात् ॥ २३७ ॥
 हरति वहत्यावहति द्रव्यमिति द्रव्यको भवति ।
 वैस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनाविति ख्याते न कन् विधाने च ॥
 धुद्रुभ्यां म इति त्वस्मान्मत्वर्थीयि द्रुमस्तरौ ।
 इवाधिकारे द्रव्यं च भैव्य इत्यनुशासनात् ।
 विग्रहे द्रुरिवेत्यस्मिन् द्रव्यो भव्ये त्रिषु स्मृतः ॥ २३९ ॥
 केचित्तु नीलाङ्गु इति दीर्घमध्यं पठन्ति ॥
 खरुदन्ते हरे दर्पे हये कामे च पुंस्यथ ।
 वाच्यलिङ्गः क्रूरमूर्खश्चेतेषु परिकीर्तितः ॥ २४० ॥
 पतिवरायां कन्यायामपि ङीष्प्रतिषेधभाक् ।
 शङ्कुः कीले गेरे शस्त्रे संख्यापादपभेदयोः ॥ २४१ ॥
 यादोभेदे च पापे च स्थाणावपि च दृश्यते ।
 राजभेदे त्रिशङ्कुः स्याद्वैनतेयविडालयोः ॥ २४२ ॥

खरुशङ्कुपीयुनील-
 ङ्गुलिगु ॥ १-३४ ॥

१. Pā. III-iii-82.
२. Pā. IV-ii-80.
३. Pā. IV-iii-162.

४. Pā. V-i-51.
५. Pā. V-ii-108.
६. Pā. V-iii-104.

मृगय्वादयश्च ॥
१-३५ ॥

पीयुक्कालौ रवौ घूके सुवर्णे वामनेऽपि च ।
नीलङ्गुः कृमिजातौ स्यात् वम्भरालिप्रसूतयोः ॥२४३॥
सृगालेऽप्येष दीर्घादिमर्थो दीर्घादिरेव वा ।
लिगुर्मूर्खे भृप्रदेशे मृगे वा न द्वयोर्हृदि ॥ २४४ ॥
मृगयुग्मेषु स्यातो गोमायुग्याधयोरपि ।
देवयुर्धर्मिके स्यातो मित्रयुस्तज्जने मुनौ ॥ २४५ ॥
गृष्ट्यादिद्वित्रि मैत्रेयस्तदपत्ये निगद्यते ।
दण्डिनायनसूत्रेण युलोपस्य निपातनात् ॥ २४६ ॥
यैस्कादिभ्यो गोत्र इति बहुत्वे तस्य लुक्स्मृतेः ।
वहवः स्युर्मित्रयवस्तेषां भावे तु वुञ्जशात् ॥२४७॥
श्लाघात्याकारतदवे तेऽर्थेषु प्रचक्षते ।
मैत्रेयिकां केर्कयादिसूत्रे यादेरियं स्मृतेः ॥ २४८ ॥
अत्र मित्रयुशब्दस्य तदपत्येषु लक्षणा ।
ऋषिशब्दो हि लौकिकं गोत्रं वैजसूत्रवर्ति तत् ॥२४९॥
प्रागुक्तेन तु सूत्रेण बहुत्वेऽस्य ढञो लुकि ।
पारिभाषिकगोत्रं वा भवेदेवेति न क्षतिः ॥ २५० ॥
यतोऽयमाकृतिगणो मृगय्वादिरुदाहृतः ।
पीलुकण्डादयश्शब्दा उन्नेयास्तेन कोविदैः ॥ २५१ ॥
पीलुर्दुमे गजे काण्डे परमाणुप्रसूतयोः ।
पीलुपाके पीलुकुणः पीर्लवादि कुणवुक्तिः ॥ २५२ ॥
मुनिभेदे तु कण्डुर्ना भेके वर्षाभिरुच्यते ।
ऊदन्तो वक्ष्यते कण्डूर्वर्षाभूः किपि तादृशः ॥ २५३ ॥

१. Pā. IV-i-136.

२. Pā. VI-iv-174.

३. Pā. II-iv-63.

४. Pā. VII-iii-2.

५. Pā. IV-ii-80.

६. Pā. V-ii-24.

मन्दिषाशिमधिचति-
चङ्कयङ्किभ्य उरच् ॥
१-३६ ॥

मृगकण्डूयनादस्ति मृकण्डुरिति तापसः ।
मृकण्ड इत्यदन्तो वा शूभ्रादिगणदर्शितः ॥ २५४ ॥
मार्कण्डेयः स्मृतो लोके लोपो यैस्येति चेति वा ॥
चङ्किः सौत्रो धातुः ॥
मन्दुरा वाजिशालायां शयनीयेऽपि वेष्टमनि ॥ २५५ ॥
मन्दुरायां तु जातो यस्तत्र मन्दुरजस्त्रिषु ।
हैषापोस्संज्ञाछन्दसोरित्यत्र हस्वानुशासनम् ॥ २५६ ॥
वाशुरा वासिताराज्योः पुंसि त्वेष खरे शुनि ।
रसे विपे च मधुरः पुंस्यथ स्वादुनि त्रिषु ॥ २५७ ॥
माधुर्यवति चित्रेऽथ मधुरानगरीभिदि ।
दक्षे धीरे च चतुरो भावे प्यजिह चेद्भवेत् ॥ २५८ ॥
चातुर्यं चातुरी ङीषि ^१षिट्ठौरादिभ्य इत्यतः ।
प्यजः पितृत्वं हि ङीषर्थमिति वौमननिर्णयः ॥ २५९ ॥
द्वैरूप्यं प्यजि सर्वत्र स्वार्थभावादिगोचरे ।
अचातुर्यं तु नञ्पूर्वात् स्यात् प्यजोऽत्र प्रवृत्तितः ॥
प्यजि प्राक् नञ्समासेऽथ स्यादचातुर्यमेव तत् ।
चङ्केः सौत्राच्चङ्कुरः स्यात् वृक्षे दैत्ये रथेऽपि च ॥
अङ्कुरो रुधिरं रोमणि पानीयेऽभिनवोद्भिदि ।
दीर्घमध्योऽपि खर्जुरादिष्वङ्कुरो निगद्यते ॥ २६२ ॥
व्यधस्संप्रसारणं विधुरस्तु प्रविश्लेपे विकले चोररक्षसोः ।
वर्गद्वितीयमध्योऽपि भयसञ्चलनार्थकात् ॥ २६३ ॥

१. Pā. IV-i-123.

४. Pā. IV-i-41.

२. Pā. VI-vi-148.

५. Kāśikā V-i-123.

३. Pā. VI-iii-63.

धुरो विगत इत्यर्थे.....[ऋक्पूरित्यपि] साधितः ॥
मकुरदुर्दुरौ ॥ १-३८ ॥ बाहुलकादुकारे मुकुरोऽपि ॥
 मकुरो मल्लिकापुष्पे दर्पणेऽपि कलिद्रुमे ॥ २६४ ॥
 कुलालदण्डे मुकुरोऽप्युत्वे बाहुलकादिह ।
 दर्दुरस्तोयदे भेके बाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः ॥ २६५ ॥
 'दर्दुरा चण्डिकायां च ग्रामजाले च दर्दुरम् ।
 कैरोति दर्दुरं योसौ भवेद्दर्दुरिकष्ठकि ॥ २६६ ॥
मद्गुरादयश्च ॥ १-३९ ॥ मद्गुरो मत्स्यभेदे तान् हन्ति माहुरिकः स्मृतः ।
 पैक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीत्यनेन ठकि इवशात्^१ ॥ २६७ ॥
 स्वरूपस्य विशेषाणामपि ग्रहणमत्र यत् ।
 कर्बुरः पुंसि पापे च राक्षसे च प्रकीर्तितः ॥ २६८ ॥
 कर्बुरं सलिले हेम्नि शबले त्वभिधेयवत् ।
 कर्बुरा कृष्णवृन्तायमित्यूष्वा मद्गुरादयः ॥ २६९ ॥
 तदापि बन्धुरो गम्ये नम्रे हंसेऽपि च स्मृतः ।
 बन्धूके च विहङ्गे च बन्धुरा पण्ययोपिति ॥ २७० ॥
 अङ्कुर इव बन्धूरोऽप्यस्त्यर्थेऽप्येव पूर्ववत् ।
 कुक्कुरः शुनके पुंसि ग्रन्थिपर्णे नपुंसकम् ॥ २७१ ॥
 कोकतेः कुम्भिकल्पेन कोकुरोऽपि भवेदिह ॥
असेरुरन् ॥ १-४० ॥ असुरो दानवे सूर्ये प्रज्ञाद्यण्यासुरोऽपि च ॥ २७२ ॥
 केचित्सुरविरुद्धत्वान्नञ्समासे वदन्त्यमुम् ।
 आसुरिः स्यादपत्येजि स्त्री तु स्यादासुरायणी ॥ २७३ ॥

१. Pā. V-iv-74.

३. Pā. IV-iv-35.

२. Pā. IV-iv-34.

४. Pā. V-iv-38.

१. The original reads मुकुरा.

२. The original reads यद्गुरात्.

आसुरीय इजश्चाणं बाधित्वा छेऽत्र शैषिके ।

यत्र शौश्रुतिकं वैरमेषां मथनकालजम् ॥ २७४ ॥

न तस्मादेकवद्भावो द्वन्द्वे देवासुरा इति ।

द्वैन्द्वे देवासुरादिभ्यः प्रतिषेधेन वार्तिके ॥ २७५ ॥

तेषां वैरे वुनोऽभावादणि देवासुरं स्मृतम् ॥

मसेश्च ॥ १-४१ ॥

मसुरः पुंसि वा व्रीहिभेदे स्त्री पण्ययोषिति ॥ २७६ ॥

मसूरः पञ्चमे पादे दीर्घमध्योऽपि वक्ष्यते ॥

शावशोरासौ ॥ १-४२ ॥

शु इत्याश्चर्येऽव्ययम् ॥

दम्पत्योस्तु पितान्योन्यं तयोः श्वशुर उच्यते ॥ २७७ ॥

तयोरेव प्रसूः श्वश्रूरुक्लिं वर्णविलोपतः ।

देवरस्यालयोः प्रोक्तः 'श्वशुर्योऽपत्ययद्विधेः ॥ २७८ ॥

शास्त्राप्रवृत्तितः संज्ञाश्वशुराच्छाशुरिर्भवेत् ।

एवं बाहव इत्यण् स्यादिदानीं तनवाहुतः [?] ॥ २७९ ॥

अविमह्योष्टिपच् ॥

१-४३ ॥

अविषो जलधौ राजन्यविषी तु दिवि क्षितौ ।

सिन्धौ राज्ञि लुलाये च महिषः स्यान्महत्पि ॥ २८० ॥

महिषीत्यभिषिक्तायां सैरिभ्यामोषधीभिदि ।

महिष्मान् देशभेदे स्यान्महिषाच्च इमनुविधेः ॥ २८१ ॥

माहिष्मती ततोऽण्डीपोः पुटभेदे प्रकीर्तिता ॥

अमेर्षीघेश्च ॥ १-४४ ॥

आमिषं पलले लोभे संभोगोक्तोचयोरपि ॥ २८२ ॥

सुन्दराकाररूपादिविषयेऽपि च कथ्यते ॥

रुहर्षुद्धिश्च ॥ १-४५ ॥

रौहिषो मृगभेदे स्यादरण्यमहिषे तथा ॥ २८३ ॥

रौहिषं तु तृणे प्रोक्तं लतायां रौहिषी स्मृता ॥

तत्वेर्णिद्रा ॥ १-४६ ॥

तविषस्ताविषश्चेति पुंसि स्वर्गे महोदधौ ॥ २८४ ॥

१. Pā. II-iv-9.

२. Pā. IV-iii-88

1. The original reads श्वशुरोपत्य.

दघन्तावेतौ स्मृतौ देवकन्यायां सरिति क्षितौ ।

ताविषी शोभनाकारे बिलेऽब्दव्यवसाययोः ॥ २८५ ॥

ताविपस्तपनीये ना ताविषं बलमुच्यते ॥

नञि व्यधेः ॥ १-४७ ॥ नाब्धौ सूर्येऽप्यव्यथिषो दघन्तो रात्रिभुवोरयम् ॥ २८६ ॥

किलेर्बुक् च ॥ १-४८ ॥ किल्विषं कल्मषे रोगेऽप्यपराधे च कथ्यते ॥

इपिमदिमुदिस्त्रिदिच्छि- षोडश धातवः ॥

दिभिदिमन्दिचन्दि- इपिरस्तु भवेद्ब्रह्मावाहारेऽप्येष विश्रुतः ॥ २८७ ॥

मिमिहिमुहिमुचिरुचि-

रुधिशुषिवन्धिभ्यः स्त्रियां तु मदिरा मधे पाने मत्ते तु वाच्यवत् ।

किरच् ॥ १-४९ ॥

मुदिरः कामुके मेघे खिदिरस्त्रसचन्द्रयोः ॥ २८८ ॥

छिदिरः पावके रज्जौ खड्गे रन्ध्रे परश्वधे ।

भिदिरः योर्वज्रे भेदयुक्ते तु वाच्यवत् ॥ २८९ ॥

मन्दिरं नगरेऽगारे मन्दिरा चाम्बुधौ तु ना ।

चन्द्रोऽनेकपे चन्द्रे तिमिरं नयनामये ॥ २९० ॥

तमिसे चाथ मिहिरो वृद्धमेघार्कवायुषु ।

मुहिरः कामुके मूर्खे मुचिरो दातृधर्मयोः ॥ २९१ ॥

रुचिरं त्रिषु चारौ स्याद्रुधिराऽङ्गारके पुमान् ।

रक्तकुङ्कुमयोः क्लीबं मुषिरं तु बिले स्मृतम् ॥ २९२ ॥

क्लीबं वंशादिवाद्येऽपि सरन्ध्रे तु भवेत्त्रिषु ।

मूषके पावके चासौ पुमानल्पौषधौ स्त्रियाम् ॥ २९३ ॥

..... दृश्यते ।

तालव्यादिरयं धातुः शोषणार्थः स्फुटोऽपि सन् ॥ २९४ ॥

औणादिकाह्वाहुलकाद्भजेदन्त्यादितामपि ।

शब्दग्रहासमर्थे तु कर्णे बधिर उच्यते ॥ २९५ ॥

तद्योगतो लक्षणया पुनरन्यत्र वर्तते^१ ।

^२पुरुषादावर्श^३ आदौ स्वाङ्गाद्धीनादितीरितात् ॥ २९६ ॥

अशोर्णिच्च ॥ १-५० ॥

आशिरः क्षीरविकृतौ भोजनेऽन्यर्कयोस्त्रिषु ॥

अजिरशिशिरशिशि-
लस्थिरस्फिरस्थविर-
खदिराः ॥ १-५१ ॥

सप्त शब्दाः ॥

अजिरः प्राङ्गणे काये विषये ददुरेऽनिले ॥ २९७ ॥

शिशिरो ना हिमे न स्त्री त्वृतुभेदे जडे त्रिषु ।

ऋत्वणासैन्धवेलेति जाताद्यर्थेषु शैशिरम् ॥ २९८ ॥

अट्टे निश्चले प्राज्ये शिथिलं च स्थिरं स्फिरम् ।

विज्ञातव्यं ॥ २९९ ॥

स्थेयः स्थेयान् स्थिरे स्थेष्ठः स्फेयांश्च भवति स्फिरे^३ ।

प्रियैस्थिरेति स्थस्फाम्यामिष्ठनीयसुनोर्विधौ ॥ ३०० ॥

तिष्ठतेस्तु वुकि ह्रस्वे स्थविरो नावरञ्जने ।

तद्भावे स्थाविरं प्राणैर्भृज्जातीत्यञ्जविधानतः ॥ ३०१ ॥

खदिरं भेकभेदे स्त्री ना चन्द्रे दन्तधावने ।

रुचिरं न द्वयोः षण्डे सिद्धं बाहुलकादिह ॥ ३०२ ॥

सलिकल्पनिमहिभडि-
भण्डिशण्डिपिण्डितु-
ण्डिकुकिभूभ्य
इलच् ॥ १-५२ ॥

एकादश धातवः ॥

स्याज्जले सलिलं मिश्रे गहने कलिलं त्रिषु ॥

अनिलः पुंसि पवने महिला फलिनीस्त्रियोः ॥ ३०३ ॥

पृषोदरादिपाठेन महेलापीप्यते कचित् ।

भडिलः सेवके शूरे भण्डिलः शुभदूतयोः ॥ ३०४ ॥

१. Pā. V-ii-127.

४. Pā V-i-129.

२. Ganasūtra under Pā. V-ii-127.

५. Pā. VI-iv-157.

३. Pā. IV-iii-16.

६. Pā. VI-iii-109.

१. वर्तते is missing in the original.

२. The original readsद्वार्श आदौ.

३. The original reads स्थेयांश्च भवति स्थिरे.

शण्डिलस्तु मुनौ मूर्खे तीर्थे तु स्यान्मुंसकम् ।
 शण्डिलस्तु भवेत्तस्य गोत्रापत्ये च बिल्वके ॥ ३०५ ॥
 पिण्डिलो गणके पुंसि स्थूलजङ्घे च कथ्यते ।
 स्यात्पुण्डिलस्तु मुखरे कोकिलस्तूच्यते पिके ॥ ३०६ ॥
 कोकिलेयैव टाप् स्त्रीत्वे जातिपुंयोगयोः स्मृतः ।
 भविलं भवने प्रोक्तं भव्येऽपि च मनीषिभिः ॥ ३०७ ॥
 अत्र बाहुलकात्सिद्धमराले कुटिलं त्रिषु ॥

कपेश्च ॥ १-५३ ॥

कपिः सौत्रो धातुः ॥

कपिला रेणुकायां च शिशपागोविशेषयोः ॥ ३०८ ॥
 पुण्डरीककरिण्यां स्त्री वर्णभेदे त्रिलिङ्गकम् ।
 नानले वासुदेवे च मुनिभेदे च कुङ्कुरे ॥ ३०९ ॥

गुपादिभ्यः कित्
 ॥ १-५४ ॥

गुपिलो राज्ञि तिजिलः शशाङ्के गुहिलं वने ।
 गुपादिभ्यः किद्वचनादन्येऽप्यूषा विपश्चिता ॥ ३१० ॥

मिथिलादयश्च
 ॥ १-५५ ॥

मिथिला नगरीभेदे शैषिकेऽणि तु मैथिलः ।
 जानकी मैथिली सीता पथिलः पथिकः स्मृतः ॥ ३११ ॥
 मिथिलाद्या एवम्यूषास्सविकारा निपातनात् ॥

पतिकठिकुटिगाडिगु-
 डिदंशिभ्य परक्
 ॥ १-५६ ॥

पतेरो गन्तरि खगे कठेरः कृच्छ्रजीविनि ॥ ३१२ ॥
 पर्णाशि तु कुठेरः स्यान्न नुं बाहुलकादिह ।
 मेघे गडरो मशके गुडरो विबुधैः स्मृतः ॥ ३१३ ॥

हिंसे जन्तौ तु कथितो दशेर इति कोविदैः^२ ॥

कुम्भेर्नलोपश्च ॥ १-५७ ॥ कुबेरः पुंसि कथितो नन्दिवृक्षे धनाधिपे ॥ ३१४ ॥

1. The original reads:—स्यात्पुण्डिलस्तु म.....कोकिलस्तूके.....
 पिके ॥

2. The original adds here:—पाठान्तरम्
 खगे पतेरः कृपणे कठेरः पर्णाशवृक्षे कथितः कुठेरः ।
 मेघे गडरो मशके गुडरो हिंसे दशेरो धनदे कुबेरः ॥
 धनदे कुबेर इत्युत्तरसूत्रोदाहरणम् । तथाहि—

कृष्णवृन्तौषधीभेदे कुबेराक्षिः[?]स्त्रियां मता ।

बेरशब्दाच्छरीरार्थात्कुसमासेऽप्यमुं विदुः^१ ॥ ३१५ ॥

शदेस्त च ॥ १-५८ ॥ शतेर इति विद्वद्भिः शत्रुवाचि निगद्यते ॥

मूलेरादयश्च ॥ १-५९ ॥ मूलेरस्तु जटायां स्याद्गुहेरो गोतरि स्मृतः ॥ ३१६ ॥

गुहेरो लोहघाती स्यान्मुहेरो मूर्ख उच्यते ।

मूलेरादिष्विहान्येऽपि ज्ञेया एवं विचक्षणैः ॥ ३१७ ॥

कचेरोतश्च पञ्च ॥ १-६० ॥ कपोतः स्याच्चित्रकण्ठपारावतविहङ्गयोः ।

तद्गणे त्वनुदात्तादेरत्रि कापोत उच्यते ॥ ३१८ ॥

मयूरादिष्वेवमेवं चित्तवत्सु विचिन्त्यताम् ॥

भातेड्वेवत् ॥ १-६१ ॥ भातीत्यर्थे भवच्छब्दः पठितः सर्वनामसु ॥ ३१९ ॥

असौ लोके तु सर्वत्र युष्मदर्थे प्रयुज्यते ।

सामानाधिकरण्येऽपि मध्यमं न प्रयोजयेत् ॥ ३२० ॥

शेषत्वात्केचिदत्राहुरामन्त्रितपरो यदि ।

अन्यूनानतिरिक्तार्थो युष्मच्छब्दश्च तत्करः ॥ ३२१ ॥

बहुमन्येन तदहं युष्मदस्थानितां वदन् ।

आगच्छ देवदत्तेति प्रभृतिष्ववलोकनात् ॥ ३२२ ॥

यत्र तु प्रथमं तत्र स्थानितापि न युष्मदः ।

न युष्मदर्थो लोकेऽन्यः शब्दः शब्देषु दृश्यते ॥ ३२३ ॥

.....तौयोगादनङ्गत्वाच्च तद्विदा [?] ।

तत्र चारोपिताभेदाद्भवेतां मध्यमोत्तमौ ॥ ३२४ ॥

भवानाह भवान् वक्तीत्यादिर्गौरवगोचरः ।

देवो यदाज्ञापयति स्वामी यदभिमन्यते ॥ ३२५ ॥

यदादिशति च श्रीमानित्याद्यभिमुखोक्तिवत् ।

त्वमर्थेऽस्यहमर्थेऽस्मि तिङन्तप्रतिरूपकम् ॥ ३२६ ॥

१. Pā. IV-ii-44.

1. The original reads अग्ययं विदुः.

अस्तु वा युष्मदित्यत्र नार्थग्रहणमिष्यते ।
 तत्रापि सत्तोपादित्वाच्चैव तुर्यार्थताग्रमः ॥ ३२७ ॥
 त्रैदादित्वाच्च शेषोऽस्य सर्वैः किं शब्दवर्जनम्^१ ।
^२उदीचां वृद्धादगोत्रादिति पाक्षिकिज्जिवेः ॥ ३२८ ॥
 अणा च भवतोऽपत्ये भावतायनि भावतौ ।
 भावत्को भवदीयश्च भवतष्ठक्छसोः स्मृतः ॥ ३२९ ॥
 शतुस्तु भवतेः सिद्धादवृद्धादणि भावतः ।
 पूर्वपाठाश्रये त्वं च भवांश्चेति युवां भवेत् ॥ ३३० ॥
 आवामिति स्यादहं च भवांश्चेति सहत्वतः ।
 इतराभ्योऽपि दृश्यन्त इत्यत्र ^३दृशिशब्दनात् ॥ ३३१ ॥
 त्यादादेः प्रथमाद्यन्तात्प्रत्ययास्तसिलादयः ।
 योगे स्युर्भवदादीनां स भवान् हि ततो भवान् ॥ ३३२ ॥
 अव्ययानां सर्वनाम्नामपि प्राक्टेरकज्जिधौ ।
 अज्ञातादिष्विहार्येषु भवकानिति कथ्यते ॥ ३३३ ॥
 भवाद्दृशो भवादृक्च भवादृक्ष इति त्रयम् ।
 आ सर्वनाम्न इत्यात्वे कञ्किन्क्षेपु यथाक्रमम् ॥ ३३४ ॥
 एवं त्यादादिष्वन्येषु रूपाण्युद्भानि कोविदैः ।
 सर्वनाम त्यादादित्ववृद्धत्वोपनिबन्धनम् ॥ ३३५ ॥
 कार्यजातमितोऽन्यत्राप्यूहनीयं यथोचितम् ।
 कठोरः कठिने पूर्णे चकोरस्तु खगान्तरे ॥ ३३६ ॥
 किशोरादयश्च ॥ १-६३ ॥ किशोरस्त्वश्वशावे स्यात्तरुणावस्थसूर्ययोः ॥
 तैलपर्णीषधौ चापि सहोरस्तु क्षमावति ।
 एवं किशोरादयोऽमी विज्ञातव्या विशारदैः ॥ ३३७ ॥

कठिचकिभ्यामो-
 रन् ॥ १-६२ ॥

किशोरादयश्च ॥ १-६३ ॥ किशोरस्त्वश्वशावे स्यात्तरुणावस्थसूर्ययोः ॥

१. Pā. VII-ii-102.

३. Pā. V-iii-71.

२. Pā. IV-i-157.

४. Pā. VI-iii-91.

1. The original reads शब्दम्... न्.

2. The original omits दृशि.

कपिगडिगण्डिकाटि- “कपिगडिगण्डिकण्डपटिभ्य ओलच्” इति केचित् पठन्ति
पटिभ्य ओलच्॥१-६५॥ गण्डस्थले कपोलो नाथ गडोलश्च गण्डोलः ।

द्वावपि कथितौ गुडके स्याद्वरटायां तु गण्डोली ॥३३८॥

कटोलस्त्रिषु कट्वर्थः पटोलं तु पटान्तरे ।

ओषधौ ना पटोलीति ज्योत्स्निकायां निगद्यते ॥३३९॥

सूत्रे तुर्यः कण्डिरिति कैश्चिदुक्तो मदार्थकः ।

तदा कण्डोल इत्यासीच्चण्डाले पिटकेऽपि च ॥३४०॥

बहुलोकतेस्तु कल्लोलो हर्षोल्लोलरिपुष्विव ॥

मीनातेरुन् ॥ १-६५ ॥ मयूरो बहिर्चूडायामपामार्गे शिखण्डिनि ॥ ३४१ ॥

स्यन्देस्संप्रसारणं

च ॥ १-६६ ॥

सिन्दूरस्तरुभेदे ना रक्तचूर्णे तु न द्वयोः ।

सिन्दूरी रोचनारक्तवेल्लिकाधातकीषु च ॥ ३४२ ॥

सितनिगमिमसिस-
च्यविधाभृक्षुशिभ्य-
स्तुन् ॥ १-६७ ॥

अष्टौ धातवः ॥

वरणालिप्रकारेषु सेतुस्तन्तुर्गुणेऽन्वये ।

वरतन्तुर्मुनौ तत्र तित्तिरीत्यैदिसूत्रतः ॥ ३४३ ॥

तच्छाखाध्यायिनो वारतन्तवीयाश्छणि स्मृताः ।

ह्रौवामश्चेत्यणि भवेत् तन्तुवायः कुविन्दके ॥ ३४४ ॥

अपत्ये तान्तुवाय्यः स्यात्सेर्मान्तेत्यादिना ण्यतः ।

तान्तुवायिरुदीर्चामिति सूत्रान्तरादिभि ॥ ३४५ ॥

पान्थे गन्तुरयं स्यादाङ्पूर्वकः सन्गृहागते ।

मस्तु मण्डे सक्तुशब्दश्चूर्णार्थोऽभिहितोऽस्त्रियाम् ॥३४६॥

चरव्यवदिहापि स्यात्सक्तव्यः सक्तवे हितः ।

सिधैमादिगणपाठेन सक्तुलस्तद्वति स्मृतः ॥ ३४७ ॥

१. Pā. IV-iii-102.

२. The original omits तच्छा.

३. Pā. III-ii-2.

४. Pā. IV-i-152.

५. The original omits तान्तुवायि.

६. IV-i-153.

७. Pā. V-ii-97.

गुडादिभ्यः छत्रि भवेत्साधुः सक्तुषु साक्तुकः ।
ओतुर्विडाले स्थूलोतुः स्थूलौतुरिति च द्विषा ॥ ३४८ ॥

स्यात्समासेऽथ धातुर्ना श्लेषरक्तरसादिषु ।
इन्द्रियेष्वश्मविकृतौ शब्दयोनौ च वर्तते ॥ ३४९ ॥

भूतेषु तद्गुणेष्वेवं विशेषादस्ति गैरिके ।
लोहे स्वभावे स्वर्णेऽथ पुंसि क्रोष्टा सृगालके ॥ ३५० ॥

सृगाल्यां तु भवेत्क्रोष्टी तृज्वद्भावानुशासनात् ।
यतो रूपातिदेशोऽयमृन्नेभ्यो ङीप् ततो भवेत् ॥ ३५१ ॥

यः किञ्च ॥ १-६८ ॥ पीतुर्हस्त्यमिसूर्येषु पुंसि क्लीवं तु चक्षुषि ॥

अर्तेऽथ तुः ॥ १-६९ ॥ किञ्चेत्यनुवर्तते ॥

स्त्रीणां च कुसुमे काले मानभेदेऽप्यतुः स्मृतः ॥ ३५२ ॥

वायव्यवहतव्योऽत्र देवतार्थे यति स्मृतः ।

प्राप्तोऽस्यर्तुरिति त्वर्थे स्यादार्तवमृतोरणि^१ ।

ऋत्विग्दधृक्खगिगिति किन्प्रत्ययनिपातनात् ॥ ३५३ ॥

यैजृत्विग्भ्यां घखजाविति सूत्रेणात्र खञ्जिधानवशात् ।

यजमान आर्त्विजिनः तत्कर्माहंश्चै वार्तिकाहत्विक् ॥ ३५४ ॥

अष्टौ धातवः । किदिति निवृत्तम् ॥
कमिमनिजनिगाभा-

यापादिभ्यश्च ॥ १-७० ॥ कन्तुः कुसूले कन्दर्पे हृदये कामुके च ना ।

प्रागेर्वाजिह्वशीत्यादिनोप्रत्ययविधौ तुकि ॥ ३५५ ॥

सिद्धोऽपि कन्तुशब्दोऽत्र रीतिभेदेन साधितः ।

मन्तुः पुंस्यपराधे च मनुष्येऽपि प्रजापतौ ॥ ३५६ ॥

१. Pā. IV-iv-103.

२. Pā. VII-i-95.

३. Pā. IV-i-5.

४. Pā. V-i-105.

५. Pā. III-ii-59.

६. Pā. V-i-71.

७. Vā. V-i-71.

८. Un. I-25

सुमन्तुर्व्यासशिष्ये ना सुजने च प्रकीर्तितः ।
जन्तुः प्राणिनि गातुस्तु भृङ्गे पुंस्कोकिलेऽपि च ॥ ३५७ ॥

गन्धर्वे गायके चाथ भातुः सूर्याग्निदीप्तिषु ।
यातुर्ना पथिके काले यामे क्लीवं तु रक्षसि ॥ ३५८ ॥
त्रिषु स्याद्द्रक्षके पातुर्हेतुर्ना कारणे स्मृतः ॥

चायः किः ॥ १-७१ ॥ केतुर्ध्वजे गृहे चिह्ने किरणोत्पातवह्निषु ॥ ३५९ ॥
सुकेतुर्थक्षमेदे स्यात्तालकेतुस्तु राक्षसे ॥

आप्तोतेर्हस्वश्च ॥ १-७२ ॥ अप्तुर्योनावभीष्टार्थे शरीरे च कृतावपि ॥ ३६० ॥

अभीष्टार्थप्रापकत्वादसौर्यामो मखान्तरे ।
स्यादासौर्यामिकी तस्य दक्षिणाठन्विधानतः ॥ ३६१ ॥
यज्ञाख्येभ्य इतोऽन्यत्राप्येवमेवोद्यतां बुधैः ॥

घसेस्तुन् ॥ १-७३ ॥ वस्तु प्रमेयेऽप्याख्यातं परमार्थेऽपि न द्वयोः ॥ ३६२ ॥

अगारे णिष्ठा ॥ १-७४ ॥ पुंनपुंसकयोर्वास्तु सुरङ्गायां निकेतने ।
शाकमेदे पुरे सीम्नि गृहभूमौ च कथ्यते ॥ ३६३ ॥
वास्तोष्पतिर्देवतास्येत्यर्थेऽस्मिन् छयतोर्विधेः ।
वास्तोष्पतीयमिति च वास्तोष्पत्यमिति क्रमात् ॥ ३६४ ॥
चतुरर्थ्यां सुवास्त्वादिभ्योऽणि सौवास्तवो भवेत् ॥

कृष्णः क्रतुः ॥ १-७५ ॥ मुनिभेदे क्रतुः पुंसि संकल्पेऽप्यध्वरेऽपि च ॥ ३६५ ॥

पूतक्रतुस्तत्र पूतो यया वा येन वा क्रतुः ।
पुंयोगे तु भवेत्पूतक्रतायीत्वैत्वङीव्वशात् ॥ ३६६ ॥

एधिषद्योश्चतुः ॥ १-७६ ॥ एधतुः पुरुषेऽथामौ बहतुर्वृषपान्थयोः ।
विवाहकाले पित्राद्याल्लब्धे कन्याधनेऽपि च ॥ ३६७ ॥

जीवेरातुः ॥ १-७७ ॥ जीवातुरस्त्रियां धर्मे जीवनेऽन्ते कृषीवले ।
आतृकन् वृद्धिश्च ॥ जैवातृकश्चन्द्रमिषगायुष्मत्सु कृषीवले ॥ ३६८ ॥
१-७८ ॥

कृषिचमितनिधनिसर्जि- पङ् धातवः ॥
 सर्जिभ्य ऊः ॥१-७९॥ कर्षुः पुमान् करीषाम्नौ स्त्रियां कुल्याल्पखातयोः ।
 नद्यौश्लेषस्येति सूत्रे कृत्रयाः प्रतिषेधतः ॥ ३६९ ॥
 धैरूपादौ परे नैव ह्रस्वः कर्षुतरादिषु ।
 एवं लक्ष्मीतरादौ च ह्रस्वो नेत्यवगम्यताम् ॥ ३७० ॥
 और्देशे ठञि नैषादकर्षुको दाक्षिकर्षुकः ।
 इहस्यादिसु[?]सूक्तान्तात्को ह्रस्वः केऽर्ण इत्यपि ॥३७१॥
 चमूः सेनाचमसयोः शरीरे तु तनूरिति ।
 धनूर्धान्यादिनिचये नितम्बिन्यामपि स्त्रियाम् ॥ ३७२ ॥
 कार्मुके चाथ कथिता सर्जूर्वणिजि विद्युति ।
 स्त्रियां स्वर्गे विधौ रुद्रेऽप्यथ खर्जूर्निगद्यते ॥ ३७३ ॥
 कीटान्तरे च पामायां खर्जूरीपादपेऽपि च ।

मृजेर्गुणश्च ॥ १-८० ॥ स्त्रियां मर्जुः स्मृता शुद्धौ धावके पुंसि कथ्यते ॥३७४॥

वधेर्धश्च ॥ १-८१ ॥ वधुः स्तुपा नवोढा स्त्री भार्यापृक्काङ्गनासु च ।

कपेऽल्ल च ॥ १-८२ ॥ कच्छूरिति स्त्रियां पामासमानार्थो निगद्यते ॥ ३७५ ॥

कच्छ्राह्रस्वत्ववचनान्मत्वर्थाये तु कच्छुरः ।

ह्रस्वमध्यो भेद्यलिङ्गो रोदस्यां कच्छुरा स्त्रियाम् ॥३७६॥

णित्कसिपद्यतैः ॥

१-८३ ॥

कासूर्विकलवाचि स्यात्कुधीशत्तयायुधामये ।

कासूतरा तु कथिता ह्रस्वा सैव प्वरज्व[तरव्व]शात् ॥

पादूरुपानहि स्थाल्यामारूः पिङ्गलवृक्षयोः ॥

अणो ङश्च ॥ १-८४ ॥ आङ्गस्तु कथ्यते धीरैः जलप्लवनसाधने ॥ ३७८ ॥

नञि लम्बेर्नलोपश्च ॥

१-८५ ॥

स्त्रियामलावृशब्दोऽयं तुम्बिकायां निगद्यते ।

अलावृन्तां रजो यत्तु तदलावृक्तं स्मृतम् ॥ ३७९ ॥

१. Pā. VI-iii-44.

३. Pā. IV-ii-119.

२. Pā. VI-iii-43.

४. Pā. VII-iv-13.

के श्र परष् चास्य ॥ कशेरुर्ना विदर्या च तृणकन्देऽपि च स्त्रियाम् ।
१-८६ ॥ उपत्ययाद्वाहुलकात्कशेरुर्नकुलेन्द्रयोः ॥ ३८० ॥

कर्णिकारे वसावेण्यां शक्रकोपे गणेऽपि च ॥

ओ हृद् च ॥ १-८७ ॥ डुक् चेति केचित् ॥
तर्द्धद्रोणिप्लवे दर्व्या डुक्पाठे सौत्रचाद्रुणः ॥ ३८१ ॥

दरिद्रातेर्यालोपश्च ॥ भवेद्वाहुलकोक्तेर्वा डुक्पाठस्तु सुपेशलः ।
१-८८ ॥ दद्रूद्वद्रूस्तथा दद्वरिति कुष्ठे त्रयं स्मृतम् ॥ ३८२ ॥

व्याख्याभेदादरिद्रातेर्यालोपश्चेति सूत्रजात् ।
मृगय्यादिषु पाठेन तत्र दद्रुरिति स्मृता ॥ ३८३ ॥

अत्र शैकीपलालीति पामैदिगणसूत्रतः ।
ह्रस्वत्वे दीर्घभाजोऽपि दद्रुणो दद्वुरोगिणि ॥ ३८४ ॥

नृतिगृध्रयोः कूः ॥ नृतूर्नेटे क्रिमौ दीपे शृधूर्दानोक्त्यपानयोः ।
१-८९ ॥

ऋतेरम् च ॥ १-९० ॥ रतुः पान्थे सत्यवाचि देवनद्यां च कथ्यते ॥ ३८५ ॥

अन्दूदृम्भूजम्बूकफेल्- पद् शब्दाः । “अन्दूदृम्भूजम्बूकम्बूकफेल्ककन्धू-
ककन्धूदिधिषूः ॥ १-९१ ॥ दिधिषूः” इति केचित्सप्त शब्दान् पठन्ति ॥

अन्दूः स्त्रियां स्यान्निगले प्रभेदे भूषणस्य च ।
केऽपि केऽर्णे इति ह्रस्वेऽप्यन्दुकोऽत्र निगद्यते ॥ ३८६ ॥

स्वार्थिकानां प्रकृतितः कचिल्लिङ्गातिवर्तनात् ।
स्त्रीलिङ्गादपि संज्ञायां कनि पुंलिङ्गता दृढा ॥ ३८७ ॥

अदि बन्धन इत्यस्मान्निष्पत्तावर्थे ईदृशः ।
अमेदुगागमेऽप्याहुर्बुद्धिवाचक इत्यमुम् ॥ ३८८ ॥

१. Un. I-37.

३. Pā. V-ii-100.

२. Ganasūtra 12 under
Pā. V-ii-100.

४. Pā. VII-iv-13.

दृग्भूशब्दो दृग्भी ग्रन्थ इति धातोस्तुदादिजात् ।
 गुरुवाहुलके सिद्धः स तु सन्दर्भकर्तरि ॥ ३८९ ॥
 कथके चास्य रूपाणि ह्रस्वशब्दवदूचिरे ।
 अन्ये तु दृढशब्दस्योपपदस्य सतो दृशम् ॥ ३९० ॥
 आदेशयन्तो भूधातोराहुः कूपत्ययं बुधाः ।
 यद्वा दृढार्थकं नान्तमव्ययं दृञ्जिति श्रिताः ॥ ३९१ ॥
 भवतेरेव तस्यार्थान् तरुसर्पकपीन् विदुः ।
 समं प्रकृत्युवर्णेन दीर्घोऽप्यत्र निपातनात् ॥ ३९२ ॥
 अचिश्नुधात्विति प्राप्तो न बाध्येतोवङ्न्यथा ।
 अव्यये दृन्मुपपदे हिंसार्थे भवतेः क्तिपम् ॥ ३९३ ॥
 मन्वानः श्रोपतिर्व्रूते दृन्भूरहिरिति स्फुटम् ।
 द्वितीयौष्ठघान्वितं पाठमत्र केचिद्वितेनिरे ॥ ३९४ ॥
 मेदिन्यादिनिघण्टूक्तिविरोधान्नैतदाहतम् ।
 दृन्करेति यणादेशे सति वार्तिकशासनात् ॥ ३९५ ॥
 वैर्षाभूवदिदं रूपाण्युत्त्रेयानि स्वया धिया ।
 जम्बूर्जनेर्जमेर्वा स्यात्कूपत्ययबुकोः सतोः ॥ ३९६ ॥
 वृक्षभेदे बाहुलकादपि ह्रस्वान्तता ववचित् ।
 ओर्जं जाम्बवो ग्रामो जम्बुदूरभवः स्मृतः ॥ ३९७ ॥
 ततो जाम्बवशाल्किन्याविति द्वन्द्वनैकता ।
 विशिष्टलिङ्गसूत्रे खल्वग्रामा इति वर्तते ॥ ३९८ ॥
 जम्बु विकारे तु वाच्यवत्स्याद्वैरजि जाम्बवम् ।
 फले तु कथितं धीरैर्जम्बुवेत्यणि जाम्बवम् ॥ ३९९ ॥

१. Pā. VI-iv-77.

५. Mahābhāṣya. II-iv-7.

२. Vā. VI-iv.84.

६. Pā. II-iv-7.

३. Pā. VI-iv-84.

७. Pā. IV-iii-165.

४. Pā. IV-iii-139.

अणः फले लुकि त्वस्य जम्बुह्रस्वो नपुंसके ।
 औप्राणिजातेश्वारज्ज्वादेरित्युक्तस्य वार्तिके ॥ ४०० ॥
 लुक् तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्यात्र लुक् स्फुटः ।
 लुप् चेत्यणो लुपि भवेज्जम्बूः स्त्रीयुक्तवद्विधेः ॥ ४०१ ॥
 श्लेष्मातके कफेलः स्यात् कर्कन्धर्वदरे तरौ ।
 दिधिषूस्तु द्विरूढायां कलत्रेऽपि कनीयसि ॥ ४०२ ॥
 जम्बूकफेलमध्येऽत्र कम्बूः कैश्चन पठ्यते ।
 स च धोरैः प्रकथितः परद्रव्यापहारिणि ॥ ४०३ ॥

मृप्रोरुतिः ॥ १-९२ ॥ मरुद्वाताद्विदेवेषु प्रज्ञायणि तु मारुतः ।
 अव्युत्पन्नो मरुत इत्यदन्तोऽप्येतदर्थकः ॥ ४०४ ॥
 कविप्रयोगानुसारान् संसारावर्तदर्शितः ।
 मरुतः पुंसि मत्वर्थे तः पर्वत्यादि तद्विधेः ॥ ४०५ ॥
 मरुत्वान् मतुपा चके वत्वं तु ज्ञेय इत्यतः ।
 भत्वाज्जम्बूत्वं च न भवेत्तसौ मत्वर्थ इत्यतः ॥ ४०६ ॥
 दौवापृथिव्यादिसूत्राद्देवताच्छयतोरतः ।
 भवेन्मरुत्वतीयं च मरुत्वत्यमिति क्रमात् ॥ ४०७ ॥
 गरुत्पक्षे र्थवादित्वाद्गरुत्मानिति तु श्रुतिः ।

ग्रो मुद् च ॥ १-९३ ॥ गर्मुडुके खगे सूर्ये लताधान्यवृणान्तरे ॥ ४०८ ॥
 हृपेरुलच् ॥ १-९४ ॥ मृगे च कामुके चैव हर्षुलः परिकीर्तितः ।
 अत्र सूत्रे विपश्चिद्धिः साधितो बहुलोक्तिभिः ॥ ४०९ ॥
 चटुलश्चक्षले कान्ते दुराधर्षे भयानके ॥

१. Vā IV-i-66.

२. Pā. I-ii-49.

३. Pā. IV-iii-166.

४. Pā. V-iv-38.

५. Pā. VIII-ii-10.

६. Pā. I-iv-19.

७. Pā. IV-ii-32.

८. Pā. VIII-ii-9.

हृत्सृष्टद्वियुपिभ्य इति ॥

युपिः सौत्रः ॥

१-९५ ॥

हरिद्विशि मृगे वायौ तृणे वर्णेऽर्कवाजिषु ॥ ४१० ॥

सरिन्नधां स्मृता रोहिन्मृग्यां वल्लीभिदि स्त्रियाम् ।

पुंसि त्वेष भवेत्सूर्ये स्मृता योषितु सुभ्रुवाम् ॥ ४११ ॥

युषिधातुरसौ सौत्रः प्रायेणोणादिगोचरः ॥

ताडेरिण्लुक् च ॥

१-९६ ॥

तृतीयमध्यस्तु तडिच्छब्दः स्याद्विद्युति स्त्रियाम् ॥ ४१२ ॥

शमेढः ॥ १-९७ ॥

शण्डस्तृतीयप्रकृतावाकृष्टाण्डे च गोपतौ ।

अपि वर्षवरे प्रोक्तो युतौ ना बन्ध्यपूरुषे ॥ ४१३ ॥

ढस्येत्संज्ञाय वाप्येयादेश इडेह वर्तिनः ।

सर्वे बाहुलकादेव न प्राप्नोतीति निर्णयः ॥ ४१४ ॥

उत्तरत्राप्येवमेव अमन्ताङ्गादिषु स्थितिः ।

मूर्धन्यादिमिमं प्राह पणेर्दानार्थकात्परः ॥ ४१५ ॥

कमेरठः ॥ १-९८ ॥

सुन्दरे कच्छपे खर्वे कमठः पुंसि कथ्यते ।

भिक्षापत्रे तु कमठमिति प्राहुर्नपुंसकम् ॥ ४१६ ॥

जरठः कठिने पाण्डौ कर्कशेऽप्यभिधेयवत् ।

जीर्णेऽप्यसौ बाहुलकादठप्रत्ययतो भवेत् ॥ ४१७ ॥

रमेर्वृद्धिश्च ॥ १-९७ ॥ सहस्रवेधिनि प्रोक्तं रामठं न द्वयोर्वुधैः ॥

शमेः खः ॥ ९९ ॥

शङ्खः स्यान्निधिभेदेऽपि सर्पभेदे नखेऽपि च ॥ ४१८ ॥

ललाटास्त्रि च ना न स्त्री संख्यावलकम्बुषु ।

ठकि शिल्पमिति प्रोक्तः शाङ्खकः कम्बुध्मापके ॥

कण्ठेष्टः ॥ १-१०० ॥

कण्ठो गले समाधाने ध्वनौ मदनपादपे ।

कम्बुकण्ठीत्यादिसिद्धयै कठान्तात्स्वाङ्गलक्षणम् ॥ ४२० ॥

१. The original here adds:—आशिरः क्षीरविकृतौभाजनेऽग्न्यर्कयातुषु ॥
अजिरशिशिरशिथिलखदिराः । सप्त शब्दाः । अजिरं प्राङ्गणे काये विषये
वर्तुरेऽनिले ।

२. Un. Sūtra. I-107.

३. Pā. IV-iv-55.

४. The original reads धावने.

ढीषमाहुर्वृत्तिकारा नैतद्वेद मुनित्रयी ।

एवमेव स्थितिर्वक्ष्यमाणयोरङ्गात्रयोः ॥ ४२१ ॥

कलस्तृपञ्च ॥१-१००॥ तृपला त्रिफलायां च लतायामपि कथ्यते ।

प्राङ्निर्देशात्प्रत्ययस्य ततोऽन्यत्रापि दृश्यते ॥ ४२२ ॥

कुण्डलं मण्डलं चेत्याद्युद्यमेतेन कोविदैः ।

कुण्डलं पाशवलयकर्णभूषासु कथ्यते ॥

गल्लच्यां काञ्चनालो च कुण्डली समुदीरिता ॥ ४२३ ॥

स्यान्मण्डलं द्वादशराजके च देशे च बिम्बे च कदम्बके च ।

कुष्ठप्रभेदेऽप्युपसूर्यके च भुजाप्रदेशेषु च मण्डलं स्यात् ॥

इतोऽन्येऽपि प्रयोगानुसाराद्ब्रूयाः कलस्थले ।

शपेर्बश्च ॥१-१०१॥ शवलो वर्णभेदेऽपि मिश्रितेऽपि च वाच्यवत् ॥ ४२५ ॥

वृपादिभ्यश्चित् ॥ हये शूद्रेऽपि वृषलः कथितः पुंस्यथ स्त्रियाम् ।

॥ १-१०२ ॥ वृषल्यतुमती कन्या शूद्रा बन्ध्या मृतप्रजाः ॥ ४२६ ॥

पललं तिलचूर्णे च टङ्के मांसे नपुंसकम् ।

यातुधाने त्वयं पुंसि सरलस्तु द्रुमान्तरे ॥ ४२७ ॥

त्रिष्वक्त्रेऽप्युदारे च देवलो देवजीवके ।

तरलश्चञ्चले षिद्रे हारमध्यमणावपि ॥ ४२८ ॥

भासुरे चाथ तरला यवागूसुरयोर्मता ।

प्रत्ययस्यात्र क्तिवेऽपि ज्ञेयो बाहुलकाद्गुणः ॥ ४२९ ॥

कम्बलो नागराजे स्यात्सात्स्नाप्रावारयोरपि ।

उत्तरीयेऽप्यथ क्लीवं कम्बलं सलिले स्मृतम् ॥ ४३० ॥

सुसिद्धोऽभूदयं बिम्बः कमेर्बाहुलके बुकि ।

ऊर्णापिलशते प्राहुः कम्बल्यं सौज्ञिके यति ॥ ४३१ ॥

द्वाभ्यां कम्बल्याभ्यां क्रीता स्त्री स्यात् द्विकम्बल्या ।
 द्विगुणोऽपैरिमाणेत्यादिनिषेधेन तद्धितस्य लुकि॥४३२॥
 असंज्ञायां कम्बलीया स्यादूर्णोत्सर्गिकच्छतः ।
 पैण्डुकम्बलमुदिते ररे [लसंवीते रथे] स्यात्पाण्डुकम्बली॥
 अयोऽग्रे पुंसि च क्लीवे मुसलं स्यात्स्त्रियां त्वसौ ।
 तालमूल्यामाखुपर्णीगृहगोधिकयोरपि ॥ ४३४ ॥
 दन्त्यमूर्धन्यतालव्यान्ततया मतभेदतः ।
 मुस खण्डन इत्यस्य पाठाज्जातोऽप्ययं त्रिधा ॥ ४३५ ॥
 मुसल्यो मुसलीयश्च पामा[श्चापूर्वो]दित्वेन यच्छयोः ।
 प्राक्क्रीतीयेष्विहार्थेषु कथितावभिधेयवत् ॥ ४३६ ॥
 लाङ्गली जलपिप्पल्यां लाङ्गलं कुसुमान्तरे ।
 ताले हले तृणे राजगृहदारुगिदोर्जले ॥ ४३७ ॥
 दीर्घो बाहुलकादन्यधातोरनुमतो बुधैः ।
 ग्रहेरस्मिन्नुपपदेऽचप्रत्ययालाङ्गलग्रहः ॥ ४३८ ॥
 कुड्मलो मुकुले पुंसि न द्वयोर्नरकान्तरे ।
 तृतीयान्तात्कुड इत्येतेष्वर्थेषु परे जगुः ॥ ४३९ ॥
 मूर्च्छायां कश्मलं क्लीवं कोमलं मृदुले जले ।
 कुड्मलादिषु मुड्बाहुलकादस्मिन्गुणोऽप्यसौ ॥ ४४० ॥
 देशभेदे बाहुलकात्स्यातां कोसलकोशलौ ।
 अपत्ये कोसलस्यार्थे तात्स्थयात्क्षत्तियवाचिनः ॥ ४४१ ॥
 स्याद्बुद्धेर्कोसलाजादाञ्ज्यडिति ज्यङतो यदि ।
 स्त्रीत्वे सिध्यति कौसल्या र्थेऽश्चात्रिति चाद्वयशात्॥४४२॥
 वृद्धेत्सूत्रे दन्त्यपाठः कोसले साम्प्रदायिकः ।
 संवलोऽस्त्री शम्बलवत्कूलपाथेयमत्सरे ॥ ४४३ ॥

१. Pā. IV-i-21.

४. Pā. V-i-4.

२. Pā. IV-i-22.

५. Pā. IV-i-171.

३. Pā. IV-ii-11.

६. Pā. IV-i-74.

कदली वैजयन्त्यां च रम्भायां हरिणान्तरे ।
 कदला शाम्बरीपुत्रीविम्बिकासु च कथ्यते ॥ ४४४ ॥
 आह्वानार्थकदेरत्र नलोपः प्राग्वदूह्यताम् ।
 अजादिराकृतिगणः कदलायां ततोहि टाप् ॥ ४४५ ॥
 गौरादिडीपि कदलीत्येवमत्र विचिन्त्यताम् ।
 पिङ्गलः स्यान्मुनौ रुद्रे चण्डांशोः पारिपार्श्वके ॥ ४४६ ॥
 विधिभेदे कपावमौ कपिले त्वभिधेयवत् ।
 स्त्रियां वेश्याविशेषे च करिण्यां कुमुदस्य च ॥ ४४७ ॥
 हिंसार्थपिञ्जेन्यङ्कादिपाठात्कुत्वमिहागतम् ।
 सौत्रादत्र कुशेर्धातोः कुशलः शिक्षिते त्रिषु ॥ ४४८ ॥
 क्षमे च सुकृते चाथ पर्याप्तौ स्यान्नपुंसकम् ।
 कुशान् लातीति कुशलमित्यप्याहुरिमं बुधैः ॥ ४४९ ॥
 तत्र रूढेयौगिकार्थापहारित्वं प्रचक्षते ।
 ब्रौह्मणादौ युवौदौ च पाठादस्य गणद्वये ॥ ४५० ॥
 कौशल्यं कौशलमिति द्विधा स्याद्भावकर्मणोः ।
 धावेर्बाहुलाद्घस्त्रे स्यादत्र धवला गवि ॥ ४५१ ॥
 वृषश्रेष्ठे पुमान् वाच्यलिङ्गः शुक्ले च सुन्दरे ।
 कमलं सलिले ताम्रे जलजे व्योम्नि मेषजे ॥ ४५२ ॥
 शस्त्राणां छुरिकादीनां हेमाद्यैश्चिह्नितेऽजिने ।
 मृगभेदे तु कमलः कमला श्रीवरस्त्रियोः ॥ ४५३ ॥
 पटलं नेत्ररोगे च तिलके च परिच्छदे ।
 छदिष्वपि समूहे च मणीनामपि दूषणे ॥ ४५४ ॥

१. Pā. IV-i-4.

३. Pā. V-i-124.

२. Pā. IV-i-41.

४. Pā. V-i-130.

३. Kṣirasvāmi
I-iii-26.

Amara

	छलन्तु स्वलिङ्गे व्याजे छयतेरालोपसंभवात् । वृषादिभ्यश्चिदित्येवं स्वरभेदाय दर्शिते ॥ ४५५ ॥ गणेऽस्मिन् तादृशोऽन्येऽपि विज्ञेयाः प्रतिपत्तुभिः । मलोऽस्त्री पापविट्किट्टे कृपणेऽप्यभिधेयवत् ॥ ४५६ ॥
मृजेष्टिलोपश्च ॥ १-०३ ॥	जैयोत्स्नातमिस्रासूत्रेण मत्वर्थाय निपातनात् । मलयुक्ते वाच्यलिङ्गं मलिनं च मलीमसम् ॥ ४५७ ॥
चुपेरच्चोपधायाः ॥ १-१०४ ॥	चपलः पारदे मीने चोरके प्रस्तरान्तरे । चपला कमलाविश्रुतपुंश्चलीपिप्पलीषु च ॥ ४५८ ॥ नपुंसकं तु शीघ्रे स्याद्वाच्यवत्तरले स्मृतम् । चापल्यं चापलमिति स्यादस्मात्कुशलाद्यथा ॥ ४५९ ॥
शकिशम्योर्नित् ॥ १-१०५ ॥	शकलं त्वचि खण्डे च रागवस्तुनि वल्कले । शकलो मुनिभेदे स्याद्गर्गादिगैर्नदर्शितः ॥ ४६० ॥ ष्फाणोश्च सिद्धये मध्ये पठितः कतकण्वयोः । सिद्धं द्वयमिदं शाकल्यायनिः शाकलश्च यत् ॥ ४६१ ॥ साधारणं यजाद्यत्र गर्गशब्दे प्रवक्ष्यते । अस्मादिनौ त्वग्वचनात्पाठीने शकली स्मृतः ॥ ४६२ ॥ असौ तु यो रागवस्तुवचनो वर्तते ततः । तेन रक्ते शाकलिकः शाकलष्ठगणोः क्रमात् ॥ ४६३ ॥ शमलं पापशकृतोः क्लीबं स्यादशुकात्रिषु[?] । छगलं नीलवस्त्रे ना छागे स्त्री वृद्धद्वाराके ॥ ४६४ ॥ छागमातरि भैषज्ये कैतवे तु पुमानयम् ।

१. Un. sūtra I-102.

३. Pā. IV-i-105.

२. Pā. V-ii-114

४. Pā. IV-ii-1.

प्रज्ञादित्वादणि भवेदत्र छागल इत्यपि ॥ ४६५ ॥

मत्वधीर्य इनौ त्वत्र छागलाच्छागली मुनौ ।

एतत्प्रोक्तमधीयाना जनाः छागलिनेयिनः ॥ ४६६ ॥

विकैर्णशुक्लछगलादित्यत्र छागलोऽण्वशात् ॥

अमन्ताडुः ॥ १-१०७ ॥ अमन्तेभ्यस्तु धातुभ्यो डप्रत्ययविधानतः ॥ ४६७ ॥

शब्दाः स्युर्दण्डरण्डायाः ज्ञेयास्ते च प्रयोगतः ।

प्रत्ययादेर्डेकारस्य नेत्वं बाहुलकादिह ॥ ४६८ ॥

धैः प्रत्ययस्येति योगार्च्चुद्र इति पृथक्कृतेः ।

प्रश्लेषाद्वा यकारस्य चुञ्चुपश्चणपो यथा ॥ ४६९ ॥

दण्डोऽस्त्री मदहिंसासेनालगुडेषु शासने राज्ञाम् ।

मण्डे मानविशेषे व्यूहे रविपारिपार्श्विके यष्टौ ॥ ४७० ॥

दण्डमर्हति यस्तत्र दण्डयः स्यादभिधेयवत् ।

निपातनाट्टिलोपो न दाण्डिनौयनसूत्रतः ॥ ४७१ ॥

नैडादित्वात्फगेतस्मादथवोक्तनिपातनात् ।

दण्डः प्रहरणं तस्यां दण्डा क्रीडा हि सा णतः ॥ ४७२ ॥

दण्डपातः क्रियास्यां चेद्दण्डपातेति अस्त्रियाम् ।

द्वाभ्यां प्रवृत्तं दण्डाभ्यां द्विदण्डि तदुदाहृतम् ॥ ४७३ ॥

द्विदण्ड्यादिभ्यश्चसूत्रादिच्समासान्तवर्तकात् ।

दण्डयुक्ताजिनं दण्डाजिनं दम्भार्थकं ततः ॥ ४७४ ॥

स्याद्दण्डाजिनिकस्तेनान्विच्छतीत्यर्थके ठञि ।

१. Pā V-iv-38.

२. Pā. IV-i-117.

३. Pā. I-iii-6.

४. Pā. I-iii-7.

५. Pā. VI-iv-174.

६. Pā. IV-i-99.

७. Pā. V-iv-128.

८. Pā. V-ii-76.

रण्डा मूषकपण्यौ च विधवायां च योषिति ॥ ४७५ ॥
 खण्डोऽस्त्री शकलेनेक्षुविकारमणिभेदयोः ।
 पूर्वान्वयेन वा पुंसीत्यस्यैवमरनिबन्धने ॥ ४७६ ॥
 व्याख्यातारः खण्डशब्दं द्विलिङ्गं शकले जगुः ।
 मत्वर्थीये ठनि भवेत्खण्डिकः खण्डपाठके ॥ ४७७ ॥
 हरेणौ खण्डिका स्त्री स्यात्खण्डा वा खण्डिका कनि ।
 खण्डिकादिभ्यश्च नपुञ्जा[सूत्रादजा] खाण्डिकमुच्यते ॥ ४७८ ॥
 तत्प्रोक्ताध्यायिनः खाण्डिकीयाश्छण्प्रत्यये स्मृताः ।
 मण्डं मस्तुनि शाके च मण्डः स्यात्सारपिच्छयोः ॥ ४७९ ॥
 एरण्डे भूषणे चाथ मण्डा धात्र्यामुदाहृता ।
 मण्डा तु पांशुलायां स्त्री त्रिषु हस्तादिवर्जिते ॥ ४८० ॥
 अण्डः खगादिकोशे स्यान्मुष्के वीर्येऽपि च कचित् ।
 आण्डिरस्तद्युते काण्डौण्डादीरन्नीरचोर्विधेः ॥ ४८१ ॥
 षण्डं पद्मादिसंघाते न स्त्री स्याद्भोपतौ पुमान् ।
 दानार्थकः स्यात् त्र[कात् स्यात्तु] षणेः षस्य बाहुलकाच्च षः[सः] ।
 तालव्यादिमिमं प्राहुरपरे शमिघातुजम् ॥ ४८२ ॥
 गण्डो व्रणे कपोले पिटके गर्वे मृगान्तरे योगे ।
 मूलादिपृष्ठभागे हयभूषणबुद्बुदेऽप्युपाये च ॥ ४८३ ॥
 चण्डो ना तन्निर्गणीवृक्षे यमिकिङ्करदैत्ययोः ।
 चण्डी कात्यायनीदेव्यां हिंसाकोपनयोषितोः ॥ ४८४ ॥
 चण्डा धनहरीशङ्खपुष्पयोस्त्रिष्वतिकोपने ।
 तीव्रेऽथ पण्डशण्डेऽपि बुद्धावेष स्त्रियां मतः ॥ ४८५ ॥

१. Amarakośa I-iii-16. Com-
 pare Bhānuji's commen-
 tary thereon.

२. Pā. IV-ii-45.

३. Pā. V-ii-111.

स. १०८.]

आधादपत्ये चाण्डाली[पाण्डारो]वक्रिमादौ[?]प्रकीर्तितः ।
 आरकोरकि वक्तव्ये वचनादन्यतोऽप्यसौ ॥ ४८६ ॥
 गीधाय द्रुविधावारगुदीचामिति शासने ।
 द्वितीयस्मात्तारैकादेः पण्डितो विदुषि स्मृतः ॥ ४८७ ॥
 गमनैकस्वभाव[भावेऽपि] द्रमिडो देशभेदजे ।
 नेडुंशित्तिणिणनिषेधस्तु नात्र बाहुलकाद्भवेत् ॥ ४८८ ॥
 द्रमहम्मेतिपठिताद्वातोरिष प्रसाधितः ।
 गत्यर्थकाद्द्वितीयादेः फण्डोऽपि [फणेः फण्डोऽपि] दृश्यते
 अतः प्रैज्ञाणि भवेत्फण्डमित्युदरार्थकम् ।
 किदयं कादिधातुभ्यः शिष्टोऽथपत्ययो यतः ॥ ४९० ॥
 कुण्डकाण्डादयः शब्दा विज्ञेयास्तत्र कोविदैः ।
 कुण्डमन्यालये मानभेदे देवजलाजशये ॥ ४९१ ॥
 कुण्डी कमण्डलौ जारात्पतिवली सुते पुमान् ।
 पिठरे तु न नाशब्दो प्रकृत्यर्थात्कुणेरसौ ॥ ४९२ ॥
 कुण्डं प्रकुण्डपूरं च णमुलन्ताव्यये इमे ।
 वर्षप्रमाण ऊलोपश्रित्यादेरनुशासनात् ॥ ४९३ ॥
 काण्डं नाले तरुस्कन्धे बाणेऽवसरनीरयोः ।
 कुत्सिते रहसि स्तम्भे बर्गेऽप्येतदुदाहृतम् ॥ ४९४ ॥
 कान्त्यर्थकात्कमेरेष दीर्घप्राप्त्या निरूप्यते ।
 काण्डीरः काण्डवत्युक्तो मत्वर्थी सतीरनि ॥ ४९५ ॥
 प्रकाण्डं न द्वयोः शस्ते तरुस्कन्धे तु न स्त्रियाम् ।
 गोप्रकाण्डादयः प्रोक्ताः प्रशस्तेषु गवादिषु ॥ ४९६ ॥

१. Pā. IV-i-129.

२. Pā. IV-i-130.

३. Pā. V-ii-36.

४. Pā. VII-ii-8.

५. Pā. V-iv-38.

६. Pā. III-iv-32.

प्रशंसावचनैश्चेति जातिशब्दसमासतः ।

गुडः स्याद्गोलके हस्तिसन्नाहेक्षुविकारयोः ॥ ४९७ ॥

गुडास्तुही च कथिता गुलिकायां च योषिति ।

स्तुहीसदृशकेशत्वाद्वुडाकेशश्चिवे स्मृतः ॥ ४९८ ॥

गुडे साधुर्गौडिकः स्यात् गुडादिभ्यष्टञ्जीरणात् ।

अमणार्थाद्घुणेर्घुण्डशब्दोऽत्र अमरार्थकः ॥ ४९९ ॥

अत्र कुण्डादयः शब्दाः कादिभ्यः क्तिदितीरिताः ।

गण्डशब्दोऽस्य विषयेऽप्यभूत्प्रागेव दर्शितः ॥ ५०० ॥

अनुनासिकलोपादिक्रियाणामदर्शनात् ।

साम्राज्यमेतद्बहुलग्रहणेनेति चिन्त्यताम् ॥ ५०१ ॥

गडिधातुरिदिकश्चिदस्ति तस्मात्तु वा भवेत् ।

अमन्तादित्यत्र सूत्रे पदं नैवानुवर्तते ॥ ५०२ ॥

अतो गुधातोरप्यासीद्गुडशब्दो न चेत्कथम् ।

एवमन्येऽपि धातुभ्यः कादिभ्यस्स्युर्यथोचितम् ॥ ५०३ ॥

स्थाचतिमृजेरालज्वा- उखायां पाटलायां च स्थाली स्थालं तु भाजने ।

लजालीयचः ॥ १-१०९ ॥ बाधित्वा चित्स्वरं पक्षे भवेदस्याद्युदात्तता ॥ ५०४ ॥

इत्थमालच्प्रत्ययादिराकारस्त प्रयोजनः ।

पाकार्हत्वेन ये स्थालीविलमर्हन्ति ते पुनः ॥ ५०५ ॥

स्थालीविल्याः स्मृताः स्थालीविलीया अपि तण्डुलाः ।

चात्वालो यज्ञकुण्डेऽपि दर्भेष्वपि च विश्रुतः ॥ ५०६ ॥

मार्जालीयोऽनले रुद्धे बिडाले कायशोधने ॥

१. Pā. II i-66.

३. Un. I-107.

२. Pā. IV-iv-103.

४. Pā. V-i-70.

पतिचण्डिभ्यामालम्
॥ १-११० ॥

पातालं भोगिलोके स्याद्विवरे बडवानले ॥ ५०७ ॥
क्रूरकर्मणि चण्डालो ब्राह्मण्यां शूद्रजेऽपि च ।
ईदित्वान्नुम्यदुपधत्वामादृद्धिरत्र न ॥ ५०८ ॥
प्रज्ञाद्यणिति चाण्डालोऽप्यस्तीत्येके बभाषिरे ।
अन्ये त्वालनि पाताले वृद्धिं बाहुलकाज्जगुः ॥ ५०९ ॥
चण्डालात्स्वार्थकमणं छन्दस्याहुर्विचक्षणाः ।
स्त्रीत्ये शार्ङ्गरवादित्वाच्चण्डाली ङीनि कथ्यते ॥ ५१० ॥
चण्डालशब्दात्पुंलिङ्गादपर्येऽत्र विवक्षिते ।
चाण्डालकिरिति व्यसवरुडेत्यादिवार्तिकात् ॥ ५११ ॥
ढक्प्रत्यये तु स्त्रीलिङ्गाच्चाण्डालेय इति स्फुटम् ॥

तमिविशिविडिमृणिकु-
लिकपिपल्यदृपस्त्रिभ्यः
कालन् १-१११ ॥

नव धातवः ॥

तमालस्तिलके खड्गे तापिञ्छे वरणद्रुमे ॥ ५१२ ॥
विशाला त्विन्द्रवारुण्यामुज्जयिन्यां च कथ्यते ।
नृपवृक्षभिदोः पुंसि विशालं पृथुलेऽन्यवत् ॥ ५१३ ॥
विडालो नेत्रपिण्डे स्यान्मार्जारिरे च खगान्तरे ।
मृणालं नलदे क्लीवं पुंनपुंसकयोर्विसे ॥ ५१४ ॥
कुलालः कुम्भकारे स्यात्कुम्भे कौशिकेऽञ्जने ।
कपालोऽस्त्री शिरोऽस्त्रिं स्याद्दटादेशकले व्रजे ॥ ५१५ ॥
नलोपः सौत्रनिर्देशात्कपेश्वलनवाचकात् ।
ब्रीह्यादीनां तृणे क्लीवं पलालमिति कथ्यते ॥ ५१६ ॥
पलाली विबुधैः प्रोक्ता पलाले महति स्त्रियाम् ।
तत्र शाकीपलालीति पैमादिगणसूत्रः ॥ ५१७ ॥
मत्वर्थीये वाच्यलिङ्गं ह्रस्वत्वे स्यात्पलालिनम् ।

१. Pā. VII-i-58.

४. Pā. IV-i-73.

२. Pā. V-iv-38.

५. Vā. IV-i-97.

३. This अन्ये seems to be
Mādhava.

६. Pā. V-ii-100.

अट्टालो ना दुर्गभूमिसन्निवेशे जनाश्रये ॥ ५१८ ॥
 पाञ्चाली पुत्रिकागीत्योः स्त्रियां पुंभूम्नि नीवृत्ति ।
 पाञ्चाली द्रौपदी प्रोक्ता वल्लदन्तादिपुत्रिका ॥ ५१९ ॥
 पाञ्चालिकापि सा काव्यरीतिभेदेऽपि कथ्यते ।
 अत्र बाहुलकादस्ति शालशब्दोऽपि साधितः ॥ ५२० ॥
 तुलिङ्गः स्यादयं मत्स्यप्रभेदे सर्जपादपे ।
 शालागृहे तरुस्कन्धे शाखागौरैकदेशयोः ॥ ५२१ ॥
 न्यासकारस्तु शलतेश्चलनार्थाच्छ्रुते घञि ।
 निपातनात्सुराच्छायाशालेति स्त्रीत्वमभ्यधात् ॥ ५२२ ॥
 शल्भ कत्थन इत्याह वोपदेवैस्तु धातुवित् ।
 अर्कर्तरि च सूत्रेण घञस्माद्वा विधीयताम् ॥ ५२३ ॥
 शाडेरट्टादिषट्त्रिंशत्पठिताच्छलाघनार्थकात् ।
 स्मरता लङ्योरैक्यं मैत्रेयेणायमीरितः ॥ ५२४ ॥
 शालाप्रवेशानार्हत्वे शालिको धृष्ट उच्यते ।
 एतदन्तस्तत्पुरुषो यस्त्वनञ्कर्मधारयः ॥ ५२५ ॥
 असौ विभोपा सेनेति वा नपुंसकतां भजेत् ।
 गोशालमपि गोशाला तदुदाहरणं यतः ॥ ५२६ ॥
 एवं सेनासुराच्छायास्थलेऽप्युद्धमिमितो बुधैः ।
 गोशालखरशालाभ्यां जातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥ ५२७ ॥
 गोशालः खरशालश्च तत्र जातस्ततः स्मृतः ।
 स्थानान्तगोशालखरशालाचेति हि सूत्रितम् ॥ ५२८ ॥
 ह्रस्वपाठेऽपि सूत्रेऽत्र स्याच्च लिङ्गविशिष्टतः ।

१. Pā. II-iv-25.

२. Kavikalpadruma p. 170.

३. Pā. III-iii-19.

४. Pā. II-iv-19.

५. Pā. II-iv-25.

६. Pā. IV-iii-25.

७. Pā. IV-iii-35.

वत्सशालाभिजित्सूत्रे विकल्पेन लुगीरणात् ॥ ५२९ ॥

वत्सशालाद्वत्सशालो वात्सशाल इति द्विधा ।

स्त्रीनपुंसकयोरत्राप्युन्नेयं लुम्बिकल्पनम् ॥ ५३० ॥

यदा ठगौयस्थानेभ्यो विहितस्तत आगते ।

आगतः शुल्कशालायाः स्यात्तदा शौल्कशालिकः ॥ ५३१ ॥

पतेरङ्गचपक्षिणि॥

१-११२ ॥

पतङ्गः शलमे शालिप्रमेदे पक्षिसूर्ययोः ।

विडाले च भवेत्पुंसि पारदे तु नपुंसकम् ॥ ५३२ ॥

पतेरङ्गचपक्षिणीति सूत्रकारेण यद्यपि ।

अथोऽप्युक्तस्तथाप्यर्थान्तरे बाहुलकादयम् ॥ ५३३ ॥

तरत्यादिभ्यश्च

॥ १-११३ ॥

तरङ्गस्तुरगादीनामुत्फाले वल्लभङ्गयोः ।

एवंविधस्तरत्यादिष्वन्येऽप्यूष्मा विचक्षणैः ॥ ५३४ ॥

विडादिभ्यः कित्

॥ १-११४ ॥

विडङ्गः किमिसङ्घेने नागराभिज्ञयोस्त्रिषु ।

मृदङ्गः पटहे घोषे कुरङ्गो हरिणे स्मृतः ॥ ५३५ ॥

कृञो बाहुलकादुत्वे कुरोतेर्वा यथाश्रुतात् ।

कुरङ्गः साधितः प्रायः कौ भूमौ रङ्गतीति वा ॥ ५३६ ॥

अन्यत्रापि विडादिभ्यः किदित्युत्तया विचिन्त्यताम् ।

सारङ्गश्चातके भृङ्गे कुरङ्गेऽपि मतङ्गजे ॥ ५३७ ॥

उक्तोऽयं वर्णभेदेऽपि वाच्यलिङ्गो विचक्षणैः ।

शौकन्धादिषु पाठेनाप्येष्वर्थेष्वेष विश्रुतः ॥ ५३८ ॥

स्रुवृजोवृद्धिश्च

॥ १-११५ ॥

सर्वर्णदीर्घेणान्यत्र साराङ्ग इति तद्धितः ।

वारङ्ग इति खङ्गादिमुद्यौ पुंसि प्रकीर्तितः ॥ ५३९ ॥

अत्र बाहुलकादस्ति नारङ्गः पिप्पलीरसे ।

१. Pā. IV-iii-36.

२. Pā. IV-iii-75.

३. Vā. VI-i-93.

४. Pā. VI-i-101.

यमजे प्राणिनि विटे नागरङ्गद्रुमेऽपि च ॥ ५४० ॥

गन्गाम्यदोः ॥ १-११६ ॥ गङ्गा स्त्री द्युसरित्यस्माच्छिवशुभ्रतिकादिगात् ।

अपत्ये गाङ्गाङ्गेयगाङ्गायनय ईरिताः ॥ ५४१ ॥

कशेरुस्वर्णमुस्तेषु गाङ्गेयमिति कथ्यते ।

भवेदङ्गः पुरोडाशे शाखायामप्यसौ पुमान् ॥ ५४२ ॥

अङ्गं गात्र उपाये च प्रतीके चाप्रधानके ।

अङ्गो देशविशेषे स्यात् अङ्ग संवोधनेऽव्ययम् ॥ ५४३ ॥

अङ्गजो रुधिरेऽनङ्गे केशिपुत्रे मदेऽपि च ।

आङ्गविद्यस्त्वङ्गविद्यार्मधीते वेद वेत्यणि ॥ ५४४ ॥

विद्यैान्तादङ्गधर्मत्रिक्षत्रपूर्वाच्च ठग्यतः ।

विद्यैालक्षणकल्पान्ताच्चेति वार्तिकदर्शितात् ॥ ५४५ ॥

आङ्गको वुज्यणो वाधादवृद्धादपि बहति ।

छापूखडिभ्यः कित् छागो भवेदजे पुंसि पूगस्तु क्रमुके गणे ॥ ५४६ ॥

॥ १-११७ ॥

त्रिषु स्यात्पूरणे पूगतिथोढत्तिथुकोऽसतोः ।

खङ्गो गण्डकशृङ्गासिबुद्धमेदेषु गण्डके ॥ ५४७ ॥

षिङ्गो बाहुलकादत्रानादरार्थपिटेर्विटे ।

धौत्वादेप्पः स इति च सत्त्वं नोक्तेन हेतुना ॥ ५४८ ॥

भृजः कित् नुप् च

॥ १-११८ ॥

भृजशब्दस्तु पुंलिङ्गो भवेद्भूम्याटपिङ्गयोः ।

मधुव्रते भृजराजे भृङ्गं क्लीवे गुडत्वचि ॥ ५४९ ॥

भृगुणातेर्ह्रस्वश्च

॥ १-११९ ॥

शृङ्गं प्रसुत्वे शिखरे चिह्ने कीडाम्बुयन्त्रके ।

विषाणोत्कर्षयोश्चाथ शृङ्गः स्यात्कूर्चशीर्षिके ॥ ५५० ॥

स्त्री विषायां स्वर्णमीनभेदयोर्ऋषभौषधौ ।

१. Pā. IV-ii-59.

४. Pā. IV-ii-125.

२. Vā. IV-ii-60.

५. Pā. VI-i-64.

३. Vā. IV-ii-60.

मत्वर्थाय इनौ शृङ्गी विपारामद्रुमादिषु ॥ ५५१ ॥

शृङ्गयुक्ते शृङ्गिणोऽपि ज्योत्स्नादिषु निपातनात् ।

शृङ्गारकस्तथा शृङ्गवृन्दाभ्यामौरकन्विधेः ॥ ५५२ ॥

गण् णकुनौ ॥ १-१२० ॥ शार्ङ्गशब्दः पक्षिमेदे मुनिपुत्रे च कथ्यते ।

शृङ्गशब्दाद्विकाराणि प्राहुश्चापे त्विमं बुधाः ॥ ५५३ ॥

मुद्दिग्नोर्गर्गा ॥ १-१२१ ॥ मुद्गो धान्यविशेषे स्यान्मौद्गो मुद्गादणित्यणि ।

अन्नादौ मुद्गसंसृष्टेर्मौद्गिनिं तु भवेत् खञि ॥ ५५४ ॥

मुद्गानां भवने क्षेत्रे गर्गः स्यात्तापसान्तरे ।

गर्गादियञि गार्ग्यः स्यात् गोत्रे बहुषु तस्य लुक् ॥

गर्गाद्यञि स्त्रियां नैवं स्त्रियो गार्ग्य इतीह दिक् ।

श्लाघादाविह भावेन कर्मण्यपि कृते वुञि ॥ ५५६ ॥

श्लाघतेऽसौ गार्गिकयेत्यादि साधु समर्थ्यते ।

यून्यपत्ये गार्ग्यशब्दाद्यैञिञोश्चेति फभवेत् ॥ ५५७ ॥

गार्ग्यायणस्तथा स्त्रीत्वे युवता नेति नैव फक् ।

प्राग्दीव्यतीयेऽजादौ वा फक्फिञोर्युनि लुग्विधेः ॥ ५५८ ॥

गार्ग्यायणीया गार्गीयाश्चेत्यादिद्वैधमुच्यते ।

यैञश्चेति स्त्रियां ङीपि गार्गीं प्रीचां ष्फतद्विते ॥ ५५९ ॥

गार्ग्यायणी यलोपस्तु नात्रानातीति[नैयनेयीति]दर्शनात् ।

गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण चेत्यत्र णठकोर्विधेः ॥ ५६० ॥

गार्गो वा गार्गिको वा स्यादन्यत्राप्येवमेव दिक् ।

१. Vā. V-ii-121.

२. Pā. IV-iv-25.

३. Pā. IV-i-101.

४. Pā. IV-i-91.

५. Pā. IV-i-16.

६. Pā. IV-i-17.

७. Pā. VII-i-2.

८. Pā. IV-i-147.

सैङ्गाङ्गलक्षणेष्वाज्यामिति शासनात् ॥ ५६१ ॥

घोषस्य वार्तिकोक्तेश्च गार्ग एष्वभिधेयवत् ।

गोत्रैदङ्गवदित्युक्तेः स्यादयं तत आगते ॥ ५६२ ॥

अण्डन् कसृभृवृजः

॥ १-१२२ ॥

करण्डः साङ्गवमदाद्युपधानार्थभाजने ।

सरण्डः सरटे धूर्ते विहङ्गे भूषणान्तरे ॥ ५६३ ॥

भरण्डशब्दः पुंस्येषः पोषके परिकीर्त्यते ।

वरण्डोऽप्यन्तरावेद्यां सन्दोहमुखरोगयोः ॥ ५६४ ॥

अत्र बाहुलकादण्डन्प्रत्ययस्तरतेरसौ ।

तरण्डो वडिशे सूत्रवद्धकाष्ठादिके प्लवे ॥ ५६५ ॥

शृङ्गभसोऽदिः ॥ १-१२३ ॥ ऋतुभेदे वत्सरे च स्त्रीलिङ्गः शरदुच्यते ।

अतः श्राद्धे^१ शरद इत्यृत्वणो बाधके ठञि ॥ ५६६ ॥

श्राद्धं शारदिकं रोगौतपयोरत्र वा सति ।

भवेच्छारदिको रोगः शारदो वा तथातपः ॥ ५६७ ॥

अन्यत्र त्वृत्वणा जाताद्यर्थेषु सति शारदः ।

शारदी देवता सास्य कालेभ्यो भववद्विधेः ॥ ५६८ ॥

कार्यं वा दीयते वा यच्छरद्येतच्च शारदम् ।

प्राग्भतीयेषु कालादीत्युक्त्या भववदीरणात् ॥ ५६९ ॥

एवमन्यत्र कालेभ्य ऊह्यन्तां प्रत्यया बुधैः ।

दर्भमुद्गविशेषास्तु संज्ञायां शरदो वुञि ॥ ५७० ॥

उक्ताः शारदकास्तत्र जात इत्यर्थदर्शिताः ।

स्युरस्मादव्ययीभावे टचोपशरदादयः ॥ ५७१ ॥

१. Pā. IV-iii-127.

५. Pā. IV-iii-13.

२. Vā. IV-iii-127.

६. Pā. IV-ii-34.

३. Pā. IV-iii-80.

७. Pā. IV-iii-25.

४. Pā. IV-i-12.

दृणातेः पुक् ह्रस्वश्च
॥ १-१२४ ॥
त्यजितनियजिभ्यो
डित् ॥ १-१२५ ॥

दरस्त्रियां प्रपाते च भयाद्वितीमिषु च ।
कूले च हृदये चाथ दरदेशेऽपि कथ्यते ॥ ५७२ ॥
[भैसस्त्री भास्वरे योनौ] भसज्जघनगुह्ययोः ।
पृषेर्वाहुलकादस्मिन् पृषत्परिषदि स्त्रियाम् ॥ ५७३ ॥
रैजः कृषीति मत्त्वर्थे वले पृषद्वलस्त्रिषु ।
तत्र सूत्रे परिषदः पाठे तु परिषद्वलः ॥ ५७४ ॥
दृषन्निष्पेषणशिलापट्टप्रस्तरयोः स्त्रियाम् ।
त्यत्तद्यदस्त्रयः सर्वादिगणे पठिता अमी ॥ ५७५ ॥
तत्राद्यौ तु परोक्षार्थौ तृतीयस्तत्तिरूपकः ।
आद्यस्य लोके न कापि प्रयोगः परिदृश्यते ॥ ५७६ ॥
वेदे त्वेषस्य वाजीति प्रभृतिष्वथ गम्यते ।
स्यञ्छैन्दसीति सूत्रस्थच्छन्दोऽग्रहणलिङ्गतः ॥ ५७७ ॥
लोकेऽप्यस्य प्रयोगोऽस्तीत्येतदभ्युपगम्यते ।
त्यदाद्यत्त्वादिकं कार्यं यथायोग्यं विचिन्त्यताम् ॥ ५७८ ॥
यत्तदित्यन्ययत्वे तु हेत्वर्थकमिदं द्वयम् ।
य इत्यनिर्धारितेऽर्थे स इत्यर्थे विनिश्चिते ॥ ५७९ ॥
सर्वत्र चैतावुद्देश्यविषयैकस्वरूपकौ ।
स्यातामपि च पर्यायात्तल्लिङ्गानुभाविनौ ॥ ५८० ॥
सर्वभावे स[स्वस्वभावेन] चान्योन्यप्रयोगाकाङ्क्षिणानुभौ ।
न प्रक्रान्तप्रसिद्धानुभूतार्थविषयः श्रुतः ॥ ५८१ ॥
तच्छब्दः कापि यच्छब्दोपादानं समपेक्षते ।
यच्छब्द उत्तरे वाक्ये स्थितस्तच्छब्दनिःस्पृहः ॥ ५८२ ॥

१. The first pāda is not found
in either of mss; the
second pāda alone is
found in B.

२. Pā. V-ii-112.

३. Pā. VI-i-133.

प्रागुपात्तस्तु यच्छब्दस्तच्छब्दं न विमुञ्चति ।
 गसिद्धमाह तच्छब्दो यच्छब्दनिर्कटे स्थितः ॥५८३॥
 लिखितं यद्यदित्युत्तयां तच्छब्दः सकृदीरितः ।
 पारमृशति सामर्थ्याद्वीप्सां तत्रापि चेद्विद्वता ॥ ५८४ ॥
 त्यतस्त्यत्रततस्तत्रयतोयत्रतसिल्वत्रोः ।
 तदा यदेति सप्तम्याः कालार्थे तद्यदोर्भवेत् ॥ ५८५ ॥
 तैदो दा चेति चादानो चेत्तदानीं तदार्थकम् ।
 तद्यदोर्वा तर्हि यर्हि कालेऽनैद्यतनेर्हिला ॥ ५८६ ॥
 पक्षे यदातदा स्यातां त्यदादित्रितयात्पुनः ।
 प्रकारवचने थालि स्युस्तथा च तथा यथा ॥ ५८७ ॥
 यथा कथा च यत्कार्यं दीयतेऽनादरेण यत् ।
 यथा कथा चेति सङ्घादव्ययानां णशासनात् ॥५८८॥
 इत्येवं प्राग्दिशीयानां प्रकार इह दर्शितः ।
 तैद्धितश्चासर्वसूत्रादेतेष्वव्ययता स्फुटा ॥ ५८९ ॥
 तावान् यावानिति स्यातां तद्यदोरुभयोः क्रमात् ।
 र्परिमाणे वतुव्यत्तदेतेभ्यो विहितो यतः ॥ ५९० ॥
 साकल्यादर्थकं यावत् यावच्छादिष्वपि द्वयम् ।
 यावती प्रकृतौ वेदिर्दिस्तावा द्विगुणा ततः ॥ ५९१ ॥
 प्रकीर्त्यतेऽश्वमेधादौ त्रिस्तावात्त्रिगुणा यदि ।
 णमुल्लयैवतिविन्देश्च जीवेरपि विधीयते ॥ ५९२ ॥
 यावद्वेदं तथा यावज्जीवमित्यभिधीयते ।
 द्वयसञ्ज्ञात्रचौ स्वार्थे वत्त्वन्ताद्विहितौ यदि ॥ ५९३ ॥

१. Pā. V-iii-19.

२. Pā. V-iii-21.

३. Pā. V-iii-33.

४. Pā. V-i-98.

५. Pā. I-i-38.

६. Pā. V-ii-39.

स्यात्तावद्वयसं तावन्मात्रमित्यादिरत्र दिक् ।
 डकि[डटः] थुगागमे तावतिथ इत्यादि पूरणे ॥ ५९४ ॥
 आर्हीयार्थे वैतोरिड्वा विहितः परतः कनि ।
 स्युस्तावतिकतावत्कादयस्तेन प्रयोजिताः ॥ ५९५ ॥
 निर्धारणे द्विविषये ततरो यतरोऽपि च ।
 ततमो यतमो जातिप्रश्नेऽस्मिन् बहुगोचरे ॥ ५९६ ॥

पतेस्तुट् च ॥ १-१२४ ॥ एतदित्यपि सर्वादिः समीपतरवर्तिनि ।
 अत्वसत्वादिकं सर्वं त्यदादित्वेन पूर्ववत् ॥ ५९७ ॥
 एतदोऽनित्यन्विधानादतोऽत्रेति तसिलुत्रलोः ।
 एतर्हि काल एतस्मिन्नित्यनद्यतनेर्हि लो ॥ ५९८ ॥
 इत्थमित्येतदो वाक्यात्प्रकारवच थमौ [वचने थमुः] ।
 प्राग्दिशीया इमे प्राग्बहुतुप्रत्ययसंसृतिः ॥ ५९९ ॥
 आत्वं तु दृष्टश्वतुष्विति तत्र विचिन्त्यताम् ॥
 सत्तेरटः ॥ १-१२५ ॥ सरट् स्याद्वन्धवाद्देऽपि सरघायां बलाहके ॥ ६०० ॥
 लङ्घ्येर्नलोपश्च ॥ १-१२६ ॥ अप्सरस्सु च वायौ च लघ्ङ्धीरैर्निगद्यते ॥
 पारयतेरजः ॥ १-१२७ ॥ पारक् छले सुवर्णे च रक्तवर्णे च सर्पिषि ॥ ६०१ ॥
 प्रथेः कित्संप्रसारणं च पृथग्विनार्थः पाठेन स्वरादिष्वव्ययं स्मृतम् ॥
 ॥ १-१२८ ॥
 भियः पुग्घ्रस्वश्च भिषग्वैद्ये शैषिकेऽणि भेषजं स्मृतमौषधम् ॥ ६०२ ॥
 ॥ १-१२९ ॥
 एत्वं पृषोदरादित्वाद्वात्परस्यावगम्यताम् ।
 औनन्तावसथेति व्ये स्वार्थे भैषज्यमप्यतः ॥ ६०३ ॥
 भभेदे स्त्री शतभिषक् तत्र जाते तु शैषिके ।
 अणि वा तस्य डिङ्गावे वैत्सशालेति वा लुकि ॥ ६०४ ॥

१. Pā. V-i-23.

३. Pā. V-iv-23.

२. Pā. V-iii-5. For a different reading of this Sūtra see the Kāśikā.

४. Pā. IV-iii-36.

युष्यसिभ्यां मदिक्
॥ १-१३० ॥

स्याच्छातमिषज्ज्ञातमिषश्शतमिषक् त्रिषु ॥
प्रकीर्तितौ युष्मदस्मदित्येतौ सर्वनामसु ॥ ६०५ ॥
सौत्रो युषिरसौ[रसिः] दैवादिको भौवादिकोऽपि वा ।
संबोधे प्रथमः स्वात्मनिर्देशेऽन्यः प्रयुज्यते ॥ ६०६ ॥
त्वाहादिकार्यजातं तु सौपत्वाच्चात्र चिन्त्यते ।
युष्मदीयास्मदीयौ छे शैषिके द्विवहुत्वयोः ॥ ६०७ ॥
एकत्वे तु त्वदीयश्च मदीयश्च प्रकीर्तितौ ।
यौष्माकीणो द्विवहोः खज्यास्माकीनश्च कथ्यते ॥
अण्प्रत्यये तु यौष्माकास्माकौ तत्र प्रदर्शितौ ।
खज्येकत्वे तावकीनमामकीनौ क्रमादिह ॥ ६०९ ॥
अणन्तत्वे तु निर्दिष्टौ तत्र तावक्रमामकौ ।
स्त्रीत्वे तु मामिका छन्दस्येव ङीव्नियमश्रुतेः ॥ ६१० ॥
इत्वं त्वत्रोपसंख्यानात्तावकीति तु ङीप् भवेत् ।
अद्वयदिभ्य इति प्राग्निशीये तत्पर्युदासतः ॥ ६११ ॥
अपादाने चेति कनौ[तसौ] त्वत्तो मत्तस्तसिल् तु न ।
त्वत्का मत्का इति तु कन् स^३एषां ग्रामणीरिति ॥ ६१२ ॥

अतिस्तुसुहृदृक्षिभ्य-
भायावापदियक्षिनी-
भ्यो मन् ॥ १-१३१ ॥

चतुर्दश घातवः ॥
अर्मश्चाक्षुषरोगे स्यात् स्तोमः सामकुले गणे ॥ ६१३ ॥
सोमः कुबेरे पितृदेवतायां वयुप्रभेदे च निशाकरे च ।
दिव्यौषधिश्चामलताशरीरकर्पूरनीरानलवानरेषु ॥ ६१४ ॥
सोमोऽस्य देवतेत्यर्थे सौम्यं सोमैर्दृष्टयि त्रिषु ।
पत्यन्तादिति वक्तव्ये पत्युचरपदादिति ॥ ६१५ ॥

१. Vā. V-iv-44.

४. Pā. IV-ii-30.

२. Pā. V-iv-45.

५. Pā. IV-i-85.

३. Pā. V-ii-78.

दित्यैदित्यादिसूत्रे यदुक्तं तदधिकास्तये ।
 तेन प्राग्दीव्यतीयेषु सौम्यः सर्वत्र दृश्यते ॥ ६१६ ॥
 सौम्यो बुधे मनोज्ञे स्यादब्दे विप्रे स्त्रियां त्वसौ ।
 इल्वलासु भवेन्नीचे संबोध्येऽपि च वाच्यवत् ॥ ६१७ ॥
 स बहुचक्रस्य मा ण्योभूत्पत्यन्तैस्येति सूत्रकृत् ।
 तत्र पत्युत्तरपदादित्यबोचदिति स्थितिः ॥ ६१८ ॥
 अतोऽगित्यन्तरेणैव सौम्यः साध्यो बुधादिषु ।
 बहुव्रीहौ सोमजम्भासमासान्तेऽनिचि स्मृतः ॥ ६१९ ॥
 हविःप्रक्षेपयोर्वक्ता होमः सर्मस्तु सर्पणे ।
 धर्मः पुण्ये यमे न्याये स्वभावाचारयोः क्रतौ ॥ ६२० ॥
 उपमायामर्हिसायां चापे चोपनिषद्यपि ।
 धर्म्योऽस्मादनपेते स्यात्प्राप्ये चानेन वाच्यवत् ॥ ६२१ ॥
 धार्मिकस्तु चरत्येनं भवेदाधर्मिकस्तु तम् ।
 बहुव्रीहिसमासे तु धैर्मादनिचि केवलात् ॥ ६२२ ॥
 मनुष्यधर्मा कल्याणधर्मेत्यादिः प्रसिध्यति ।
 सुधर्मा देवगोष्ठ्यां स्त्री टावन्तोऽप्येष दृश्यते ॥ ६२३ ॥
 धार्मविद्यो धर्मविद्यामधीते वेद वेत्तैणि ।
 क्षेमं स्यान्मङ्गले लब्धरक्षणे चोरकेऽपि च ॥ ६२४ ॥
 क्षेमा धनहरीगौयोः क्षेमः ख्यातः क्लृप्तान्विते ।
 अस्मिन्नुपपदे क्षेर्मेप्रियमद्रेऽण्च खच्यणि ॥ ६२५ ॥
 क्षेमंकरः क्षेमकार इति द्वेधा कृजो भवेत् ।
 क्षोम एव क्षौम इति प्रज्ञाद्यणि भवेदयम् ॥ ६२६ ॥

१. Pā. IV-i-85.

२. Pā. V-iv-124.

३. Pā. IV-ii-59.

४. Pā. III-ii-44.

वल्कलाट्टदुकुलेषु पुंसि क्लीवे च विश्रुतः ।
 भामः कोधेरवौ दीप्तौ भामा योषित्यपि स्त्रियाम् ॥ ६२७ ॥
 यामस्तु पुंसि प्रहरे संयमेऽपि च कथ्यते ।
 वामं धने पुंसि हरे कामदेवे पयोधरे ॥ ६२८ ॥
 वल्गुप्रतीपभयेषु त्रिषु नार्यौ स्त्रियामथ ।
 वामी सृगालीवडवारासभीकरभीषु च ॥ ६२९ ॥
 वामरथ्यो वामरथात्कुर्वादिष्यविधानतः ।
 अस्य कण्वादिवद्भावः स्वरवर्जं यतः स्मृतः ॥ ६३० ॥
 कण्वादिभ्यो गोत्र इत्यण् शेषे वामरथास्ततः ।
 तथा बहुल्ये ण्यलुका प्रोक्ता वामरथा इति ॥ ६३१ ॥
 सैङ्गाङ्गलक्षणेऽप्येवमणि वामरथो भवेत् ।
 वामदेवो मुनेर्भेदे तेन दृष्टे तु सामनि ॥ ६३२ ॥
 वामदेव्यं वामदेवाड्ड्यड्ड्यावित्यनयोर्विधेः ।
 पद्मः स्यात्पद्मगे व्यूहे निधौ संख्यानतरेऽम्बुजे ॥ ६३३ ॥
 पद्मकं चिन्दुजालेऽपि पद्मा भार्गवश्रियोरपि ।
 अन्तस्थादिः पुमान् यक्ष्मः क्षयरोगस्य वाचकः ॥ ६३४ ॥
 धातोर्हि यक्षपूजायामित्यतोऽयमिति स्थितिः ।
 चुतृतीयादिकाद्भक्षहनार्थपदादिकात् ॥ ६३५ ॥
 साधयन्तो लोकवेदविरोधादिह नाहताः ।
 कृते मनिन्प्रत्यये तु नान्तोऽप्येव विभाव्यते ॥ ६३६ ॥
 राजयक्षमेव रोगाणामिति माघोक्तिदर्शनात् ।
 पठित्वा दशपाद्यां तु पवर्गीयादमादिकम् ॥ ६३७ ॥

१. Pā. IV-i-151.

३. Pā. IV-iii-127.

२. Pā. IV-ii-111.

४. Pā. IV-ii-9.

उदाहार्यक्षिपक्षमेति गतार्थं मनिनैव तत् ।
 नेमर्थे[निमोऽर्थे] च वधौ गर्ते प्राकारे कैतवेऽपि च॥६३८॥
 गणपाठेऽपि सत्यस्य जसि वा सर्वनामता ।
 ज्ञेयाः सुधीभिः प्रथमचरमेत्यादिसूत्रतः ॥ ६३९ ॥

जहातेः सन्वदालोपश्च जिह्वास्तु कुटिले मन्दे क्लीवे तगरपादपे ।
 ॥ १-१३२ ॥ जिह्वमश्नाति जिह्वाशी शुभ्रादिगणदर्शितः ॥ ६४० ॥
 जैह्वाशिनेयोड्डक्यस्माद्वैण्डिनायनसूत्रतः ।
 निपातनाट्टिलोपोऽत्र नेति ज्ञेयो विचक्षणैः ॥ ६४१ ॥

अवतेष्टिलोपश्च ॥ उपस्थिते मन्यवतेष्टिलोपश्चेति शासनात् ।
 १-१३३ ॥ ओमित्यदोऽवतीत्यर्थे प्रत्ययस्य टिलोपतः ॥ ६४२ ॥
 ईवरस्वरेति प्रकृतेरूठो दीर्घे ततो गुणे ।
 रक्षकं सिद्धरूपत्वात्सत्वमर्थोऽस्य खल्वभूत् ॥ ६४३ ॥
 अतोऽव्ययत्वं पाठेन स्वरादिषु न चादिषु ।
 रक्षकं च परं ब्रह्म योगिध्येयं प्रचक्षते ॥ ६४४ ॥
 स्वजापि[स्वज्ञाप्य]रक्षणात्स्वाख्या स्याद्वेयं शब्दशब्दवत् ।
 उमया सहितः सोम इति निर्वर्त्य केचन ॥ ६४५ ॥
 पृषोदरदिष्वन्तादिलोपेनैवमिदं जगुः ।
 अकारोकारयोस्सन्धौ मकारेऽपि शिरःस्थिते ॥ ६४६ ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यां वदन्त्येतदिहापरे ।
 अमी शब्दास्त्रयो यस्य वाचकास्त्यम्बकोहि सः ॥ ६४७ ॥
 अम्बेः शब्दार्थकादम्बशब्दः शब्दार्थको^१ यतः ।
 एवं यद्यप्यनेके स्फुरर्थाः प्रणवगोचराः ॥ ६४८ ॥

१. Pā. I-i-33.

५. Pā. VI-iii-109.

२. Pā. IV-i-123.

६. गोचरः is another reading
found in the original.

३. Pā. VI-iv-174.

४. Pā. VI-iv-20.

तथाप्युपनिषत्सर्वा व्यक्षरीमवलम्बते ।
 प्रश्नेऽप्यङ्गीकृतौ रोपेऽप्योम् वेदाद्यन्तयोरपि ॥ ६४९ ॥
 ग्रामः स्वरे संवसथे वृन्दे शब्दादिपूर्वकः ।
 संपूर्वः संयुगे प्रोक्तश्चुरादिष्वेव दर्शितः ।
 ग्रामता तु स्त्रियां ग्रामवृन्दे विद्वद्भिरुच्यते ॥ ६५० ॥
 शेषाधिकारविहिते ये खजिढकजिकमाद्विवुधैः ।
 ग्राम्यश्च ग्रामीणो ग्रामेयक इत्यमी त्रयः कथिताः ॥ ६५१ ॥
 ग्राम्यधर्मस्तु विवुधैः स्मृतो निधुवनार्थकः ।
 अव्ययीभावतो ग्रामादृजि पर्यनुपूर्वतः ॥ ६५२ ॥
 स्यात्पारिग्रामिकश्चानुग्रामिकश्च भवार्थके ।
 णत्वे स्याद्ग्रामणीरग्रग्रामाभ्यां नयतेरिति ॥ ६५३ ॥
 नापिते पुंस्ययं श्रेष्ठे ग्रामाधीशेऽपि च त्रिषु ।
 दाक्षिग्रामीयमिति तु छे कन्थापलदैदिना ॥ ६५४ ॥
 अपवादप्रज्जिठादेर्वृद्धाच्छो ह्यत्र संभवेत् ॥
 अविसिविसिशुभिभ्यः ऊमं खे नगरे क्लीवं स्यूमस्तु किरणे पुमान् ॥ ६५५ ॥
 कित् ॥ १-१३५ ॥
 सिमः सर्वादिपठितस्त्रिलिङ्गः सर्ववाचकः ।
 शुष्मस्तेजोऽर्कयोरग्नौ शुष्मं क्षीरे बलेऽपि च ॥ ६५६ ॥
 इषियुधीन्धिदसिइया- ईषीति पाठान्तरम् ॥
 धूसूभ्यो मक् ॥ १-१३६ ॥
 इष्मः कामे वसन्ते स्यादीष्मो वा पाठभेदतः ।
 ह्रस्वादेरपि दीर्घादीर्घातोर्द्विधापि संभवात् ॥ ६५७ ॥
 युध्मो योद्धरि बाणे च संयुगे कार्मुकेऽपि च ।
 इध्मः पुंसि प्रकथितः काण्ठे काले च सूरिभिः ॥ ६५८ ॥

^१[केचित्पुंसि वदन्त्येनं] काले काण्ठे तु न द्वयोः ।
 दस्मस्तु यजमाने स्याच्चोरे हीने हुताशने ॥ ६५९ ॥
 श्यामः स्यान्मेचके वृद्धदारके हरिते घने ।
 वटद्रुमे प्रयागस्य श्यामा स्त्री नागुरा स्मृता ॥ ६६० ॥
 अप्रसूताङ्गनायां च तथा सोमलतौषधौ ।
 त्रिवृताशारिवागुन्द्रानिशाकृष्णाप्रियङ्गुषु ॥ ६६१ ॥
 नील्यां चाथ पिके पुंसि मरीचे लवणान्तरे ।
 उक्तो दमनके गन्धे त्वचि श्यामोऽभिषेयवत् ॥ ६६२ ॥
 अमिकेतौ देशभेदे धूमः पुंसि निगद्यते ।
 धूम्या तु कथिता धीरैः स्त्रियां धूमकदम्बके ॥ ६६३ ॥
 धूम्याटस्तु कलिङ्गेऽथ धूमलः कृष्णलोहिते ।
 सूमो रवौ चन्द्रमसि विहायसि च कथ्यते ॥ ६६४ ॥
 ईर्मं तु न द्वयोरुक्तं तृणवाचि विचक्षणैः ।
 दक्षिणेर्मासृगे लुब्धयोगातो दक्षिणव्रणे ॥ ६६५ ॥
 जन्मं जनेर्मे जनुषि उभे बाहुलकादम् ।
 जन्मशब्दो मनिन्नन्तः प्रचुरोऽयमपि कचित् ॥ ६६६ ॥
 ब्रीह्यादित्वादिनावस्मादपि जन्मी शरीरिणि ॥
 युजिरुचितिजां कुश्च द्वयेनौजेन युग्मं स्यादुक्कं काञ्चनलोहयोः ॥ ६६७ ॥
 ॥ १-१३७ ॥ तिग्मं तु वाच्यवत्तीक्ष्णं पुंसि बहौ च भास्करे ॥
 हन्तेर्हि च ॥ १-१३८ ॥ हिमं स्यात्तुहिने क्लीबं चन्दने शीतले त्रिषु ॥ ६६८ ॥
 हिमे महति विद्वद्भिर्हिमानी कथिता स्त्रियाम् ।
 हिमात्तु यपि मत्वर्थे हिम्यो हिमवति स्मृतः ॥ ६६९ ॥

१. The pāda within brackets is not found in the ms.

हिमं न सहते यस्तु स हिमेलुः प्रकीर्तितः ।

हिमे पादस्य पद्मावे हिमकापीतिवद्विगम् ॥ ६७० ॥

भियः पुग्वा ॥१-१३९॥ भीमोऽम्लवेतसे शंभौ घोरे चापि वृकोदरे ।

भीष्मस्तु भीषणे रुद्रे गाङ्गेये च निशाकरे ॥ ६७१ ॥

घर्मः ॥ १-१४० ॥

घर्मः स्यादातपे ग्रीष्मेऽप्युष्मस्वेदाम्भसोरपि ॥

ग्रीष्मः ॥ १-१४१ ॥

ग्रीष्मः स्यादूष्मणि पुमान्वसन्तानन्तरेऽप्यृतौ ॥ ६७२ ॥

अर्थे प्राग्दीव्यतीयेऽस्माद्ग्रीष्मेऽलुन्दस्यञि त्रिषु ।

ऋत्वण्वुजोऽसतोरुते ग्रैष्मश्च ग्रैष्मकस्तथा ॥

स्याद्ग्रैष्मकमृणं ग्रीष्मे देयं वुज्प्रत्यये सति ॥ ६७३ ॥

प्रथेः पिवन् संप्रसारणं

पवन्नित्येके ॥

च ॥ १-१४२ ॥

पिवन्पवनपाठभेदात्पृथिवी पृथ्वी क्षितौ ।

पृथिव्याः पार्थिवो जाजोरर्थे प्राग्दीव्यतीयके ॥ ६७४ ॥

स्त्रियां जे पार्थिवाः स्यादञ्प्रत्यये पार्थिवीति ङीप् ।

अपत्येऽर्थे शौङ्गिरवाद्यञो ङीनिति जातिङीन् ॥ ६७५ ॥

अञ्प्रत्यये पार्थिव इह सूत्रात्सर्वभूमिपृथिवीति ।

संयोगोत्पातात्मनि भवति पृथिव्या निमित्तभूतेऽर्थे ॥ ६७६ ॥

पृथिव्या ईश्वरेऽप्येवं पृथिव्यां विदितेऽपि च ।

दिवसैश्च पृथिव्यामित्युक्तेरत्र प्रकीर्तिते ॥ ६७७ ॥

दिवस्पृथिव्यौ तु द्यावापृथिव्यावपि रोदसोः ।

दिवसश्चेत्यकारेण सकारपरिरक्षणात् ॥

दिवस्पृथिव्यावित्यत्र रुप्रवृत्तिर्न कल्पते ॥ ६७८ ॥

१. Pā. VI-iii-54.

३. Pā. V-i-41.

२. Pā. IV-i-73.

४. Pā. VI-iii-30.

मिलिते तु देवतैका यस्य द्यावापृथिव्यौ तत् ।

स्याद्द्यावापृथिवीयं छयतोर्द्यावापृथिव्यं च ॥ ६७९ ॥

अशू प्रुपिलटिकणिष्ठाटि-
विशिभ्यः कन् ॥

॥ १-१४३ ॥

केचित् प्युपीत्युकारवन्तं[?]द्वितीयधातुं पठन्ति ॥

हयपुंभेदयोरश्वः स्व्यश्वजौदिषु टाव्विषेः ।

भवेदाश्वयनो गोत्रापत्येऽर्थे फञ्विधानतः ॥ ६८० ॥

वृन्दे त्वश्वीयमाश्वं च च्छाणोः स्यातां क्रमादिह ।

असंख्यापरिमाणाश्चादेद्वर्धचो यद्विधानतः ॥ ६८१ ॥

संयोगोत्पातयोः स्याद्वृक्षशिवकोऽश्वनिमित्तयोः ।

अश्विकोऽश्वेन चरति पर्पादिभ्यश्च ठन्विषेः ॥ ६८२ ॥

आश्वीन इति खञ्ज्यश्वस्यैकाहगमवर्त्मनि ।

तनुत्वेऽश्वतरो वैत्सोक्षाश्चेति ष्टरचि स्मृतः ॥ ६८३ ॥

कृशाश्वो नटसूत्रस्य प्रवक्तरि महामुनौ ।

कृशाश्विन इह प्रोक्ते तत्प्रोक्ताध्यायि तद्विदः ॥ ६८४ ॥

कार्शाश्वीयो वुञ्छणादिछणि स्याच्चातुरर्थिके ।

स्थाधातोरश्वपूर्वात्तु सुपि स्थै इति के सति ॥ ६८५ ॥

तत्त्वे पृषोदरादित्वात्सकारस्य च साधिते ।

अश्वत्थो गर्दभाण्डे स्यात् पिप्पले पूर्णिमातिथौ ॥ ६८६ ॥

लुबणोऽश्वत्थयुक्तायां पौर्णमास्यामिहाश्रितः ।

निपातनाद्राग्रहायण्यश्वत्थाङ्गिति स्मृतौ ॥ ६८७ ॥

अतः सौस्मिन्पौर्णमासीत्यर्थे त्वाश्वत्थिकः स्मृतः ।

ऋणन्तु देयमश्वत्थे भवेदश्वत्थकं वुनि ॥ ६८८ ॥

१. Pā. IV-i-4.

२. Pā. IV iv-10.

३. Pā. V-iii-91.

४. Pā. III-ii-4.

५. Pā. IV-ii-22.

६. Pā. IV-ii-21.

अश्वत्थामा द्रोणसुते तत्त्वं प्राप्नोतिहोच्यते ।
 प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु स्थान्मोऽकारविधानतः ॥ ६८९ ॥
 अश्वत्थामो भवार्थे स्यादश्वत्थामा लुगीरणात् ।
 अश्विन्यामश्वयुक् तस्यां जातेष्वाडित्तथैव लुक् ॥ ६९० ॥
 भवेयुरत्राश्वयुजोऽप्याश्वयश्चाश्वयुक्तथा ।
 पौर्णमास्यश्चयुयुक्ता बुधैराश्वयुजी स्मृता ॥ ६९१ ॥
 विभैषा फाल्गुनीत्यादिसौत्रनिर्देशदर्शनात् ।
 नक्षत्राणां पौर्णमास्यामविशेषेऽपि नैव लुक् ॥ ६९२ ॥
 तत्रोक्तास्त्वाश्वयुजका माषाद्या बुद्धिधानतः ।
 अश्वस्य रूपयोगेन संज्ञामप्यश्विनीं विदुः ॥ ६९३ ॥
 स्ववैधौ तदप्रत्ययादाश्विनेयौ ढकि स्मृतौ ।
 नैक्षत्रेभ्यो बहुलमित्युक्तं बहुलशब्दनात् ॥ ६९४ ॥
 अन्यार्थादश्विनीशब्दात्स्याज्जातप्रत्ययस्य लुक् ।
 लुक् तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्यापि लुब्धिवेः ॥ ६९५ ॥
 अश्विनौ कथितौ दत्तावत्र ह्रस्वादिता स्फुटा ।
 द्वन्द्वेऽश्ववडबावश्ववडबं च द्विधा.....[स्मृतम्] ॥ ६९६ ॥
 अतन्त्रं हि द्विवचनमित्यश्ववडवानपि ।
 ऋतौ सूर्ये च पुष्यः स्यादसौ जलकणेष्वपि ॥ ६९७ ॥
 बाहार्थकात्पृषेः प्राह.....मतो नके ।
 लट्ठा करञ्जमेदे स्यात्फले वध्ये खगान्तरे ॥ ६९८ ॥

१. Vā. IV-i-85.

३. Pā. IV-iii-37.

२. Pā. IV-ii-23.

४. Pā. I-ii-49.

कण्वं पापे मुनौ पुंसि काण्व्यस्तु यत्रि गार्ग्यवत् ।
 कैष्वादिभ्यो गोत्र इति यजन्तादणि शैषिके ॥ ६९९ ॥
 काण्वः काण्व्यस्य शिष्यादावित्वं चेद्बहुलोकितः ।
 कण्वशब्दे क्ण्वमपि भवेद्दीजाघशीघुषु ॥ ७०० ॥
 अतः स्त्रियां भवेत् खट्वाशब्दः पर्यङ्क्वाचकः ।
 खट्वाखट्वा जाल्म इति क्षेपे तत्पुरुषः स्मृतः ॥ ७०१ ॥
 विश्वा त्वतिविषायां स्त्री जगति स्यान्नपुंसकम् ।
 न ना शुण्ठ्यां पुंसि देवप्रभेदेऽप्यखिले त्रिषु ॥ ७०२ ॥
 सर्वादिगणपाठेन स्यादयं तसिलादिभाक् ।
 हितं विश्वं जनेभ्यो यैतत्रात्मन्विश्वसूत्रतः ॥ ७०३ ॥
 खः स्याद्विश्वजनाद्विश्वजनीनं कर्मधारयात् ।
 अकर्मधारयाद्विश्वजनीयं छे निगद्यते ॥ ७०४ ॥
 खत्रि प्रतिज्ञैनादित्वात्साधुर्विश्वजनेषु यः ।
 तत्र वैश्वजनीनः स्याद्विष्णौ विश्वंभरः पुमान् ॥ ७०५ ॥
 विश्वंभरा तु भूमौ स्त्री संज्ञायां भृतृवृज्विवेः ।
 विश्वावसुस्तु गन्धर्वे दीर्घाद्विश्वस्य वस्विति ॥ ७०६ ॥
 विश्वाराडिति राडूपे दीर्घोऽस्य परतो भवेत् ।
 विश्वराजौ विश्वराज इत्याद्यन्यत्र न ह्यसौ ॥ ७०७ ॥
 विश्वानरस्त्वह नरे संज्ञायामिति दीर्घतः ।
 वैश्वानरो विदौदित्वादव्यस्माज्जातवेदसि ॥ ७०८ ॥

१. Pā. IV-ii-111.
२. Pā. V-i-9.
३. Pā. IV-iv-99.
४. Pā. III-ii-46.

५. Pā. VI-iii-128.
६. Pā. VI-iii-129.
७. Pā. IV-i-104.

विश्वामित्र ऋषौ मित्रे च ऋषाविति दीर्घतः ।
 ऋष्यैन्धकेत्यपत्येऽस्माद्विश्वामित्रो भवेदणि ॥ ७०९ ॥
 एणशीभ्यां वन् एव इत्येष शब्दस्तु गन्तरि स्यात्त्रिलिङ्गकः ।
 ॥ १-१४४ ॥ एवेति त्वव्ययं चादिपाठाद्वस्त्वधारणे ॥ ७१० ॥
 भवेदनवकृतौ च यदाहुः केव भोक्ष्यसे ।
 पररूपमिहैवे चानियोग इति शासनात् ॥ ७११ ॥
 पदात्परमपादादौ स्थितयोर्युष्मदस्मदोः ।
 त्वामेव मामेवेत्यादौ वांनावादेरसंभवः ॥ ७१२ ॥
 नै च वाहाहैव युक्त इति शास्त्रस्य दर्शनात् ।
 शेवं पुंसां लाञ्छने च सुखे च कचिदिष्यते ॥ ७१३ ॥
 सर्वनिघृष्यरिष्वलष्व- अष्टौ शब्दाः । अतन्त्रे अकर्तरि निपात्यन्ते ।
 शिवपदप्रद्वेष्वा अतन्त्रे लिप्पेत्येके । अन्त्य इषु ईष्वो वा ॥
 ॥ १-१४५ ॥ त्रिषु सर्वं भवेत्कृत्स्ने हितार्थे गच्छयोगतः ।
 भवेत्सार्वं च सर्वायं प्राग्दिशीयतसिल्लत्रलोः ॥ ७१४ ॥
 स्यात्सर्वतश्च सर्वत्र पञ्चमीसप्तमीस्थले ।
 सर्वैकैान्येति सप्तम्याः काले दा यदि सर्वदा ॥ ७१५ ॥
 विकल्पेन सभावस्य सदेत्यपि विदुर्बुधाः ।
 बहन् सर्वधुरं सर्वधुरीणः खे सति स्मृतः ॥ ७१६ ॥
 हिते सर्वजनार्द्धञ्जित्यतष्ठानि च खे क्रमात् ।
 स्यात्सार्वजनिकं सर्वजनीनमिति च द्वयम् ॥ ७१७ ॥

१. Pā. VI-iii-130.

२. Pā. IV-i-114.

३. Vā. VI-i-94.

४. Pā. VIII-i-24.

५. Pā. V-iii-15.

६. Vā. VI-iv-169.

छोऽकर्मधारयात्सर्वजनाद्विश्वजनाद्यथा ।
साधौ सार्वजनीनः खञ्ज्वशाद्वैश्वजनीनवत् ॥ ७१८ ॥
अणि निमित्ते संयोगोत्पातरूपे तयेद्वरे ।
सार्वभौमः सर्वभूमौ विदितेऽपि च कथ्यते ॥ ७१९ ॥
सर्वलोकेति शब्देऽस्मिन् ठञि स्यात्सार्वलौकिकः ।
वृद्धिः पदद्वयेऽत्रानुशतिकादिषु पाठतः ॥ ७२० ॥
यस्तु सर्वश्चर्मणैव कृतस्तत्र ख खञ्ज्वशात् ।
कथ्यते सर्वचर्मणं सार्वचर्मणं इत्यपि ॥ ७२१ ॥
प्राप्नोतिवध्यङ्गक्ता[व्याप्नोति पथ्यङ्गकर्म]पत्रपात्राणि सर्वतः ।
पराणि यदि खे सर्वपथीनाद्याः स्मृताः क्रमात् ॥ ७२२ ॥
सर्वान्नीनो भक्षयति सर्वान्नानीति कथ्यते ।
संज्ञायां अतिखच्यत्र क्षितौ.....[सर्व]सहोच्यते ॥ ७२३ ॥
पूर्वःसर्वयोर्दारिसहोरित्यन्यत्राव्ययं त्रिषु ।
सर्वकषः सर्वकूलेत्यादिना खचि निश्चितः ॥ ७२४ ॥
अन्तात्यन्तेति डविधेः सर्वगः परिकीर्तितः ।
सर्वत्रगश्च सर्वत्रपैजयोरिति वार्तिकात् ॥ ७२५ ॥
सर्ववेदः सर्ववेदानधीते वेद वा यदि ।
प्रत्ययस्यात्र लुक् सर्वा.....[देः सावेर्लुक्] ईरणात् ॥
चतुर्वर्णादिपाठेन स्वार्थे ण्यजनुशासनात् ।
स एव सार्ववेद्योऽपि निघृष्टस्तु खुरे पुमान् ॥ ७२७ ॥

१. Pā. VII-iii-20.

२. Pā. V-ii-7.

३. Pā. III-ii-46.

४. Pā. III-ii-41.

५. Pā. III-ii-42.

६. Pā. III-ii-48.

७. Vā. III-ii-48.

रिण्वो हिंसे कश्चिदिहर्दुपधादेनैमभ्यधात् ।
 पङ्क्तौ च नर्तके चैव लण्वो लिण्वोऽप्यसौ भवेत् ॥
 पाठभेदादिहेत्वं च निपातेनैव लभ्यते ॥ ७२८ ॥
 क्लीबे शिवं भद्रमुखोदकेषु द्रव्ये त्रिषु स्याद्विरिशे तु पुंसि ।
 शिवा भवेदामलकी भवानी हरीतकी सक्तुफला सृगालः ॥
 शैवः शिवौद्यण्यपत्ये शेषेऽणि तु तदन्विते ।
 पट्टो रये च भूलोके प्रहस्तु विनयान्विते ॥ ७३० ॥
 आचार्ये त्विण्व ईण्वो वा व्याख्याभेदान्निगद्यते ।
 यतो गुणे कृते सिद्धं सामान्यं ह्रस्वदीर्घयोः ॥ ७३१ ॥
 अत्र बाहुलकाद्भ्रस्वशब्दः स्यादल्पस्वर्वयोः ।
 उक्तो हसिष्ठो हसिमा हसीयानिष्ठनादिषु ॥ ७३२ ॥
 स्रधूलदूरेति सूत्रेण यणादिपरलोपतः ॥

शेचायङ्गाजिह्वाग्रीषा- मीवा अमीवा इत्युभयथा व्याख्यानम् ॥
 प्वामीषाः ॥ १-१४६ ॥ व्याख्यातः शेषशब्दोऽत्र देश[स्वर]भेदाय शिष्यते ॥
 यानस्य साधने यद्दे महत्यपि मतौ स्त्रियाम् ।
 जिह्वा तु रसनायां स्यात् द्विजिह्वः सूचकेऽप्यसौ ॥ ७३४ ॥
 गोत्रान्तत्वाजिह्वाछनिमित्तवृद्धसंज्ञायाः ।
 प्रतिपिद्धा सा जेह्वाकाता इति तेन शैषिकाणि स्यात् ॥
 जिह्वामूले भवं जिह्वामूलीयं छे निगद्यते ।
 ग्रीवागलसिरासु स्यात् गलेऽपि परिकीर्तिता ॥ ७३६ ॥
 कुलकुक्षी.....सु.....[कुक्षीति सूत्रेण कृते ढकजि शैषिके ।
 ग्रैवेयकं बुधैः कण्ठभूषायामभिधीयते ॥ ७३७ ॥

१. Pā. III-i-110.

३. Pā. VI-iv-156.

२. Pā. IV-i-112.

४. Pā. IV-ii-96.

सू. १४७.]

प्रेवं प्रैवेयमिति च भवार्थे विदुरण्ठनोः ।
 आप्वास्तु वायौ मीवा स्यादुदरक्रिमिवातयोः ॥७३८॥
 व्याख्याभेदादमीवोऽपि रोगवाच्येष दृश्यते ।
 केशादिसूत्रे[शेवादिसूत्रे] स्त्रीलिङ्गनिर्देशोऽत्राविवक्षितः ॥
 अन्यथापि प्रयोगाणामाप्लादिष्वलोकनात् ॥

कृगशदभ्यो षः ॥
 ॥ १-१४७ ॥

कर्कः कामे मूषके च गर्वो वा स्यादङ्कृतौ ॥ ७४० ॥
 शर्वः शिवे स्यात्पुंयोगे स्त्रियां डीषानुगागमौ ।
 शर्वाणी तेन पार्वत्यां दर्वो रात्रिचरे पुमान् ॥ ७४१ ॥

कानन्युकवृषितक्षिरा-
 जिघन्विद्युप्रतिदिवः ॥
 ॥ १-१४८ ॥

युवा स्यात्तरुणे श्रेष्ठे निसर्गत्रलशालिनि ।
 संपसारणभागेष भसंज्ञायामतद्धिते ॥ ७४२ ॥
 युवतिस्तु तरुण्यां स्त्री यौतेश्शतरि डीपि तु ।
 युवतीत्यपि तत्राद्यात्समूहार्थेऽपि यौवनम् ॥ ७४३ ॥
 पुंवद्भावस्तु भैस्याढ इति वार्तिकशासनात् ।
 द्वितीयादनुदात्तादेरभि यौवतमिष्यते ॥ ७४४ ॥
 पूर्वस्मादपि निक्षादिपाठाद्वृत्तिकृतो मते ।
 तत्सामर्थ्येन पुंवत्वाभावे यौवतमृचिरे ॥ ७४५ ॥
 हौयनान्तयुवादिभ्योऽणित्यण् यदि विधीयते ।
 तदापि यौवं यूनो भावे कर्मणि च स्मृतम् ॥ ७४६ ॥
 युवाखलतिसूत्रेण खलत्याद्यैस्समस्यते ।
 युवा च युवतिर्लिङ्गविशिष्टपरिभाषया ॥ ७४७ ॥
 युवखलतिर्युवखलती युवपलितश्चापि युवपलिता ।
 युववलिनो युववलिना च युवजरन्युवजरत्यपि प्रोक्ताः ॥

१. Vā. VI-iii-35.
 २. Pā. V-i-130.

३. Pā. II-i-67.
 ४. Pāribhāṣā 72.

कर्मधारयजातीयदेशीये पुंवदुक्तिः ।
 स्त्रियो युवखलत्याद्याः साधनीया मनीषिभिः ॥ ७४९ ॥
 युवाल्पयोर्यदि कनादेश इष्टेयसोर्भवेत् ।
 स्थूलदूरेऽति चेल्लुप्तं पक्षे परयणाद्यपि ॥ ७५० ॥
 गुणः पूर्वस्य च तदा स्यातां युवतमे क्रमात् ।
 कनिष्ठश्च यविष्ठश्चैत्युभौ युवतरे त्वम् ॥ ७५१ ॥
 कनीयांश्च यवीयांश्च वृषा कर्णमहेन्द्रयोः ।
 वस्वश्वयोरस्य भत्वे वृषण्वस्वश्वयोरपि[रिति] ॥ ७५२ ॥
 भवेद्वृषण्वसुरिति वृषणश्च इति द्वयम् ।
 तक्षा स्याद्वर्धकौ पुंसि ण्ये त्वस्मात्कारिलक्षणे ॥ ७५३ ॥
 ताक्षण्योऽण्युपसंख्यानान्ताक्ष्णोऽप्येतत्सुते स्मृतौ ।
 नडाद्यन्तर्गणे तैक्षन्नलोपश्चेति कुविधेः ॥ ७५४ ॥
 छप्रत्यये तक्षकीयः कथितश्चातुरथिके ।
 ग्रामकौटाभ्यां च तक्षण इति तत्पुरुषे टचि ॥ ७५५ ॥
 ग्रामतक्षो ग्रामनिघ्ने कौटतक्षः स्वतन्त्रके ।
 राजा प्रभौ नृपे चन्द्रे यक्षे क्षत्रियशक्रयोः ॥ ७५६ ॥
 राजकं राजवृन्दे स्याद्राजन्यः क्षत्रिये स्मृतः ।
 राजन्यकं तत्समूहे राजपुत्रे गणे त्विह ॥ ७५७ ॥
 स्याद्राजपुत्रकं गोत्रोक्षोष्ट्रोरैवेति वुञ्विधेः ।
 राजन्यानां च विषयो देशो राजन्यकः स्मृतः ॥ ७५८ ॥

१. Pā. VI-iv-150.

३. Pā. V-iv-95.

२. Pā. IV-ii-91. Gaṇasūtra 2

४. Pā. IV-ii-39.

सुराज्ञि त्रिषु राजन्वान् देशदौ परिकीर्तितः ।
 असमासे यका राज्यं राज्ञो भावे च कर्मणि ॥ ७५९ ॥
 सौराज्यमाधिराज्यादिब्राह्मणादिप्यञि स्मृतम् ।
 छे शैषिके राजकीयो राज्ञः कैचविधानतः ॥ ७६० ॥
 राजान्तादिहराजाहरिति तत्पुरुषाद्वचि ।
 महाराजप्रभृतयोऽदन्ताः शब्दाः प्रसाधिताः ॥ ७६१ ॥
 स्यान्माहाराजिको भक्तिः महाराजोऽस्य चेद्वञि ।
 राजसूयः क्रतौ राजोपपदात् क्यव्विषेऽस्युङः[षेः सुजः] ॥
 ईदृशाद्विषेर्हन्तेः राजघो राजहन्तरि ।
 राजयुध्वा राजकृत्वा स्याच्चेद्युधिक्कृजोः कनिप् ॥ ७६३ ॥
 वसोरुचेति [वनो रं चेति] स्त्रीराजकृत्वरीड्ब्रयोस्मृता ।
 वैनो न ह्यश इत्येतौ न स्यातां राजयुध्वनि ॥ ७६४ ॥
 धन्व क्लीबे शरासे स्यान्मरुदेशे पुमानयम् ।
 आष्टकं नाम धन्वेति भाष्ये ह्रस्वान्तदर्शनात् ॥ ७६५ ॥
 मरुदेशे क्लीबमपि धन्वशब्दं प्रचक्षते ।
 ब्रीह्यादित्वादिना तस्माद्धन्वी धानुष्कवाचकः ॥ ७६६ ॥
 गत्यर्थोऽयं धविर्धातुरिति[धन्विधातुरिह] सूत्रैकगोचरः ।
 द्युवा त्वभिगते सूर्ये द्रुत्वा मरुति सारसे ॥ ७६७ ॥
 दिवसेन्धे द्युतिकरे बुधैः प्रतिदिवा स्मृतः ॥
 सप्ताष्ट चेति षट् संज्ञावेतौ संख्याभिधायकौ ॥ ७६८ ॥

सप्तशुभ्यां तुद् च ॥
 ॥ १-१४९ ॥

१. Pā. IV-ii-140.
२. Pā. IV-i-7.

३. Vā. IV-i-7.
४. Mahābhāṣya under IV-ii-104, Vār. 31.

अपत्ये पुंसि शब्दानां[सप्तानां] सासिबाह्वादिजादिजः ।
 सख्ये साप्तपदीनं स्यादाप्यत्वात्सप्तभिः पदैः ॥ ७६९ ॥
 पूरणे ङटि नान्तादसंख्यादेर्मटि चानयोः ।
 सप्तमोऽष्टम इत्येतौ क्रमेण कथिताविह ॥ ७७० ॥
 भागे प्रागेकौदशभ्योऽष्टन्दसीत्यनि सप्तमः ।
 पञ्चङ्गत्वे तु भागस्य जानोर्लुक्पृथगो मतः ॥ ७७१ ॥
 जानावपि यथाप्राप्तं कन्लुक्चैति चोक्तितः ।
 लुक्पूरणस्य वै तावतिथं ग्रहणमित्यतः ॥ ७७२ ॥
 कन्प्रत्यये[ये त्व]ष्टमकमष्टकं ग्रहणं द्विधा ।
 गृह्णात्यसौ तावतिथेनेति कनित्यमेव लुक् ॥ ७७३ ॥
 पूरणस्याष्टकस्तेन ग्रहीतरि निरूपितः ।
 अन्येषु पूरणेष्वेवमूह्यतां सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ ७७४ ॥
 अस्य परिमाणमष्टावध्यायाः सूत्रमष्टकं तेन ।
 संख्यायाः संज्ञेत्याद्युत्तया कनि पाणिनीयमिह कथितम् ॥
 सूत्राच्च कोषेधादित्यध्येतरि वेदितर्युपात्तस्य ।
 लुक् प्रत्ययस्य यस्माद्वैयाकरणोऽष्टकः स्मृतस्तस्मात् ॥
 अनशीतिः प्राक्शतगा संख्या यद्यष्टनः पराभवति ।
 अवहुव्रीहिसमासे भवेदष्टादशाद्यात्वे ॥ ७७७ ॥
 युक्ते तु गोभिरष्टाभिः शकटेऽष्टागवं स्मृतम् ।
 अष्टाकपालमष्टासु स्यात्कपालेषु संस्कृते ॥ ७७८ ॥

१. Pā. V-ii-48.

४. Pā. V-i-58.

२. Pā. V-ii-49.

५. Pā. IV-iii-137.

३. Pā. V-ii-77.

हविष्यष्टापदं तु स्यात् स्वर्णे शारिफलेऽपि च ।
 अष्टापदस्तु शरभे संज्ञायां दीर्घशासनात् ॥ ७७९ ॥
 नञि जहातेः ॥ अहश्शब्दो नकारान्तो दिक्षस्यैव वाचकः ।
 ॥ १-१५० ॥ अह्नां समूह इत्यर्थे स्यादाहं खण्डिकायैञि ॥ ७८० ॥
 टिलोपो न भवेदहैष्टखरेवेति शासनात् ।
 अहर्गणेन साध्ये स्यादहीनः खे सति क्रतौ ॥ ७८१ ॥
 दिवौचित्येभ्योऽदिनास्मिन् कृत्रेष्टे स्यादहस्करः ।
 अतः कृकमिसूत्रेण विसर्गस्यायमत्र सः ॥ ७८२ ॥
 द्रव्यह्यहोत्तमाहायाः पुंस्यदन्ताष्टिपि[ष्टचि] स्मृताः ।
 सर्वैकदेशसंख्यातपुण्यसंख्याव्ययादिकः ॥ ७८३ ॥
 अह्नादेशमहन् [देशो ब्यहः] शब्दस्समासान्तपरो भवेत् ।
 तेन सर्वाहपूर्वाहसंख्याताहादयः स्मृताः ॥ ७८४ ॥
 पुंलिङ्गा एव रत्राहौहाः पुंसीत्यनुशासनात् ।
 सर्वाह्यादिषु णत्वोक्तिरह्नोदन्तादिति स्मृतेः ॥ ७८५ ॥
 नै सङ्ख्यादेस्समाहार इति तु प्रतिषेधतः ।
 द्रव्यह्यहादौ नाहोक्तिः स्यात्तु द्रव्यहप्रियादिषु ॥ ७८६ ॥
 द्वयोरहोर्भवेद्द्रव्यहो लुकि कार्त्तुङ्गो द्विगोः ।
 निर्वृत्तादिष्विहन्नन्तात् द्विगोरर्थेषु ठञ्खयोः ॥ ७८७ ॥
 द्वैयह्निको द्रव्यहीनश्च रीत्यहःसूत्रतः स्मृतौ ।
 अनित्यत्वात्समासान्तविधेर्नात्र ट्जादितः ॥ ७८८ ॥

१. Pā. IV-ii-45.

२. Pā. VI-iv-145.

३. Pā. III-ii-21.

४. Pā. VIII-iii-46.

५. Pā. II-iv-29.

६. Pā. VIII-iv-7.

७. Pā. V-iv-89.

८. Pā. IV-iii-11.

९. Pā. V-i-87.

प्राग्वतीयेषु कालाद्धि तेनै निर्वृत्तमित्यपि ।
 तैमधीष्टो भृतो भृतो भावीत्यर्था इहाश्रिताः ॥ ७८९ ॥
 एण्वेवार्थेष्वद्विगौ तु ठञ्वशादाहिकं भवेत् ।
 द्वादशाहादयः काले मुख्या लाक्षणिकाः क्रतौ ॥ ७९० ॥
 द्वादशाहिक्यादिरेषां दक्षिणाप्राग्वतेष्ठजि ।
 यैज्ञास्येभ्य इति ह्याख्याग्रहणं तत्र यत्कृतम् ॥ ७९१ ॥
 अकालादपि तेन स्यादुक्तसौर्यामिकी ततः ।
 सौर्यं चिरमिति प्राहेशब्दादेदन्ततां गतात् ॥ ७९२ ॥
 निपातनेन दृष्टद्युल्भ्यां तुष्टि प्राहेतनं विदुः ।
 पूर्वाहेतनपूर्वाहेतनपौर्वाहिकास्त्रयः ॥ ७९३ ॥
 उक्ता विभाषा पूर्वाहेत्यादिना दृष्टद्युलोष्ठजि ।
 स्युरेवमेवापराहेतनाद्याः शैपिकार्थिकाः ॥ ७९४ ॥
 सप्तम्यलुम्बिकल्पस्तु धैकालतनसूत्रतः ।
 कौलात्तदस्य सोढं चेत्प्रत्ययः प्रथमान्ततः ॥ ७९५ ॥
 पूर्वाहेतनपौर्वाहिकायेवमपराहृतः ।
 घकालयोरपि प्राग्वद्दूषः सप्तम्यलुम्बिधिः ॥
 सुवन्तात्तद्धितोत्पत्तिरिति ज्ञाप्यमिहालुका ॥ ७९६ ॥
 पूर्वाहिकोऽपराहक इति पूर्वाह्यापराहसूत्रेण ।
 पूर्वाहेऽप्यपराहे जातो वुन्प्रत्यये क्रमात् कथितः ॥ ७९७ ॥

श्वन्नुक्षन् पूषन्

प्रीहन् क्लेवन् स्नेहन्

एते त्रयोदश कनिन्प्रत्ययान्ताः ॥

शुनके श्वा भसंज्ञायां संप्रसारण्यतद्धिते ।

१. Pā. V-i-79.

२. Pā. V-i-80.

३. Pā. V-i-95.

४. Pā. IV-iii-23.

५. Pā. IV-iii-24.

६. Pā. VI-iii-17.

७. Pā. IV-iii-52.

८. Pā. IV-iii-28.

मूर्धन् मज्जन अर्धमन् स्त्रियां शुनीति गौरादिगणसाठेन ङीषिह ॥ ७९८ ॥
 विश्वस्सन् परिज्मन् ङीसु नास्मिन्नुपपदे घेः खशि शुनिन्धयः ।
 मातरिभ्वन् मघवन्निति प्रकृतेष्टित्वसामर्थ्यात् स्त्रीत्वे ङीपि शुनिन्धयी ॥ ७९९ ॥
 ॥ १-१५१ ॥ खशः खित्वाद्भ्रस्वमुमौ तत्रोत्तरपदे कृतौ ।
 शुने हिते गैवाद्युत्तया शून्यं शुन्यमिति द्विधा ॥ ८०० ॥
 शुनः समीपेऽचैतुरेत्यादिनोपशुनं स्मृतम् ।
 गोष्ठे तु वर्तमानः श्वा गोष्ठश्च इति कथ्यते ॥ ८०१ ॥
 स्यादतिश्वः श्वानमतिक्रान्ते टचि कृते सति ।
 अप्राणिपृपमानार्थादाकर्षे श्वादिकेऽपि टच् ॥ ८०२ ॥
 किर्दन्तोऽवधृताश्चाविच्छल्ये न हि त्रैतीत्यतः ।
 दीर्घत्वेनोत्तरपदाधिकारोक्तेन....तः[दीर्घतः] ॥ ८०३ ॥
 दन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहेषु परेष्विह ।
 दीर्घत्वं पुच्छपदयोरपि व्याचक्षते शुनः ॥ ८०४ ॥
 तेन श्वादन्त इत्यादिरूपाण्युद्भूतानि कोविदैः ।
 श्वापदो मृगभेदे स्यात्पदौन्तस्यादिना त्विह ।
 शौवापदः श्वापदश्चैत्यैजागमविकल्पनात् ॥ ८०५ ॥
 श्वगणेन चरत्यर्थे श्वगणादृञ् चेति ठञ्ठनोरुत्तया ।
 श्वागणिकः श्वगणिक इत्यनयोः स्त्रीत्वे तु ङीढीषौ ॥
 श्वनिशं श्वनिशेत्येतच्चतुर्दश्यां द्वयं स्मृतम् ।
 सूत्रे विभाषा सेनेति क्लीबत्वस्य विकल्पनात् ॥ ८०७ ॥

१. Pā. IV-i-41.

२. Pā. V-i-2.

३. Pā. V-iv-77.

४. The reading in both the mss. is:—क्विवन्ते विष्टताश्वाचि

छल्ये न हि कृतीत्यतः ।

५. Pā. VI-iii-116.

६. Vā-iii-130.

७. Pā. VII-iii-9.

८. Pā. IV-iv-11.

९. Pā. II-iv-25.

उक्षा वृषे तत्समूहे लुब्धौक्षकमुदाहृतम् ।
 औक्षं स्यादनपत्येऽणि स्यादौक्ष्णोऽपत्यवाचिनि ॥ ८०८ ॥
 उक्ष्ण्युक्षतरः स्वल्पेष्टरचाश्वतरो यथा ।
 जातोक्षश्च महोक्षश्च वृद्धोक्षश्चेत्यमी त्रयः ॥ ८०९ ॥
 जाते महति वृद्धे च क्रमेण वृषभे स्मृताः ।
 सूत्रादचैतुरेत्यादेः पूषा दिनकरे पुमान् ॥ ८१० ॥
 घ्नीहा तु कुक्षिरोगे ना गत्यर्थात् झिहतेरिह ।
 निपात्य उपघादीर्घः क्लेदौषधिशशाङ्कयोः ॥ ८११ ॥
 स्नेहा सुहृदि चन्द्रेऽर्के मूर्धा स्यान्मस्तके पुमान् ।
 बहुव्रीहौ द्विमूर्धन्निमूर्धौ षपत्यये स्मृतौ ॥ ८१२ ॥
 मज्जा पुमानस्थिसारे टाबन्तोऽप्ययमिष्यते ।
 अर्थमा तु पुमान् सूर्ये पितृदेवान्तरेऽपि च ॥ ८१३ ॥
 पूषार्यम्णोः सर्वनामस्थाने यदीर्घशासनम् ।
 शिस्वोर्नियमितं तेन न तदन्यत्र कल्पते ॥ ८१४ ॥
 विश्वप्सा वीतिहोत्रे ना परिज्मा वह्निचन्द्रयोः ।
 उत्पाद्याञ्जेरिमं प्राहुः परितो गन्तरीतरे ॥ ८१५ ॥
 केचित्तु जोर्यणादेशे परिज्वेति बभाषिरे ।
 न तत्साधु यतो लक्ष्यविरोधः सर्वतः स्फुटः ॥ ८१६ ॥
 मातरिश्वा पुमान् वायौ मघवान् वज्रिणीति दिक् ।
 मघवा बहुलं सूत्रे तृभावस्य विकल्पनात् ॥ ८१७ ॥
 तकारान्तनकारान्तबुभावेताविति स्थितम् ।
 नकारान्तः पुनरसौ युववत्संप्रसारणे ॥ ८१८ ॥

श्वन्नुक्षन्निति सूत्रान्त इतिशब्दो ह्ययं कृतः ।
 आद्यर्थत्वात्परत्रापि कनिनः कल्पने क्षमः ॥ ८१९ ॥
 णञ्चेति पट्चतुर्मेध्यसंख्यावाचीति दृश्यते ।
 हञ्चिस्तु [पाञ्चिस्तु] तदपत्ये स्याद्वाद्वादीनः प्रवर्तनात् ॥
 पूरणे पञ्चमः स्त्रीत्वे टित्वान्डीपीह पञ्चमी ।
 पुंवद्भावनियमेन पूरण्यामन्विषेरपि ॥ ८२१ ॥
 बहुव्रीहौ हि कल्याणी पञ्चमा रात्रयः स्मृताः ।
 अप्राधान्ये तदुभयाभाव इत्यवधारणात् ॥ ८२२ ॥
 कप्यहस्ये च कल्याणपञ्चमीकोऽन्य एव सः ।
 पक्षस्तिरोहिताङ्गत्वाद्वात्रिरत्रोपसर्जनम् ॥ ८२३ ॥
 पञ्चपरिमाणमस्य स्यात्पञ्चकोऽत्र सङ्ख्यादौ ।
 वर्गे तान्तः पञ्चत् पञ्चक इत्याद्यसौ भवति ॥ ८२४ ॥
 दिक्संख्ये संज्ञायामिति सूत्रप्राप्तकर्मधारयतः ।
 पञ्चजनाश्चत्वारः कथिता रथकारपञ्चमा वर्णाः ॥ ८२५ ॥
 पञ्चजनीनं तेभ्यो हितमिति खस्योपसंख्यानात् ।
 पञ्चभिरितैर्भूतैः जायन्ते तेन पञ्चजनाः ॥ ८२६ ॥
 करणेऽपि शेषषष्ठ्या सह भवति समाससंपत्तिः ।
 जनयन्तीति ण्यन्तादचि जनशब्देऽभिनिर्वृत्ते ॥ ८२७ ॥
 भूतानि पञ्च येषां जनानि तेष्वेव पञ्चजनशब्दः ।
 छे पञ्चजनीयः स्यात्पञ्चजनादिष्वकर्मधारयतः ॥ ८२८ ॥
 स्मृतः पञ्चजनो रक्षोविशेषे तद्भवो हरेः ।
 शङ्खस्तु पाञ्चजन्यः स्यादौपसंख्यानिकञ्ज्यतः ॥ ८२९ ॥

पङ्क्तिर्विंशतिसूत्रेण पङ्क्तिशब्दो निपातितः ।
 पञ्चच्छब्दाद्द्रुं एष इति नावयवादरः ॥ ८३० ॥
 छन्दोविशेषं क्रमसन्निवेशं दशाख्यसंख्यामपि वक्ति पङ्क्तिः ।
 पञ्चाक्षरा पङ्क्तिरिह द्विजानां पङ्क्तिस्तथा पङ्क्तिरथो यथेति ॥
 युक्तायुक्तादिगणनापर्यालोचनया पुनः ।
 पङ्क्तिर्हि दशमं छन्दः तेन केचिदशिक्षिताः ॥ ८३२ ॥
 लक्षणां दशसंख्यायां पङ्क्तिशब्दस्य चक्षते ।
 पराकृतमनेनैव दूरतस्तदपि स्मृतः ॥ ८३३ ॥
 विंशत्यादिपदस्यापि शक्तिरेवोचिता यतः ।
 अब्धिभूतरसाद्यास्तु साक्षात्तत्संख्ययान्विताः ॥ ८३४ ॥
 लोके प्रसिद्धाः शब्दाश्च नेति संख्यानुलक्षकाः ।
 दशानां पूरणी पङ्क्तिरिति तद्विदितं कथम् ॥ ८३५ ॥
 दूरतो दूरतो गत्वा किं प्रमाणं तदाश्रये ।
 प्रमाणज्ञानशून्योक्तिस्ततः सा नाहतेति दिक् ॥ ८३६ ॥
 इति श्रीधरवंश्येन रचिते पेरुशास्त्रिणा ।
 आद्यः पादः समाप्तोऽयमौणादिकपदार्णवे ॥ ८३७ ॥

अस्मिन् पादे “ सप्यशूभ्यां तुट् च ” इत्यनन्तरम् “ नुदंशोर्गुणश्च ” इति
 “ सहेः षप् लुक् च ” इति च सूत्रद्वयं नवन् दशन् षट् [षडिति] शब्दव्युत्पादक-
 मुज्ज्वलदत्तेन व्याख्यातम् । एवम् “ मृजेश्च ” इत्यनन्तरम् “ खण्डेश्च ” इति
 सूत्रम् । एवमन्यैरपि तैस्तैर्दृष्टिकारैः कानिचित्सूत्राणि अधिकानि व्याख्यातानि ।
 सूत्रक्रमभेदश्च तत्र भूयान् परिदृश्यते । पाठभेदांश्च भूयांस इति सांप्रदायिक
 एवाश्रित इत्यलं बहुना ॥

कामिनि कामद्विषतः कामितफलदायिनि प्रपत्तिजुषाम् ।

कामिह शरणयिताहे कामाक्षि विना दयावर्ती भवतीम् ॥

अम्ब कामाक्षि कल्याणि शम्बरारातिजीविके ।
 विम्बशोणाधरे चन्द्रविम्बकान्तातने नमः ॥
 आद्ये पादेऽत्र सूत्राणि गिरिबाणेन्दुसंख्यया ।
 उणादिषु प्रसिद्धानि मतेऽस्मिन् संप्रदायिनाम् ॥

“कृवापाजि” “यो द्वे च” “मद्गुरादयः” “कृषिचमितनि”
 ‘रमेवृद्धिः’ “चापूखडिभ्यः” “सिविसिशुषिभ्यः” सप्तदश [?] ।

पादेऽस्मिन्नुक्ताः श्लोकास्त्विन्दुबाणवसुसंख्यया ।
 अर्थेनापि समायुक्ताः श्रीमता पेरुशस्त्रिणा ॥

इत्युणादिषु प्रथमः पादः ॥

अथ द्वितीयः पादः

रुहभ्यामेणुः ॥ २-१ ॥ करेणुः स्त्री करिण्यां स्यात्कर्णिकारे गजे च ना ।
 हरेणुः स्त्रीसतीने स्याद्रेणुकाकुलयोषितोः ॥ १ ॥
 हनिकुपिनीरमिकाशि- हधो विषण्णे कुष्ठं स्यादस्त्री रोगसुगन्धयोः ।
 भ्यस्थक्[कथन्] ॥ २-२ ॥ नीथो नेतरि च स्तोत्रे रथः स्यन्दनकाययोः ॥ २ ॥
 चरणे वेतसेऽप्येष विपश्चिद्धिः प्रयुज्यते ।
 संज्ञायां अतिखिच्यत्र सामभेदे रथन्तरम् ॥ ३ ॥
 कुर्वदि रथकाराण्ये राथकार्यस्तदात्मजे ।
 द्विजकल्पादयं कारिलक्षणो ण्यस्तु तादृशात् ॥ ४ ॥
 रथ्या च रथकटया च रथवृन्देयकटयचोः ।
 रथस्येदमितीत्यर्थे रथ्यं चक्रे रथाथैति ॥ ५ ॥
 द्वयोस्तु रथयोरङ्गमित्युक्तौ द्विरथं स्मृतम् ।
 रथैसीताहलेभ्यो यद्विधानं हि तदन्ततः ॥ ६ ॥
 रथोक्तेस्तद्वैहत्यादौ वनजारपीह[द्विगोरिति न हीह] लुक् ।
 भवेदाश्वरथं पूर्वपूर्वादञ्जुशासनात् ॥ ७ ॥
 रथं वहति रथ्यः स्यात्तद्वहत्यादिना यति ।
 प्राग्दीव्यतीयो नेत्यस्माद्विरथ्यादौ न लुग्भवेत् ॥ ८ ॥

१. Pā. III-ii-46.

२. Both the mss. add रभवेत्
प्रायस्मृतेः.

३. Pā. IV-iii-121.

४. Vā. IV-iii-121,

५. Pā. IV-iv-76.

६. Pā. IV-iii-122.

७. Both the mss. add रथेन
चरतिष्ठति [छलि].

सूत्रे खेलयवेत्यादौ चकारेण रथौघति ।
 स्याद्रथाय हिता रथ्या विशिखायामिति स्मृता ॥ ९ ॥
 रथेन चरति प्रोक्तो रथिकोऽश्विकवत् छलि ।
 कोः कैद्वावो यदि रथवदयोश्चेति कद्रथः ॥ १० ॥
 भवेत्प्रात्यग्रथिः साल्वावेयवेत्यादिसूत्रतः ।
 तस्य राजन्यपत्ये च तद्राजेज्जपत्ययस्मृतेः ॥ ११ ॥
 संज्ञायां भित्तिखच्यत्र सामभेदे रथन्तरम् ।
 काष्ठा दारुहरिद्रायां कालमानप्रकर्षयोः ॥ १२ ॥
 स्याद्विशि स्थानमात्रे स्त्री काष्ठमाख्यातमिन्धने ।
 इष्टि दीक्षान्तकर्तव्यां पुंलिङ्गेऽवभृथं विदुः ॥ १३ ॥
 उषिकुषिगार्तिभ्य- रदच्छदे पुमानोष्ठः सामासे तु विकल्पनात् ।
 स्थन् ॥ २-४ ॥ पररूपस्य बिम्बोष्ठो बिम्बौष्ठ इति च द्विधा ॥ १४ ॥
 प्रोष्ठीशफर्यो ढीषत्र नासिकोदरसूत्रतः ।
 प्रोष्ठो गवि प्रोष्ठपदाः स्युर्नक्षत्रे निपातनात् ॥ १५ ॥
 सुप्रातमुश्वादिस्त्रे पौर्णमास्येतदन्विता ।
 भवेत्प्रौष्ठपदी नक्षत्राणां मासे तु ॥ ३ सा ॥ १६ ॥
 स स्यात्प्रौष्ठपदः प्रोष्ठपदाः स्युर्देवतास्य चेत् ।
 महाराजप्रोष्ठपदाद्वित्युक्तानुशासनात् ॥ १७ ॥
 ठञि स्यात्प्रौष्ठपदिकं कोष्ठः कुक्षिकुसूलयोः ।
 अन्तर्गृहेऽपि गाथा तु स्यादाभाणकवृत्तयोः ॥ १८ ॥

१. Pā. V-i-7.
२. Pā. IV-iii-121.
३. Pā. VI-iii-101.
४. Pā. VI-iii-102.
५. Pā. IV-ii-171.

६. Pā. III-ii-46.
७. Pā. IV-i-35.
८. Pā. V-iv-120.
९. Pā. IV-ii-35.

गाथाकारो नशब्देति टनिषेधादणा कृजः ।

अर्थः स्याद्विषये मोक्षे शब्दवाच्ये प्रयोजने ॥ १९ ॥

व्यवहारे धने शास्त्रे वस्तुहेतुनिवृत्तिषु ।

यदर्थादनपेतं तदर्थं स्याद्वाच्यलिङ्गकम् ॥ २० ॥

अर्थे विभाषेत्यन्यस्य दुगागमविकल्पनात् ।

अन्यदर्थस्तथान्यार्थ इति द्वेधा स्मृतं बुधैः ॥ २१ ॥

अर्थान्नञ इति ह्येतदुरःप्रभृतिषु स्थितम् ।

अनर्थकं बहुव्रीहौ समासान्तकपाततः ॥ २२ ॥

शु गताविति धातोस्तु शोथ इत्यत्र कश्चन ।

निर्वर्तितो बाहुलकादस्ति श्रयथुवाचकः ॥ २३ ॥

सर्तेर्णिच् ॥ २-५ ॥ सार्थो वणिक्समूहे स्यादपि सङ्घातमात्रके ।

जुवृञ्भ्यामूथन् ॥ २-६ ॥ क्लीवे जरुथं मांसे स्याद्विशेषे त्वनुशासनात् ॥ २४ ॥

वरुथं स्यात्तनुत्राणे रथगोपनवेष्टमनोः ।

अतो वरुथिनी सेनेत्यपि स्यादिनि कल्पिते ॥ २५ ॥

पातुद्विषचिरिचिसि- षड्धातवः ॥

चिभ्यरुथक् ॥ २-७ ॥ नवनीते जले पीथं पुमान् पीथो दिवाकरे ।

तीर्थं शास्त्रा[ध्वरक्षेत्रोपा]योपाध्यायमन्त्रिषु ॥ २६ ॥

अवतारर्षिजुष्टाम्भःस्त्रीरजस्तु च विश्रुतम् ।

परस्परं सतीर्थ्यास्ते य एकगुरुमन्त्रिताः ॥ २७ ॥

सैमानतीर्थे वासीति प्राग्घितीयोऽत्र यत्कृतः ।

समानस्य सभावोऽत्र तीर्थे^१ य इति शिष्यते ॥ २८ ॥

१. Pā. VI-iii-100.

२. Pā. IV-iv-107.

२. Pā. V-iv-151. See the

३. Pā. VI-iii-87.

anāsūtra.

स. ८.]

तुत्थमज्ञनभेदे स्यात् [तुत्थोऽज्ञावज्ञने] तुत्था नीली-
सूक्ष्मैलयोरपि ।

उक्तं सामविशेषे तल्लक्षणे त्वस्य लक्षणात् ॥ २९ ॥

तैदधीते वेद वेति स्यादस्मादौक्थिककृत्कि ।

धर्माज्ञायावौक्थिकानामौक्थिक्ये ऽद्ये प्रकीर्तिते ॥ ३० ॥

चैरणेभ्यो धर्मवदित्यतिदेशाद्गणेऽप्यदः ।

मुख्योक्थाद्गणौ नेष्टौ रिक्तं तु द्रविणे स्मृतम् ॥ ३१ ॥

रुचेः स्तुत्यर्थकाद्रुक्थमपि बाहुलकादिह ।

सिक्थो भक्तपलापेन [भक्तपुलोके ना] मधूच्छिष्टे

नपुंसकम् ॥ ३२ ॥

अर्तेर्निरि ॥ २-८ ॥

निशीथगोपीथाव-
गथाः ॥ २-९ ॥

निरृथं सान्नि हिंसायां निरृथः पुंसि कुत्रचित् ।

निशीथस्तु पुमार्थत्वे स्याद[पुमानर्धरात्रे स्याद्रा]त्रिमात्रके ॥

अर्धरात्रार्थकादस्मादिनौ निशि निशीथिनी ।

गोपीथो यजमाने ना तीर्थे स्यादेष न द्वयोः ॥ ३४ ॥

प्रातःस्नायिन्यवगथः प्रातस्सवनसोभया. ॥

गञ्जोदि ॥ २-१० ॥

समीणः ॥ २-११ ॥

तिथपृष्ठगूथयूथप्रो-

थाः ॥ २-१२ ॥

सामभागविशेषे तु बुधै.....[रुद्धीथ उ]च्यते ॥ ३५ ॥

समिथोऽस्त्री रणे बहौ दृष्टो वेदनिघण्टुषु ॥

पञ्च शब्दाः ॥

तिथः पुंस्यलकेशालेवे[पुंस्यनले कामे] पृष्ठं तु चरमे तनोः ॥

देहावयवभेदेऽपि.....[क्वचित्तोत्रे च] दृश्यते ।

पृष्ठानां निकुरुम्बेऽपि पृष्ठग्रमाहुर्नपुंसकम् ॥ ३७ ॥

विष्ठायां तु भवेद्गूथं दीर्घोऽत्रैव निपातनात् ।

यूथी.....[पुष्प]प्रभेदे स्यान्मागध्यां च कुरण्टके ॥ ३८ ॥

यूथं तिर्यक्समूहे च प्रथमान्तेऽपि [बृन्दमात्रेऽपि]

भाषितम् ।

यूथ्यो यूथभवे प्रोक्तो दिगीदिभ्यो यदीरणात् ॥ ३९ ॥

प्रोथोऽश्ववेगे घोणायां नटस्त्रीगर्भयोरपि [नाकट्या-

मध्वगे त्रिषु] ।

प्रस्थि...[ते च] भवेदेष वाच्यलिङ्गो बुधैः स्मृतः ॥ ४० ॥

निपातनात्प्रथमशब्दे गुण इत्यवबुध्यते ॥

स्फायितश्चिवञ्चिशकि- द्वात्रिंशद्वातवः । दम्भिवहिवसि इति ऊष्मादिकं[?]

क्षिपिष्णुदिसृपितृपि- केचित्पेटुः ॥

दृपिवन्धुन्दिश्वितिवृ- स्फारः स्यात्पुंसि विकटे करकादेश्च बुद्बुदे ॥ ४१ ॥

त्यजिनीपदिमदिमुवि- तक्रं तु गोरसे क्लीवं पादमात्राम्बुमिश्रिते ।

खिदिछिदिभिदिमन्दि- त्रिषु वक्रोऽनृजौ भौमे पुटभेदे शनैश्चरे ॥ ४२ ॥

चन्दिदहिदसिदम्भिव- न्यङ्क्वादिपाठतः कुत्वं तश्चिवञ्च्योर्विभाव्यताम् ।

सिवाशिशीङ्हसिसि- शक्रो महेन्द्रे कुटजार्जुनभूरुहयोरपि ॥ ४३ ॥

धिशुभिभ्यो रक् ॥ २-१३ ॥ क्षिप्रं तु त्वरिते क्लीवं मेघगामि त्विदं त्रिषु ।

क्षुद्रः स्यादधमक्रूरकृपणारूपेषु वाच्यवत् ॥ ४४ ॥

क्षुद्रा व्यङ्गानटीकम्पि[कण्ट]कारिकासरघासु च ।

चाङ्गरीवेदययोर्हिंसामक्षिकामात्रयोरपि ॥ ४५ ॥

स्थूलैर्दूरेति लुप्येत यणादीह परं यदि ।

गुणः पूर्वस्य च क्षिप्रक्षुद्रयोरिष्टनादिषु ॥ ४६ ॥

क्षोदिष्ठः क्षोदिमा क्षुद्रात् क्षोदीयानिति च त्रयम् ।

सप्रश्चन्द्रेऽथ तृप्पो ना पुराडाशे द्वयोर्न चेत् ॥ ४७ ॥

आज्ये काष्ठे च दुःखे चेत्याहुरर्थविशारदाः ।

इ....[ष्ठानादौ त्रिपि]ष्ठश्च त्रपीयानिति च द्वयम् ॥ ४८ ॥

प्रियस्थिरेत्यादिसूत्रे त्रपादेशविधानतः ।
 त्रपुं न सहते यस्तु स तुप्राञ्जिरिति स्मृतः ॥ ४९ ॥
 चालुः शीतोष्णतृप्तेभ्यः स्यात्तस्यासहने यतः ।
 ह्यप्रः पुमान् बलवति भवेद्वन्द्वस्तु पूजके ॥ ५० ॥
 उद्रो जलचरेऽब्धौ संपूर्वः श्वित्रं रुजाभिदि ।
 वृत्रो रिपौ घनद्वाण्डे [ध्वनौ ध्वान्ते] शैले चक्रे च दानवे ॥
 वृत्रहा वज्रिणि ब्रह्मभूणवृत्रेण्विति क्विपि ।
 पूषार्थमवदस्यापि दीर्घः शिस्वोः परत्र न ॥ ५२ ॥
 वीरस्तु सुभटे श्रेष्ठे राहौ स्कन्दकुबेरयोः ।
 पुरुहूते च शंभौ च वीरं शृङ्गान्तरेऽपि च ॥ ५३ ॥
 वीरयोधादयः पूर्वार्परप्रथमसूत्रतः ।
 एकवीरो बाहुलकात्साधनीयो मनीषिभिः ॥ ५४ ॥
 वीरस्य कर्मभावो वा वैरमित्यभिधीयते ।
 वैरकारो नैशब्देति टनिषेधादणा कृञः ॥ ५५ ॥
 क्लीबे नीरं पुंसि पद्मः सलिलग्रामयोः क्रमात् ।
 देशभेदे च सन्तोषे मद्रः पुंसि निगद्यते ॥ ५६ ॥
 मद्रेभ्योऽजिति दिक्पूर्वपदाजनपदार्थकात् ।
 अजि शेषे पौर्वमद्रापरमद्रौ स्मृतावतः ॥ ५७ ॥
 अमद्राणामिति ह्युक्त्या वृद्धिर्मद्रे न संभवेत् ।
 नगरत्वेऽपि दिक्शब्दादादिवृद्धिरियं ततः ॥ ५८ ॥
 मद्रं करो मद्रकार इति खच्यणि च क्रमात् ।
 मद्राकृतस्तु डाजुत्तया मुण्डिते स्याद्विशेषवत् ॥ ५९ ॥

१. Pā. VI-iv-157.
२. Vā. V-ii-122, 6.
३. Pā. III-ii-78.
४. Pā. II-i-58.

५. Pā. III-ii-23.
६. Pā. IV-ii-108.
७. Pā. VII-iii-13.

मुद्रा प्रत्ययकारिण्यां खिद्रो रोगदरिद्रयोः ।
 छिद्रं रन्ध्रे दूषणे च भिद्रं वज्रे प्रकीर्तितम् ॥ ६० ॥
 मन्द्रः स्वरविशेषे ना चन्द्रो.....[ऽम्बुनि हिमद्यु]तौ ।
 कर्पूरे शोचरूप्ये [मेचरूपे च] सुधायामपि न द्वयोः ॥
 चन्देः पचाद्यचि भवेत्सुधांशौ चन्द इत्यपि ।
 दहो वैश्वानरे दस्रः खरस्वर्लोक्वैद्ययोः ॥ ६२ ॥
 दभ्रः स्वल्पे समुद्रेऽपि स्यादुस्रः किरणे तरौ ।
 अर्जुन्यामुपचित्रायामप्युस्रा परिकीर्तिता ॥ ६३ ॥
 अत्र शासिवैसीत्यादिपत्वं नरैरेति न ।
 वाश्रो ना दिवसे वाश्रं मन्दिरेऽपि चतुष्पये ॥ ६४ ॥
 पुंस्त्वेष राक्षसे [रासमे] पक्षिण्यपिशब्दान्विते त्रिषु ।
 शीरस्त्वजगरे हस्तो मूर्खे सिध्रस्तु सज्जने ॥ ६५ ॥
 शुभ्रं स्यादभ्रके क्लीबं त्रिषु शुक्लप्रदीप्तयोः ।
 शुभ्राव [शुभ्रापत्ये] तु शौभ्रेयः शैभ्रादिभ्यश्च दम्बिषेः ॥
 दम्भेः पश्चाद्बहिर्हि पेटुः केचिदुष्टे वृषे तथा ॥
 मुसेररक् ॥ २-१४ ॥ मुसरो मुसले मुसेऽप्येष बाहुलकात्कचित् ॥ ६७ ॥
 चकिरम्योरुषोप- “चकिचम्योः” इति केचित् ॥
 धायाः ॥ २-१५ ॥ चुक्रुर्त्येष कथितः तथास्लेऽप्यम्लयेतसे ।
 चुकी चाङ्गेरिकायां च वृक्षास्ले चुक्रमिष्यते ॥ ६८ ॥
 रुम्रोऽरुणे पाठभेदान्चुम्रो नाशविषण्णयोः ॥
 यौ कसेः ॥ २-१६ ॥ विकुलः पुंसि चन्द्रे स्यात्कमले तु नपुंसकम् ॥ ६९ ॥

१. Pā. VIII-iii-60.

३. Pā. IV-i-123.

२. Pā. VIII-iii-110.

अमितम्योर्दार्घ्यश्च ॥२-१७॥ आम्नः पुंसि रसाले स्यात्तान्नं शुल्बेऽरुणे त्रिषु ॥

निन्देनलोपश्च ॥२-१८॥ निद्रा बाह्येन्द्रियज्ञानविरामे परिकीर्तिता ॥ ७० ॥

अर्द्धेर्दार्घ्यश्च ॥ २-१९ ॥ आर्द्रा नक्षत्रमेदे स्त्री क्लिप्ते स्यादभिषेयवत् ।

आर्द्राज्जातस्त्वादिकः स्यात्पूर्वाह्नित्यादिना बुनि ॥ ७१ ॥

शुचेर्द्वयश्च ॥ २-२० ॥ शूद्रस्तु वृषले गोपे त्वयं महदनन्तरः ।

स्त्रियां शूद्री तु पुंयोगे जातौ शूद्रेति टाव्वशात् ॥७२॥

आभीर्यो तु महाशूद्री जातिपुंयोगयोः समा ॥

दुरीणो लोपश्च ॥२-२१॥ क्लीबे दूरं विप्रकर्षे विप्रकृष्टे तु वाच्यवत् ॥ ७३ ॥

इदमत्यन्तवचनेऽप्यनुभूतमितस्ततः ।

शैषिकार्थेषु दूरेत्यो दूरादेत्यै इति त्रिषु ॥ ७४ ॥

स्थूलदूरेति लुप्येत यणादीह परं यदि ।

गुणः पूर्वस्य च भवेत्क्रमादिष्ठेयसोस्तथा ॥ ७५ ॥

दविष्ठश्च दवीयांश्च विबुधैः कथिताबुभौ ।

अन्तात्यन्तेति सूत्रेण गमेर्दे दूरगस्त्रिषु ॥ ७६ ॥

विदूरात् प्रभवतीत्यर्थे वैदूर्यमुच्यते ।

विदूराब्ज्य इति व्येन मध्यदन्त्यो मणाविह ॥ ७७ ॥

प्रकृत्यन्तरतापक्ष एतदुक्तं समञ्जसम् ।

अन्ये त्विमं बालवायशब्दस्यादेशमूचिरे ॥ ७८ ॥

कृतेऽङ्गः कृ च ॥२-२२॥ कृच्छ्रमाख्यातमाभीले पापसान्तपनादिनोः ।

क्रूरस्तु कठिने घोरे नृशसे चाभिषेयवत् ॥ ७९ ॥

रोर्देर्णिङ् क्व च ॥२-२३॥ रुद्रः शिवे शैषिकेऽणि रौद्रो नाख्यरसान्तरे ।

उक्तोऽतिभीषणे तीव्रि रौद्री स्कन्दस्य मातरि ॥ ८० ॥

१. Pā. IV-iii-24.

२. Vā. VIII-iii-101.

३. Pā. VI-iv-156.

४. Pā. III-ii-48.

५. Pā. IV-iii-84.

शतं रुद्रा देवता स्युः यस्य तत्कथ्यते हविः ।
 शतरुद्रियमेवं हि शतरुद्रीयमित्यपि ॥ ८१ ॥
 शैतरुद्रादृषश्च सूत्रे षष्ठयोरनुशासनात् ।
 अनयोर्विधिसामर्थ्यात् द्विगोर्लुगिति नात्र लुक् ॥ ८२ ॥

बहुलमन्यत्रापि

संज्ञाछन्दसोः ॥२-२४॥

अत्र रोदेर्णिङ् लुक् चेति वर्तमाने णिङ् लुक्पदे ।
 उक्तं बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोरिति ॥ ८३ ॥

संज्ञायां शंभुरीशाने शं भावयति यत्ततः ।
 वैर्धन्तु त्वा सुष्ठुतय इति तु छन्दसीति दिक् ॥ ८४ ॥
 भवेदेवं बाहुलकादसंज्ञाछन्दसोरपि ।
 वान्ति पर्णशुषो वातास्ततः पर्णमुचोऽपरे ॥ ८५ ॥
 इति तस्योदाहरणं प्रेक्षावद्विर्विमृश्यताम् ॥

जोरी च ॥२-२५॥

जुःसौत्रो धातुः । ज्यश्चेत्येके ॥
 जीरः खड्गे वणिग्द्रव्ये जोरी चेत्यनुशासनात् ॥ ८६ ॥
 भौष्यकारवचोरीत्या जिनातेरप्यसौ भवेत् ॥

सुसुधाङ्गुधिभ्यः

क्रन् ॥ २-२६ ॥

सुरो देवे सुरा मद्ये चपकेऽपि सुरा कश्चित् ॥ ८७ ॥
 कन्प्रत्यये सुरावर्णः सुरकोऽहिर्निगद्यते ।
 सुराशीध्वोष्टकि ष्टत्वात्सुरापि मद्यपायिनी ॥ ८८ ॥
 सूरः पुंसि प्रकथितो विबुधैरुष्णदीधितौ ।
 धीरो धैर्यान्विते स्वैरे बुधे क्लीवं तु कुक्कुमे ॥ ८९ ॥
 सिन्धौ च गृध्रस्तु भवेत्खगमेदातिलुब्धयोः ॥

शुसिचिमीनां वीधंश्च

॥ २-२७ ॥

चत्वारो धातवः । शुस्तालव्यादिर्गत्यर्थः ॥
 शूरो ना कुक्कुटे वीरे तपने यादवे भटे ॥ ९० ॥

१. This occurs as Vārtika
 under IV-ii-28.

२. RV. VII-99-7.

३. Mahābhāṣya on I-i-4, 6.

वैवादिस्वादिजा शौरिर्नाणप्यैन्धकसूत्रतः ।
 सीरोऽर्कहृल्योः पुंसि सीरस्येदन्तु सैरिकम् ॥ ९१ ॥
 तैस्येदमित्यतः पश्चाद्वर्लेसीराट्टगित्यतः ।
 सूत्रादेतादृशन्यासात्तद्वहत्यधिकारणात् ॥ ९२ ॥
 प्राभवत्सीरं वहत्यर्थे सैरिकं वाच्यलिङ्गकम् ।
 ठका प्राभवहतीयेन तेन दीव्येति सूत्रतः ॥ ९३ ॥
 सीरेण खनतीत्यर्थे सैरिकः कथितो नरः ।
 एवं प्राभवहतीयेषु युक्तेष्वर्थेषु चिन्त्यताम् ॥ ९४ ॥
 तिरस्करिण्यां स्त्रीलिङ्गे प्रतिसीरा निगद्यते ।
 वाच्यर्थस्य शुनस्येत्ये सीरेणादित्यवाचिना ॥ ९५ ॥
 द्वन्द्वेऽत्र देवताद्वन्द्वे चेत्यानङि निरूपितौ ।
 शुनासीरौ देवतास्येत्यर्थे छे यति च क्रमात् ॥
 शुनासीरीयमपि च शुनासीर्य द्विधा भवेत् । ९६ ॥
 चीरन्तु गोस्तने वस्त्रे चूडायां सीसकेऽपि च ।
 रेखास्त्रेखनभेदेऽपि चीरी शिल्पां स्त्रियां मता ॥ ९७ ॥
 भवेत्कृच्छ्राटिकायां च मीरस्तु जलधौ पुमान् ।
 वीघ्रं तु विमले वाच्यलिङ्गकं परिकीर्तितम् ॥ ९८ ॥
 अग्नौ वायौ च पुंसि स्यात्क्लीबं पूर्णेन्दुमण्डले ।
 इन्धेश्च व्यपुसर्गस्य सन्धितो दीर्घभागिदम् ॥ ९९ ॥
 वध्रं चर्मण्याद्युदात्तं रपरत्वाद्गुणे द्विरम् ।
 एघस्यर्थाद्वध्रैतदत्र सूत्रे रनि स्मृतम् ॥ १०० ॥

वृधिवपिभ्यां रन्

॥ २-२९ ॥

१. Pā. IV-i-96.

२. Pā. IV-i-114.

३. Pā. IV-iii-120.

४. Pā. IV-iii-124.

५. Pā. IV-iv-2.

६. Pā. I-i-31.

रज्जावण्प्रत्यये तस्यै विकार इति सूत्रतः ।
 वार्धो दीर्घादिका टिड्ढाणञित्याद्युक्तडीव्वशात् ॥
 वध्रीति त्वेकरेफा स्याद्वक्ष्यमाणे वधेष्टनि ।
 ह्रस्वादिका वरत्रायां चैर्मणोऽञित्यञित्वतः ॥ १०२ ॥
 विकृत्यर्थाच्चतुर्थ्यन्तात्तदर्थप्रकृतौ कृते ।
 वध्या इदमिति ह्यर्थे वार्धं चर्मेति चक्षते ॥ १०३ ॥
 वप्रस्तु स्यात्तीरतात्प्राकारक्षेत्रसेतुषु ।
 स्कन्दे प्रजापतौ चापि प्रपातेऽपि च कथ्यते ॥ १०४ ॥

ऋज्जेन्द्राग्रवज्र-

रन्नन्ता एकोनविंशतिः ॥

विप्रकुग्रचुग्रधुरधुर-

ऋज्जो नेतरि नेन्द्रस्तु वासवार्कवृषात्मसु ।

भद्रोप्रमेरुमेलशुक-

शब्दान्तरात्परस्त्वेष भवेदीश्वरवाचकः ॥ १०५ ॥

शुक्लगौरवध्वरा-

हैन्द्रियं तु यदिन्द्रस्य लिङ्गं तत्र निगद्यते ।

मालाः ॥ २-३० ॥

इन्द्रेणैवं दृष्टसृष्टजुष्टोदत्तादिकेष्वपि ॥ १०६ ॥

महेन्द्रो देवतास्येति त्वर्थे घाण्छे क्रमादिह ।

शब्दास्त्रयोऽमी महेन्द्राद्घाणौ चेत्यनुशासनात् ॥ १०७ ॥

महेन्द्रियं च माहेन्द्रं महेन्द्रियमिति स्मृताः ।

ग्रन्थेऽधिष्ठेत्य स्यादिन्द्रजननीयं कृते छतः ॥ १०८ ॥

सूत्राच्छिशुशुक्रदयमसौमद्वन्द्वेति दर्शितात् ।

उपेन्द्रः पुंसि विबुधैर्नारायण इति स्मृतः ॥ १०९ ॥

उपेन्द्रदत्त इत्यतो मनुष्यनामतो यदा ।

क उच्यतेऽनुशंसितान्नयेन तद्युतादपि ॥ ११० ॥

१. Pā. IV-iii-134.

४. Pā. IV-ii-29.

२. Pā. V-i-15.

५. Pā. IV-iii-87.

३. Pā. V-ii-93.

६. Pā. IV-iii-88.

ठजेकदा च वैहचो मनुष्यनाम्न इत्यतः ।
 तथैव घनिलज्द्वयं भवेदिहास्य सूत्रतः ॥ १११ ॥
 प्रौचामुपादेरित्यस्मादपि स्यातामङ्गुचौ ।
 ठैजादावूर्ध्वमित्युत्तया द्वितीयादूर्ध्वलोपतः ॥ ११२ ॥
 उपेन्द्रदत्तकोपिकोपिलोपियोवडोपकाः[?] ।
 षडीरिता बुधैरिवाधिकारपूर्वदर्शिताः ॥ ११३ ॥
 अग्रं पुरस्तादुपरि परिमाणे पलस्य च ।
 आलम्बने समूहे च प्रान्ते च स्यान्नपुंसकम् ॥ ११४ ॥
 अधिके च प्रधाने च प्रथमे चाभिधेयवत् ।
 शैशिकेषु डिमन्यस्माज्जातादिष्वग्रिमं त्रिषु ॥ ११५ ॥
 अग्रे साधु यदग्र्यं तत्प्राग्नितीये यति स्मृतम् ।
 अग्र्यमग्रमिवेत्यर्थे शार्खादिभ्यो य इत्यतः ॥ ११६ ॥
 अभ्युपगम्यमग्रीयमित्यग्रभववाचिनः ।
 छान्दसाः स्युस्त्रयोम्रौद्यदर्शच्छा चेति तथा स्मृतेः ॥ ११७ ॥
 अधिकृत्य भैवे छन्दसीति खल्विदमुच्यते ।
 कुशाम्राच्छ इतीवार्थे कुशाम्रीयं विशेष्यवत् ॥ ११८ ॥
 अग्रे हायनमस्या इत्यर्थे स्यादाग्रहायणी ।
 प्रज्ञायणा पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वतः ॥ ११९ ॥
 मासेसास्मिन् पौर्णिमासीत्याग्रहाणि....[हायणिकोमतः]।
 ठक्प्रत्ययादाग्रहायणैश्चत्थाङ्गिति स्मृतात् ॥ १२० ॥

१. Pā. V-iii-78.
२. Pā. V-iii-80.
३. Pā. V-iii-83.
४. Pā. V-iii-103.
५. Pā. IV-iv-116.
६. Pā. IV-iv-117.

७. Pā. IV-iv-110.
८. Pā. V-iii-105.
९. Pā. VIII-iv-3.
१०. Pā. IV-ii-21.
११. Pā. IV-iii-22.

देयर्णेत्याग्रहायण्यां प्रत्यये वुञि ठञ्यपि ।
 आग्रहायणकं प्रोक्तमाग्रहायणिकं तथा ॥ १२१ ॥
 अग्रेवणं वनस्याग्र इत्यर्थे परिकीर्तितम् ।
 णत्वं भवेदत्र वनं पुंरगामिश्रसूत्रतः ॥ १२२ ॥
 सप्तम्यलुग्राजदन्तादिप्वेतस्य निपातनात् ।
 नयतेः क्विपि णत्वोक्तरग्रणीग्रामणीरिव ॥ १२३ ॥
 आद्यादित्वादग्रतः स्यादग्रशब्दात्तसिर्यदि ।
 पुंरोऽग्रतोऽग्रेषु सत्तेरिति टेरग्रतस्सरः ॥ १२४ ॥
 एदन्तताग्रशब्दस्य सूत्रेऽत्रैव निपात्यते ।
 अग्रेसरोऽपि तेन स्याच्चिन्त्यस्त्वग्रसरः कचित् ॥ १२५ ॥
 अग्रे भोजं व्रजत्यग्रे भुङ्क्ता[भुक्त्वा] व्रजति वेति दिक् ।
 क्त्वा णमुल् च विभोषाग्रेप्रथमेत्यादिनात्र वा ॥ १२६ ॥
 वज्रं हीरकदम्भोलिवालुकामलकेषु च ।
 वज्रा तु स्याद्गल्लच्यां स्त्री विप्रः पुंसि द्विजे स्मृतः ॥
 वज्रं वने च पुण्ये च चुब्रं तु वदने स्मृतम् ।
 क्षुरः स्याच्छेदनद्रव्ये कोकिलाक्षे च गोक्षुरे ॥ १२८ ॥
 खुरः पुमान् कोलदले शफे च परिकीर्तितः ।
 खुरणा स्यात्खुरणसी नासिकान्तस्य वा नसि ॥ १२९ ॥
 बहुव्रीहेरिह खुरस्तराभ्यां वेति वार्तिकात् ।
 पक्षे त्वत्राङ्गनसादेशाविति द्वैरूप्यसङ्गतिः ॥ १३० ॥

१. Pā. IV-iii-47.

४. Pā. III-iv-24.

२. Pā. VIII-iv-4.

५. Pā. VIII-iv-3.

३. Pā. III-ii-18.

सू. ३०.]

भैद्रं स्यान्मङ्गले हेमि मुस्तके करणान्तरे ।
 भद्रो रुद्रे वृषे ताम्रचूडे मरुकदम्बके ॥ १३१ ॥
 हस्तिजात्यन्तरे चैव वाच्यवच्छेष्टसाधुनोः ।
 भद्रा मन्दाकिनी रास्ताकृष्णानन्तानकट्फले ॥ १३२ ॥
 भद्रं करणमित्युष्णभैद्रयोः करणे मुमि ।
 भद्राकृतो डाचि मद्राकृतवन्मुण्डिते स्मृतः ॥ १३३ ॥
 शूद्रायां क्षत्रजः शंभुश्चोष्णो घोरं त्वयं त्रिषु ।
 उग्रं यथा तथा पश्यन्नुग्रं पश्यो दृशेः खशि ॥ १३४ ॥
 भेरः स्यात्कातरे पुंसि भेरी स्याद्दुन्दुभौ स्त्रियाम् ।
 भेलः प्लवे भीरुके च निर्वुद्धिमलि[मुनि]भेदयोः ॥ १३५ ॥
 शुक्रः स्याद्द्वार्गवे ज्येष्ठमासे वैश्वानरे पुमान् ।
 शुक्रोऽस्य देवतेत्यर्थे स्याच्छुक्राद्धनि शुक्रियम् ॥ १३६ ॥
 योगान्तरे सिते शुक्रः क्लीवं रेतोऽक्षिरुच्छिदोः[रुमिदोः] ।
 शुद्धद्रव्येऽपि रजते कैश्चिदेतन्निगद्यते ॥ १३७ ॥
 गौरः पीतेऽरुणे श्वेते विशुद्धे चाभिधेयवत् ।
 गौरं तु विशदे पद्मकेसरे सितसर्पिषे ॥ १३८ ॥
 गौरश्शशिनि गौरी तु नगनकन्योमयोर्मता ।
 रोचनीरजनीपिङ्गाप्रियङ्गुवमुधासु च ॥ १३९ ॥
 नदीभेदे च गौरी स्याद्गुरुणस्य च योषिति ।
 विद्मोरादिर्न्यश्चसूत्रात् स्त्रीत्वे ङीषीह दर्शितः ॥ १४० ॥

१. Both the mss. omit भद्रं ...
 कट्फले. The verses have
 been inserted on the
 basis of lexicons.

२. Vā. VI-iii-70.
 ३. Pā. IV-ii-26.
 ४. Pā. IV-i-41.

वत्रस्त्रिषु विभक्तौ स्यादिरा भूवाक्सुराम्बुषु ।
 इरावान् सागरस्तत्र भवे त्वैरावतः स्मृतः ॥ १४१ ॥
 पृषोदरादिणत्वे स्यात्तस्मिन्नैरावणोऽपि च ।
 इरावतो घनस्येयमित्यण्यैरावती तडित् ॥ १४२ ॥
 ऐरावतं धन्व धन्वयोपैधाद्भुज् ततो यदि ।
 स्यादैरावतकं धन्व क्लीबं भाष्यप्रयोगतः ॥ १४३ ॥
 इरस्मादस्तु वज्रामावुग्रंपैश्येति शासनात् ।
 मालमुन्नतभृमीलापङ्क्तौ पुष्पादिदामनि ॥ १४४ ॥
 मणिमाला त्वसौ हारे स्त्रीणां दन्तक्षतान्तरे ।
 तूलभारेष्टकेपीकामौलानामिति शासनात् ॥ १४५ ॥
 पूर्वे सत्युत्तरपदाधिकारोक्तादुदाहृतम् ।
 बुज्[बुञ्जि] प्रस्थपुरेत्यादेर्मालाप्रस्थक उच्यते ॥ १४६ ॥
 तीव्रमत्युष्णकटुकनितान्तेष्वन्यवस्स्मृतम् ।
 तीव्रा च कटुरोहिण्यां दूर्वायामपि दृश्यते ॥ १४७ ॥
 जन्यवत्वेन दीर्घेण ठना बाहुलकादिह ।
 निशातनार्थकतिजेस्तीव्रशब्दोऽवगम्यताम् ॥ १४८ ॥

समि कस उकन् ॥ २-३१ ॥ दुर्जनास्थिरयोर्मालाकरे संकसुकः स्मृतः ॥
 पचिनश्योर्णुकन्कनुमौ पाकुः पाचके द्वयौ[?]नश्वः व्योस्तु[नशेः
 च ॥ २-३२ ॥ कनुमि]नशुकः ॥

भियः कृकन् ॥ २-३३ ॥ भीरुकस्तु प्रकथितः कातरे वाच्यलिङ्गकः ॥
 क्युन् शिल्पिसंज्ञयोर- क्युन्नित्यत्र प्रकरणे प्रत्ययः शिल्पिसंज्ञयोः ॥ १५० ॥
 पूर्वस्यापि ॥ २-३४ ॥

वातोरुपपदे सत्यप्यसत्यपि विधीयते ।

निर्णेजके शुके चापि रजकः परिकीर्तितः ॥ १५१ ॥

इक्षुत्वण्डनकर्ता तु शिल्पी स्यादिक्षुकुट्टकः ।

चरकः स्यान्मद्यपात्रे मद्यतत्पानयोरपि ॥ १५२ ॥

जनकः पितरि क्षमापे चपकः पानभाजने ।

शुनको भपकश्चेति कथ्येते द्वाविमौ शुनि ॥

यथोदाहरणं योज्या एवमन्येऽपि सूरिभिः ॥ १५३ ॥

रमे रश्च लो वा ॥ २-३५ ॥ रमको लमकश्चेति ह्यातावेतौ विलासिनि ॥

जहाते द्वे च ॥ २-३६ ॥ त्यागैकशीले जहकः काले च परिकीर्तितः ॥ १५४ ॥

ध्मो धमश्च ॥ २-३७ ॥ धमकः स्वर्णकारे च व्याधौ मृत्यौ च कथ्येते ॥

हनो घध च ॥ २-३८ ॥ वधको वाच्यवल्लिङ्गो मारके कथितो बुधैः ॥ १५५ ॥

बहुलमन्यत्रापि

पृथक्सूत्रस्य बहुलमन्यत्रापीति दर्शनात् ।

॥ २-३९ ॥

अन्यत्र शिल्पिसंज्ञाभ्यामपि कुवन्नवधार्यते ॥ १५६ ॥

विस्मापके तु कुहकः कृतकच्छेत्तृवाचकः ।

एवमाद्या बुधैरन्येऽप्युद्यास्तत्तत्प्रयोगतः ॥ १५७ ॥

कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम्

कृषीवले कार्षकः स्यात्कृषकोऽप्यभिधेयवत् ।

॥ २-४० ॥

यदा तु कृषकः फालवाची पुंसि तदा स्मृतः ॥ १५८ ॥

उदकं च ॥ २-४१ ॥

प्रपञ्चार्थम् । केचिच्चकारं न पठन्ति ॥

उदकं सलिले क्लीवं कुवन्नप्रपञ्चोऽयमीरितः ।

उदन्नासुप्रभृतिष्वस्य पैद्भिनिति विकल्प्यते ॥ १५९ ॥

संज्ञायामुदमेवादिरुदकस्योदभावतः ।

क्षीरोदलवणोदादौ स्यादुत्तरपदस्य सः ॥ १६० ॥

उदपेषं पिनष्टीति णमुलन्ते पिपावपि ।
 वासवौहनधिष्वेवमुदवासादयः स्मृताः ॥ १६१ ॥
 अत्रोदधिषटाद्यर्थः संज्ञामर्णये भवेत् ।
 उदसुक[असंयुक्त]हलौदौ तु पूरणीये विकल्पतः ॥ १६२ ॥
 अस्मिन् स्यादुदकुम्भश्चोदककुम्भ इति द्विधा ।
 स्यात्संयुक्तहलौदौ तूदकस्थालीति न द्विधा ॥ १६३ ॥
 मैन्यौदनसक्तुष्वपि विन्दावपि वज्रभारहारेषु ।
 अपि वीवधे च गाहे स्यादुदकस्योदभावो वा ॥ १६४ ॥
 तेनोदमन्थ उदकमन्थ इत्यादयः परे ।
 गन्धा[गाहा]न्तेष्विव शब्देषु शब्दा ऊह्या बुधैर्द्विधा ॥
 उदकेन श्वयस्यस्मादुदश्वित्तक्रमुच्यते ।
 विवपुत्तुको श्वयतेरत्र यत्प्राप्तं संप्रसारणम् ॥ १६६ ॥
 स्यादेतन्नोदश्वितोऽन्यैतरस्यामिति सूत्रतः ।
 निपातनादत्र सूत्रे ठका पक्षेऽप्यणा पुनः ॥ १६७ ॥
 औदश्वित्कं भवेदौदश्वितमप्यत्र संस्कृतम् ।
 सप्तम्यन्तात्पत्ययोऽयं संस्कारो लवणादिभिः ॥ १६८ ॥
 यस्तु प्राग्वहतीयोऽस्ति संस्कृतार्थे ठगेप तु ।
 तृतीयान्तात्तदापि स्यादौदश्वित्क इतीहनात् ॥ १६९ ॥
 उदन्या तु पिपासायां क्यजन्तस्य निपातनात् ।
 उदक्या त्वृतुमत्यां स्यादुदन्वानुदधौ स्मृतः ॥ १७० ॥
 बृश्चिको राशिभेदेऽपि शूककीटे च कथ्यते ।
 कृषिकः पुंसि फाले स्यात्कर्षके त्वभिधेयवत् ॥ १७१ ॥

बृश्चिकः किकन्
 ॥ २-४२ ॥

१. Pā. VI-iii-58.

३. Pā. VI-iii-60.

२. Pā. VI-iii-59.

४. Pā. IV-ii-19.

सू. ४३.]

प्राङ् पणिकपः आगन्तुके प्रापणिकः पण्यविक्रयणि त्रिषु ।
॥ २-४३ ॥ मालाकारे प्राकपिकः परदारोपजीविनि ॥ १७२ ॥
मुषेर्दीर्घश्च ॥ २-४४ ॥ आखौ ना मूषिकः प्रोक्तो मूषिकाजदिटाब्दशात् ॥
स्यमेः संप्रसारणं च सीमिकस्तरुभेदेऽपि वल्मीकेऽपि च कथ्यते ॥ १७३ ॥
॥ २-४५ ॥ क्रिय इकन् ॥ २-४६ ॥ केतरि क्रयिको वाच्यलिङ्गकः परिकीर्तितः ।
आङ् पणिपनिपति- वणिजः [वणिजि] स्यादापणिकोऽर्धरात्रेन्द्रनीलयोः ॥ १७४ ॥
खनिभ्यश्च ॥ २-४७ ॥ स्तावकेऽप्यापणिक इत्युच्यते सूक्ष्मदर्शिभिः ।
श्येने च दैवायते च कालेऽप्यापतिकः स्मृतः ॥ १७५ ॥
भवेदाखनिको व्याधौ वराहे मूषिकेऽपि च ॥
चत्वारो धातवः ॥
श्यास्त्याह्वजविभ्य पाण्डरे पत्रिणि श्येनो घञैः सास्यां क्रियेति ज्ञे ॥ १७६ ॥
इनच् ॥ २-४८ ॥ श्यैनंपातेति मृगयावाची स्त्रीलिङ्ग उच्यते ।
मुमि श्येनैतिलस्येति स्येनश्चोरे यकारवान् ॥ १७७ ॥
यकाररहितं धातुं वदद्भिर्माधवादिभिः ।
उक्तस्तदर्थ एवासौ सिद्धिश्चौरादिकादचि ॥ १७८ ॥
हरिणः पुंसि सारङ्गे विशदे त्वभिधेयवत् ।
हरिणी हरितायां च नारीभिद्वृत्तभेदयोः ॥ १७९ ॥
सुवर्णप्रतिमायां च शक्या पक्षिणि चाविनः ॥
वृजेः क्तिञ्च ॥ २-४९ ॥ वृजिनं कल्मषे क्लीबं क्लिञ्जे [क्तेजे] ना कुटिलेऽन्यवत् ॥
अजेरजि च ॥ २-५० ॥ न द्वयोश्चर्मणि बुधैरजिनं परिकीर्तितम् ॥
बहुलमन्यत्रापि अत्रत्यसूत्राद्बहुलमन्यत्रापीति दर्शितात् ॥ १८१ ॥
॥ २-५१ ॥ ईदृक्प्रकाराः कठिनमलिनाद्याः प्रसाधिताः ।
तथा हि कठिनं क्रूरे स्तब्धे त्रिष्वथ न द्वयोः ॥

१. Pā. IV-ii-58.

२. Pā. VI-iii-71.

द्रुदक्षिभ्यामिनन्

॥ २-५२ ॥

स्थाल्यां कठिनिकायान्तु कठिनी कठिना सिता ।
 मलिनं दूषिते कृष्णे ऋतुमत्यां च योषिति ॥ १८३ ॥
 ज्योत्स्नातमिस्त्रवि[स्त्रेति] मलान्मत्वर्थीयो निरूपितः ।
 नलिनी पद्मिनीपद्मज्योमसिन्धुसरोवरे ॥ १८४ ॥
 नलिकायां च कथिता नलिनं कमले जले ।
 कुण्डिनं नगरे क्लीवं कुण्डिनस्तापसे पुमान् ॥ १८५ ॥
 दिनं तु दिवसे क्लीवं खण्डिते त्रिष्वितीह दिक् ॥
 द्रविणं न द्वयोर्द्विस्त्रे[योर्वित्ते] काञ्चने च पराक्रमे ॥ १८६ ॥
 पक्षेण[दक्षिणः] सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिषु ।
 वाच्यवद्दक्षिणा वाचि यज्ञदानप्रतिष्ठयोः ॥ १८७ ॥
 व्यैवस्थायामसंज्ञायां या प्राप्ता गणपाठतः ।
 स्याद्दक्षिणस्य सा सर्वनामसंज्ञापि वा जसि ॥ १८८ ॥
 ढसिड्योः स्मास्मिनौ चास्मात्परयोर्वा स्थितं हि तत् ।
 दक्षिणाहं दक्षिणीयदक्षिण्यौ छयतोस्त्रिषु ॥ १८९ ॥
 भवेद्दक्षिणतोऽस्तातिविषयादतसुच्यतः ।
 स्यादुत्तरार्धरेत्यादौ दक्षिणादिति चाव्ययम् ॥ १९० ॥
 एनप्यस्मोदपञ्चम्या दक्षिणेनेत्यदूरके ।
 अपञ्चम्या एव कृते दक्षिणादौचि दक्षिणा ॥ १९१ ॥
 दूरेऽस्माद्वनराह्याचो दक्षिणाहि च दक्षिणा ।
 दाक्षिणात्यः शैषिके त्यक्वाजन्तात् त्रिष्वतो भवेत् ॥

१. Pā. V-ii-114.

२. Pā. I-i-34.

३. Pā. V-iii-34.

४. Pā. V-iii-35

५. Pā. V-iii-36.

६. Pā. V-iii-37.

सू. ५३.]

वा तारभावकथनादिक्शब्देभ्यः परस्य तीरस्य ।
दक्षिणतीरं दक्षिणतारमिति द्वैधमुच्यते रूपम् ॥१९३॥
समास इह दिङ्नौमान्यन्तराल इति स्मृतेः ।
भवेद्दक्षिणपूर्वा स्त्री सर्वनामत्वमत्र वा ॥ १९४ ॥

अतः किदिच्च ॥ २-५३ ॥ इरिणं तु स्मृतं शून्येऽप्यूपरेऽप्येतदुच्यते ॥
वेपितुहोर्ह्रस्वश्च विपिनं तु वने क्लीबं तुहिनं तिमिरे हिमे ॥ १९५ ॥
॥ २-५४ ॥ तलिनं विरले स्तोके स्यात्तुच्छे[स्यास्त्वच्छे]ऽप्यभिधेयवत् ।
तलिपुलिभ्यां च पुलिनं तु बुधैः प्रोक्तं न द्वयोः सिकतोच्चये ॥ १९६ ॥
॥ २-५५ ॥

गर्वैरत षष्ठ्य ॥ २-५६ ॥ गुर्विण्यापन्नसत्त्वायां गौरादित्वेन ङीषिह ॥
रुहेश्च ॥ २-५७ ॥ रोहिणीति स्त्रियामुक्तशब्दो गोवाचको बुधैः ॥ १९७ ॥
महेरिणं च ॥ २-५८ ॥ माहिनो वाच्यवत्पूज्ये वाच्ये[राज्ये] तु स्यान्नपुंसकम् ।
इण् चेति चकारेण महिनं चेति हीष्यते ॥ १९८ ॥

किञ्चिच्चिप्रच्छिन्नद्रु- वाग्वाण्यां व्याहृतार्थायां त्वस्यां स्याद्वकि वाचिकम् ।
मुञ्चां दीर्घोऽप्रसारणं प्रशंसायां भूमि वा स्याद्वाग्मी वैचो भिनौ सिति ॥
च ॥ २-५९ ॥ वाचामपि[वाचालोऽपि] च वाचाटः कुत्सायां बहुभाषिणि ।
वागेव वाचा यदि टावस्माद्वागुरिदर्शने ॥ २०० ॥
लातेरस्मिन् कर्मणि के वाचालः स्यादकुत्सने ।
एकौचो नित्यमिति चेन्मयङ्वाङ्मय उच्यते ॥ २०१ ॥
त्वङ्मयाद्या एवमेव द्रष्टव्याः सूक्ष्मदर्शिभिः ।
मनुष्यनामतष्ठचेद्वागाशीर्दत्तशब्दतः ॥ २०२ ॥

१. Verses 193-198a are written in B after 213
२. Pā. II-ii-26.
३. Pā. V-ii-124.
४. Vā. IV-iii-144

एकाक्षरप्राक्पदानामुदक्पदविलोपतः ।
 वाचिकोऽत्रानुक्तैम्पायां नीतौ चेत्यत्र दर्शितः ॥ २०३ ॥
 वाचोयुक्तिस्तु पठ्याश्च वैगिद्वपश्यद्वघ इत्यलक् ।
 वाचंयमो वाचिर्यमो व्रत इत्युक्तखण्डशात् ॥ २०४ ॥
 निपातनादमन्तत्वं वाग्यमस्त्वव्रते भवेत् ।
 वाच्यवत्पृच्छतेः प्राट् स्यात् च्छुः शूडिति शकारवान् ॥
 एतत्पूर्वो विवाकस्तु नीत्यनीतिविचारके ।
 श्रीवैषरचनाशोभाभारतीसरलद्रुमे ॥ २०६ ॥
 लक्ष्मीत्रिवर्गसंपत्तिविधोपकरणेषु च ।
 विभूतौ च मतौ च स्त्री श्रीलं तद्वति वाच्यवत् ॥ २०७ ॥
 श्लीलः कपिलकादित्वात् सेनायमुदीरितः[?] ।
 खशूप्रत्यये त्वात्मर्माने खश्चेत्यस्मिन् मनःकृते ॥ २०८ ॥
 ईच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्चेत्यस्याप्रवर्तनाद्वाप्ये ।
 ह्रस्वे सति श्रिमन्यं मुमोऽप्यभावेन वर्णयन्ति बुधाः ॥
 माल्ले श्रीफलः पुंसि स्तूस्तु स्याद्यज्ञसाधने ।
 द्रूः सुवर्णे कामरूपिण्यपि विद्वद्भिरुच्यते ॥ २१० ॥
 कटप्रूः कीटके घूके कामरूपिण्यपि स्मृतः ।
 जूराकाशे सरस्वत्यां पिशाचे जवने स्त्रियाम् ॥ २११ ॥

आप्प्रोतेर्ह्रस्वश्च ॥ २-६० ॥ अप्शब्दस्तु पकारान्तः स्त्रियां भृमि जलार्थकः ।

एकाचो मयटा नित्यमन्विकारेऽस्मयं स्मृतम् ॥ २१२ ॥

१. Pā. V-iii-76.

५. Pā. VI-iv-19.

२. Pā V-iii-77.

६. Pā. III-ii-83.

३. Vā. VI-iii-21.

७. Pā. VI-iii-68.

४. Pā. III-ii-40.

आप्यं तु शैषिकाणान्तात्स्वार्थे व्यजि विदुर्बुधाः ।
 समासे विमलापादावृक्पूःसूत्राददन्तता ॥ २१३ ॥
 द्वीपान्तरीपे द्वे स्यातामन्तर्वारि स्थिते तटे ।
 प्रतीपं प्रतिकूले स्यात्समीपं निकटे स्मृतम् ॥ २१४ ॥
 ईकारस्य घुन्तरूपसैर्गेभ्योऽत इति स्मृतेः ।
 द्वीपादैनुसमुद्रं यजिति सूत्रेण शैषिके ॥ २१५ ॥
 यजि द्वीपे भवं द्वैष्यं स्त्रियां द्वैष्या निगद्यते ।
 यैजश्चेति न डीबस्मादपत्यग्रहणं कृतम् ॥ २१६ ॥
 द्वीपो नौनुसमुद्रं यस्तस्मात्तु द्वैषमुच्यते ।
 कर्च्छादिभ्यश्चेत्यणुर्केर्मनुष्ये द्वैषिकः स्मृतः ॥ २१७ ॥
 तत्स्थे च वुञ्जविधानेन मनुष्येत्यादिसूत्रतः ।
 भन्वीतमनुकूले स्यात्प्राग्वदीकारशासनात् ॥ २१८ ॥
 प्रतीपं वर्ततेऽन्वीपं वर्तते चेति विग्रहे ।
 द्वितीयान्ताङ्का तत्प्रत्यनुपूर्वमिति स्मृतेः ॥ २१९ ॥
 क्रियाविशेषणात्प्रातीपिकश्चान्वीपिकस्तथा ।
 अवर्णान्तोपसर्गात् विकल्पेनेत्वशासनात् ॥ २२० ॥
 प्रेपं प्रापं परेपं च परापमिति चेह दिक् ।
 ऊर्देनोर्देश इत्येवमूकारस्य विधानतः ॥ २२१ ॥
 जलप्रायप्रदेशे स्यादनुपं वाच्यलिङ्गकम् ।
 अदेशत्वेन नान्वीपे स्यादृत्यं प्राङ्निरूपिते ॥ २२२ ॥

१. Pā. V-iv-74.

२. Pā. VI-iii-97.

३. Pā. IV-iii-10.

४. Pā. IV-i-16.

५. Pā. IV-i-13.

६. Pā. IV-ii-133.

७. Pā. IV-ii-134.

८. Pā. IV-iv-28.

९. Pā. VI-iii-98.

अपो नपादित्यपांनपादित्यपि च देवते ।
अपोनप्रीयमित्येतदपांनप्रीयमित्यपि । ॥ २२३ ॥
आभ्यां क्रमादपोनपत्रपांनपुभ्यां घ इत्यतः ।
घनंघे संनियोगशिष्टोक्तरूपाभ्यां देवतायके[तार्थके] ॥
उत्पत्तिरप्सु यस्यासावप्सुयोनिरुदाहृतः ।

अप्सव्यस्त्रिष्वप्सु भवे मन्त्रभेदेऽप्सुमान् स्मृतः ॥ २२५ ॥
अप्सुयोन्याद्यैपोयोनियन्मतुष्य[तुष्वित्यलुग्विधेः] ॥

परौ व्रजेः पश्च पदान्ते किब्दीर्घयोः प्रकृतयोः षः पदान्ते परौ व्रजेः ॥ २२६ ॥
परित्यज्य व्रजन् सर्वं परित्राट् तेन मस्करी ।
॥ २-६१ ॥ अपदान्ते तु जान्तोऽयमिति ज्ञातो हि धातुतः ॥ २२७ ॥

हुवः श्लुवश्च ॥ २-६२ ॥ जुहूर्यज्ञोपकरणे स्त्रियां विद्वद्भिस्च्यते ।
स्रुवः कः ॥ २-६३ ॥ स्रुवः पुंस्ययमप्युक्तस्तस्मिन्नेव विचक्षणैः ॥ २२८ ॥
चिक् च ॥ २-६४ ॥ स्त्रीलिङ्गः स्रुक् चकारान्तो होमाङ्गे च गतौ स्मृतः ।
तनोतेरनश्च वः त्वक्शब्दस्तु स्त्रियां धीरैः प्रोक्तो भूरुहवरकले ॥ २२९ ॥
॥ २-६१ ॥ इन्द्रियेऽसृग्धरायां च धान्याद्याल्लादिचर्मणि ।

हलदन्तात्तु सप्तभ्यास्संज्ञायामलुगीरणात् ॥ २३० ॥
त्वचिसारः कचित्संज्ञा नेति त्वक्सार इत्यपि ।
ग्लानुविभ्यां डौ ग्लानुडौग्लौः स्त्रियां कद्रूः काले च परिकीर्तिता ॥ २३१ ॥
॥ २-६६ ॥ ग्लान्वमन्यः खशि सत्यावादेशेनमन्यतेरस्मिन् ।
इच्च एकाचोऽम्प्रत्ययवच्चेत्यमि सति सुबन्मतिदेशे ॥
रायमन्यादिकेऽप्येवं तत्तदादेशयोजनौ ।
नावा तार्ये तु नाव्यं स्यान्नौवयोधर्मसूत्रतः ॥ २३३ ॥

१. Pā. IV-ii-27.

२. Vā. VI iii-18.

३. Pā. VI-iii-9.

५. Both the manuscripts here add नावा तार्य इत्यादि

६. Pā. IV-iv-91.

वान्तो यि प्रत्यय इति षावादेशोऽत्र शिष्यते ।
 नावा तरति यस्तत्र नौ द्व्यचष्टैनि नाविकः ॥ २३४ ॥
 स्त्रियां तु नाविका नात्र यदीकारः प्रवर्तते ।
 द्विगोरतद्धितलुकि नौशब्दान्ताव्यजीरणात् [?] ॥ २३५ ॥
 द्वाभ्यां नौभ्यामागते द्विनावरूप्यं हि कथ्यते ।
 द्विगोलुगिति^१ सूत्रेऽचीत्यपकर्षान्न रूप्यलक् ॥ २३६ ॥
 पञ्चनावप्रियेत्येवं स्यादुत्तरपदे द्विगौ ।
 स्याद्विद्वनावत्रिणावादौ समाहारद्विगावपि ॥ २३७ ॥
 अर्धनावं तु नावार्धे स्यादर्धार्चचेति टज्विधिः ।
 पञ्चनौ पञ्चभिर्नौभिः श्रिते तद्धितलुगवशात् ॥ २३८ ॥
 स्यादेकवचनान्तोऽयं सुरः प्रभृतिषु श्रितः ।
 बहुव्रीहेर्वा द्विवहुवचनान्तावतोऽत्र कप् ॥ २३९ ॥
 चिब्रव्ययम् ॥ २-६७ ॥ चिब्रव्ययमितीहोक्तं नियमार्थगिरा मुनेः ।
 एजन्तानामुणादीनां नाव्ययत्वं च्विमन्तरा ॥ २४० ॥
 रातेडै ॥ २-६८ ॥ रैशब्दस्तु द्वयोर्वित्ते हलादावात्मभ पुषि ॥
 गमेडौ ॥ २-६९ ॥ गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणक्रतुभेद ॥ २४१ ॥
 स्त्री तु स्याद्विशि भारत्यां भूमौ च सुरभावपि ।
 स्वस्त्रियोः स्वर्गवज्राभ्युस्मिदृग्माणलोमसु ॥ २४२ ॥
 सर्वत्र गोरजादीनां प्रसङ्गे यद्विधीयते ।
 तेन स्यात्तदपत्यादि गव्यं यच्च गवे हितम् ॥ २४३ ॥
 गोर्विकारश्च गव्यं तत् तत्तदर्थे यदुक्तितः ।
 वान्तो यि प्रत्यय इति वान्तादेशो विचिन्त्यताम् ॥

१. Pā. VI-i-79.
२. Pā. IV-iv-7.
३. Pā. IV-i-88.

४. Pā. V-iv-100.
५. Pā. V-iv-151.
६. Pā. VI-i-79.

पुरीपे गोमयं गोश्वं पुरीष इति शासनात् ।
 गव्या गोत्रा गवां वृन्दे यत्रयोरेनुशासनात् ॥ २४५ ॥
 गौपुच्छिकस्तु तरति गोपुच्छेनेति ठभिवेः ।
 गौपुच्छिकः प्राग्वितीये ठञोर्होयार्थवाच्यपि ॥ २४६ ॥
 असङ्ख्यापरिमाणाश्वादेर्गोर्थप्रत्ययस्मृतेः ।
 संयोगोत्यादयोर्गव्यः[?] कथितो गोनिमित्तयोः ॥ २४७ ॥
 गोः प्रत्यर्पणपर्यन्तमागवीनः परार्थकृत् ।
 भवेदनुगरीको[?] गौः पश्चात्पर्याप्तगन्तरि ॥ २४८ ॥
 कप्रत्ययान्ते स्थाधातौ गोष्ठं गोस्थानके स्मृतम् ।
 पत्वं त्वम्बाम्बैगोभूमिसव्यापद्वयसूत्रतः ॥ २४९ ॥
 भूतैर्पूर्वे तु गोष्ठे स्याद्गोष्ठीनमिति खञ्जशात् ।
 हैर्यङ्गवीनं संज्ञायां ह्योगोदोहविकारके ॥ २५० ॥
 तदाशितं गवीनं स्याद्गावो यत्र पुराशिताः ।
 अँषडक्षेति सूत्रेण खप्रत्ययविधौ सति ॥ २५१ ॥
 उपसर्जनगोशब्दान्तस्य ह्रस्वेन चित्रगुः ।
 एवमेवोपगुस्तस्यापत्येऽप्यौपगवस्त्रिगु ॥ २५२ ॥
 गोत्रेऽप्येवं युवापत्ये स्यादौपगविरिञ्जशात् ।
 पञ्च गावः प्रिया यस्य स स्यात्पञ्चगवप्रियः ॥ २५३ ॥
 टचो गोऽन्तात्तत्पुरुषादतद्वितलुकि स्मृतेः ।
 द्वन्द्वतत्पुरुषौ नित्यौ यदुत्तरपदे स्मृतौ ॥ २५४ ॥
 त्रिपदेऽस्मिन् तत्पुरुषो बहुव्रीहौ न पाक्षिकः ।
 समाहारस्तु पञ्चानां गवां पञ्चगवं स्मृतम् ॥ २५५ ॥

१. Pā. IV-iii-145.

४. Pā. V-ii-23.

२. Pā. VII-iii-97.

५. Pā. V-iv-7.

३. Pā. V-ii-18.

द्विवर्धे हि समाहार एकवत्त्वानुपुंसकम् ।
 क्रीते तु पञ्चभिर्गोभिः पञ्चभिर्वाच्यवद्वेवेत् ॥ २५६ ॥
 आर्हयिऽस्य लुका नात्र समासान्तणिनाश्रयः ।
 द्वन्द्वे दाराश्च गावश्चेत्यचि दारगवं स्मृतम् ॥ २५७ ॥
 तिष्ठन्ति गावो यस्मिन् स कालः तिष्ठद्गु कथ्यते ।
 आयायन्ति गावो यस्मिन् स कालः स्यादायतीगवम् ॥
 तिष्ठद्गुप्रभृतित्वेन स्मृते क्लीबेऽव्यये इमे ।
 आयते स्यादनुगवं क्लीबाव्ययमिदं तथा ॥ २५९ ॥
 गोः पदान्तस्य सर्वत्र विभाषा गोरिति ह्यति ।
 गोअग्रं प्रकृतित्वेन गोऽग्रं स्यात्पूर्वरूपतः ॥ २६० ॥
 अवैङ्स्फोटायनस्येति वाचि गोरवडोदशः ।
 गवाग्रमपि तेन स्याद्विभाषेयं व्यवस्थिता ॥ २६१ ॥
 गवाक्षशब्दे तेनावङ् नित्य एव प्रवर्तते ।
 गवेन्द्र इति नित्योऽवडिन्द्रे चेति विधानतः ॥ २६२ ॥
 गोविन्दश्शस्यसंज्ञायां उक्ते विन्दे गवादिषु ।
 गोनर्द इति देशाख्या गोनर्दीयः पतञ्जलिः ॥ २६३ ॥
 एङ् प्राचां देशे इत्यत्र वृद्धत्वाच्छः प्रवर्तते ।
 गावश्चाश्वश्च मिलिता गवाश्वमिति कथ्यते ॥ २६४ ॥
 गोअश्वा अपि गोऽश्वाश्च यदा नावङ् भवेत्तदा ।
 आवादेशे तु गोर्युतौ परिमाणेऽध्वनः कृते ॥ २६५ ॥
 द्वाभ्यां धनुःसहस्राभ्यां गव्यूतिः पुंसि च स्त्रियाम् ।
 मत्वर्थे एकगोपूर्वाह्नित्यमिति सूत्रतः ॥ २६६ ॥

१. Pā. II-i-17.
२. Pā. VI-i-122.
३. Pā. VI-i-123.

४. Pā. VI-i-124.
५. Pā. I-i-75.
६. Pā. V-ii-118.

अमेष्वङ्गः ॥ २-७० ॥

उक्तस्तद्वति धीरैर्गोशतिको गोसहस्रिकः ।
 गां मन्य इच्च एकाचोऽमित्यमौतौशसोरिति^१ ॥ २६७ ॥
 धमि[?] द्युतेर्वाहुलकात् द्यौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः ।
 द्यामन्योऽपि च गांमन्य इव स्वस्यम्बिधानतः ॥ २६८ ॥
 भ्रुवोः स्त्रीत्वे लोचनोर्ध्वतिर्यक्प्रसृतरेखयोः ।
 धातुत्तरचकारेण त्वग्रगूवग्रगामिनी ॥ २६९ ॥
 उवङ्वेतदुवर्णस्य धातो नवयवो[?] नयत् ।
 दङ्गश्चभ्रूप्रतिपदग्रहणात्तद्विधौ[?] भवेत् ॥ २७० ॥
 अस्ति क्विपि गवादीनामूकारोऽङ्गाधिकारजः ।
 तथा निर्वर्तिते त्वस्मिन् स्यादेवोवङ्वारितः ॥ २७१ ॥
 क्वाङ्गानुपपदाङ्गमेश्चेदिति चिन्तनम् ।
 ह्रप्रत्ययश्चेदुवङ्ग न बाध इति वार्णयण् ॥ २७२ ॥
 अक्षिभ्रुवं समाहारे च तदेत्या[हारेऽचतुरेत्या]दिसूत्रतः
 ह्रस्वोऽयमुत्तरपद इकोऽह्रस्वोऽङ्ग इत्यतः ॥ २७३ ॥
 नान्यथायमियङुवङ्ग भाविनां च भवेदसौ ।
 तस्मान्न श्रमदो ह्रस्वो भ्रुमङ्गेऽपि प्रवर्तते ॥ २७४ ॥
 भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्च पुंसि स्त्रीवेषधारिणि ।
 आकारविधिपक्षेऽस्मिन्नभ्रुकुंसादिर्वातितिके ॥ २७५ ॥
 विद्वद्भिरुक्त एवार्थो भ्रुकुंस इति दर्शितः ।
 भ्रुकौटिर्ये भ्रुकुटिश्च भ्रुकुटिभ्रुकुटिस्तथा ॥ २७६ ॥

१. Pā. VI-iii-68.

२. Pā. VI-i-93.

३. Pā. V-iv-77.

४. Pā. VI-iii-61.

५. Vā. VI-iii-61.

६. Vā. VI-iii-61.

वार्तिकस्यादिशब्देन संगृहीता मनीषिभिः ।
 सुभ्रूशब्दादिषु किप्चेदप्यङ्गाद्युविधानतः ॥ २७७ ॥
 धातुसंयोगपूर्वत्वाद्दोः सुपिर्न प्रवर्तते ।
 न कर्तव्यस्तथा चोवङ्सूत्रे भ्रूशब्दसंग्रहः ॥ २७८ ॥
 आगूः स्त्रियां प्रतिज्ञायामग्रगूवदिहोच्यते ॥
 दमेहोसिः ॥ २-७१ ॥ भुजे बुधैः प्रकथितो दोः पुंसि च नपुंसके ॥ २७९ ॥
 दोषन्नादेश एतस्य शसादिषु विकल्प्यते ।
 दोषा तरति यस्सोयं तरतीति ठको विधेः ॥ २८० ॥
 औपसंख्यानिके ठस्य कादेशे दौष्क उच्यते ॥
 पणेरिज्यादेश्च वः वणिक्करणभेदेऽपि वणिज्या वैश्ययोरेपि ॥ २८१ ॥
 ॥ २-७२ ॥ प्रज्ञाद्यणि भवेदस्माद्वाणिजो वैश्यवाचकः ।
 वाणिज्यं च वणिज्या च वणिजो भावकर्मणोः ॥ २८२ ॥
 वशः कित् ॥ २-७३ ॥ उशिखीरणमूलेऽपि घृतेऽप्यग्रावपीप्यते ॥
 भृञि उच्च ॥ २-७४ ॥ भुरिग्वसुन्धरायां स्त्री पुंसि राजनि कथ्यते ॥ २८३ ॥
 जसिसहोरुहिरिन् जसुरिस्तु स्त्रियां श्रान्तौ क्षुधिते त्रिषु ना तमौ ।
 ॥ २-७५ ॥ सहुरिस्सहने सूर्ये स्वदिव्यामनन्दुषापि[?] ॥ २८४ ॥
 सुयुरुवृत्रो युच् सवनं यजने स्नाने सोमनिर्दलनेऽपि च ।
 ॥ २-७६ ॥ कालचन्द्रमसोः पुंसि तुरुष्के यवः पुमान् ॥ २८५ ॥
 यवनानां लिपिर्या सा यवनानी निगद्यते ।
 [रिवणः शब्दने प्रोक्तं रवणः कोकिलेऽपि च ॥
 वरणस्तित्तशकेऽपि प्रकारे वरणं वृतौ ॥]
 अशो रश च ॥ २-७७ ॥ काञ्चीयूपपरिव्याणरज्जुजिह्वाश्वबन्धनीः ॥ २८७ ॥
 आहायं रशनाशब्दो व्याप्तिमुज्यर्थकाशिजः ।
 वक्ष्यमाणात् बहुलमन्यत्रापीति सूत्रतः ॥ २८८ ॥

1. This and the next line are missing in the mss. They have been inserted on the basis of other works.

स्यात्काञ्चिजिह्वयोश्शब्दास्वादनार्थरसे रसौ ।

तथा च काञ्चीजिह्वार्थो दन्त्यतालव्यभेदतः ॥ २८९ ॥

द्वेधापि रशनाशब्दः साधितोऽत्र मनीषिभिः ॥

उन्देर्नलोपश्च ॥ २-७८ ॥ ओदनं न स्त्रियां भक्ते बलायामोदने स्त्रियाम् ॥ २९० ॥

नियतं [नियुक्तं] दीयतेऽस्मै तदित्यौदनिकमुच्यते ।

यतः प्राग्वहतीयेषु श्रीणामांसौदनाद्विठन् ॥ २९१ ॥

ठिड्डौणजित्यादिङीपि पित्त्वादौदनिकी स्त्रियाम् ।

संभूतविगृहीतार्थो मांसौदनपरिग्रहः ॥ २९२ ॥

तथा च मांसौदनिकः स्यान्मांसौदनिकी स्त्रियाम् ।

एवं मांसिकमांसिक्यौ विज्ञेये मांसशब्दतः ॥ २९३ ॥

गमेर्गश्च ॥ २-७९ ॥

गगनं तु बुधैरुक्तं न द्वयोस्सुरवर्त्मनि ॥

बहुलमन्यत्रापि

सूत्रं बहुलमन्यत्रापीत्युक्तं येन तद्वशात् ॥ २९४ ॥

॥ २-८० ॥

स्यन्दनं रोचन इति प्रमुखाः केऽपि साधिताः ।

स्यन्दनं तु स्त्रुतौ नीरे तिनिशे नास्येऽस्त्रियाम् ॥ २९५ ॥

रोचना रक्तकल्हारे गोपित्तवरयोषितोः ।

रोचनः कूटशाल्मल्यां पुंसि स्याद्रोचने त्रिषु ॥ २९६ ॥

चन्दनं स्यान्मलयजे भद्रकाल्यां च न द्वयोः ।

चन्दनः कपिभेदे स्यान्नदीभेदेऽपि चन्दनी ॥ २९७ ॥

आसनं क्षिपणे क्लीवं पुंसि स्याज्जीवकद्रुमे ।

राजातनः क्षीरिकायां प्रियालौ किंशुकेऽपि च ॥ २९८ ॥

अत सातत्यगमन इत्यतो राजपूर्वकात् ।

युचि राजातनस्सिद्ध इत्थमेवान्यदूह्यताम् ॥ २९९ ॥

रञ्जः क्युन् ॥२-८१॥ रागे कुसुम्भादिभवे रजनं परिकीर्त्यते ।
 रजनी नीलिकारासाहरिद्रायामिनीषु च ॥ ३०० ॥
 क्युन्प्रत्यये बाहुलकाल्पत्वाभावे च कल्पते ।
 सिद्धः कृपणशब्दोऽयमतिशोच्य च लोभिनि ॥ ३०१ ॥

भूस्वधूभ्रस्त्रिभ्यः चत्वारो घातवः ॥
 छन्दसि ॥ २-८२ ॥ भुवनं विष्टपेऽपि स्यात्सलिले गगने विले ।
 भुवनः स्यात्पुंसि सोमे सूर्याचन्द्रमसोरपि ॥ ३०२ ॥
 क्लीवे पुंभुवनं गर्भसंस्कारे परिकीर्तितम् ।
 भुवनस्तु स्मृतो वह्नौ धूपेऽपि परिकीर्तितः ॥ ३०३ ॥
 उक्तं निधुवनं क्लीवे ग्राम्यधर्मे विचक्षणैः ।
 भृज्जनं स्यादम्बरीपे छान्दसा भुवकादयः ॥ ३०४ ॥
 बहुलोत्तया क्वचिल्लोकेऽप्यमीषामस्ति संभवः ॥

कृपवृजिमन्दिनि- निपूर्वो दधातिः । तथा च पञ्च घातवः ॥
 धाञ्भ्यः क्युः ॥२-८३॥ मयूखे किरणः पुंसि पूरणः सागरे पुमान् ॥ ३०५ ॥
 वृजिनं स्यादन्तरिक्षे मन्दनं न द्वयोः स्तुतौ ।
 गतौ तु मन्दना नाशे कुले तु निधनं स्मृतम् ॥ ३०६ ॥

धूर्ध्वेर्ध्रिष च संज्ञायाम् ध्रिषणो गीष्पतौ पुंसि गौर्यौ बुद्धावपि स्त्रियाम् ॥
 ॥ २-८४ ॥ चत्वार शब्दा अतिप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
 वर्तमाने पृषद्वृहन् शतृवचैषां कार्यम् ॥
 महज्जगच्छतृवश्च पृषन्मृगे स्यात्पुल्लिङ्गो बिन्दुवाचि तु न द्वयोः ॥ ३०७ ॥
 ॥ २-८५ ॥ न श्वेतविन्दुके वाच्यलिङ्गकः परिकीर्तितः ।
 पृषोदरन्तु पृषत उदरे परिकीर्तितम् ॥ ३०८ ॥

बृहती क्षुद्रवार्ताक्यां कण्टकार्यो च वाचि च ।
 वारिधान्यां महत्यां च छन्दोवसनभेदयोः ॥ ३०९ ॥
 बृहत्प्रवृद्धे विवुधैः कथितं वाच्यलिङ्गकम् ।
 विश्वावसोश्च वीणायां बृहती स्त्री निगद्यते ॥ ३१० ॥
 बृहत्कः स्यात्तत्र बृहत्प्रकारो यो विभाव्यते ।
 स्थूलादिभ्यः प्रकारार्थे कन्विधावस्य वार्तिकैः ॥ ३११ ॥
 आच्छादने बृहतिकेत्येव नित्यं कनो विधेः ।
 महती वल्लकीभेदे राज्ये तु स्यान्नपुंसकम् ॥ ३१२ ॥
 तत्त्वभेदे पुमान् श्रेष्ठे विकारेऽपि च वाच्यवत् ।
 आत्समानाधिकरणे जातीये चास्य शिष्यते ॥ ३१३ ॥
 महादेवादयस्तेन साधनीया विचक्षणैः ।
 सैन्यमहत्परमेत्येवं समानस्यानुशासनात् ॥ ३१४ ॥
 मर्हान्कुलादञ्ज्वावित्यञ्ज्वाञ्जोर्वाचने सति ।
 पूर्वसूत्रादन्यतरस्यामित्यस्यानुवर्तनात् ॥ ३१५ ॥
 माहाकुलो भवेन्माहाकुलीनश्च तथापरः ।
 माहाकुलीन एवं च रूपत्रयमिह स्मृतम् ॥ ३१६ ॥
 महाजनाय हितमित्यर्थे वार्तिकचोदनौत् ।
 महाजनात्तत्पुरुषात्स्यान्महाजनिकष्ठि ॥ ३१७ ॥
 चेत्स्यान्महाजनीयस्तु बहुव्रीहेर्महाजनात् ।
 कर्मधारयजातीयदेशीये पुंवदुक्तिः ॥ ३१८ ॥
 आत्वेन त्वत्र च महाजातीया स्त्री निगद्यते ।
 घासे करे विशिष्टे च महस्यपरे[?] सति ॥ ३१९ ॥

१. Pā. V-iv-3.

४. Pā. IV-i-141.

२. Vā. V-iv-3.

५. Vā. V-i-9.

३. Pā. II-i-61.

सू. ८६.]

औणादिकपदार्णवः

११३

स्याद्वैयधिकरण्येऽपि पुंवद्भावाच्चवयोर्विधिः ।

महाभासो महत्या वा महतो वा तृणे स्मृतः ॥ ३२० ॥

जगत् स्याद्विष्टपे क्लीवं वायौ ना जङ्गमे त्रिषु ।

जगती भुवने क्षमायां छन्दोमेदे जनेऽपि च ॥ ३२१ ॥

शिष्टो द्युतिगैमीति कौ जगदस्त्येतदर्थकः ।

न सर्वनामस्थाने स्यादनुषङ्गोऽस्य नापि ङीप् [स्यादस्य तुं

नापि ङीप् स्त्रियाम्] ॥ ३२२ ॥

अत्रत्यस्य सूत्रस्य [स्य तु सूत्रोक्त] शतृवद्भावतो भवेत् ॥

संश्रुतपद्वेहत् ॥ २-८६ ॥ चिनोतेः कुहके संश्रुदिति संपूर्वकात्स्मृतः ॥ ३२३ ॥

श्रयतेः संश्रुदित्येवमाह कश्चिदिह स्थितम् ।

तृपच्छत्रे चन्द्रमसि रूढस्तृप्यति यौगिकः ॥ ३२४ ॥

वेहद्भर्षोषघातिन्यां गवि व्युपपदाद्धनेः ।

जातेस्सरूपाद्गोहस्यो [गोवेहत्] वाय्वृतु [पोटायुवति] सूत्रतः

छन्दस्यसानव्

शवसानस्तु मार्गे ना गन्तरि स्यात् त्रिलिङ्गकः ॥

शुजृभ्याम् ॥ २-८७ ॥

जरसानस्तु कथितः पुंलिङ्गः पुरुषे बुधैः ॥ ३२६ ॥

ऋजिवृधिमन्दिषद्भिभ्यः ऋजसानस्तु बलदे वृद्धसानस्तु पूरुषे ।

कित् ॥ २-८८ ॥

मन्दसानस्तु जीवाभ्योः सहसानो यमे क्रतौ ॥ ३२७ ॥

अर्तैः गुणश्शुट् च ॥

अर्शसानः कृशानौ ना हिंसितर्थप्ययं त्रिषु ॥

२-८९ ॥

सभ्यानचस्तवः २-९० ॥

संस्तवानस्तु कथितो महिषोद्गातृवामिषु ॥ ३२८ ॥

मन्थानो मन्थदण्डेऽत्र बहुलोक्तेर्निगद्यते ।

युधिषुघिदशिभ्यः

युधानी युद्धनिपुणे युजेः पाठे त्विहाश्रिते ॥ ३२९ ॥

किष् ॥ २-९१ ॥

युजानो द्विजसारथ्योर्बुधानः पण्डिते गुरौ ।

दृशानो ज्योतिरादित्यचन्द्रविषेषु कीर्तितः ॥ ३३० ॥

१. Vā. III-ii-178.

२. Pā. II-i-65.

हुल्लेस्सनोलुकु छलोपश्च जुहुराणोऽग्निचन्द्राश्च वृषकौटिल्यकारिषु ।

॥२-९२॥

श्वितेर्दश्च ॥ २-९३ ॥ शिश्विदान इति प्राहुः धार्मिके चाप्यधार्मिके ॥ ३३१ ॥

कृपेर्वाहुलकादस्मिन् लादेशेऽप्यकृते सति ।

खड्गार्थकः कृपाणोऽसौ प्राचोऽप्यच्छान्दसाविमौ ॥

तैस्तु चो शंसिश्वादि-

भ्यः संज्ञायां चा-

निटौ ॥ २-९४ ॥

शंस्ता कर्तरि शास्ता स्यादाद्युक्त्या शास्तिरत्र चित् ।

शास्ता समन्तभद्रे ना शासके पुनरन्यवत् ॥ ३३३ ॥

नास्य दीर्घस्सर्वनामस्थाने स्याच्छास्तराविति ।

प्रशास्तुस्तु प्रशास्तारवैसृन्त्रित्यत्र वर्णनात् ॥ ३३४ ॥

क्षत्ता शूद्रात् क्षत्रियाजे प्रतीहारे च सारथौ ।

भुजिष्यातनयेऽपि स्यान्नियुक्तेऽपि प्रजापतौ ॥ ३३५ ॥

वैश्यायां शूद्रजः क्षत्तेत्याहुः कोशेषु केषुचित् ।

याज्ञवल्क्यस्तु पूर्वोक्तमेवार्थं बहु मन्यते ॥ ३३६ ॥

आदिशब्देन चोद्गातृप्रतिहर्त्रादयो मताः ॥

बहुलमन्यत्रापि ॥ २-९५ ॥ प्रपञ्चार्थं बहुलमन्यत्रापीतीह सूत्रितम् ॥ ३३७ ॥

मन्ता हन्तेत्यादयोऽन्ये तदुदाहरणक्षमाः ॥

नसृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृ- पौत्रदौहित्रयोर्निप्ता तयोः पुत्रेऽपि विश्रुतः ॥ ३३८ ॥

प्रशास्तृजामातृभ्रातृ-पततेर्नञ्युपपदे करणेऽर्थे निपातितः ।

मातृपितृद्वित् ऋत्विग्मेदेऽपि नेष्टा स्यान्नयतेष्पुगुणाविह ॥ ३३९ ॥

॥ २-९६ ॥ त्वष्टा प्रजापतौ देवशिल्पिन्यपि च शिल्पिनि ।

त्विषेर्दाप्त्यर्थकस्यात्वमप्टृन्सूत्रे निपातनात् ॥ ३४० ॥

जुहोतेश्च पुनातेश्च प्रशास्तेरप्यनुक्रमात् ।

होतृपोतृप्रशास्तारो याजकान्तरवाचकाः ॥ ३४१ ॥

सोदये आतृशब्दोऽयं आजिघातोर्निपातितः ।
 व्यत्यस्माद्भातृपुत्रे स्याद् आतृव्यो व्यनि शात्रवे ॥ ३४२ ॥
 आतृव्यश्चेति सूत्रे च छप्रत्ययविधानतः ।
 आतृव्य इत्यपि आतृसुतार्थः कथितो बुधैः ॥ ३४३ ॥
 वन्दिते आतुरित्येवं समासान्तनिषेधतः ।
 उक्ताः प्रशस्ता आता च सुआता चैवमादयः ॥ ३४४ ॥
 अन्यत्र पूजनात् कप् चेत् स्युर्मुख्यआतृकादयः ।
 मातेर्मानार्थकादन्तर्भावित्यभिहितं प्यर्थशालिनः ॥
 जामातृशब्दो जायायां कर्मण्युपपदे कृतः ।
 जामाता दुहितुः पत्यौ वल्लभेऽर्के सिते तिले ॥ ३४५ ॥
 माता तु भुव्यकारादौ ब्राह्मणाद्यासु प्रसूमयोः ।
 आतर्यस्या मातुलः स्यादपि धुतूरपादपे ॥ ३४७ ॥
 मातुलानी मातुली च द्वाविमौ मातुलस्त्रियाम् ।
 संख्यैसंभद्रपूर्वाया मातुरण्युत्वंशासनात् ॥ ३४८ ॥
 षाण्मातुरोऽपत्येऽस्याः सांमातुरो भाद्रमातुरः ।
 शुभ्रादित्वाद्दृक् कृते वैमात्रेयो विमातृजे ॥ ३४९ ॥
 पिता तु जनके पुंसि मातामहपितामहौ ।
 मातापित्रोः क्रमात्तातेतयोर्मातरि तु क्रमात् ॥ ३५० ॥
 मातामहिपितामहौ पितृव्येऽर्थाणि साधितौ ।
 पितृव्यः पितृसोदये भवेतां पितुरागते ॥ ३५१ ॥
 पित्र्यं च पैतृकं चास्य देवता पित्र्यमुच्यते ।
 वायव्यवद्यदत्रापि स्यपत्यं दुहिता स्त्रियाम् ॥ ३५२ ॥

१. Pā. IV-i-144.

३. Pā. IV-i 115.

२. Pā. V-iv-157.

४. Pā. IV-i-123.

दौहित्रो दुहितुः पुत्रे विदार्यन्नि निगद्यते ।
 क्रमान्मानयतेः पातेदौग्धेरपि निपातितम् ॥ ३५३ ॥
 मातादित्रितयं तत्रावयवर्थोऽपि योज्यताम् ।
 अष्टुन्नित्यादिसूत्रे यन्नप्रादिग्रहणं कृतम् ॥ ३५४ ॥
 तज्ज्ञापयति नोणादितृनृचोस्तत्र संग्रहः ।
 यद्यप्युद्गातृशब्दोऽत्र शंसादीत्यादिशब्दनात् ॥ ३५५ ॥
 साधनीयस्तथाप्यस्य भाष्योक्तेः दीर्घ इष्यते ।
 व्युत्पत्तिपक्षे नियमस्त्वव्युत्पत्तौ विधिर्यथा ॥ ३५६ ॥
 स्यादित्येतत्कृते तत्र नप्रादिग्रहणं कृतम् ॥

सावसेः ऋन् ॥ २-९७ ॥ “सुञ्यसेः ऋन्” इति केचित् ॥
 स्वसृशब्दः स्त्रियामेष भगिन्यां परिकीर्तितः ॥ ३५७ ॥
 स्वस्त्रीयो भागिनेयः स्यात् स्वसृश्च इति सूत्रतः ।
 मातापित्रोर्भगिन्योस्तु षष्ठार्लुगलुकोः सतोः ॥ ३५८ ॥
 कृते त्वलुकि षत्वस्य विकल्पेन प्रवर्तनात् ।
 क्रमादेवं स्मृतौ मातृष्वसा अपि पितृष्वसा ॥ ३५९ ॥
 मातृष्वसा चापि मातुःस्वसा स्याच्च पितुःस्वसा ।
 पितुःस्वसा लुगुषोस्तु ढक्छणोरनयोः सुते ॥ ३६० ॥
 मातृष्वसेयमातृष्वस्त्रीयावेवमेव निर्दिष्टौ ।
 पैतृष्वसेयपैतृष्वस्त्रीयावप्यमू विबुधैः ॥ ३६१ ॥

यतेर्बृद्धिश्च ॥ २-९८ ॥ भ्रातृणां तु मिथो दारा यातरः परिकीर्तिताः ।
 स्वदितास्वदितत्वाभ्यां बृद्धेर्मतविभेदतः ॥ ३६२ ॥

नञि च नन्देः ॥ २-९९ ॥ ननान्दा च ननन्दा च भगिन्यां पत्युरिष्यते ।
 अत्र बाहुलकादेव नलोपो न नलो भवेत् ॥ ३६३ ॥

१. Pā. IV-i-104.

३. Pā. IV-i-143.

२. Pā. VI-iv-11.

न वैट्स्वस्मादिभ्य इति ङीष्धातोः[ङीप्तापोः]प्रतिषेधनात्।
 स्त्रीत्वेऽप्युक्तेऽप्येषु शब्देष्वैत्रेभ्यो ङीष् न कल्पते ॥
 दिवैर्ऋः ॥ २-१०० ॥ देवा तु देवरे पुंसि पण्डितैः परिकीर्तितः ॥
 नयतेर्ङिञ्च ॥ २-१०१ ॥ पुरुषे ना पुंसि नारी स्त्री स्त्रियां परिकीर्तिता ॥ ३६५ ॥
 ङीन्प्रत्ययान्तनृनरयोर्वृद्धिश्चेति प्रकीर्तितात् ।
 नृशब्दात्तु नरं मन्यः मन्यतेः खश्यचो विधेः[श्ममोर्विधेः] ॥
 सव्ये स्थः छन्दसि
 ॥ २-१०२ ॥ सव्येष्ठा सारथौ रूपं देववत् षस्तु वार्तिकार्त् ।
 सप्तम्यलुक् तत्पुरुषे क्वेतीति हि परिस्फुटः ॥ ३६७ ॥
 सव्येष्ठ इत्याहुरा.....सु[हुरन्येऽनु]पसर्गे कमाश्रिताः ॥
 अतिस्तुभृधम्यवित्-
 भ्यो निः ॥ २-१०३ ॥ सस्थाने शृ इति केचित् ॥
 अरणिर्वह्निमन्ये ना द्वयोर्निर्मन्थदारुणि ॥ ३६८ ॥
 सरतेश्च शृणातेश्च पाठभेदादिह स्थितात् ।
 सरणिः शरणिश्च द्वे कथिते पङ्क्तिमार्गयोः ॥ ३६९ ॥
 तालव्यादिस्तु हिंसार्थेऽप्यस्ति घात्वर्थसौष्ठवात् ।
 विश्वंभरायां धरणिः धमेः सूत्रैकगोचरात् ॥ ३७० ॥
 सिरायां धमर्निहृष्टविलासिन्यां च योषिति ।
 सिद्धादिपाठस्तद्वान् धर्मशीलः सदीर्घकः ॥ ३७१ ॥
 अवनिर्गमने भूम्यामवनिः स्यादथाशनिः ।
 स्त्रीपुंसयोश्चञ्चलायां दम्भोलावपि कथ्यते ॥ ३७२ ॥
 तरणिर्द्युमणौ पुंसि कुमारीनौकयोः स्त्रियाम् ।

१. Pā. IV-i-10.

२. Pā. IV-i-5.

३. A gaṇasūtra under Pā.
IV-i-73.

४. Vā. VIII-iii-97.

५. Pā. VI-iii-14.

कुमारी लताविशेषः ।

अत्र रज्ज्वर्जाहुलकान्नलोपे प्रत्ययेऽप्यसौ ॥ ३७३ ॥

रजनी नलिनी रात्रिपरित्राजिकासु [रात्रिहरिद्राजतुकासु] च ॥

आङ्गिशुषेः सनश्छ-
न्दसि ॥ २-१०४ ॥

शुचेरिति केचित् ॥

छान्दसो मारुते चम्बामाशुशुक्षणि रित्यसौ ॥ ३७४ ॥

कृषेरादेश्च चः ॥ २-१०५ ॥ आदेश्च धः इति केचित् ॥

जने तु चर्षणिस्सोऽपि छान्दसो न तु लौकिकः ।

[कृषे]रादेश्च धः पाति[धं वक्ति] धर्षणिं वर्णयन्निह ॥

वृतेश्च ॥ २-१०६ ॥

वर्तनिस्त्वेकपद्यां स्त्री वर्त्मनिर्मुडुपस्थितौ ॥

क्षिपेः किञ्च ॥ २-१०७ ॥

क्षिपणिस्तु प्रकथितो बुधैरायुधवाचकः ॥ ३७६ ॥

अर्चिशुचिहुसृपि-
च्छादिच्छर्दिभ्य
इसिः ॥ २-१०८ ॥

[सान्तोऽयम]र्चिरित्येतज्ज्वालाभासोः प्रकीर्तितात्[तम्] ।

इदन्तोऽप्यर्चिरित्यस्ति णिजन्तादचि ह्य[दच इः] कृते ॥

शोचिर्दासौ शुद्धभावे पिङ्गलत्वे च कथ्यते ।

हविराज्ये च होतव्ये सर्पिः स्यान्न द्वयोर्धृते ॥ ३७८ ॥

छदिःशब्दः स्त्रियामेव पटले परिकीर्तितः ।

इस्मन्त्रन्किषु चेत्यत्र च्छादेर्ह्रस्वो विधीयते ॥ ३७९ ॥

छदिर्हिते द्वन्विधानाच्छादिपेयं विशेष्यवत् ।

छर्दिस्तु वमनव्याधौ इदन्तोऽप्ययमर्चिवत् ॥ ३८० ॥

बृंहर्मलोपश्च ॥ १-१०९ ॥

बर्हिस्तु ज्वलने पुंसि कुशे स्यादेष न स्त्रियाम् ।

अयं प्राचीनपूर्वस्तु पुंसीन्द्राग्नयोः प्रकीर्तितः ॥ ३८१ ॥

पुतेरिसिन्नादेश्च जः

ज्योतिः पुंस्यनरेऽर्के च क्लीवं तेजोभट्टिषु ।

॥ २-११० ॥

ज्योत्स्ना स्यादेव क्रौमुद्यां मत्वर्थीये निपातिता ॥ ३८२ ॥

ज्योत्स्नी तु रात्रौ तुतदस्यां [तद्वत्यां] ज्योत्स्नाद्यणि निगद्यते
 वैद्योतिरायुष इत्यादिसूत्रतः पञ्चशासनात् ॥ ३८३ ॥

ज्योतिष्टोमः सामसङ्गभेदे च ततकर्मणि ॥

वसौ रुचेः संज्ञायाम्
 ॥ २-१११ ॥

वसुरुच्योरिति केचित् ॥

वसुरोचिर्धृजभेदे रोचिस्तु बहुलोकितः ॥ ३८४ ॥

नपुंसकं प्रकाशेऽस्य वसुरुच्योरिति त्विह ।

पाठाद्वसिर्वसौ रोचिर्वञ्जे द्वयमुदाहृतम् ॥ ३८५ ॥

भुवः किञ्च ॥ २-११२ ॥ भुविस्तु शिशिरे पुंसि समुद्रेऽपि प्रकीर्तितः ॥

सहो धश्च ॥ २-११३ ॥ सधिवैध्वानरे धीरैर्वृषभेऽपि निगद्यते ॥ ३८६ ॥

पिबतेस्थुक्चा ॥ २-११४ ॥ पाथिः सूर्ये च चन्द्रेऽन्धौ स्वर्गे चक्षुषि च स्मृतः ।

जनेरुसिः ॥ २-११५ ॥ अनुर्जन्मनि विद्वद्भिर्नपुंसकमुदाहृतम् ॥ ३८७ ॥

जनुषान्धस्तु जात्यन्धे तृतीयाया अलुम्बशात् ॥

मनेर्धृदच्छन्दसि
 ॥ २-११६ ॥

मधुस्तु छान्दसं क्षौद्रे न द्वयोरभिधीयते ॥ ३८८ ॥

अतिपूवपियजितनिधनि सप्त धातवः ॥

तपिभ्यो नित् ॥ २-११७ ॥

अरुव्रणे दिनकरे चन्द्रमस्यपि कथ्यते ।

अरुनुदो विध्वंसोस्तुद इत्युच्यते खशि ॥ ३८९ ॥

च्चावरूकृतमित्यादि सलोपेन निगद्यते ।

दिवाविभेत्यैदिनास्मिन् कृत्रष्टे स्यादरूपकरः ॥ ३९० ॥

परुर्मन्धौ वपुः काये शुभाकारेऽपि कथ्यते ।

यजुर्वेदे च वेदांशे समाहारे त्वृचोऽस्य च ॥ ३९१ ॥

१. Pā. VIII-iii-83.

३. Pā. III-ii-21.

२. Pā. III-ii-35.

भवेद्यभ्यजुषं द्वन्द्वे तनुः कायेऽथ न स्त्रियाम् ।
 धनुश्चापे राशिभेदे सन्नकद्रौ [सल्लकद्रौ] तु पुंस्ययम् ॥
 धनुर्धरे त्वसौ धीरैर्वाच्यलिङ्गः प्रकीर्तितः ।
 अचप्रत्ययेन धानुष्के धनुर्मह इति ग्रहः ॥ ३९३ ॥
 अनुत्तरपदस्थस्य समासे नित्यबोक्तितः ।
 कुप्बोर्विसर्गस्य सिद्धावरुणरधनुष्करौ ॥ ३९४ ॥
 शार्ङ्गधन्वा पुष्पधन्वा बहुव्रीहावनङ्गवशात् ।
 शतधन्वा शतधनुर्वा संज्ञायामिति स्मृतेः ॥ ३९५ ॥
 धनुषा जीवतीत्यर्थे धानुष्कृष्टनि कथ्यते ।
 ननुः [तपुः] पुंसि भवेदग्नौ विरोधिनि च भास्करे ॥ ३९६ ॥
 एतेर्णिष्ण ॥ २-११८ ॥ जीवितस्य तु कालोऽयस्तत्रायुरभिधीयते ।
 आयुर्यत्पुरुषस्यास्ति भवेत्तत्पुरुषायुषम् ॥ ३९७ ॥
 द्वघायुषं त्र्यायुषं चेति द्विगावुभयमीरितम् ।
 सूत्रादचतुरेत्यादेस्समासान्ताज्जिधानतः ॥ ३९८ ॥
 आयुष्टोमः स्मृतो ज्योतिरौयुषस्तोम इत्यतः ॥
 चक्षेः शिष्य ॥ २-११९ ॥ दृशि दृग्गोलके चैव चक्षुरित्यभिधीयते ॥ ३९९ ॥
 च्वौ सत्यरुर्मनसूत्रादत्र चक्षुकृतादयः ।
 चक्षुषे हितमित्यर्थे शरीरावयवाद्यति ॥ ४०० ॥
 चक्षुष्यः केतकीपुण्डरीकवृक्षरसान्तरे ।
 कुलित्यकासुभगयोः चक्षुष्योऽक्षिहितेऽन्यवत् ॥ ४०१ ॥
 मुधेः किञ्च ॥ २-१२० ॥ मुहुरित्यव्ययं ज्ञेयं अभीक्ष्णार्थाभिधायकम् ।

१. Pā. V-iv-113.

४. Pā. V-iv-51.

२. Pā. V-iv-77.

५. Pā. V-i-6.

३. Pā. VIII-iii-83.

सू. १२०.]

औणादिकपदार्णवः

१२१

यो विसर्गस्येदुर्दुपधस्य चाप्रत्ययस्यः[यस्य षः] ॥४०२॥

स कुध्वोः प्रतिषिद्धोऽस्य मुहुःकाम मुहुःप्रिय ॥

बहुलमन्यत्रापि
॥२-१२०॥

आचक्षुरादिर्बहुलमन्यत्रापीत्युदाहृतिः ॥ ४०३ ॥

कृगृशृवृष्चतिभ्यः
प्वरच् ॥ २-१२१ ॥

पञ्च धातवः । केचित्तु वृजः स्थाने पृधातुं पठन्ति ॥

कर्वरो रक्षसि व्याघ्रे शिलायां कर्वरी स्त्रियाम् ।

गर्वरः स्यादहङ्कारे सन्ध्यायां गर्वरी स्त्रियाम् ॥ ४०४ ॥

शर्वरी तु त्रियामायां कामिन्यामपि कथ्यते ।

शार्वरं त्वन्धतमसे धातुकेऽप्यणि शैषिके ॥ ४०५ ॥

वर्वरः पामरे केशविन्यासे नीवृदन्तरे ।

भञ्जिकायां पुमान् शाकभेदपुष्पभिदोः स्त्रियाम् ॥४०६॥

पृपाठे देवजातौ च केशवक्त्रे च पर्वरः ।

स्त्रीलिङ्गः पर्वरीत्येष निम्नगायां निगद्यते ॥४०७॥

चत्वरं त्वङ्गणे क्लीवं स्थण्डिले ना चतुष्पथे ।

स्त्रीलिङ्गश्चत्वरीत्येष रथ्यायां परिकीर्तितः ॥

नौ सदेः ॥ २-१२२ ॥ निषद्वरः स्मरे पङ्के निशायां तु निषद्वरी ॥ ४०८ ॥

इति श्रीघरवंश्येन रचिते पेरुशास्त्रिणा ।

द्वितीयपादः पूर्णोऽमूढौणादिकपदार्णवे ॥ ४०९ ॥

॥ श्रीः ॥

छित्त्वरछित्त्वरधीवर-
पीवरमीवरचीवर-
तीवरनीवरगङ्गर-
कट्टरसंयद्धराः ॥३-१॥

एकादश ष्वरचप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । एकादशः
संपद्धर इत्येके ॥

छित्त्वरं छेदनद्वये धूर्ते वैरिणि च त्रिषु ।

छत्वरं कुञ्जगृहयोः कैवर्ते धीवरः स्मृतः ॥ १ ॥

पीवरः कच्छपे स्थूले मीवरो हन्तृमानिनोः ।

भिक्षुकाणां प्रावरणे चीवरं स्यान्नपुंसकम् ॥ २ ॥

तीवरो ना जलनिधौ व्याधेऽपि परिकीर्तितः ।

स्यान्नीवरो बाणिजके वास्तवे जटिलेऽपि च ॥ ३ ॥

गङ्गरस्तु गुहादम्भनिकुञ्जभवनेषु च ।

कट्टरं कुत्सिते वाच्यलिङ्गं तत्रे नपुंसकम् ॥ ४ ॥

संयद्धरः स्मृतोऽनूपे कैश्चिदुक्तो द्वितीयपः ।

उपहरं बाहुलकाज्जुह्वतेरुपपूर्वकात् ॥ ५ ॥

लोपे सत्यप्युकारस्य समीपैकान्तयोर्जगुः ।

हरतेर्वाधिकरणे ये सिद्धमिति कथ्यते ॥ ६ ॥

इण्सिञ्जिदीङ्प्य-
बिभ्यो नुक् ॥३-२॥

षड् धातवः ॥

इनः सूर्ये नृपे पर्यावात्मनीन्द्रे च कथ्यते ।

सिनं शरीरे क्लीवं स्यात्काणे पुंसि सिनः स्मृतः ॥ ७ ॥

जिनः स्यादतिवृद्धे च बुद्धे चार्हति जित्वरे ।

दीना मूषिकयोषायां दुर्गते कातरेऽन्यवत् ॥ ८ ॥

उष्णो ग्रीष्मे पुमान् दक्षाशीतयोरन्यलिङ्गवत् ।

ईषदुष्णे कटुष्णं च कवोष्णं कोष्णमित्यपि ॥ ९ ॥

रूपत्रयं कैवं चोष्ण इति सूत्रेण सिध्यति ।

उष्णासहे स्यादुष्णालु शीतौ सत्यभिधेयवत् ॥ १० ॥

शीतोष्णौभ्यां कारिणि कन्युष्णकः शीघ्रकारिणि ।

उष्णंकरणमित्युष्णभद्रयोः^१ करणे मुमि ॥ ११ ॥

रणोद्वेगे च हीने च बुधैरूनमुदाहृतम् ॥

फेनमीनौ ॥ ३-३ ॥

फेनः सारस्वतकफे फेनिलस्तद्वति त्रिषु ॥ १२ ॥

फेनादिलच्चेति चेन फेनलो लज्जशाद्वेत् ।

मत्तुप्समुच्चयार्थान्यतरस्यामस्य वृत्तितः ॥ १२ ॥

फेनवानित्यपि भवेन्मीनो राश्यन्तरे श्रपे ।

ठकि प्राग्बहतीये स्यान्मैनिको मीनहन्तरि ॥

मीनस्यैकस्य पर्यायेष्विष्टत्वात्परत्ययो भवेत् ॥ १४ ॥

कृपेवर्णे ॥ ३-४ ॥

व्यासार्जुनाग्निहरिकोकिलकाकशद-

तामिस्रपक्षकलिनीलगुणेषु कृष्णः ।

द्रव्ये त्रिषु द्रुपदजातटिनीकणा च

कृष्णाथ लोहमरिचे दुरितं च कृष्णम् ॥ १५ ॥

बन्धेर्ब्रधिवुधौ च ॥ ३-५ ॥ ब्रधः सूर्ये द्विजे बुधो मूले स्वर्गे च शङ्करे ॥

धापृषस्यज्यतिभ्यो

धाना भृष्टयवे प्रोक्तो धान्याकेऽभिनवोद्भिदि ॥ १६

नः ॥ ३-६ ॥

पर्णं तु छदने क्लीवं पुंलिङ्गः किंशुके स्मृतः ।

भारद्वाजे तु पर्णीयं पर्णमन्यत्र वाच्यवत् ॥ १७ ॥

वस्नः स्याद्वेतने मूल्ये वसनद्रव्ययोरपि ।

ठना बहत्यावहति हरतीत्यत्र वस्निकः ॥ १८ ॥

१. Pā. VI-iii-107.

४. Pā. V-ii-99.

२. Pā. V-iii-72.

५. Pā. III-iv-3.

३. Vā. VI-iii-70.

वस्नेन जीवतीत्यर्थे ठनि वस्निक उच्यते ।
 वेनस्तु लुण्टके प्रोक्तो राजभेदे प्रजापतौ ॥ १९ ॥
 अन्नः सूर्ये बाहुलकात्पङ्क्तौ श्रोणोऽपि लभ्यते ॥
 लक्षेरट् च ॥ ३-७ ॥ लक्षेरट् चेति सूत्रेऽत्र व्याख्याभेदेन पण्डितैः ॥ २० ॥
 लक्षणो लक्ष्मणश्चेति रूपद्वयमुदाहृतम् ।
 लक्षणं नाम्नि चिह्ने च रामभ्रातरि लक्ष्मणः ॥ २१ ॥
 लक्षणा हंसयोषायां सारस्यामपि कथ्यते ।
 सेनान्तलक्षणेति ण्ये लक्षण्योऽपत्यमस्य चेत् ॥ २२ ॥
 इन्द्रप्रत्ययादुदीचौमिजिति लाक्षणि रुच्यते ।
 आश्वलक्षणिकस्त्वश्वलक्षणाध्येतृवेदिनोः ॥ २३ ॥
 विद्यौलक्षणकरूपान्ताद्वार्तिके ठग्विधानतः ।
 चिह्नान्नोः सलक्ष्मके सौमित्रौ सारसस्त्रियाम् ॥ २४ ॥
 क्रमेण लक्ष्मणः क्लीबे त्रिषु पुंसि स्त्रियामपि ॥
 वेन्नाशब्दस्तरङ्गिण्यां स्त्रियां विद्वद्भिरुच्यते ॥ २५ ॥
 बभेरेच्छोपधायाः ॥ ३-८ ॥
 सिवेष्टेयं च ॥ ३-९ ॥ स्यूता तु रशनायां स्त्री स्यूतः किरणसूर्ययोः ।
 दीर्घोच्चरणसामर्थ्यान्न गुणस्यात्र संभवः ॥ २६ ॥
 असन्नियोगशिष्टेन कृते बाहुलकादिह ।
 छवोः शूडित्यादिना छोठि स्योनोऽप्यर्थस्तु पूर्ववत् ॥ २७ ॥
 कर्णः पृथाज्येष्ठसुते सुवर्णालौ श्रुतावपि ।
 चतुरर्थ्यां वुञ्छणादि फिजा कार्णायनिः स्मृतः ॥ २८ ॥
 कनि कर्णललाटादित्यलङ्कारे तु कर्णिका ।
 उपकर्णप्रायमवे त्रिषु स्यादौपकर्णिकम् ॥ २९ ॥
 कृञ्जसिद्रूपन्य-
 निस्त्वपिभ्यो नित्
 ॥ ३-१० ॥

१. Pā. IV-i-152.

४. Pā. VI-iv-19.

२. Pā. IV-i-153.

५. Pā. IV-iii-65.

३. Vā. IV-ii-60.

अचप्रत्यये सति स्तम्बैर्कर्णयोरिति सूत्रतः ।
 जपेः कर्णेजपः कर्णोपपदात्कथितः खले ॥
 कर्णमूले कर्णजाहमिति जाहचि कथ्यते ॥ ३० ॥
 वर्णः स्वर्णकुथाकुतुतगुणशोभायशोलेपेषु [?] ।
 गीतिक्रमे द्विजादौ शुक्लादौ चाक्षरे तु वर्ण वा ॥
 स्यादिनिप्रत्यये त्वस्माद्वर्णाति ब्रह्मचारिणि ।
 वार्तिकादिह चौन्मभ्योऽपि दृश्यत इति स्मृतात् ॥ ३२ ॥
 वर्णवः सूपकारे स्यान्मत्वर्थीयवशासनात् ।
 दुर्वर्णं रजते क्लीवं सुवर्णं काञ्चने स्मृतम् ॥ ३३ ॥
 अवर्णस्तु परीवादे पुंसि धीरैर्निगद्यते ।
 जर्णश्चन्द्रे द्रुमे वृद्धे स्त्रियां सेनावले स्मृता ॥ ३४ ॥
 सेनायां समवैत्यत्र ण्यठकोः सैन्यसैनिकाः ।
 हरिषेणात्मजे हारिषेण्यः सेनान्तसूत्रतः ॥ ३५ ॥
 हारिषेणिरुदीर्चोमिजिति सूत्रान्तरादिजि ।
 सेनाचरश्चरेर्भिक्षोसेनादायेषु चेति टे ॥ ३६ ॥
 द्रोणः कृपीपतौ काकमेदवृश्चिकयोश्च ना ।
 अस्त्र्याडके तच्चतुष्के द्रोणी काष्ठाश्वुवाहिनी ॥ ३७ ॥
 प्राग्वतीये ठञि द्रोणवाहे स्यात् द्रौणिकस्त्रिषु ।
 अण्ठञोः स्यात्तत्पचति द्रोणैर्दणिति
 सूत्रतः [वार्तिकात्] ॥ ३८ ॥
 द्रौणश्च द्रौणिकः स्त्रीत्वे द्रौणी च द्रौणिकी स्मृता ।
 द्रोणपर्वतजीवन्तौदिति सूत्रेण वा फकि ॥ ३९ ॥

१. Pā. III-ii-13.

५. Pā. III-ii-17.

२. Vā. V-ii-109.

६. Vā. v-i-52.

३. Pā. IV-i-152.

७. Pā. IV-i-103.

४. Pā. IV-i-153.

द्रौणायन इवा द्रौणिः द्रोणापत्येऽत्र कीर्तितौ ।
 पन्नस्तु नीचगैमने संपन्नो वित्तशालिनि ॥ ४० ॥
 पीडिते तु विपन्नः स्यात्प्रपन्नः शरणागते ।
 आर्ते प्राप्तेऽपि चापन्नः स्यादुत्पन्नः समुद्भूते ॥ ४१ ॥
 डे पन्नगो मौ [?] सर्वत्र पन्नयोरिति वार्तिकात् ।
 केचित्तु पयतेः क्तान्तं वार्तिके तत्र चक्षते ॥ ४२ ॥
 स्याद्भक्तभुक्तयोरन्नमात्रेण लब्धरीहणे ।
 निपातनौद्वाहणकौष्णिक इत्यादिसूत्रतः ॥ ४३ ॥
 अन्नशब्दस्योष्णभावे यवाग्वामुष्णिका कनि ।
 स्वप्नः स्वापे प्रसुप्तस्य विज्ञाने दर्शने पुमान् ॥ ४४ ॥
 घट इह च ॥ ३-११ ॥ धेनः समुद्रै नद्यां तु धेना कचन वाच्यपि ॥
 तृपिशुपिरसिभ्यः पिपासालिप्सयोस्तृष्णा शुष्णः सूर्याग्निरग्निषु ॥ ४५ ॥
 कित् ॥ ३-१२ ॥
 रत्नो दण्डाश्वयोः पुंसि रस्नं द्रव्ये नपुंसकम् ॥
 सुजां दीर्घश्च ॥ ३-१३ ॥ सूतं प्रकथितं धीरैरुच्छ्रूने वाच्यलिङ्गकम् ॥ ४६ ॥
 पुष्पे च प्रसवे क्लीबं सूता पुत्र्यां वधस्थले ॥
 रमेस्त च ॥ ३-१४ ॥ रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम् ॥ ४७ ॥
 एतत्पूर्वस्त्वक्षरान्तः शब्दः सिद्धौ प्रकीर्तितः ।
 रास्नासास्नास्थूणा- रास्ना तु स्याद्भुजङ्गाक्ष्यामेलोपण्यमपि स्त्रियाम् ॥ ४८ ॥
 कीणाः ॥ ३-१५ ॥
 घटस्य वलयाकारमुखप्रान्तेऽपि कथ्यते ।
 सास्ना धेनुगलोद्देशकम्बले कथिता बुधैः ॥ ४९ ॥
 स्थूणायःप्रतिमायां च स्तम्भेऽपि वरवेश्मनाम् ।
 स्त्रीलिङ्गे गृहपूर्वत्वे त्वेतदाहुर्नपुंसकम् ॥ ५० ॥

१. Vā. III-ii-48.

view under Pā. III-ii-48.

२. See the Kaumudi for an expression of a similar

३. Pā. V-ii-71.

वीणा विद्युति बल्लक्यां प्रवीणः कुशले त्रिषु ।
 वीणावादनशिल्पी यः तत्र स्याद्वैगनिकस्त्रिषु ॥ ५१ ॥
 ब्रीह्यादित्वादिनावसमाद्वीणी वीणावतः स्मृतः ॥
 गेष्णुर्नटे गायके च देष्णुर्दातिरि दुर्दमे ॥ ५२ ॥
 गादाभ्यामिष्णुश्च ॥ ३-१६ ॥
 कृत्यद्भ्यां स्नक् ॥ ३-१७ ॥
 कृत्स्नं कुक्ष्यम्बुसर्वेषु भवेदक्ष्णमखण्डके ॥
 तिजेर्दीर्घश्च ॥ ३-१८ ॥
 तीक्ष्णं सामुद्रलवणविषलोहाजिमुष्णके ॥ ५३ ॥
 यवक्षारे [यवाग्रके] तु पुंस्येष तिग्मात्मत्यागिनोस्त्रिषु ॥
 ऋषेरश्चोपधायाः ॥ ३-१९ ॥
 श्लक्ष्णं त्वर्कशे सूक्ष्मे वाच्यवत्स्यान्निरन्तरे ॥ ५४ ॥
 यजिमनिशुन्धिदसिज- पञ्च धातवः ॥
 निभ्यो युच् ॥ ३-२० ॥
 यज्युः शिष्टेऽपि चाध्वर्यौ मन्युर्दैन्ये कतौ कुषि ।
 शुन्ध्युरमौ च सलिले दस्युश्चोरे रिपावपि ॥ ५५ ॥
 जन्युः प्रजापतौ प्राणिन्यपि स्याज्जातवेदसि ॥
 भुजिमुङ्ग्भ्यां युक्त्युक्तौ भुज्युस्तु भोजने सूर्ये मृत्युर्दैन्ये मृतौ यमे ॥ ५६ ॥
 ३-२१ ॥
 सत्तैर्युः ॥ ३-२२ ॥
 अयूरिति पाटान्तरम् ॥
 सरयुः सरयूश्च द्वे पाठमेदान्नदीभिदि ।
 सारवः स्यादत्र भवे दाण्डिनौयनसूत्रतः ॥ ५७ ॥
 पानीवि[वी]षिभ्यः पः चत्वारो धातवः ॥
 ॥ ३-२३ ॥
 पापं तु किल्बिषे पापस्तद्वति स्यात्त्रिलिङ्गकः ।
 समासे कृत्सितैरस्य पापनापितकादयः ॥ ५८ ॥
 नेपः पुरोहिते नीपस्त्वत्र बाहुलकाद्गुणे ।
 अकृते सति बन्धूके नीलाशोके कदम्बके ॥ ५९ ॥
 उक्तो वेपस्तु पानीये सेपः स्याद्बन्धसाधने ।
 च्युतेः किञ्च ॥ ३-२४ ॥ च्युपं तु वक्त्रवचनमाहुः क्लीबे विमर्शकाः ॥ ६० ॥

स्तुषो दीर्घश्च ॥३-२५॥ स्तूपः पुंसि समुच्छ्राये विद्वद्भिः परिकीर्तितः ॥

स्तुश्रूभ्यां निष्ठा ॥३-२६॥ स्तूपो व्यञ्जनभेदे स्यात्स्तूपकारेऽपि कीर्तितः ॥ ६१ ॥

शृणातेः प्रत्यये चास्मिन्नुत्वे बाहुलकात्कृते ।

प्रस्फोटने शूर्पमल्ली दन्त्यादिमपरे जगुः ॥ ६२ ॥

तदा तु धातुभेदे च दशपाद्यां विधेचितः ।

आर्ह्याथैष्विह स्यातामञ्ठञ्भ्यां शौर्पशौर्पिके ॥ ६३ ॥

क्रीतं द्वाभ्यां तु शूर्पाभ्यां द्विशूर्पमनयोर्लुकि ।

अध्यर्धशूर्पमप्येवमर्ह्यस्य द्विगोर्हि लुक् ॥ ६४ ॥ ॥

द्विशौर्पिकं द्विशूर्पेण क्रीतं ठञि लुगन्ततः ।

यद्यप्यस्मिन् प्रकरणे संख्यापूर्वपदस्थले ॥ ६५ ॥

तदन्तविधिरस्त्येव तथाप्यलुकि तेन नाञ् ।

सूत्रेण परिमौणान्तस्यासंज्ञा शाणयोरिति ॥ ६६ ॥

कृते ठञ्युत्तरपदवृद्धिरत्र द्विशौर्पिके ॥

कृयुभ्यां च ॥ ३-२७ ॥ कूपः कूपकगर्तान्धुमृन्मानगुणवृक्षके ॥ ६७ ॥

कौपीनं स्यादकार्ये च चीरप्रगुह्यदेशयोः ।

यज्ञस्तम्भे तु कथितो मूपशब्दः पुमानसौ ॥ ६८ ॥

खप्पशिल्पशप्पवाप्प-
रूपपर्पतल्पाः

॥ ३-२८ ॥

सप्त शब्दाः ॥

खप्पः क्रोधे बलात्कारे खलीने तु नपुंसकम् ।

शिल्पमुद्योगनैपुण्ये शप्पस्तु प्रतिभाक्षये ॥ ६९ ॥

पुमान् बालवृत्ते त्वेष न द्वयोः परिकीर्तितः ।

ऊष्माश्रुणोः पुमान् बाप्पो रूपं स्यान्नाटके पशौ ॥ ७० ॥

स्वभावेऽपि च सौन्दर्ये शुक्लादौ श्लोकशब्दयोः ।

आहतं वा प्रशस्तं वा रूपं यस्यास्ति तत्र तु ॥ ७१ ॥

मत्स्वर्थयि यति भवेद्रूपमित्यभिधेयवत् ।

रूपधेयं भागैरूपनामभ्यः स्वार्थधेयतः ॥ ७२ ॥

पर्प गृहे पङ्कपीठे भवेद्दालतृणेऽपि च ।

पर्पादिभ्यष्ठचि कृते स्यात्पङ्गौ पर्पिकस्त्रिषु ॥ ७३ ॥

स्त्रियां तु पर्पिकी पित्वाण्डीपि विट्ठद्विरुच्यते ।

तल्पमट्टे च शय्यायां दारेष्वपि निगद्यते ॥ ७४ ॥

स्तनिहृषिपुषिगदि-
मदिभ्यो णेरित्तुच्
॥ ३-२९ ॥

पञ्च धातवः ॥

स्तनयित्तुः पुमान् मेघे मृगे रोगे घनध्वनौ ।

हर्षयित्तुः सुते हेम्नि पोषयित्तुः पिके द्विजे ॥ ७५ ॥

गदयित्तुः पुमान् कामे जल्पाके कामुकेऽपि च ।

मदयित्तुर्मदे कामे पुमान्मद्ये नपुंसकम् ॥

कृहनिभ्यां क्तनुः
॥ ३-३० ॥

क्तनुः प्रत्ययः । किदयम् ॥

कृत्नुः शिल्पिनि हत्नुस्तु व्याधौ श्लेऽपि कथ्यते ॥

गमेः सन्वष्ट ॥ ३-३१ ॥ जिगत्स्तु प्रकथितो गतिशीले विशारदैः ॥ ७७ ॥

क्तनोः कित्त्वादगुणः कृत्नौ न मलोपोऽन्ययोरपि ।

प्रत्यये दशपादीयास्तकारं न बभाषिरे ॥ ७८ ॥

तत्तल्लक्ष्यविरोधेन तदेतन्नाम नोदितम् ॥

दाभाभ्यां नुः ॥ ३-३२ ॥ दानुर्दातरि विक्रान्ते भानुः किरणसूर्ययोः ॥ ७९ ॥

सूर्यवह्न्योश्चित्रभानुः स्वर्भानुस्त्रिस्तिकासुते ॥

वचेर्गश्च ॥ ३-३३ ॥ वावद्वृत्कार्थको वग्नशब्दस्त्रिषु निगद्यते ॥ ८० ॥

धेट इत् च ॥ ३-३४ ॥ सा गौर्धेनुरिति प्रोक्ता या भवेन्नवसूतिका ।

जातेः समासे गोधेनुः पोढैयुवतिसूत्रतः ॥ ८१ ॥

उत्सौधया धेनवं स्यादर्थे प्राग्दीव्यतीयके ।

वैष्णव्यास इति ह्यस्ति सूत्रमुत्सादिषु स्मृतम् ॥ ८२ ॥

तदन्तविधिरेष्वस्मादसे वचनतो भवेत् ।

धेनवन्तादपि तेनाञ् स्याद्धेनुपाठेऽपि तद्वेणे ॥ ८३ ॥

तेन गौधेनवमपि भवेदाधेनवं तथा ।

अत्र ठग्भाव्यनञ् धेनुरुक्तो ह्यापिशर्लेर्मते ॥ ८४ ॥

तस्मात्पक्षे धेनुकं च गौधेनुकमपीष्यते ।

अचित्तैहस्तिधेनोष्ठगिति वृन्देऽपि धेनुकम् ॥ ८५ ॥

बन्धके या स्थिता धेनुः सा धेनुष्या निगद्यते ।

धेनुंभव्या स्मृता धेनोर्भव्यायामिति मुम्बिधेः ॥ ८६ ॥

स्याद्धेन्वडुहं द्रन्द्रे समाहाराभिधायिनि ॥

सुवः किञ्च ॥ ३-३५ ॥ सूनुस्तु कथितः सूर्ये तनुजेऽप्यनुजेऽपि च ॥ ८७ ॥

जह्वातेर्द्धेऽन्तलोपश्च
॥ ३-३६ ॥

जह्नुः स्यात्पुंसि राजर्षिभेदे च मधुसूदने ।

अण्प्रत्ययेऽस्मात्कथितो गङ्गायां जाह्नवी स्त्रियाम् ॥ ८८ ॥

स्थो णुः ॥ ३-३७ ॥

स्थाणुः कीले पशुपतौ पुमानस्त्री ध्रुवे स्मृतः ॥

अजिवृरीभ्यो निञ्च
॥ ३-३८ ॥

वेणुर्नृपान्तरे वंशे वर्णुर्देशे नदान्तरे ॥ ८९ ॥

रेणुः स्त्रीपुंसयोर्धूलौ पुमान् पर्याटके पुनः ॥

विषेः किञ्च ॥ ३-३९ ॥ विष्णुर्नारायणे पुंसि सूर्ये च वसुदेवते ॥ ९० ॥

कृदाधारार्चिकलिभ्यः षड्वातवः ॥
कः ॥ ३-४० ॥

कर्को बह्वौ सिताश्वे च पुट[घट]भेदे च दर्पणे ।

इवार्थे त्वत्र कार्काक ईकका कैर्कलोहितात् ॥ ९१ ॥

१. Pā. IV-i-86.

४. Vā. VI-iii-66.

२. Pā. IV-i-86.

५. Pā. V-iii-110.

३. Pā. IV-ii-48.

दा.....धायकं.....[दाको दातरि धाकः] स्यादाधारे
वृषभेऽपि च ।

राका नद्यन्तरे प्रोक्ता नवजातरजःस्त्रियाम् ॥ ९२ ॥

संपूर्णेन्दुतिथौ चापि कच्छामपि निगद्यते ।
अर्कोऽर्ककर्णे[पर्णे] स्फटिके रवौ ताम्रे दिवस्पतौ ॥ ९३ ॥

कल्कोऽस्त्री घृततैलादिशेषे दम्भे विभीतके ।
विट्किट्टयोश्च पापे च त्रिषु पाशाशये पुनः ॥ ९४ ॥

लशकतद्धित इति कस्येत्वं वा कथा तयोः[दाकधाकयोः] ।
राकायामपि केऽणैश्च नात्र बाहुलकाद्भवेत् ॥ ९५ ॥

उत्तरत्र यथायोगमेवमूखं विचक्षणैः ।
रमेर्बाहुलकादत्र रङ्गः कृपणमन्दयोः ॥ ९६ ॥

अस्मिन् कपिलैकादीनां वेति लत्वे विकल्पिते ।
लङ्का रक्षःपुरीशाखाशाकिनीकुलटासु च ॥ ९७ ॥

स्रवभृशुपिमुपिभ्यः
कित् ॥ ३-४१ ॥

पञ्च धातवः ॥

सृकः सरणशीलेऽपि मारुते चोत्पले शरे ।
वृकस्तु श्वापदे काके भूकं तु छिद्रकालयोः ॥ ९८ ॥

शुष्कशब्दो नीरसेऽर्थे वाच्यवल्लिङ्ग उच्यते ।
मुष्को मोक्षकवृक्षे स्यात्संघाते वृषणेऽपि च ॥ ९९ ॥

मुष्करः स्याद्दूषमुषीत्यादौ मत्वर्थरस्मृतेः ॥

शुकचरकोल्काः ॥ ३-४२ ॥ शुको व्याससुते कीरे रावणस्य च मन्त्रिणि ॥ १०० ॥

शिरीषपादपे पुंसि ग्रन्थिपर्णे नपुंसकम् ।
शुकानां संहतौ शौकं खण्डिकौघञि कथ्यते ॥ १०१ ॥

१. Pā. I-iii-8.

४. Pā. V-ii-108.

२. Pā. VII-iv-13.

५. Pā. IV-ii-45.

३. See the gaṇa under VI-i-112

वलकोऽस्त्री वलकले शलके स्यादुल्का तु विभावसौ ।
निर्गतज्वालकाष्ठे च ज्वालायामपि कथ्यते ॥ १०२ ॥

इण्भीकापाशत्यतिप्र-
चिभ्यः कन् ॥ ३-४३ ॥

सप्त धातवः ॥

एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा ।
साधारणे समानेऽरूपे संख्यायां च प्रयुज्यते ॥ १०३ ॥
नित्यैकवचनान्तोऽयं संख्यावाची विनिश्चितः ।
असहायार्थकादस्मादाकिनिच् कल्लुकां विधेः ॥ १०४ ॥
एकाकी चैककश्चैक इति रूपत्रयं भवेत् ।
ऐक्यमेकधा चैकाद्वो ध्यमुञ्चा स्मृतो यतः ॥ १०५ ॥
सकृदेकस्य कृत्योऽर्थे सकृद्भावसुचोर्विधेः ।
द्वित्रहोर्विषये त्वेकैचच प्राचामिति सूत्रतः ॥ १०६ ॥
द्वतरे द्वतमे चैकतरश्चैकतमोऽपि च ।
स्यादैकागारिकश्चोरे स्त्रियां टित्वेन ङीबिह ॥ १०७ ॥
एकादिश्चैकस्य चादुगिति नञ्प्रकृतित्वतः ।
सत्यादुगागमे चास्य भवेदेकान्नविंशतिः ॥ १०८ ॥
अनुनासिकपक्षोऽयमन्यत्रैकाद्विंशतिः ।
तृतीयायाः समासोऽत्र ज्ञेयो यौगविभागिकः ॥ १०९ ॥
पूर्वं नञा तत्पुरुषे तृतीयानुसमस्यते ।
एकनाथादयः पूर्वकैलैकेति समासतः ॥ ११० ॥
आदित्यान्महतःसूत्रमध्ये योगविभागतः ।
निर्देशतो वा प्रागेकादशेभ्य इति दर्शितात् ॥ १११ ॥
भवेदेकादशेत्यात्वं द्वन्द्वे तत्पुरुषेऽपि वा ।
तादर्थ्यादपि ताच्छब्दे य एकादश ते दश ॥ ११२ ॥

१. Pā. V-iii-44.

४. Pā. VI-iii-46.

२. Pā. V-iii-94.

५. Pā. V-ii-118.

३. Pā. II-i-49.

स्युर्दशैकादशाः षनष्ट्रैसूत्रेऽकारनिपातनात् ।
 दशैकादशिको गर्हान्य एतान् संप्रयच्छति ॥ ११३ ॥
 एकादशं सहस्रं वा शतमेकादशधिकम् ।
 खल्लुग्भ्यां [खलुग्भ्यां च] क्रमेणैकधुरीणैकधुराविह ॥
 वहन्नेकधुरं योऽस्ति तत्र स्यातामुभाविमौ ।
 मत्वर्थ एकगोपूर्वाहुन्नित्यमिति सूत्रतः ॥ ११५ ॥
 तद्वत्युदीरितावैकशतिकैकसहस्रिकौ ।
 पूर्वकालैकसूत्रेण कर्मधारय एव सः ॥ ११६ ॥
 अन्यत्रानभिधानान्न स्यादिनिर्वाप्यतः कचित् ।
 सौत्रनिर्देशतो ह्येकदेशिनेति यदिष्यते ॥ ११७ ॥
 सर्वैकान्येति सप्तम्याः काले दा चेदिहैकदा ।
 सैङ्ख्यैकवचनाच्चेति वीप्सायामेकशः शसा ॥ ११८ ॥
 वीप्सानुक्तौ शसाल्पार्थात् द्वित्वेनैकशः स्मृतम् ।
 मण्डूके कातरे मेकः काको ना चिरजीविनि ॥ ११९ ॥
 वृक्षभेदे पीठसर्पिण्यपि द्वीपान्तरेऽपि च ।
 काका स्यात्काकनासायां काकोली काकजङ्घयोः ॥ १२० ॥
 रक्तिकायां मलप्वां च काकमाच्यां च योषिति ।
 काकं सुरतबन्धे स्यात्काकनामपि संहतौ ॥ १२१ ॥
 वेपधारे च दृष्टे च ज्येष्ठे च कचिदिष्यते ।
 पाकः शिशौ परिणतौ स्थाल्यादौ पचनेऽपि च ॥ १२२ ॥
 केशस्य जरसा शौक्ल्ये विष्टायामपि कथ्यते ।
 शल्कं तु शकले वल्के पुंसि मुद्गरसूर्ययोः ॥ १२३ ॥
 अत्कस्त्वासन्नपथिकशरीरावयवेषु ना ।
 मर्कः शरीरवाय्वमौ नवनीतेषु चेतसि ॥ १२४ ॥

१. Pā. IV-iv-31.

२. Pā. IV-iv-30.

३. Pā. V-ii-118.

४. Pā. II-i-49.

५. Pā. V-iii-51.

६. Pā. V-iv-43.

श्यतेर्बाहुलकाच्छाकः पुमान् द्वीपे दुमे नृपे ।
 शक्तौ हारीतकाल्ये तु न स्त्रियामयमुच्यते ॥ १२५ ॥
 भवार्थे तु दिगादित्वादस्माद्यत्प्रत्यये कृते ।
 बुद्धे शाक्यस्तत्र शाक्यसिंहशाक्यमुनी अपि ॥ १२६ ॥
 स्त्रियां शाकीति कथिता शाके महति कोविदैः ।
 तत्र शाकीपलालीति पामादिगणसूत्रतः ॥ १२७ ॥
 मत्वर्थीये वाच्यलिङ्गं ह्रस्वतः शाकिनं स्मृतम् ॥
 नौ हः ॥ ३-४४ ॥ गोधिकायां तु विबुधैर्निहाका परिकीर्तिता ॥ १२८ ॥
 नोसर्देर्दिष्ट ॥ ३-४५ ॥ निष्कमस्त्री साष्टहेमशते दीनारकर्षयोः ।
 वक्षोऽलङ्करणे हेममात्रे हेमपलेऽपि च ॥ १२९ ॥
 असमासे ठका प्रोक्तमार्हाथार्थेषु नैष्किकम् ।
 समासे परिमाणान्तस्यासंज्ञाशणयोरिति ॥ १३० ॥
 ठञि स्यादुत्तरपदवृद्धौ परमनैष्किकम् ।
 कीतं तुं पञ्चभिर्निष्कैः पञ्चनिष्कं ठञो लुकि ॥ १३१ ॥
 सूत्रेण वा द्वित्रिपूर्वाभिष्कैदिति लुगीरणात् ।
 द्विनैष्किकं द्विनिष्कं च त्रिनिष्कं च त्रिनैष्किकम् ॥
 बहुपूर्वात्प्रवर्कव्यमिति वार्तिकदर्शनात् ।
 बहुनैष्किकमप्यत्र बहुनिष्कं च कथ्यते ॥ १३३ ॥
 स्यमेरीट् च ॥ ३-४६ ॥ स्यमेरिट् चेति ह्रस्वपाठो वा ॥
 स्यमीका नीलिकायां स्त्री स्यमीको नाकुवृक्षयोः
 स्यमेरिट्चेति सह्रस्वपाठे तु स्यमिकोऽप्यसौ ॥ १३४ ॥
 अजियुधिनीभ्यो दीर्घश्च चत्वारो धातवः ॥
 ॥ ३-४७ ॥ वीकः स्याद्गन्धवाहेऽपि पक्षिण्यक्षिमलेऽपि च ।
 यूका केशकिमौ तद्वान् यूकालो लुकि[लचि] कथ्यते ॥

१. Pā. V-ii-100.

३. Pā. V-i-30.

२. Pā. VII-iii-17.

४. Vā. V-i-30.

सिध्मादिषु क्षुद्रजन्तूपतौपाच्चेति सूत्रणात् ।
 धूको वायौ कामिलायां धूकानीको द्रुमान्तरे ॥ १३६ ॥
 द्विष्यो रश्च लो घा हीका हीकेति शब्दौ द्वावपि लज्जाभिधायिनौ ।
 ॥ ३-४८ ॥ आद्यः पुंसि चरौ ताते द्वितीयो नकुले पुमान् ॥ १३७ ॥
 शकेरुनोन्तोऽन्युनयः चत्वारः प्रत्ययाः ॥
 ॥ ३-३९ ॥ शकुनः पुंसि कथितः पक्षिभेदेऽपि पक्षिणि ।
 शुभशंसिनिमित्ते तु शकुनं स्यान्नपुंसकम् ॥ १३८ ॥
 शकुन्तः कीटभेदेऽपि भासे पक्षिणि चोच्यते ।
 खगे शकुन्तिः शकुनिः करणे सौबले खगे ॥ १३९ ॥
 पक्षिमैत्स्यमृगान् हन्तीत्यत्र प्राग्वहतेष्टकि ।
 सपर्यायविशेषाणां ग्रहणात्तस्य हन्तरि ॥ १४० ॥
 आद्यन्तयोः शाकुनिको मतः शाकुन्तिकोऽन्ययोः ।
 कमेर्वाहुलकादुन्तौ कुभावे प्रकृतेरपि ॥ १४१ ॥
 आदिलोपे प्रत्ययस्य कुन्तिर्जनपदे स्मृतः ।
 तस्य राजनि तत्रत्यजनेऽपि प्रचुरश्रुतिः ॥ १४२ ॥
 विवक्षितेऽर्थे कुन्तीनां निवासा इति कुन्तयः ।
 स्युश्चातुरर्थिकस्यात्र शिष्टेर्जनपदे लुपः ॥ १४३ ॥
 कुन्तीनां राज्ञि कौन्त्यः स्याद्वृद्धेदित्यादिनौ व्यङ्गि ।
 एवं कुन्तेरपत्येऽपि कौन्त्यस्तद्राजशासनात् ॥ १४४ ॥
 बहुत्वे लुकि सत्यत्र कुन्तयः परिकीर्तिताः ।
 स्त्रियौभवन्तिकुन्तीति व्यङ्ग्यप्रत्ययलुकि स्त्रियाम् ॥ १४५ ॥

१. Gaṇasūtra under
 Pā. V-ii-97.
 २. Pā. IV-iv-35.

३. Pā. IV-i-171.
 ४. Pā. II-iv-62.
 ५. Pā. IV-i-176.

इतो मनुष्यजातेर्डीप्युक्ता कुन्तीति सूरभिः ।
 कुन्ती पाण्डुप्रियायां च सलक्कां गुग्गुलुदुमे ॥ १४६ ॥
 मनुष्यजातेरन्यत्र कृदिकैरादिति स्म डीप् ॥
 भुषो सिच् ॥ ३-५० ॥ वर्तमानस्तु कालो यो भवन्तिस्तत्र कथ्यते ॥ १४७ ॥
 अवेरपि पदेऽप्येष भवेद्वाहुलकेन सिच् ।
 अवन्ती नगरीभेदे काञ्जिकेऽपि प्रकीर्त्यते ॥ १४८ ॥
 वदन्तीति वचोमात्रे किंवदन्ती जनश्रुतौ ।
 कन्युष् क्षिपेच्च ॥ ३-५१ ॥ क्षिपण्यस्तु पुमान् देहे सारथौ वाच्यलिङ्गकः ॥
 कन्युचेति चकारेण भुवोऽप्येष प्रवर्तते ।
 एवमुत्तरसूत्रेऽपि चाक्षिपेरनुदाहृतः ॥ १५० ॥
 भुवन्युः स्वामिनि ब्रध्ने ज्वलने शशलाञ्छने ॥
 अनुङ् नदेश्च ॥ ३-५२ ॥ नदनुर्वारिवाहे ना क्षिपण्यस्तु समीरणे ॥ १५१ ॥
 कृवुदारिभ्य उनन् करुणस्तु रसे वृक्षे कृपायां करुणा मता ।
 ॥ ३-५३ ॥ वरुणस्तरुभेदेऽपि [ऽप्सु] प्रतीचीपतिसूर्ययोः ॥ १५२ ॥
 दारुणो रसभेदे च त्रिषु तु स्याद्भया....[वहे] ।
 न्नो रश्च लो वा तरुणः कुब्जपुष्पे ना रुचके यूनि तु त्रिषु ॥ १५३ ॥
 ॥ ३-५४ ॥ तलुनोऽपि भवेद्युनि तरुणी तलुनी स्त्रियाम् ।
 श्रुधिपिशिमिथिभ्यः क्षुधुनो म्लेच्छजातौ स्यात्पिशुनं कुङ्कुमे स्मृतम् ॥ १५४ ॥
 कित् ॥ ३-५५ ॥ कपिवक्त्रे च काके ना सूचककूयोस्त्रिषु ।
 पृक्कायां पिशुना स्त्री स्यान्मिथुनं राशियुग्मयोः ॥ १५५ ॥
 फलर्गुक् च ॥ ३-५६ ॥ फल्गुनस्त्वर्जुने भीष्मे तपस्ये ककुभद्रुमे ।
 अस्मात्प्रज्ञायणि बुधैः फाल्गुनोऽपि प्रकीर्तितः ॥ १५६ ॥
 उक्तेष्वर्थेषु नक्षत्रभेदे स्यात्फल्गुनी स्त्रियाम् ।
 तद्युक्ता पौर्णमासी तु फाल्गुनी तु भवेदणि ॥ १५७ ॥

सास्मिन्मासे फाल्गुनिकः फाल्गुनश्च तदर्धकौ ।
 विभीषाफाल्गुनीत्येवं ठकि पक्षे णिचः स्मृतेः ॥ १५८ ॥
 श्रैविष्ठाफल्गुनीत्यादि जातप्रत्ययलुग्विवेः ।
 लुक्कृतद्वितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्याप्यतो लुकि ॥ १५९ ॥
 फल्गुनीनक्षत्रजातः फल्गुनः परिकीर्तितः ।
 स्त्रियां तु फल्गुनी फल्गुन्यैषाढाभ्यां हि टान्विधिः ॥
 अशेर्लशश्च ॥ ३-५७ ॥ लशुनं तु महाकन्दे मध्यतालव्यमिष्यते ।
 सूत्रे लसेति दन्त्यान्तादेशपाठस्तु नोज्ज्वलः ॥ १६१ ॥
 अर्जेणिलुक् चा॥ ३-५८ ॥ अर्जुनः ककुभे पार्थे कार्तिवीर्यमयूरयोः ।
 मातुरेकसुतेऽपि स्याद्धवले पुनरन्यवत् ॥ १६२ ॥
 नपुंसकं नेत्ररोगे गवि स्यादर्जुनी स्त्रियाम् ।
 उषायां बाहुदानद्यां कुट्टन्यामपि च कचित् ॥ १६३ ॥
 अर्जुने भक्तिरस्येति भवेदर्जुनको बुनि ॥
 तृणाख्यायां चित् ॥ ३-५९ ॥ तृणे त्वर्जुनमित्येतदन्तोदात्तं नपुंसकम् ॥ १६४ ॥
 अर्तेश्च ॥ ३-६० ॥ अरुणो व्यक्तरागेऽर्के सन्ध्यारागेऽर्कसारथौ ।
 निश्शब्दे कपिले कुष्ठभेदे ना गुणिनि त्रिषु ॥ १६५ ॥
 अरुणातिविषाद्यामामज्जिष्ठात्रिवृतासु च ॥
 अजियमिश्रीङ्म्यश्च त्रयो धातवः । अजेर्वीभावः ॥
 ॥ ३-६१ ॥ वयुनं देवसदने यमुना तु नदीभिदि ॥ १६६ ॥
 बुधैरजगरे पुंसि शयुनः परकीर्तितः ॥
 घृतघदिहनिक्मि- षड् धातवः ॥
 कषिभ्यः सः ॥ ३-६२ ॥ वर्सं तर्सं तितुत्रेति न ह्यत्र स्यादिडागमः ॥ १६७ ॥
 यतः प्रत्ययसंज्ञेयमसिद्धा बहुलोक्तिः ।
 न प्रवृत्तं ततः षत्वं कक्षशब्दे तु तद्ववेत् ॥ १६८ ॥

१. Pā. IV-ii-23.

४. Vā. IV-iii-34.

२. Pā. IV-iii-34.

५. Pā. VII-ii-9.

३. Pā. I-ii-49.

आदेशप्रत्ययोरिति सूत्रे भाष्यकैयटाद्युक्तम् ।
 एकत्र[एतच्च]सर्वमपरे त्विह षत्वं वर्षतर्षयोरुहः ॥१६९
 अयमाशयस्तु तेषां दन्त्ययुतोऽप्यस्तु भाष्यकारोक्त्या ।
 बाहुलकबलप्राप्तपत्वाभावश्च पाक्षिको भवतु ॥ १७० ॥
 तेन च षत्वे तर्षे वर्षे मूर्धन्यषान्वितं च स्यात् ।
 दुर्वारमेतदुभयं यथाकथंचिद्वेद्वृषितुषिभ्याम् ॥ १७१ ॥
 ण्यन्ताभ्यामेरचि वा घञि वा कप्रत्यये घञर्थे वा ।
 अच्प्रकरणे भयादेरुपसंख्यानप्रकाशनावसरे ॥ १७२ ॥
 आकार एवोदाहृतमस्माद्वर्षं ततश्च तद्ग्राह्यम् ।
 तस्माद्विरूपतेयं वर्षे तर्षे च साधु फलिताभूत् ॥१७३॥
 भारतादिधरण्यंशे जम्बूद्वीपाब्दवृष्टिषु ।
 वर्षमस्त्री स्त्रियां भूमि वर्षाः प्रावृषि कीर्तिताः ॥१७४॥
 प्राग्वतीयेष्विहाथेषु निर्युक्ता[निर्वृत्ता]दिषु पञ्चसु ।
 द्विगोः कालार्थवर्षान्तात् खठजेतल्लुकां विधेः ॥ १७५ ॥
 वैषाल्लुक् चेति सूत्रेण रूपसिद्धिरभूदिति ॥
 खप्रत्यये द्विवर्षेण ठञि प्रोक्तो द्विवार्षिकः ॥ १७६ ॥
 यतो वृद्धिरियं वर्षस्यैभविष्यतिसूत्रतः ।
 स्यादुत्तरपदस्यादेर्भविष्यति तु कथ्यते ॥ १७७ ॥
 द्वैवार्षिकः पाक्षिके तु द्विवर्षो लुकि सिध्यति ।
 नित्यं लुका चित्तवति द्विवर्षः कथितो बुधैः ॥ १७८ ॥
 वर्षादितीह निर्देशात्प्रावृढर्थो न गृह्यते ।
 प्रावृढर्थात्तु जातादौ वैषाभ्यष्टकि वार्षिकः ॥ १७९ ॥

१. Pā. VIII-iii-19.

४. Pa. IV-i-89.

२. Pā. V-i-88.

५. Pā. IV-iii-18.

३. Pā. VII-iii-16.

कौलाद्वजोऽपवादस्य ऋत्वणो बाधको ह्ययम् ।
 तर्षः पूषणि चोत्साहे पिपासालिप्सयोरपि ॥ १८० ॥
 अनुतर्षः सुरापानपात्रे तृष्णाभिलाषयोः ॥
 पुत्रादौ तर्णके वर्षे वत्सः क्लीबं तु वक्षसि ॥ १८१ ॥
 मुनिभेदेऽपि वत्सो ना गौर्दगणदर्शितः ।
 वत्सलस्तु त्रिषु स्निग्धे वत्सांसौभ्यां लजीरणात् ॥
 तथा च सूत्रे कामार्थो वत्सशब्द इति ह्यभूत् ।
 धरज्वशेन तु स्वल्पे वत्से वत्सतरः स्मृतः ॥ १८३ ॥
 विद्वौरादिर्ध्यश्च डीषि स्त्रियां वत्सतरी भवेत् ।
 वात्सकं वत्सवृन्दे स्याद्गोगोत्रक्षेत्र्योदिना बुञ्जि ॥ १८४ ॥
 हरेस्तु लाञ्छने पुंसि श्रीवत्सः कथितो बुधैः
 हंसो विहङ्गभेदे स्यादकं विष्णौ हयान्तरे ॥ १८५ ॥
 योगमन्त्रादिभेदेषु परमात्मनि मत्सरे
 निर्लोभनृपतौ भिक्षौ शरीरमरुदन्तरे ॥ १८६ ॥
 कंसोऽस्त्री तैजसद्रव्ये कांस्ये मानेऽप्ययं स्मृतः ।
 आर्हायर्थेषु कथितः कंसोऽद्विष्टनि कंसिकः ॥ १८७ ॥
 स्त्रियां तु कंसिकी प्रोक्ता ठिड्ढाणजिति डीव्वशात् ।
 'कंसीयपरशब्देन[व्येति] सूत्रादेतद्विभाव्यताम् ॥ १८८ ॥
 कक्षा स्यादन्तरीयस्य पश्चादक्षल[दपि च]पल्लवे ।
 स्पर्धायां ना तुदोर्भूलकच्छवीरुतृणेषु च ॥ १८९ ॥
 अत्र बाहुलकादर्धमासे पक्षः पचेः सतः ।
 पक्षः पार्श्वगरुत्साध्यसहायबलमितिषु ॥ १९० ॥

१. Pā. IV-iii-11.

५. Pā. IV-ii-39.

२. Pā. IV-i-105.

६. Pā. V-i-25.

३. Pā. V-ii-98.

७. Pā. IV-i-15.

४. Pā. IV-i-41.

८. Pā. IV-iii-168.

स्त्री पक्षतिः पक्षमूले पक्षीचिरिति शासनात् ॥
 प्लुषेरुषोपधायाः
 ॥ ३-६३ ॥
 पिप्पले द्वारपाश्वे च गृहस्य परिकीर्तितः ।^२
 मनेर्दीर्घश्च ॥ ३-६४ ॥ मांसं स्यादामिषे मांसा कक्कोलीजटयोर्मता ॥ १९२ ॥
 घञ् ल्युङन्ते पचौ लोपान्मांस्पाको मांस्पचन्यपि ।
 प्रपोदरादिष्वनयोः सिद्धिरीदृग्निभाव्यताम् ॥ १९३ ॥
 भशोर्द्वेष्टने ॥ ३-६५ ॥ अक्षमिन्द्रियमक्षो ना रथाङ्गव्यवहारयोः ।
 पाशके शकटे कर्षे भूतभेदे कलिद्रुमे ॥ १९४ ॥
 अक्षेण वाक्षणा दीव्यत्यादिष्वर्थेष्ववाक्षिकगृकि ।
 अक्षयूतेन निवृत्तं स्यादाक्षयूतिकं ठकि ॥ १९५ ॥
 अक्षे तु कुत्सिते काक्षः स्यात्कापथ्यक्षयोरपि ।
 काभावोऽयं बहुव्रीहावक्षिशब्देन वा भवेत् ॥ १९६ ॥
 अक्षे धुरः समासान्ते निषेधात्कथिताक्षधूः ।
 दृढधूरक्ष इति वा द्वेधा प्यक्षे हि धूरियम् ॥ १९७ ॥
 स्नुवृश्चिकृत्यृषिभ्यः
 कित् ॥ ३-६६ ॥ चत्वारो धातवः ॥
 स्नुषा पुत्रस्य भार्यायां स्याद्वृक्षस्तु महीरुहे ।
 कृत्स्नं पाथसि नक्षत्रे ऋक्षं स्यादिन्द्रियेऽपि च ॥ १९८ ॥
 ऋषेर्जातौ ॥ ३-६७ ॥ ऋक्षोऽद्रिभेदे भल्लुके शोणकेऽपि प्रकीर्तितः ॥
 उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च ॥ त्रयो धातवः ॥
 ३-६८ ॥
 उत्सः प्रस्रवणे प्राग्दीव्यतीयेष्वौत्स उच्यते ॥ १९९ ॥
 उँत्सादिभ्योऽञ्चशाद्दुत्सः स्तवकग्रन्थिपर्णयोः ।
 स्तम्भे हारप्रभेदे च सद्वितीययुतोऽप्यसौ ॥ २०० ॥
 प्रयुज्यते विपश्चिद्विकृक्षं तु जठरे स्मृतम् ॥

१. Pā. V-ii-15.

वृक्षादिभ्योऽनञ्[ङ्] ॥

२. Both the mss. here add ३. Pā. IV-i-86.

गृधिषणो[ण्यो]र्दकौ
च ॥ ३-६९ ॥

गृत्सस्तु गर्धने दत्वं भवभावस्य निवृत्तये ॥ २०१ ॥

पक्षो मासार्धके पार्श्वे गृहे साध्यविरोधयोः ।

केशादेः परतो वृन्दे बले सखिसहाययोः ॥ २०२ ॥

चुल्लीरन्ध्रे पतत्रे च रागकुञ्जरपार्श्वयोः ।

पक्षतिः पक्षमूले स्यात्पक्षोत्तिरिति सूत्रतः ॥ २०३ ॥

चतुरर्थ्यो वुञ्छणादिफका पाक्षायणः स्मृतः ।

मत्वर्थीयइना पक्षी पाक्षिको हन्ति तं ठकि ॥ २०४ ॥

अशोः सरः ॥ ३-७० ॥ अक्षरं त्वपवर्गेऽपि स्यात्परब्रह्मवर्णयोः ।

अशोः सरोऽयं न सरन्मध्योदात्तत्वदर्शनात् ॥ २०५ ॥

अश्रोतेर्वासरो भौप्यं शिष्टानुकरणं वदत् ।

कैयटस्तु नितं प्राहोज्ज्वलदत्तादिसंमतम् ॥ २०६ ॥

षसेश्च ॥ ३-७१ ॥ द्विषण्मासात्मके काले वत्सरः परिकीर्तितः ।

रूपूर्वाच्चित् ॥ ३-७२ ॥ वसेः सपूर्वाच्च सरन्[सरः] स्वरभेदाय चित्कृतः ॥ २०७ ॥

संवत्सरेद्वत्सरादि तत्रोदाहरणं स्मृतम् ।

सांवत्सरं फले पर्वण्यपि संवत्सरादणि ॥ २०८ ॥

जातायर्थेऽप्यतोऽन्यत्र स्यात्सांवत्सरिकं ठनि ।

प्राग्बतीयेष्विहार्थेषु निवृत्तादिषु पञ्चसु ॥ २०९ ॥

रात्र्यहःसूत्रतः संवत्सरान्तात् खठनो द्विगोः ।

उक्तौ द्विसंवत्सरीणद्विसांवत्सरिकौ क्रमात् ॥ २१० ॥

संख्यायाः संवत्सरस्येत्यादिना वृद्धिरत्र हि ।

ठन्युत्तरपदस्याचामादेरच उदाहृता ॥ २११ ॥

संवत्सरतमः स स्याद्यः संवत्सरपूरणः ।

नित्यं शतौदिमासेति सूत्रेण तमटाडटः ॥ २१२ ॥

१. Pā. V-ii-25.

४ Pā. VII-iii-15.

२. Mahābhāṣya, Keilhorn I, 36. ५. Pā. V-ii-57.

३. Pā. V-i-87.

- अस्मादेव हि सूत्राङ्गद्वे मासादेः पूरणे स्मृतः ॥
 कृधमदिभ्यः कित् ॥ तिलौदने तु कृसरो यवाभ्यां कृसरा स्त्रियाम् ॥२१३॥
 ३-७३ ॥ प्रत्ययावयवस्यापि सस्य बाहुलकान्न षः ।
 धूसरी किन्नरीभेदे ना खरे त्रिषु पाण्डरे ॥ २१४ ॥
 मत्सरोऽन्यशुभद्वेषे तद्वत्कृपणयोस्त्रिषु ।
 मत्सरा मक्षिकायां स्त्री क्रोधेऽपि कचिदेष ना ॥२१५॥
 वेदे तु यौगिको हर्षहेतावेष्ट निगद्यते ॥
 पतेरध्वलः ॥ ३-७४ ॥ पत्सलस्तु पुमान्मार्गे प्रत्याहारे च कथ्यते ॥ २१६ ॥
 तन्यपिभ्यां कसरन् ॥ मन्त्रोपकरणे प्रोक्तस्तसरः सूत्रवेष्टने ।
 ३-७५ ॥ ऋक्षरा तोयधारायामृक्षरः कण्टकत्विजोः ॥ २१७ ॥
 पीयूषणिभ्यां कालन् राजादने पियालः स्यात् वृक्षभेदेऽप्यरेफकः ।
 ह्रस्वः संप्रसारणं च ॥ यज्ञोपकरणे धान्ये कुणालो देशपक्षिणोः ॥ २१८ ॥
 ३-७६ ॥ भगालं तु कपाले स्यात् भञ्जेर्बाहुलकादिह ।
 नलोपोऽनिदितां सूत्रात्कुत्वं न्यङ्कादिपाठतः ॥२१९॥
 अस्मादिनिश्चैन्मत्वर्थे भगाली स्यान्महेक्षरे ।
 कठिकुपिभ्यां काकुः ॥ कठाकुर्विहगे शुभ्रे कुपाकुर्नामिसूर्ययोः ॥ २२० ॥
 ३-७७ ॥ स्यात्परोत्तापिनि त्वेष विशेष्याधीनलिङ्गः ।
 धातोर्हि कुपनिष्कर्ष उत्त्वतो नात्वतः कपेः ॥ २२१ ॥
 दन्तकीयात्कोशकारैरुकारप्रक्रमोक्तिः ॥
 सत्तेर्दुक्च ॥ ३-७८ ॥ मुट् चेति केचित् ॥
 सदाकुर्नानिले वक्त्रे दावाग्रौ प्रतिसूर्यके ॥ २२२ ॥
 स्त्रियां सरिति[सत्तेर्मुडिति]मुट्पाठे स्यात्कुर्मृग ईरितः ॥
 वृतेर्घृद्धिश्च ॥ ३-७९ ॥ वातकुशब्दः पुंसि स्याद्भृङ्गवृक्षस्य वाचकः ॥ २२३ ॥

1. Both the mss. add here the २. Pā. VI-iv. 4.
 with वत्सलः

सू. ८०.]

औणादिकपदार्णवः

१४३

अत्वे तु प्रत्ययान्तस्य वार्ताकं बहुलोक्तिः ॥
 पर्वैर्निस्संसारणमल्लो- पृदाकुर्वृश्चिके व्याघ्रे सर्पचित्रकयोरपि ॥ २२४ ॥
 पञ्च ॥ ३-८० ॥
 स्रुयुवचिभ्योऽन्युजा- सरण्युर्वारिदे वाते शीघ्रगामिन्यपि कचित् ।
 गूजकनुचः ॥ ३-८१ ॥
 स्त्रियां यवागूः पकान्नशिष्टावस्त्राविताम्भसि ॥ २२५ ॥
 वचकनुस्तु पुमान् विप्रे वावदूकेऽभिषेयवत् ।
 अयं तपस्विभेदेऽपि विपश्चिद्विरुदाहतः ॥ २२६ ॥
 आनकः शीङ्गभियः ॥ शयानकस्तु विबुधैः पुमानजगरे स्मृतः ।
 ३-८२ ॥ भयानकः स्मृतो व्याघ्रे रसे राहौ भयङ्करे ॥ २२७ ॥
 आणकलूधूशिङ्गिघधा- लवाणकं लवित्रे स्यात्समीरे तु धवाणकः ।
 ङ्भ्यः ॥ ३-८३ ॥
 शिङ्घाणकः कफे पुंसि क्लीबे नासिकयो[नासायसो]र्मले ॥
 हिण्डीरे ना काचपात्रे शिङ्घाणमिति चेप्यते ।
 पृषदोरादिपाठेन कलोपोऽत्र विकल्प्यते ॥ २२९ ॥
 उल्मुकदर्वीहोमिनः ॥ दीनारभागे विद्वद्भिः धाणकः परिकीर्तितः ।
 ३-८४ ॥ अलातेन समानार्थमुल्मुकं स्यान्नपुंसकम् ॥ २३० ॥
 दर्वी जिते खजाकायां फणायासुरगस्य च ।
 उक्तो दर्वीकरः सर्पे कृत्रो हेत्वादिदे कृते ॥ २३१ ॥
 होभ्यृत्विजि स्यादिनिना होमादिन्यप्यसौ भवेत् ।
 तथापि संज्ञामात्रेऽस्य प्राचुर्यमिह वर्णनात् ॥ २३२ ॥
 अतो वा ज्ञायते कृद्भ्यो न भवे[नस्या]दिनिठनोर्विधिः ॥
 ह्रियः कुग्रश्च लो वा कग्रश्चलो वेति केचित् ।
 ॥ ३-८५ ॥ ह्रीकुह्रीकू सलज्जेऽन्यो ह्रीकह्रीकाविहाभ्यधात् ॥ २३३ ॥
 हसिमृग्रिण्वामिदमि- दश धातवः
 लूधूधुर्धिभ्यस्तन् हस्तः करे करिकरे सप्रकोष्ठकृते करे ।
 ॥ ३-८६ ॥ ऋक्षे केशात्परो व्राते वेः परो व्याकुलार्थकः ॥ २३४ ॥

हस्ते च दीयते कार्यमिति वा हस्यमन्यवत् ।
 युद्धं प्रवृत्तं हस्ताभ्यामुभाभ्यां यत्प्रहृत्य तत् ॥ २३५ ॥
 उभाहस्युभयाहस्ति द्विदण्ड्यादिषु दर्शिते ।
 हस्ताज्जाताविती नौ तु हस्तीदन्तावले स्मृतः ॥ २३६ ॥
 नडौदिस्वात्फकि भवेत्तद्गोत्रे हास्तिनायनः ।
 दौण्डिनायनसूत्रेण भवेदेष निपातनात् ॥ २३७ ॥
 हन्तेष्ठकीह हस्तिघ्नः शैक्तौ हस्तिकपाटयोः ।
 प्रमाणं न्य[णम]स्य चेद्वस्तिद्वयसं हास्तिनं च तत् ॥
 पादस्य लोपोऽहस्यादिपर्युदासप्रवर्तनात् ।
 [हस्तिपादः समासान्तलोपाभावेन सिद्धयति ।]
 हास्तिकं हस्तिनां वृन्दे हस्तो हस्तर्क्षजे स्मृतः ॥ २३९ ॥
 श्रविष्ठाफलगुनीत्यादेर्जातप्रत्ययलुग्विवेः ।
 स्त्रियां तु टापि हस्ताथ मर्तो भूलोकजन्मनोः ॥ २४० ॥
 भूलोकार्थादिगादिभ्यो लुकी[यति] मर्त्यो नरे स्मृतः ।
 नञ्समासे त्वनेन स्यादमर्त्यस्त्रिदिवौकसि ॥ २४१ ॥
 गर्तस्त्रिगर्तभेदे स्यादवटे च कुकुन्दरे ।
 गर्तोत्तरपदाद्देशवाचिनश्छविधानतः ॥ २४२ ॥
 शृङ्गगर्तीयमित्येतज्जाताद्यर्थेषु कथ्यते ।
 एतस्तु कर्बुरे पुंसि त्रिषु तद्वति विश्रुतः ॥ २४३ ॥
 एतैर्नीत्युभयं वर्णादनुदात्तादिति स्त्रियाम् ।
 ङीप्रत्यये नत्वसन्नियोगशिष्टेऽपि टापि च ॥ २४४ ॥

१. Pā. V-iv-128.

२. Pā. V-ii-133.

३. Pā. IV-i-99.

४. Pā. VI-iv-174.

५. Pā. III-ii-54.

७. This ardha is not found in mss. but has been introduced so as to fit in with the previous ardha.

८. Pā. IV-iii-34.

९. Pā. IV-iii-55.

वातः स्यात्पुंसि पवने धातुरोगप्रमेदयोः ।
 पौशादिभ्यो य इति ये वात्या वातकदम्बके ॥ २४५ ॥
 वातस्य शमनं यच्च कोपनं तत्र वातिकम् ।
 संयोगोत्पातयोरस्य निमित्ते ठग्निधानतः ॥ २४६ ॥
 वातदन्तैर्बलेत्यादिसिध्मादिगणसूत्रतः ।
 ऊह्विधानेन वातूलो वातवत्यभिधीयते ॥ २४७ ॥
 वातूलो वातनिवहे वातस्यासहनेऽपि च ।
 ऊलप्रकरणे वातात्समूहे चेति शासनात् ॥ २४८ ॥
 वार्तिकोत्तया स्मृतो वातमजो वातंधयः खशि ।
 मृताववसिते रभ्ये समाप्तावन्त इष्यते ॥ २४९ ॥
 अन्ते जाताद्यन्तिमं स्यादन्ताच्चेति डिमज्जिबेधः ।
 अवारपारात्यन्तानुकामं गामीति खश्रुतेः ॥ २५० ॥
 अत्यन्तं गामिनि भवेदत्यन्तीनो विशेष्यवत् ।
 अन्तगात्यन्तगानन्तगा गमेर्देविषेः स्मृताः ॥ २५१ ॥
 दिवौविभेति टे त्वन्तकरोऽनन्तकरस्तथा ।
 अनन्तावसथेति ऋये स्वार्थे आनन्त्यमुच्यते ॥ २५२ ॥
 दन्तोऽद्रिकटके कुञ्जे रदनेऽप्युन्नतोपले ।
 वा शसादिष्वदद्वाति[दिपु दद्वावः] र्पद्वन्तित्यादिसूत्रतः ॥
 दात्तः कूप इहोर्दक् च विपाश इति सत्यञौ ।
 अर्थे दन्तेन नर्तुत्त[निर्वृत्त]इति नाणप्रत्ययस्ततः ॥ २५४ ॥
 दन्तावलो दन्तशिखात्संज्ञेयां बलचा द्विपे ।
 इनिना तु भवेदन्ती दन्त्यो दन्तभवे यता ॥ २५५ ॥

१. Pā. IV.ii.49.

१. Pā. III-ii-21.

२. Ganasūtra under V-ii-97.

७. Pā. V-iv-23.

३. Pā. V-ii-121.

८. Pā. VI-i-63.

४. Vā. IV-iii-23.

९. Pā. IV-ii-74.

५. Pā. V-ii-11.

१०. Pā. V-ii-113.

वातदन्तवलेत्यादिसिध्मादिगणसूत्रतः ।
 ऊङ्विधानेन दन्तूलो दन्तवत्यभिधीयते ॥ २५६ ॥
 दन्ता अस्योज्जताः सन्तीत्युरचा दन्तुरः स्मृतः ।
 निम्नोन्नते लाक्षणिकः प्रयोगोऽस्यानुमोदकः ॥ २५७ ॥
 बहुव्रीहौ तु वयैसि दन्तस्य दन्तृभावतः ।
 भवेत्संस्त्रयासुपूर्वस्य द्विदन्निति सुदन्निति ॥ २५८ ॥
 षोडन्तुत्वे पपः ष्टुत्वे चादेः परपदस्य च ।
 सुदन्तीत्युगितैश्चेति ङीपि स्त्रीत्वे निगद्यते ॥ २५९ ॥
 स्याद्विदन्तमुदन्तादिव्यसोऽन्यत्र तत्र तु ।
 स्याद्विदन्तीमुदन्तीति नासिकोर्द्वैरसूत्रतः ॥ २६० ॥
 अग्रान्तशुद्धशुभ्रभ्यो वृषादपि वराहतः ।
 दन्तस्य दन्तृभावो वा बहुव्रीहौ प्रकीर्तितः ॥ २६१ ॥
 तेन शब्दाः कुड्मलाग्रदन्तित्याद्या हि पाक्षिकाः ।
 लोटः पुंसि तु मेपे स्याल्लोटमश्रुणि चोरिते ॥ २६२ ॥
 पोतः शिशौ बहित्रे च धूर्तो धुत्तूरभूरुहे ।
 शटे च खण्डलवणेऽप्ययं विद्वद्विरुच्यते ॥ २६३ ॥
 तूस्तं बाहुलकादत्र तुसतेः शब्दवाचिनः ।
 पापे धूलौ जटायां च दीर्घोऽपि बहुलोक्तिः ॥ २६४ ॥

नञ्याप इट् च ॥ ३-८७ ॥ उक्तो नापितशब्दोऽयं बुधैरन्तेवसायिनि ।

नापित्यं तदपत्ये ण्यप्रत्यये कारिलक्षणे ॥ २६५ ॥

तनिमृङ्भ्यां किञ्च
॥ ३-८८ ॥

इजः परेण वृद्धत्वात्किञो वा नापितायनिः ।

तत् व्यसि विस्तृते च वाच्यवलिङ्गमिष्यते ॥ २६६ ॥

१. Gaṇasūtra under V-ii-97.

५. Pā. IV-i-6.

२. Pā. V-ii-106.

६. Pā. IV-i-55.

३. Pā. V-iv-141.

७. Pā. V-iv-145.

४. Pā. V-iv.130.

क्लीवं वीणादिके वाद्ये पुंलिङ्गस्तु समीरणे ।
 संपूर्वकृत्ये सततं सततं चाप्यनारते ॥ २६७ ॥
 द्वयमेतदसत्ये स्यात्क्लीवं सत्ये त्रिलिङ्गकम् ।
 हिते तते चान्यलोपः समो वाक्येन कीर्तितः ॥ २६८ ॥
 मृतं तु याचिते मृत्यौ क्लीवं मृत्युमति त्रिषु ।
 नञ्पूर्वमेतत्कैवल्ययज्ञशेषमुधाम्बुषु ॥ २६९ ॥

अजिघृसिभ्यः क्तः

त्रयो धातवः ॥

॥ ३-८९ ॥

अक्षिते च परिच्छिन्नेऽप्यक्तमित्यभिधीयते ।
 व्यस्तशब्दोचितावर्थावक्तस्य व्याप्तसंकुले ॥ २७० ॥
 जगातुज्ज्वलदत्तस्तु विश्वकोशलपिभ्रमात् ।
 घृतमाउये जले क्लीवं प्रदासे त्वभिधेयवत् ॥ २७१ ॥
 सितमवसिते च बद्धे धवले त्रिषु शर्करायां स्त्री ।
 बाहुलकादृतमुदके दीप्तोञ्छशिलार्चितेषु सत्येऽपि ॥ २७२ ॥
 असितो नञ्समासेन नीले ना तद्वति त्रिषु ।
 असिता स्त्री न त्वतुल्यशिष्टस्त्रीषो निषेधनात् ॥ २७३ ॥
 असिक्ती च छन्दसि क्रमेक इत्युक्तिदर्शनात् ॥
 स्यात्सन्देशहरे दूतो दूती गौरादिङ्गीष्वशात् ॥ २७४ ॥
 दूतिश्च क्तिचि संज्ञायां दृढो दैवादिकाद्भवेत् ।
 दूतशब्दाद्दूत्यदौत्ये कथिते भावकर्मणोः ॥ २७५ ॥
 वैर्तिकोक्त्या ब्राह्मणादिगणपाठाच्च यण्यजोः ।
 तातोऽनुकम्प्ये जनके शीङो बाहुलकादिह ॥ २७६ ॥
 शीता नभस्सरिति लाङ्गलपद्धतौ च
 प्रोक्ता दशाननरिपोरपि धर्मपत्न्याम् ।
 शीतं स्मृतं हिमगुणे च तदन्विते च
 शीतोऽलसे च बहुवारतरौ च दृष्टः ॥ २७७ ॥

दुतनिभ्यां दीर्घश्च

॥ ३-९० ॥

विह्वन्धन इति त्वस्माद्दीर्घेऽपि बहुलकोक्तिः ।
 सीतशब्दो यथायोग्यलिङ्गोऽस्तीति विचिन्त्यताम् ॥
 तालव्यादिश्च दन्त्यादिस्तथा च द्विविधोऽप्ययम् ।
 धरणीमेदिनीविश्वरभसादिषु दर्शितः ॥ २७९ ॥
 शीतोष्णभ्यां कारिणीति कनि स्याच्छीतकोऽलसे ।
 सीतया समिते सीत्यं नौवयैः सूत्रतो यति ॥ २८० ॥
 त्रिसीत्याद्याश्च सिध्यन्ति तदन्तविधिसंभवात् ।
 नीमूतः स्याद्व्यतिकरे [स्याद्वृत्तिकरे] शक्रेऽद्वौ षोषके बने ॥
 जेर्मूट् चोदात्तः
 ॥ ३-९१ ॥
 जेर्मूट् चोदात्त इत्येवं सूत्रमार्धं न मन्वते ।
 पृषोदरादिष्वत एवाकरेऽयमुदाहृतः ॥ २८२ ॥
 नीधनं सलिलं मूतं बद्धमेतेन यत्ततः ।
 जीमूतोऽभूत्पूर्वपदस्यादेशो जी विधीयते ॥ २८३ ॥
 अथबान्त्याक्षरयुगं लुप्तं पूर्वपदे भवेत् ॥
 लोष्टपलितौ ॥ ३-९२ ॥ पुंनपुंसकयोर्लोष्टो मृत्सङ्घाते निपात्यते ॥ २८४ ॥
 पलितं शैलजे तापे केशपाके च ॥ २८५ ॥
 कुतिश[क्रियते] येन पलितं पलितंकरणो हि सः ॥
 उच्यते करणेऽत्राद्यमुभगस्थूलसूत्रतः ।
 कर्मसूपपदेऽप्येवौ च्यर्थेऽप्येव ह्युनो विधेः ॥ २८६ ॥
 पलितं करणी ङीपि नर्म्मन्त्रीकगिति स्मृतेः ।
 कर्तृषूपपदेऽप्येव भुवः खिष्णुच्छुक्खुक्खविधेः ॥ २८७ ॥
 एवंविधेषु पलितं भविष्णुरिति कथ्यते ।
 पलितं भावुकोऽप्येषां खित्वात् पूर्वपदस्य मुम् ।
 पलिता स्त्री न त्वतुल्यशिष्टङ्गीपो निषेधनात् ॥ २८८ ॥

१. Pā. V-ii-72.

१. Pā. III-ii-56.

२. Pā. IV-iv-94.

४. Vā. IV-i-15.

पलिकी च छेन्दसि क्रमेक इत्युक्तिदर्शनात् ।
 हृदयाभ्यामितन् ॥३-९३॥ स्याद्दूवायान्तु हरिता हरिद्वर्णयुतेऽन्यवत् ॥ २८९ ॥
 बहुव्रीहौ तु हरितजम्भा नान्तः प्रकीर्तितः ।
 श्येतः पाण्डुरवर्णे ना तद्वति स्यादयं त्रिषु ॥ २९० ॥
 दधे रश्मि लो वा ॥३-९४॥ रोहितं रुधिरं क्लीबमृजुशकशरासने ।
 रोहितो मीनमृगयोर्भेदे रोहितकद्रुमे ॥ २९१ ॥
 रोहितं रक्तगोशीर्षिकुङ्कुमाजिकुचन्दने ।
 पुमान् नदान्तरे भौमे वर्णे च त्रिषु तद्वति ॥ २९२ ॥
 रश्मि लो वेति सूत्रोक्तेः स्याल्लकारादिकोऽप्ययम् ।
 अर्थभेदे व्यवस्थातः प्रयोगोऽस्यावगम्यताम् ॥ २९३ ॥
 हरिताद्या गुणे वैर्णादनुदात्तादिति स्मृतेः ।
 स्त्रीलिङ्गे हरिताश्येतारोहितालोहितेतिवत् ॥ २९४ ॥
 भवेयुर्हरिणी श्येनी रोहिणी लोहिनीति च ।
 स्वार्थिके लोहितौदत्र कनि लोहितको मणौ ॥ २९५ ॥
 कोपाद्रक्ते लोहितको वर्णे चानित्य इत्यतः ।
 स्त्रियां लोहितिका लोहिनिका वा लिङ्गबाधनात् ॥ २९६ ॥
 रक्ते लाक्षादिना लोहितको वा लिङ्गबाधनात् ।
 इवार्थेऽस्माल्लौहितिक ईकका कर्कलोहितात् ॥ २९७ ॥
 पूर्वाञ्ज्योऽग्रामणीपूर्वाल्लौहितध्वज्यसिद्धये ।
 तद्राजाञ्ज्यादयस्तेन बहुत्वे लोहितध्वजाः ॥ २९८ ॥
 हन्ता रौहितिको मीनमृगभेदार्थकाट्टकि ।
 रोहिणीति भभेदेऽपि तज्जातो रौहिणः पुमान् ॥ २९९ ॥

१. Vā. IV-i-39.

४. Pā. V-iv-31.

२. Pā. IV-i-39.

५. Pā. V-iii-110.

३. Pā. V-iv-30.

६. Pā. V-iii-112.

स्त्रियां जातप्रत्ययस्य लुगुत्तया रोहिणी भवेत् ।

लुक् तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्य कृते लुकि ॥ ३०० ॥

पिप्पल्यादिगणे पाठात्पुनरप्यत्र ङीप्विधिः ॥

पिशोः क्तिञ्च ॥ ३-९५ ॥ मांसे तु पिशितं क्लीबे मांस्यां तु पिशिता स्त्रियाम् ॥ ३०१ ॥

श्रुदक्षिस्त्वृहिगृहिभ्य
आय्यः ॥ ३-९६ ॥

चत्वारो धातवः ॥

श्रवाय्यस्तु स्मृतोऽध्वर्यौ श्रवणीये क्रतौ पशौ ।

दक्षाय्यो गरुडे गृध्रखगे दक्षतरेऽपि च ॥ ३०२ ॥

स्पृहयाय्यः सस्पृहे स्यात् गृहयाय्यो गृहाधिपे ।

काथादिकावृदुपधावुभौ स्पृहिगृही इह ॥ ३०३ ॥

अयामन्ताल्वाय्यसूत्रादयादेशोऽत्र णेः स्मृतः ॥

दिधिषाय्यः ॥ ३-९७ ॥ विचक्षणैः पूजितेऽर्थे दिधिषाय्य इति स्मृतः ॥ ३०४ ॥

वृङ्क ण्यः ॥ ३-९८ ॥ वरेण्यशब्दः कथितो वरणीयेऽभिधेयवत् ॥

स्तुवः क्सेय्यः ॥ ३-९९ ॥ केय्य इति केचित् ॥

स्तुपेय इति विख्यातः तत्र यः स्तुतिमर्हति ॥ ३०५ ॥

तत्र केय्यं वदन्तस्तु स्तुवेय्यमुवङ्का विदुः ।

न तद्वहुमतं वेदतद्भाष्यादिविरोधतः ॥ ३०६ ॥

राजेरन्यः ॥ ३-१०० ॥ राजन्यः पावके राजपुत्रे राजन्यपि स्मृतः ॥

श्रूरम्योश्च ॥ ३-१०१ ॥ शरण्यं गृहरक्षित्रोः स्याद्रमण्यं तु सुन्दरे ॥ ३०७ ॥

अर्तेर्निश्च ॥ ३-१०२ ॥ वने त्वरण्यं महति त्वरण्यानी स्त्रियामिह ।

णे शैषिक इहारण्यो जाताद्यर्थेषु कथ्यते ॥ ३०८ ॥

आरण्येति स्त्रियामस्माद्वान्वदन्तत्त्वलक्षणः ।

आरण्यको वुञ्ज्यारण्यान्मनुष्य इति सूत्रतः ॥ ३०९ ॥

१. Pā. I-ii-49.

३. Pā. VI-iv-55.

२. Gāṇasūtra under IV-i-41.

४. Pā. IV-ii-129.

पैश्याध्यायन्यायहस्तिविहारेषु मनुष्यवत् ॥

पर्जन्यः ॥ ३-१०३ ॥ पर्जन्यो मेघशब्देऽपि ध्वनदम्बुदशक्रयोः ॥ ३१० ॥

घदेरान्यः ॥ ३-१०४ ॥ वदान्यस्तु भवेत्त्यागिन्यपि वाग्मिनि मेघवत् ॥

अमिनक्षियजिवधि- अमत्रं भाजने क्लीबमृक्षे नक्षत्रमुच्यते ॥ ३११ ॥
पतिभ्योऽन्नम् ॥ ३-१०५ ॥

यत्तु नैम्नाणनपादादिसूत्रे नक्षत्रमीरितम् ।

क्षत्रेण नञ्समासेऽपि व्युत्पत्यन्तरमत्रवत् [मस्तु तत्] ॥

यजत्रो यजमानामिहोत्रयष्टव्यदेवते ।

वधेः प्रकृत्यन्तरतो वधत्रं स्मृतमायुधे ॥ ३१३ ॥

पतत्रं वाहने पक्षिपक्षे वर्णे नभस्यपि ॥

गङ्गेरादेश्च कः ॥ ३-१०६ ॥ स्त्रीणां श्रोणिप्रदेशेऽपि कुटुम्बिन्यां च न द्वयोः ॥ ३१४ ॥

कडत्रं लङ्घयोरैक्यात्कलत्रमपि चेप्यते ॥

वृजश्चित् ॥ ३-१०७ ॥ चर्मरज्जौ तु कथिता वरत्रा विबुधैः स्त्रियाम् ॥ ३१५ ॥

औमि स्याद्ब्रह्मचः कूपेऽपि निर्वृत्तवाचिनि ।

कूपे निगद्यते दैर्घ्यवरत्र इति नाण् ततः ॥ ३१६ ॥

अत्रा तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ चर्मणोऽभिति ।

वरत्राया इदमिति वारत्रं चर्म वार्ध्ववत् ॥ ३१७ ॥

संविदेः कज्रम् ॥ ३-१०८ ॥ ज्ञाने कुटुम्बके चैव संविदत्रं नपुंसकम् ॥

कृतेर्नुम् च ॥ ३-१०९ ॥ कृन्तत्रं लाङ्गले छेद्ये छेदने वेष्टनेऽपि च ॥ ३१८ ॥

भृमृहशियजिपर्विपच्य-

मितमिनमिह्यैभ्योऽतच् दश धातवः ॥

॥ ३-११० ॥

भरतः शम्भरे रामानुजे भारतवर्षे ।

दुष्यन्तजे नटे नाट्यशास्त्रकृत्तन्तुवाययोः ॥ ३१९ ॥

भारती तु सरस्वत्यामस्मादेवाणि शैषिके ।

वायौ मृत्यौ च मरतो दर्शतः सोमसूर्ययोः ॥ ३२० ॥

१. Vā. IV-ii-129.

३. Pā. IV-ii-73.

२. Pā. VI-iii-75.

दशपाथां तु दशतशयतौ यदुदाहृतौ ।
 दशीङ्पाठेन नेह्यन्तन्मन्त्रतद्वाप्यवैकृतात् ॥ ३२१ ॥
 यष्टये यजतः प्रोक्तः कृष्णवर्णे च पावके ।
 पर्वतः पादपे पुंसि शाकमस्स्यप्रभेदयोः ॥ ३२२ ॥
 देवर्षिभेदे शैलेऽपि विपश्चिद्विरुदाहृतः ।
 मत्वर्थीयाद्भवेदेष तत्पर्येत्यपि तद्वितात्[?] ॥ ३२३ ॥
 छप्रत्यये पर्वतौच्चेत्यनेन सति शैषिके ।
 मनुष्यः पर्वतीयः स्याज्जाताद्यर्थेषु विश्रुतः ॥ ३२४ ॥
 अमनुष्ये विभौषामनुष्य इत्युक्तसूत्रतः ।
 पर्वतीयः पार्वतश्च भवेद्वैभाषिकेऽप्यपि ॥ ३२५ ॥
 पार्वत्यपत्येऽजि तस्योपसंख्यानादजातये[?] ।
 सति ङीषि भवेद्वैर्यौ बहौ तु पचतः पुमान् ॥ ३२६ ॥
 अमतः कालमृत्यौ च रोगेऽपि च निगद्यते ।
 तृष्णापरे तु तमतः तृष्णायामपि कथ्यते ॥ ३२७ ॥
 ऊर्णाविकारे धूमे च सूर्ये च नमतो नते ।
 स्पृहणीये तुरङ्गे च यज्ञे वायौ च हर्यतः ॥ ३२८ ॥
 पृषतो ना मृगे बिन्दौ त्रिषु सश्वेतबिन्दुके ।
 रजतं त्रिषु शुक्ले स्यात्क्लीबे दुर्वर्णहारयोः ॥ ३२९ ॥
 अमुण्डनेऽपि निष्केशे खलतिः पुंसि च स्त्रियाम् ।
 सलोपः स्खलतेरित्वं प्रत्ययान्ते निपात्यते ॥ ३३० ॥
 कृदिकारादक्तिनै इत्यतो ङीष् वा स्त्रियां भवेत् ॥
 वञ्चिस्थाने वन्दि केचित्पठन्ति ॥
 शयथो वाहने व्याधौ मृत्यावपि च पुंस्यसौ ॥ ३३१ ॥

पृषिरञ्जिभ्यां कित्
 ॥ ३-१११ ॥

खलतिः ॥ ३-११२ ॥

शीङ्गुशपिरुगमिवञ्चि-
 जीविप्राणिभ्योऽथः ॥
 ॥ ३-११३ ॥

१. Pā. IV-ii-143.
२. Gaṇasūtra under
Vā. IV-i-45.

३. Pā. V-iv-23.

सू. ११३.]

औणादिकपदार्णवः

१५३

निद्रालौ वाच्यलिङ्गोऽथ शपथः शपने पुमान् ।
 रवथः कोकिले भीरौ शब्दनेऽपि च कथ्यते ॥ ३३२ ॥
 गमथः पथिके प्रोक्तो वर्त्मन्यप्येष दृश्यते ।
 वञ्चथः कोकिले काले धूर्तेऽपि परिकीर्तितः ॥ ३३३ ॥
 वन्दथो वञ्चथस्थाने स्तुत्यस्तोत्रोऽपरैः स्मृतः ।
 जीवथो धर्मशशिनोरायुष्मति च कथ्यते ॥ ३३४ ॥
 बलिनि ग्रामनिचये प्राणथः स्यात्प्रजापतौ ।
 आहुः शमिदमिभ्यामप्यथं बाहुलकादिह ॥ ३३५ ॥
 शमथः सचिवे शान्तौ दमथो दमदण्डयोः ॥
 भृञश्चित् ॥ ३-११३ ॥ भरथः पावके पुंसि लोफपालेऽपि कथ्यते ॥ ३३६ ॥
 रुदिविदिभ्यां छित् “रुदिविदिभ्यां कित्” इति केचित् ॥
 ॥ ३-११४ ॥
 शिशौ तु रुदथो योगिकृतिनोर्विदथः स्मृतः ।
 रुविदिभ्यां किदित्यन्यो रुवथं कुक्कुटेऽब्रवीत् ॥ ३३७ ॥
 उपसर्गे वसेः ॥ ३-११५ ॥ वेइमन्यावसथः पुंसि भवेत्क्षपणकेऽपि च ।
 अनैन्तावसथेति ज्ये त्वावसथ्यमपि स्मृतम् ॥ ३३८ ॥
 वसत्यावसथे योऽसौ स्यादावसथिकः षुलि ।
 षुलः पित्वादिह स्त्रीत्वे ङीप्स्यावसथिकी स्त्रियाम् ॥ ३३९ ॥
 स्यादग्नौ तूपवसथस्तोमे संवसथः स्मृतः ।
 उपसर्गे वसेरवमथप्रत्यय ऊङ्गताम् ॥ ३४० ॥
 पाठभेदो बहुविधः शोड्शपीत्याद्यनन्तरम् ।
 दशपाद्यादिषु तथाप्यसौ नाकरसंमतः ॥ ३४१ ॥

अत्यविचमितमिनमि- त्रयोदश धातवः । “अत्यमिचमितमिरभिनमि-
 रभिलभिनमि-पिपति- तपिपणिपनिभ्यांऽसच्” इति केचित् । तन्मते नव
 पणिपनिमहिभ्यांऽसच् ॥ धातवः ॥
 ॥ ३-११६ ॥

बाध्वायुधात्मस्वतसः स्युमायामतसी स्मृता ।
 गौरौदिस्वेन ङीषत्र विपश्चिद्विर्विबुध्यताम् ॥ ३४२ ॥
 अवसो राज्ञि सूर्ये च स्थानेऽप्याहुर्जलेऽवसम् ।
 नार्के न स्त्री यज्ञपात्रे चमसः पिटकेऽस्त्रियाम् ॥ ३४३ ॥
 तमसः पुंसि कूपे च व्यवसाये च कथ्यते ।
 ध्वान्ते तु तमसं क्लीवं तमसा सरिति स्त्रियाम् ॥ ३४४ ॥
 अनुकूले तु नमसो रभसो वेगहर्षयोः ।
 लभसो याचके वित्ते नभसोऽब्धिविहायसोः ॥ ३४५ ॥
 तपसो विहगे चन्द्रे हरिदश्चे च कथ्यते ।
 पतसः स्यात्खगे पण्यद्रव्ये तु पणसः स्मृतः ॥ ३४६ ॥
 पनसः कण्टकिफले कटके वानरान्तरे ।
 स्त्रियां रोगप्रभेदे स्यान्महसं भाजने स्मृतम् ॥ ३४७ ॥

वेजस्तुट् च ॥ ३-११७ ॥ “ वियस्तुट् च ” इति केचित्संठन्ति ॥

वेतसः पुंसि वानीरे जातवेदस्यपि स्मृतः ।
 वेतस्वानत्र कुमुदमडेत्यादिङ्मनुष्यशात् ॥ ३४८ ॥
 टिलोपे डित्वसामर्थ्यादभत्वेऽपि भवेदिह ।
 वेजस्तु[स्तुट् च] वियस्तुट्चेत्यत्र सूत्रं द्विधोच्यते ॥ ३४९ ॥
 आद्ये वेज् तन्तुसन्ताने वी गत्यादिष्वनन्तरे ।
 वियस्तुट् चेति पाठस्तु दशपाद्यां समाश्रितः ॥ ३५० ॥
 यथाकथंचिद्रूपस्य निष्पत्तिर्नैव हीयते ।
 असच्यस्मिन् बाहुलकाद्धान्ये यवस ईरितः ॥ ३५१ ॥
 बलीवर्देऽप्यजगरे वीतिहोत्रे च बाहसः ।
 यावसस्तृणसङ्घाते घासेऽप्यन्ते च कथ्यते ॥ ३५२ ॥

बहियुभ्यां णित्
 ॥ ३-११८ ॥

सू. ११९.]

औणादिकपदार्णवः

१५५

घयश्च ॥ ३-११९ ॥

वायसस्तु विपश्चिद्धिः चिरजीविनि कथ्यते ।

वेद वायसविद्यां वाधीते वायसविधिकः ॥ ३५३ ॥

विद्यालक्षणकल्पान्ताद्वार्तिके ठग्विधानतः ॥

“ वयो णित् ” “ वहियुभ्यां च ” इति न्यासमेवेन
केचित्पठन्ति ॥

दिवेः किञ्च ॥ ३-१२० ॥ दिवसो वासरे पुंसि क्लीबे च परिकीर्तितः ॥ ३५४ ॥

कृध्शलिकलिगर्दि-

भ्योऽभच् ॥ ३-१२१ ॥

पञ्च घातवः ॥

करभो मणिवन्धादिकनिष्ठान्तोष्ट्रत्सुते ।

शरभोऽष्टापदे कीशभेदेऽपि च मृगान्तरे ॥ ३५५ ॥

शलभस्तु पतङ्गाख्ये करभे करिशावके ।

गर्दभः श्वेतकुमुदे गण्डभेदेऽपि रासभे ॥ ३५६ ॥

क्षुद्रजन्तुपभेदेऽपि रोगभेदेऽपि कथ्यते ॥

ऋषिषुविभ्यां कित्
॥ ३-१२२ ॥

ऋषभः स्वरभेदे स्यात् अष्टवर्गौषधे वृषे ॥ ३५७ ॥

श्रेष्ठार्थे च वराहस्य पुच्छे रन्ध्रे च कर्णयोः ।

ऋषभी शूकशिम्ब्यां च नराकारस्त्रियामपि ॥ ३५८ ॥

विधवायां निराशायामपि विद्वद्भिरुच्यते ।

ऋषभाय हिते तु स्यादार्षभ्यो व्यविधानतः ॥ ३५९ ॥

भवेदत्रर्षभतरस्तनुत्वे ष्टरचो विधेः ।

वृषभः पुरुषश्रेष्ठे वृषेऽपि परिकीर्तितः ॥ ३६० ॥

रुषेः निवृत्तुप् च

॥ ३-१२३ ॥

रासिबल्लिभ्यां च

॥ ३-१२४ ॥

गन्धहस्तिनि हिंसे च लुषभः परिकीर्तितः ॥

रासभस्तु प्रकथितः चक्रीवति विशारदैः ॥ ३६१ ॥

वल्लभो दयितेऽध्यक्षे सुलक्षणतुरङ्गमे ॥

जुधिशिभ्यां झच्

॥ ३-१२५ ॥

भूतग्रामे च महिषे जरन्तः पुंसि कथ्यते ॥ ३६२ ॥

वेशन्तस्त्वपरिप्राप्तापवर्गे पल्वलेऽपि च ।

स्यादर्हन्तो बाहुलकादिह क्षपणके जिने ॥ ३६३ ॥

रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः

पिदाशिपि ॥ ३-१२६ ॥

चत्वारो धातवः ॥

रोहन्तो वृक्षभेदे ना रोहन्ती वीरुधि स्त्रियाम् ।

नन्दन्तस्तनये सख्यौ नन्दत्यौ तु सखीयुते ॥ ३६४ ॥

जीवन्तः स्यादृषौ पुंसि जीवन्तीत्योषधौ स्त्रियाम् ।

प्राणान्तः पवने वाते प्राणन्तीत्योषधौ स्त्रियाम् ॥ ३६५ ॥

रोहन्त्यादिपु पित्वेन स्त्रीत्वे ङापिह बुध्यताम् ॥

तृभूवद्विबसिभासिस्त्रा-

धिगडिमण्डजिनन्दि-

भ्यश्च ॥ ३-१२७ ॥

तरन्तः सागरेऽर्के ना तरन्ती नावि कथ्यते ॥ ३६६ ॥

भवन्तः पुंसि काले स्यात् भवन्ती भवन्तन्तरे ।

वहन्तो वृषभे वायौ रथे च परिकीर्तितः ॥ ३६७ ॥

वसन्तः पुष्पसमये भवेद्वासन्तिकः ष्टकि ।

गौणादध्येतृवेदित्रोः भासन्तो....[भासुरा]र्कयोः ॥ ३६८ ॥

साधन्तः स्यात्परित्राजि गडयन्तोऽभ्रयन्त्रयोः ।

घटादित्वान्मितां ह्रस्वे णेरयादेशतो ह्ययम् ॥ ३६९ ॥

अयादेशे मण्डयन्तो नन्दयन्तेति पूर्ववत् ।

अलङ्कारे नटे चैव मण्डयन्तो निगद्यते ॥ ३७० ॥

जयन्तः शक्रसूनौ ना जयन्ती त्वोषधौ तथा ।

स्यान्नन्दके नन्दयन्तो नन्दिर्ण्यन्तोऽत्र गृह्यते ॥ ३७१ ॥

अन्ये वसिवहीत्येवं विपर्यासं बभाषिरे ।

साधयन्त इति त्वाहुः साधेर्ण्यन्तत्वाचिनः ॥ ३७२ ॥

कश्चित्त्वनाशीरर्थेऽपि नन्दन्तमिह वर्णयन् ।

आशिषीत्यनुवृत्तिं च कुर्वन् स्वोक्त्या विरुध्यते ॥ ३७३ ॥

हन्तेर्मुट् च हि च

॥ ३-१२८ ॥

हिमागमे तु विबुधैः हेमन्त इति कथ्यते ।

सर्वत्राणच तलोपश्चेत्युक्तेर्जातादिहैमनम् ॥ ३७४ ॥

सू. १२९.]

औणादिकपदार्णवः

१५७

पक्षे चादृत्वणि त्वत्र हैमन्तमपि कथ्यते ॥

भन्देर्नलोपश्च ॥ ३-१२९ ॥ भदन्तः स्यात्क्षपणके चिहे तु विबुधैः स्मृतः ॥ ३७५ ॥

ऋच्छेररः ॥ ३-१३० ॥ ऋच्छरा गणिकायां स्त्री त्वरायामपि कथ्यते ।

जर्जराया इहान्येऽपि विज्ञेया बहुलुक्तितः ॥ ३७६ ॥

जर्जरं शैवले क्लीवं पुरुहूतध्वजेऽपि च ।

शर्शरं स्यात्कलियुगे वाद्यभेदे नदान्तरे ॥ ३७७ ॥

मन्थरः सूचके कूपे मन्दगामिनि चेति दिक् ॥

अर्तिकमिभ्रमिचमि-
दिविवासिभ्यश्चित्

॥ ३-१३१ ॥

पङ् धातवः । वाशीति तालव्यवानित्यपरे ॥

छदे कवाटेऽप्यरं सोमे लोहे च पुंस्ययम् ॥ ३७८ ॥

कमरः कोमले बाले कामुकेऽपि प्रकीर्तितः ।

अमरः कामुके भृङ्गे स्यादप्येष मधुद्रवे ॥ ३७९ ॥

संज्ञायामित्यणि....[भवेत्] आमरं अमरैः कृतम् ।

चमरं चामरे स्त्री तु मञ्जरीमृगभेदयोः ॥ ३८० ॥

चामरं तु स्याद्विकारेऽवयवे वा प्रकीर्णके ।

देवरस्तु बुधैर्भर्तुः कनिष्ठभ्रातरि स्मृतः ॥ ३८१ ॥

वासरो दिवसे रागे वस्त्रभेदे हुताशने ।

अयं तु वसतेर्ण्यन्ताद्दितो दन्त्यमध्यमः ॥ ३८२ ॥

केचिद्वाशीति तालव्यं पठित्वा शब्दवाचिनः ।

वाश्यतेर्वाशरं प्राहुः कोकिलज्वलनार्थकम् ॥ ३८३ ॥

कुवः करन् ॥ ३-१३२ ॥ कुररः कथितो धीरैः उत्क्रोशाख्ये विहङ्गमे ॥

अङ्गिमदिमन्दिभ्य

आरन् ॥ ३-१३३ ॥

त्रयो धातवः ॥

अङ्गार उल्मुके न स्त्री पुंलिङ्गस्तु महीसुते ॥ ३८४ ॥

वराहे पानशोण्डे च मदारो न द्वयोर्मणौ ।

ईदिहैवादिको हर्षार्थिको नास्यनुमस्त्यतः ॥ ३८५ ॥

मन्दारस्तु भवेन्मन्देः स्तुत्याद्यर्थान्नुमन्वितः ।
 पारिभद्रेऽर्कपणे च सुरद्रौ हस्तिधूर्तयोः ॥ ३८६ ॥
 घातोरस्माद्बाहुलकादारौ मन्दारुरित्यपि ।
 पारिभद्रतरौ कश्चिच्छब्दः शब्दार्णवे स्थितः ॥ ३८७ ॥

गढेः कड च ॥ ३-१३४ ॥ कडारः कपिले दासे निस्सारोत्पलमूलयोः ।
 शृङ्गारभृङ्गारौ ॥ ३-१३५ ॥ शृङ्गारस्सुरते नाट्ये....[रसे च गज]मण्डने ॥ ३८८ ॥
 नपुंसकं लवङ्गेऽपि नागसंभवचूर्णयोः ।
 भृङ्गारी झिलिकायां स्त्री कनकालौ पुमानसौ ॥ ३८९ ॥

कञ्जिमुजिभ्यां चित् कञ्जारो जठरार्कभमयूरमुनिघातृषु ।
 ॥ ३-१३६ ॥ कञ्जिघातुरसौ सौत्र इति धीरैर्विमृश्यताम् ॥ ३९० ॥

कमेः किदुष्पोप-
 घायाः ॥ ३-१३७ ॥ मार्जारस्तु विडाले स्यात्खट्वाङ्गेऽप्येष विश्रुतः ।
 कुमारो बालके स्कन्दे युवराजेऽश्ववारके ॥ ३९१ ॥

शुकेऽपि वारणाद्रौ च कुमारं जात्यकाश्वने ।
 कुमारी रामतरणीवनकाख्योर्नदीभिदि ॥ ३९२ ॥
 कन्यापराजितागौरीजम्बूद्वीपेषु कीर्तिता ।
 कौमारापूर्ववचने प्राप्ते इति निपातनात् ॥ ३९३ ॥

तुषारादयश्च ॥ ३-१३८ ॥ तुषारो हिमभेदे च शीकरे शिशिरे हिमे ।
 कासारस्तु सरस्यां स्यात्सहकारस्तु चूतके ॥ ३९४ ॥
 अत्र बाहुलकादेष सहतेरकगागमः ॥
 दीनारस्तु भवेन्निके सुवर्णाभरणेऽपि च ॥ ३९५ ॥
 दीङो सुडागमोऽप्यत्र ज्ञेयो बाहुलकादुभयैः ॥

सर्तेरपः पुक् च ॥ ३-१३९ ॥ सर्षपो विबुधैर्धान्यविशेषे परिकीर्तितः ॥ ३९६ ॥
 उपिकुटिदलिकचिख-
 जिभ्यः कपन् ॥ ३-१४० ॥ पञ्च घातवः ॥

उपपो दहने सूर्ये माने तु कुटपः पुमान् ।
 मुखत्राणे प्रहरणेऽप्युच्यते दलपो बुधैः ॥ ३९७ ॥

कणः संप्रसारणं च
॥ ३-१४१ ॥

कपश्चाक्रवर्मणस्य
॥ १४२ ॥

विटपविष्टपविशिपो-
लपाः ॥ ३-१४३ ॥

कचपः शाकपत्रे स्यात्तथा शाकुनिकेऽप्यसौ ।
खजपं दधनि प्रोक्तं घृतेऽपि च विचक्षणैः ॥ ३९८ ॥

कुणपः पूतिगन्धे च शवे च परिकीर्तितः ।
कौणपो राक्षसे प्रोक्तः शैषिकेऽणि विशारदैः ॥ ३९९ ॥

स्वरार्थं तु कपश्चाक्रवर्मणस्येति सूत्रितम् ॥
चत्वारः शब्दाः । “विटपविष्टप[विष्टप]विशिपो-
लपाः” इति केचित्पेदुः ॥

विटपो न स्त्रियां स्तम्बे शाखाविस्तारपल्लवे ॥ ४०० ॥

मत्वर्थीये तु विटपी भूरुहे परिकीर्तितः ॥
विष्टपं भुवने प्राहुः केचिदोष्ठघचरादिकम् ॥ ४०१ ॥

दन्तोष्ठयादिकमन्ये तु पन्थाः प्रामाणिको ह्ययम् ।
विशिपं वेश्मनि प्रोक्तमुलपो ना तृणान्तरे ॥ ४०२ ॥

गुल्मिन्यां न स्त्रियामेष स्यादपाने तु न द्वयोः ॥
बहुलोक्तमण्डपोऽस्त्री मण्डेर्वैष्टनवाचिनः ॥ ४०३ ॥

विटपान्मण्डपोऽप्युक्तो दशपादीनिरूपणे ॥
वृतेस्तिकन् ॥ ३-१४४ ॥ दीपाचिर्द्रव्यगुडिकापक्षिजातिषु वर्तिका ॥ ४०४ ॥

कृत्तिभिर्दिलतिभ्यः
कित् ॥ ३-१४५ ॥

कृत्तिका तारकाभेदे चर्मण्यपि निगद्यते ।
पौर्णमासी कृत्तिकया युक्ता कार्तिकयुदाहृता ॥ ४०५ ॥

मासे सा यत्र तत्रोक्तौ द्वौ कार्तिकिककार्तिकौ ।
विभाषी फाल्गुनीत्यादिठकि पक्षेऽणि च स्मृते ॥

इष्यशिभ्यां तकन्
॥ ३-१४६ ॥

भित्तिका बाहिनीभिरयोः स्याद्दोषायां तु लुत्तिका ॥
इष्टका मृद्विकारे स्यात्प्रासादाद्युपयोगिनि ॥ ४०७ ॥

इत्वं नेष्टेष्टकेपीकासूत्रमध्ये निपातनात् ।
अत एवेष्टकचित्ते सूत्रादप्रस्वोऽवगम्यताम् ॥ ४०८ ॥

पकेष्टकचितेऽप्येवं तदन्तविधिसंभवात् ।
 अष्टकापितुदेवत्यतिथ्यावित्वं न शासनात् ॥ ४०९ ॥
 इणस्तशस्तशसुनौ एतशश्चैतशाश्च द्वावेतौ ब्राह्मणवाचकौ ।
 ॥ ३-१४७ ॥ अदन्तः प्रथमस्सन्तः द्वितीयश्चेति तस्तिथिः ॥ ४१० ॥
 बीपतिभ्यां तनन् वी गत्यादौ ॥
 ॥ ३-१४८ ॥ स्याद्वेतनं भृतो क्लीवे यस्तु तेनोपजीवति ।
 ठकि वैतनिकस्तत्र पत्तनं पुटभेदने ॥ ४११ ॥
 दृदलिभ्यां भः ॥ ३-१४९ ॥ दर्भः काशकुशाद्येषु दलभः स्याद्विचैक्रयोः ॥
 अर्तिगृभ्यां भन ॥ ३-१५० ॥ अर्भशब्दस्तु कथितः पुंलिङ्गो बालके बुधैः ॥ ४१२ ॥
 गर्भो भूणेऽर्भके कुक्षौ सन्धौ पनसकण्टके ।
 मत्वर्थाय इनावस्मात्तद्वत्यां गर्भिणी स्त्रियाम् ॥ ४१३ ॥
 गर्भिणी तत्समूहे स्याद्विधौ दिभ्योऽणिति स्मृतेः ।
 इणः कित् ॥ ३-१५१ ॥ अनेकपे तुं विबुधैरिभः पुंसि निगद्यते ॥ ४१४ ॥
 आङ्घ्रे तर्द्धेतीत्यर्थे स्यादिभ्यो णङ्घवद्यति ॥
 असिसञ्जिभ्यां क्थिन् कीकसे न द्वयोरस्थि स्याद्गुरौ सक्थि न द्वयोः ॥ ४१५ ॥
 ॥ ३-१५२ ॥ उत्तरमृगोपमानात्तत्पुरुषे ऽज्विधानतः सक्थनः ।
 स्यादुत्तरसक्थं मृगसक्थमथोफलकसक्थमिति ॥
 यत्स्वाङ्गवाचि विदितं सक्थितदन्ताद्बहुव्रीहेः ।
 पञ्चप्रत्ययेन हि बहुव्रीहौ सक्थीति दीर्घसक्थः स्यात् ॥
 नञ्दुःसुभ्यः परतो यत्सक्थि तदन्ततो बहुव्रीहेः ।
 अचि वासक्थोऽसक्थी स्यातां दुःसक्थदुःसक्थी ॥
 किञ्च सुसक्थसुसक्थो नञ्दुःसुभ्यो हलीति सूत्रेण ।
 हलि सक्थयोरिति पाठो हलिशक्थयोरिति च तत्र हि
 द्वैधम् ॥ ४१९ ॥

१. Vā. VII-iii-45.

४. Pā. V-i-63.

२. Another reading noted in the

५. Pā. V-iv-113.

ms. is कृषिवत्कलयोः

६. Pā. V-iv-121.

प्लुपिशुपिकुपिभ्यः
फलः ॥ ३-१५३ ॥

टादावच्यनडादेशभाविनी अस्थिसक्थिनी ॥
प्लुक्षिर्जलेऽमावशनौ शुक्षिर्वायौ च तेजसि ॥ ४२० ॥

कुक्षिशब्दस्तु जठरे पुंलिङ्गः परिकीर्तितः ।
शारिकुक्षौ बहुव्रीहौ युप्रातेति निपातनात् ॥ ४२१ ॥

कुलकैर्क्षीति ढकञि खड्गे कौक्षेयकः पुमान् ।
धैमादित्वेन जातादिप्त्वर्थेपु वुञि कौक्षकः ॥ ४२२ ॥

भवार्थे दृतिर्कुक्षीति कौक्षेयो ढञि कथ्यते ॥
अजोर्निस् ॥ ३-१५४ ॥ अक्षि चक्षुष्यनङ् भाविटादावचि निगद्यते ॥ ४२३ ॥

पङ्कजाक्षी बहुव्रीहौ सक्थ्यैक्षोरिति षञ्चशात् ।
अक्ष्यन्तादव्ययीभावे टच्प्रत्ययविधौ सति ॥ ४२४ ॥

प्रत्यक्षादिः प्रतिपरिसमनुभ्योऽक्ष्ण इत्यतः ।
निपातनात्परोक्षे ऽलिङिति सूत्रकृता स्वयम् ॥ ४२५ ॥

परोक्षमिति पूर्वान्तस्योकारादेश इष्यते ।
त्रिपदात्तु बहुव्रीहौ षजन्तादपडक्षतः ॥ ४२६ ॥

स्वार्थिके खेऽपडक्षीणमपडर्क्षाशितङ्ग्विति ।
अच्प्रत्ययोद[त्यये ग]वाक्षादि स्यादक्ष्णोऽदर्शनादिति ॥

इषेः कस्तुः ॥ ३-१५५ ॥ रसालारूपधौषधाविष्णुः स्याद्गुडप्रकृतौ पुमान् ।
क्षेत्रेऽमीषां भवेदिक्षुशाकटं चेक्षुशाकिनम् ॥ ४२८ ॥

अघितृस्तुतन्त्रिभ्य ईः
॥ ३-१५६ ॥ चत्वारो घातवः ॥

रजःवलायां स्त्रीत्वे स्यादवीः पुंसि पशौ स्मृतः ।
तरीनां मारुते वह्नौ स्त्री पेटी नौ दशासु च ॥ ४२९ ॥

१. Pā. V-iv-120.

२. Pā. IV-ii-96.

३. Pā. IV-ii-127.

४. Pā. IV-iii-56.

५. Pā. V-iv-113.

६. Gaṇasūtra under V-iv-107.

७. Pā. III-ii-115.

८. Pā. V-iv-7.

स्तरीर्धुमे घने तन्त्रीर्धमन्यां वल्लरीगुणे ।
 नौडीतन्त्र्योः स्वाङ्ग इति बहुव्रीहौ न कप् ततः ॥
 वीणा हि बहुतन्त्रीका बहुतन्त्रीस्तु कन्धरा ॥
 यापोःकिद्वेच ॥ ३-१५७ ॥ ययोरद्वे च मार्गे च दीर्घयष्ट्यप्रजन्मनोः ॥ ४३१ ॥
 पपीस्तु कथितो हस्तिन्यादित्ये च हिमद्युतो ।
 लक्ष्मेष्ट च ॥ ३-१५८ ॥ मुक्चेति केचित् ॥
 लक्ष्मीस्त्रिवर्गतंपत्तिशोभापन्नासु कथ्यते ॥ ४३२ ॥
 स्यादेकवचनान्तोऽयमुरःप्रभृतिषु श्रितः ।
 बहुव्रीहेर्वा द्विवहु वचनान्तादतोऽत्र कप् ॥ ४३३ ॥

इति श्रीधरवन्द्येन रचिते पेरुशास्त्रिणा ।
 तृतीयपादः पूर्णोऽयमौणादिकपदार्णवे ॥

अथ चतुर्थः पादः ॥

वातप्रमीः ॥ ४—१ ॥

वातप्रमीर्वातमृगे शमीवृक्षे हयेऽपि च ।

स्त्रीपुंसयोरयं स्त्रीत्वे डीषप्यस्यादिकः परः ॥ १ ॥

ऋदिकैरादिति भवेदिति केचन मन्वते ।

कारप्रत्ययसम्बन्धस्तत्कालस्यैव बोधकः ॥ २ ॥

इतिनैव मुनित्रयोपदिष्टमिति तन्मतम् ।

वातप्रमीश्रीलक्ष्मीति पक्षेऽड्यन्तात्सुसाधकाः[धवः] ॥

इति रक्षितवागवृत्तिरप्यत्रार्थेऽनुसारिणी ।

आशीराश्यहिदंष्ट्रायां लक्ष्मीर्लक्ष्मी हरिस्त्रियाम् ॥ ४ ॥

इति द्विरूपकोशोक्तिरप्यत्रोदाहृतिक्षमा ।

तेनाशीविषशब्दोऽपि साधु...[सं]गच्छत[ते]तराम् ।

आशीःशब्दः सकारान्तोऽप्यस्ति सर्वत्र संमतः ॥ ५ ॥

ऋतन्यज्जिवन्यज्यपि- द्वादश धातवः । अत्र प्रत्ययेषु मतभेदात् सूत्रपाठभेदः ।
 मद्यत्यङ्गिकुकुशिशिभ्यः आद्यस्य निरनुबन्धकस्य पाठादात्मी[दत्ती]यतुजित्यादि ।
 कञ्जित्यतुजलिजिष्ट- आद्यस्य निरनुबन्धकस्य पाठादात्मी[दत्ती]यतुजित्यादि ।
 जिष्टजिसन्यस्यनिधि- इष्टचः स्थाने इण्णुच् पठ्यते । इन्स्थाने इशन् । इथिन्स्थाने
 न्नुल्यसासानुकः ॥ ४-२ ॥ इथिः । उल्यनन्तरं असल्यस्थाने अचः अपो वा ।

तदनन्तरस्य आस इति दीर्घादिः, अस इति ह्रस्वादिर्वा ।

उभयथापि न सन्धिविशेषः । तथा च “ऋतन्यज्जि-

वन्यञ्ज्यपिमद्यत्यङ्गिकुकुशिशिभ्योऽलियतुजलिजिषुजिण्णु-

जिशन्स्यन्मिथ्युल्यचासानुकः अपासानुक इति वा ॥

रत्तिः करे बद्धमुष्टौ दशपादां त्वसावकित् ।

अरतिशब्दस्तु तथा स्यात्करे प्रसृताङ्गुलौ ॥ ६ ॥

एनं कतिपये धीराः कूर्परेऽपि प्रयुज्यते ।

प्रागुक्तरीत्या तु नञा समासे सिध्यतीदृशः ॥ ७ ॥

तन्यतुर्धनवार्ताकरात्रिष्वशनिशब्दयोः ।
 अञ्जलिस्तु पुमान् हस्तसंपुटे कुडवेऽपि च ॥ ८ ॥
 द्विगावतद्वितलुकि द्व्यञ्जलित्र्यञ्जलीतिवत् ।
 द्व्यञ्जलं त्र्यञ्जलमिति स्याद्विकल्पेन टञ्विधेः ॥ ९ ॥
 अञ्जलिः सर्ववन्द्यत्वात्सततस्मिन्निति स्मृतः ।
 शैकन्धादिषु पाठेन गोनर्दायः पतञ्जलिः ॥ १० ॥
 स्थविरान्त्रे वनिष्टु स्यात् द्विपा सदृशचर्मणि ।
 अञ्जिष्ठो दहने भानौ सलिलेऽपि च सर्पिषि ॥ ११ ॥
 अत्रार्थेऽञ्जिष्णुरित्येवमिष्णुच्पाठे प्रसिध्यति ।
 अग्रमांसेऽर्पिसो दन्त्यसान्वितः प्रत्ययो ह्ययम् ॥ १२ ॥
 तालव्यशं वदन्तोऽन्ये त्वाहुर्ग्रामार्द्रमांसयोः ।
 मीने मत्स्यो द्वयोर्देशभेदे पुंभूम्नि कथ्यते ॥ १३ ॥
 स्त्रियां मत्सीति मत्स्यस्य ह्यां यलोपविधानतः ।
 पक्षिमैत्स्येति सूत्रोक्तेर्मात्स्यको मत्स्यहन्तरि ॥ १४ ॥
 अतिथिः कुशपत्रे स्यात्पुमानागन्तुके त्रिषु ।
 नञ्वहुव्रीहिरूपेण स्मृतिष्वेव प्रसाधितः ॥ १५ ॥
 यदा पृषोदरादित्वादकारो लुप्यते तदा ।
 तिथिशब्दो भवेदेष द्वयोः प्रतिपदादिषु ॥ १६ ॥
 स्यादातिथ्यमतिथ्यर्थेऽतिथेऽर्थ इति सूत्रतः ।
 अतिथौ साध्वातिथेयं स्यात्सर्पतिथिसूत्रतः ॥ १७ ॥
 अङ्गुलिः करशाखायां कर्णिकायां गजस्य च ।
 अस्य तत्पुरुषे संख्यैव्ययादेर्ङाद्विद्विष्टजिघ्रानतः ॥

१. Vārtika under I-i 64.

४. Pā. IV-iv-104.

२. Pā IV-iv-35.

५. Pā. IV-i-26.

३. Pā. V-iv-26.

ज्ञेयमेकाङ्गुलं दारु निरङ्गुलमिति कमात् ।
दारुण्येव बहुव्रीहौ पचि पञ्चाङ्गुलं स्मृतम् ॥ १९ ॥

अङ्गुलीयं तत्र भवेज्जिह्वामूलाङ्गुलेऽछतः ।
मनुष्यनामतष्ठच्चेत्स्यात् षडङ्गुलिदत्तकः ॥ २० ॥

ठाजादिवचनालोपे षडिकः परिकीर्तितः ।
कवसः कोकिले काले अचमाहुरिहापरे ॥ २१ ॥

कवचो गर्दभाण्डे च सन्नाहे पर्पटेऽपि च ।
मत्स्वर्थाय इनावस्मात्कवचो वर्मिणि स्मृतः ॥ २२ ॥

ठञ्जविधानात् कवचिनां गणे कावचिकं भवेत् ।
मूर्धन्यषान्वितमपं वदन्ति कतिचित्तदा ॥ २३ ॥

कवषः क्रोधने शब्दकारेऽपि परिकीर्तितः ।
भवेद्यवासः कापसि धन्वयासौषधावपि ॥ २४ ॥

ह्रस्वादौ प्रत्यये केचित्पृणे यवसमूचिरे ।
असच्प्रकरणे बाहुलकादेष निरूपितः ॥ २५ ॥

कृशानुः स्यात्पुमान् वद्वावादित्येऽपि च विश्रुतः ॥
अः करन् ॥ ४-३ ॥ शर्करा खण्डविकृतावुपलाकर्परांशयोः ॥ २६ ॥

रोगभेदेऽपि शकले स्त्रियां विद्वद्भिरुच्यते ।
शर्कराया वेति चातुरर्थिकस्यात्र वा लुपि ॥ २७ ॥

बोक्तिसामर्थ्यलब्धाणः पक्षे च श्रवणे सति ।
ठक्षयोरक् [ठक्चयोरपि ठक्] छौ

चेत्येतैस्तूत्रोक्तयोः सतोः ॥ २८ ॥

कुमुदादौ वराहादौ पाठात्पक्षे च ठक्ककोः ।
शर्करा शर्करं शर्करिकं च विबुधैः स्मृतम् ॥ २९ ॥

शर्करायं शर्करिकं तथा शर्करिकं क्रमात् ।

सिकेताशर्कराभ्यां चेत्यणि मत्वर्थदर्शिते ॥ ३० ॥

शर्करायुक्तमध्वादौ शर्करं त्रिषु कथ्यते ।

देशे लुबिलचौ चेति चोक्तेरण्मत्तुपोरपि ॥ ३१ ॥

शर्कराः सन्ति देशेऽस्मिन्नित्यर्थस्य विवक्षणे ।

स्युः शर्कराः शर्करिलः शर्करः शर्करावता ॥ ३२ ॥

शर्करावच्छब्देन सहेति शेषः ॥

इवाथं शर्करादिभ्योऽण् शर्करेवेति शर्करम् ।

प्रत्ययादेः ककरस्य नास्येत्संज्ञा लर्शं किति ॥ ३३ ॥

पुषः किदित्युत्तरत्रैवास्य कित्त्वानुशासनात् ॥

पुषः कित् ॥ ४-४ ॥ पुष्करं पङ्कजे व्योम्नि पयःकरिकराग्रयोः ॥ ३४ ॥

भौषधद्वीपविहगतीर्थरागोरगान्तरे ।

तूर्यवक्त्रेऽपि कथितं काण्डे खङ्गफलेऽपि च ॥ ३५ ॥

इनिना पुष्करदिभ्यो देश इत्यत्र पुष्करी ।

स्त्रीत्वे पुष्करिणी वाण्यामृत्त्रैभ्यो ङीव्विधानतः ॥ ३६ ॥

पुष्करे सीदतीत्यर्थादुक्तः पुष्करसन्मुनिः ।

इवा पौष्करसादिः स्याद्वाङ्मादित्वात्तदात्मजे ॥ ३७ ॥

वृद्धिः पदद्वयेऽत्रानुश्रुतिकादिषु पाठतः ॥

कलेश्च ॥ ४-५ ॥ पुष्कलस्त्रिषु पूर्णे च श्रेष्ठे च परिकीर्तितः ॥ ३८ ॥

गमेरिनिः ॥ ४-६ ॥ कालान्तरे यो गमिष्यन् स गमी परिकीर्तितः ।

समासोक्तिप्रकरणे द्वितीयायाः श्रितादिभिः ॥ ३९ ॥

गम्यादेरुपसंख्यानानुक्तो ग्रामगमी बुधैः ॥

आङ्गि णिच् ॥ ४-७ ॥ आयतावागमिष्यन् यः स त्वागामी निगद्यते ॥ ४० ॥

१. Pā. V-ii-104.

६. Pā. IV-i-5.

२. Pā. V-iii-105.

७. Pā. IV-i-96.

३. Pā. V-iii-107

८. Pā. VII-iii-20.

४. Pā. I-iii-8.

९. Pā. II-i 26.

५. Pā. V-ii-135.

भुवश्च ॥ ४-८ ॥ कालान्तरे भविष्यन् यः स भावी परिकीर्तितः ॥
 प्रे स्थः ॥ ४-९ ॥ प्रस्थास्यमानो यस्तत्र प्रस्थायी कथितो बुधैः ॥
 परमे किञ्च ॥ ४-१० ॥ परमेष्ठी विरिञ्चौ च पुंसि स्यात्परमेश्वरे ।
 हेलदन्तादितीहालुक् पत्वं स्थायीति वार्तिकार्त्त ॥ ४२ ॥
 मन्थेः ॥ ४-११ ॥ मन्था मथनदण्डे ना वज्रे वाते बृहस्पतौ ।
 स्यादात्त्वमत्र पथिमैथ्यमुक्षामादिति स्मृतेः ॥ १ ॥
 दोर्द्वै[थोऽथ]इत्यत्र सूत्रेण ढस्य[थस्य]ढादेश[भादेश] ईरितः
 भत्वे तु भस्य टेलोप इति टेलोप ऊढताम् ॥ ४४ ॥
 ऋन्नेभ्यो ङीपि तेनात्र सुमथी सिध्यति स्त्रियाम् ॥
 पतः स्थ च ॥ ४-१२ ॥ लब्धवर्णैः पुंसि पन्थाः पदव्यां परिकीर्तितः ॥ ४५ ॥
 आत्वादिमथिवत्तर्वमत्र शब्दे विचिन्त्यताम् ।
 पथको बुन्विधौ तत्र कुशलः पथ इत्यतः ॥ ४६ ॥
 पन्थानं गच्छतीत्यर्थे पथिकः स्यात्पथः छनि ।
 स्त्रियां तु पथिकी पित्वात्[विद्भौरादिति ङीष्]विधेः ॥
 नित्यं गच्छति पन्थानं यस्तु तत्र निगद्यते ।
 पन्थो ऽं नित्यमिति णे पान्थः पान्था स्त्रियां हि टाप् ॥
 उत्तरपथेन गच्छति यो यस्तेनाहृतश्च तत्र ठञा ।
 औत्तरपथिकः स्त्री त्वौत्तरपथिकी ङीपि टिड्ढेति^१ ॥
 सूत्रं त्विहोत्तरपथेनाहृतं चेत्युदाहृतम् ।
 वारिजैलकान्तरस्थलशङ्कजपूर्वकात् ॥ ५० ॥

१. Pā. VI-iii-9.

२. Vā. VIII-iii-97.

३. Pā. VII-i-85.

४. Pā. VII-i-87.

५. Pā. VII-i-88.

६. Pā. IV-i-5.

७. Pā. V-ii-63.

८. Pā. IV-i-41.

९. Pā. V-i-76.

१०. Pā. IV-i-15.

११. Pā. V-i-77.

१२. Vā. V-i-77.

पथोऽस्मिन्नुपसंख्यानाङ्गुगच्छत्याहताद्वयोः[र्थयोः] ।
 बुधैरुत्तततो वारिपथिकाद्याः परेऽपि षट् ॥ ५१ ॥
 मधुकं वा मरिचं वा[?]स्थलपूर्वादिपि पथो विहिते ।
 स्थूलपथ[स्थलपथिक]मिति प्रकथितमुदीरितार्थद्वये विबुधैः
 चतुरथ्याबुञ्छणादिसूत्रपक्षादिमध्यगात् ।
 पान्थायनः पथः^१पन्थ चेति सूत्रात्फका भवेत् ॥ ५३ ॥
 नाते पैथः पन्थ चेति सूत्रेण वुनि पन्थकः ।
 दञ्जि पैथ्यतिथीत्येवं पायेयं पथि साधुनि ॥ ५४ ॥
 पथोऽनपेते पथ्यः स्याद्धर्मपर्यर्थसूत्रतः ।
 पथ्यं पथि भवेऽपि स्याद्दिगादिभ्यो^२यदीरणात् ॥ ५५ ॥
 यः शतपथमधीते वेद च षिकना भवेत्स शतपथिकः ।
 षष्टिपथिकोऽपि तद्वत् स्त्री शतपथिकी च षष्टिपथिकी च ॥
 ऋक्पूरवधूरिति पथः समासान्तानुवर्णनात् ।
 सर्वेऽपि समासेषु प्रोक्ता राजपथादयः ॥ ५७ ॥
 पथ्यन्तान्नञ्जतत्पुरुषाद्वा समासान्तशासनात् ।
 पैथो विभाषेति सूत्रे स्यादपन्थास्तथापथम् ॥ ५८ ॥
 अपथं त्वव्ययीभावे बहुव्रीहौ स्मृतोऽपथः ।
 पथं संख्याव्ययादेरित्यनेन क्लीवताविधेः ॥ ५९ ॥
 त्रिपथं विपथं चेत्याद्युच्यते विबुधैरिह ।
 पथशब्दस्यात्र कृतसमासान्तस्य दर्शनात् ॥ ६० ॥
 सुपन्था अतिपन्था इत्यत्र न क्लीवता भवेत् ।
 न पूजनादिति ह्यत्र समासान्तो निवारितः ॥ ६१ ॥

१. Pā. IV-iii-29.

२. Pā. IV-iii-29.

३. Pā. IV-iv-104.

४. Pā. IV-iv-92.

५. Pā. IV-iii-54.

६. Pā. V-iv-74.

७. Pā. V-iv-72.

८. Pā. IV-i-26.

९. Pā. V-iv-69.

कामावे कापथं का पथैक्षयोरिति के स्मृतः ।

अकारान्तः पथोऽप्यस्ति समासान्तं विनाध्वनि ॥ ६२ ॥

पुंसि तेन समासे तु पुँल्लिङ्गा विपथादयः ।

पुँल्लिङ्गे कापथे काकोरीवैदर्धे च सूत्रतः ॥ ६३ ॥

परवल्लिङ्गतावाधिकीवत्वं हि पथादिषु ।

बहुव्रीहौ न भवति विपथा नगरीति दिक् ॥ ६४ ॥

अर्तंभुक्षिनक् ॥ ४-१३ ॥ भ्रमुक्षाः पुंसि कथितो देवराजे विचक्षणैः ।

आत्वादि मधिवत्सर्वमन्त्रान्धादेशवर्जितम् ॥ ६५ ॥

भ्रमुक्षिसाधकं सूत्रं दशपादीमते स्थितम् ।

अत्र तुज्ज्वलदत्ताद्याः समासेनैनमुचिरे ॥ ६६ ॥

क्षियन् ऋभवो देवा अस्मिन्निति विवक्षिते ।

दप्रत्यये स्वर्गवज्रवाच्यभुक्षो भवेत्ततः ॥ ६७ ॥

मत्वर्थीयइनासिद्धचेदभुक्षा इति तद्वति ॥

खजेराकः ॥ ४-१४ ॥ खजाकः स्यात्पुंसि दध्नो विकारे विहगान्तरे ॥ ६८ ॥

खजाका तु स्त्रियां दध्न्यां बन्धक्यामपि कथ्यते ॥

बलाकाद्यश्च ॥ ४-१५ ॥ बलाका बकपङ्क्तौ च बिसकण्ठ्यां च वर्तते ॥ ६९ ॥

कामुक्यामप्यथ पुमान् बलाको बकपक्षिणि ।

शलाका शक्यमदनशालिकाशलकीषु च ॥ ७० ॥

पताका वैजयन्त्यां च सौभाग्येऽङ्के ध्वजेऽपि च ।

त्रीक्षौदित्वादिनावस्मात्पताकी वैजयन्तिके ॥ ७१ ॥

आकान्ताः केचिदन्येऽपि बलाकादिषु कीर्तिताः ॥

पिनाकाद्यश्च ॥ ४-१६ ॥ पिनाकोऽस्त्री रुद्रचापे पांसुवर्षत्रिशूलयोः ॥ ७२ ॥

१. Pā. VI-iii-104.

३. Pā. V-ii-116.

२. Pā. VI-iii-105.

इनिना तु भवेदस्मात् पिनाकी चन्द्रशेखरे ।

पद्माकरे तडाको ना प्रोक्तो मध्यतृतीयकः ॥ ७३ ॥

पिण्याकः सिरहके हिङ्गौ तिलचूर्णे च कुङ्कुमे ।

पिण्याकशब्दः सिद्धोऽयं पिपेर्णत्वे युगागमे ॥ ७४ ॥

पिडागमे तु नयतेः पिण्याक इति दन्त्यवान् ।

पिनाकादावितोऽन्येऽपि ज्ञेया एवंविधा बुधैः ॥ ७५ ॥

कपिदूषिष्यमीकन्

॥ ४-१७ ॥

कवीका पक्षिजातौ स्त्री मक्षिकायामपि स्मृता ।

दूषीका तुलिकायां स्यादपि लोचनयोर्मले ॥ ७६ ॥

प्यन्ताददुषेः स्याद[दिः].....सैन्ये[?]दूषिर्दूषी तु ङीष्यतः।

उभाभ्यां खनिते [कनि तु]स्वार्थे ह्रस्वमध्येव दूषिका ॥

ह्रस्वस्तु केऽणौ इत्येवं सूत्रेणात्र विचिन्त्यताम् ॥

अनिद्विभ्यां क्रिष्ण

॥ ४-१८ ॥

अनीकोऽस्त्री रणे सैन्ये नीरिवन्यतौनितः[?] ॥ ७८ ॥

खड्गकणेः कङ्कण च

॥ ४-१९ ॥

हृषीकमिन्द्रिये क्लीवं हृषीकेशस्तु केशवे ॥

घण्टिकायां कङ्कणीका सैव प्रतिसरापि च ॥ ७९ ॥

शृपृवृजां द्वे रुक्वाभ्या-
सस्य ॥ ४-२० ॥

शर्शरीकस्तु हिंसेऽश्वे मङ्गल्याभरणेऽपि च ।

पर्परीकस्तु भक्ष्येऽम्रौ घुमणौ च जलाशये ॥ ८० ॥

वर्वरीको वक्रकेशे तथा स्यात्केशसंचये ॥

पर्परीकादयश्च॥४-२१॥ पर्परीकं किसलये पालकस्तोतृमेत्तृषु ॥ ८१ ॥

स्फुरतेर्वा फलेः पर्वेः पृणातेर्वा निपातनात् ।

अर्थापयामासुरार्या मन्त्रभाष्ये यथोचितम् ॥ ८२ ॥

दर्दरीकं तु वादित्रे शर्शरीकं तु विग्रहे ।

तित्तिढीका चिञ्चिकायां चञ्चरीको मधुव्रते ॥ ८३ ॥

चरेनुं चेति हि नुमा प्राक्प्राप्तो रुग्णोदितः ।
 मर्मरीको हीनजने कर्करीका गलन्तिका ॥ ८४ ॥
 कर्करीत्यपि तत्र स्यात्तिट्टीत्यम्लिकार्थवत् ।
 बहुलोक्तः कादिलोपह्रस्वर्डीषां प्रवर्तने ॥ ८५ ॥
 अनयोः शब्दयोरत्र व्युत्पत्तिरुपजायते ।
 अन्ये तु कर्करीशब्दमनुवृत्त्या प्रचक्षते ॥ ८६ ॥
 पुण्डरीकं सिताम्भोजे सितच्छत्रे च भेषजे ।
 पुंसि व्याघ्रेऽग्निदिङ्नागे कोशकारान्तरेऽपि च ॥ ८७ ॥
 ईकारान्ताः पर्करीकादि[रीके]ष्वन्येऽप्युद्धा विपश्चिता ॥
 द्वेषेः किट्घ्रस्वश्च ॥ ४-२२ ॥ शलाकायामिषीकादि दीर्घांस्ति बहुलोक्तितः ॥ ८८ ॥
 ऋजेश्च ॥ ४-२३ ॥ बुधैरुपहते प्रोक्तमृजीकमभिषेयवत् ॥
 सतेनुं च ॥ ४-२४ ॥ लालायान्तु सृणीका स्त्रो पुंस्यमौ च समीरणे ॥ ८९ ॥
 मृडेः कोकचकङ्कणौ मृडीकस्तु मृगे प्रोक्तः शिशौ तु स्यान्मृडङ्कणः ॥
 ॥ ४-२५ ॥
 अलीकाद्यश्च ॥ ४-२६ ॥ अलीकमप्रिये पापे वितयेऽपि प्रकीर्तितम् ॥ ९० ॥
 व्यलीकमप्रियाकार्यवैलक्ष्येष्वपि पीडने ।
 ना नागरे व्यलीकं तु पटलप्रान्त इष्यते ॥ ९१ ॥
 क्लीबे पुंसि च वल्मीकं वामल्लरौ चरुर्मिदि च [रुग्मिदि] ।
 वाहीको वाहके वृद्धौ वाहे गवि च कथ्यते ॥ ९२ ॥
 इणस्मुप्रतिपूर्वात्तु सुप्रतीको गजान्तरे ।
 शमीकस्त्वृषिभेदे स्यादलीकादिरितीह दिक् ॥ ९३ ॥
 कृतृभ्यामीपन् ॥ ४-२७ ॥ पुंसि क्लीबे च कथितः करीषः शुष्कगोमये ।
 सर्वकूलैभ्रसूत्रेण स्यात्करीषं कषः खचि ॥ ९४ ॥
 स्तम्भे दक्षे तरीषः स्याद्वयवसाये तरीतरि ॥
 शृपृभ्यां किञ्च ॥ ४-२८ ॥ शिरीषो वृक्षभेदे ना पुरीषं विशि न द्वयोः ॥ ९५ ॥

अर्जेः क्रज च ॥४-२९॥ ऋजीवं पिष्टपचन उदपाने वने तथा ।
 निष्पीडितरसे सोमलताशेषे च कथ्यते ॥ ९६ ॥
 अंघरीवं ॥ ४-३० ॥ अम्बरीवं रणे राष्ट्रे वलीवं पुंसि नृपान्तरे ।
 नरकस्य प्रमेदे च किशोरे भास्करेऽपि च ॥ ९७ ॥
 कृशपूकटिपटिशौटिभ्य
 हंरन् ॥ ४-३१ ॥ आम्नातकेऽनुनापे च स्यात्खण्डपरशावपि ॥
 वशाङ्कुरे करीरोऽस्त्री वृक्षभिद्वयोः पुमान् ॥ ९८ ॥
 करीरा चीरिकायां स्त्री दन्तमूले च दन्तिनाम् ।
 वपुष्यस्त्री शरीरं स्यात्परे द्रव्येऽपि कथ्यते ॥ ९९ ॥
 फले परीरं दर्यान्तु कटीरो जघनेऽपि च ।
 पटीरश्चन्दनरसे कन्दुके [कण्टके] कर्मुके स्मरे ॥ १०० ॥
 शौटीरस्तु भवेद्वीरे दानशौण्डेऽप्ययं स्मृतः ।
 ब्राह्मणादिष्यङि त्वस्माच्छौटीर्यं भावकर्मणोः ॥ १०१ ॥
 हिण्डीरप्रमुखाश्शब्दास्सन्ति बाहुल्कादिह ।
 हिण्डीरोऽन्धिकफे हिण्डेर्गत्यनादरवाचिनः ॥ १०२ ॥
 द्विरूपकोशसंमत्या डिण्डीरोऽप्यत्र दृश्यते ।
 किर्माँरो नागरङ्गे च कर्बुरे राक्षसान्तरे ॥ १०३ ॥
 जम्बीरः प्रस्थपुष्पाख्यस्तथा दन्तशठेऽपि च ।
 तूणीरस्तु निषङ्गे स्यादूष्मा एवंविधाः परे ॥ १०४ ॥
 वशोः कित् ॥ ४-३२ ॥ उशीरं वीरणतरोर्मूले स्यात्पुनपुंसकम् ।
 किसैरादिभ्यःष्ठनुक्तेरुशीरं पण्यमस्य चेत् ॥ १०५ ॥
 भवेदुशीरिकः पुंसि ङीषि स्त्री स्यादुशीरिकी ।
 पितः प्राग्वहतीयेषु प्रत्ययास्सप्तमी[?]स्मृताः ॥ १०६ ॥
 कशेरुम् ॥ ४-३३ ॥ देशभेदे तु कश्मीरस्तस्मादणि तु शैषिके ।
 काश्मीरं कुङ्कुमे प्रोक्तं टङ्गपुष्करमूलयोः ॥ १०७ ॥

- ङ[ङञ] उच्च ॥ ४-३४ ॥ कुरीरं मैथुने क्लीबं कम्बले च निगद्यते ।
 लब्धे कपिलकादित्वात्कुलोरः कर्कटे स्मृतः ॥ १०८ ॥
 घसेः किञ्च ॥ ४-३५ ॥ क्षीरं तु न द्वयोर्दुग्धे सल्लिङ्गेऽपि प्रकीर्तितम् ।
 क्षैरेयं तत्संस्कृतं यत्क्षीरे क्षीराद्द्वजित्यतैः ॥ १०९ ॥
 अभक्षेऽपि यवाग्वादौ स्याद्भक्षा इत्यनाश्रयात् ॥
 गभीरगम्भीरौ ॥ ४-३६ ॥ निम्ने गभीरगम्भीरौ स्यातामचपलेऽपि च ॥ ११० ॥
 गम्भीराब्ज इति ज्येन गाम्भीर्यं तद्भवे त्रिषु ।
 ब्राह्मणादिष्यङ्गा क्लीबमेतत्तद्भावकर्मणोः ॥ १११ ॥
 व्यङ्गः पित्वेन ह्रीष्यत्र गाम्भीरी कथ्यते स्त्रियाम् ॥
 विषा विहा ॥ ४-३७ ॥ विषा बुद्धौ विहा स्वर्गे भवेतामव्यये इमे ॥ ११२ ॥
 पच एलिमच् ॥ ४-३८ ॥ पचेलिमो वह्निरव्योः कर्तरि प्रत्ययो षसौ ॥
 शीङ्गो धुग्लञ्चलञ्च- पुनपुंसकयोश्शीधुरर्धर्चादिः सुराभिदि ॥ ११३ ॥
 वालञ्चः ॥ ४-३९ ॥ गौपोष्टगिति सूत्रेण मधुपो मधपायिनि ।
 शीलं स्वभावे सद्गुणे स्वार्थेऽप्यङ्कि तु सत्यतः ॥ ११४ ॥
 छीषि शैलीत्यपि भवेज्जलनीर्यां तु शैवलः ।
 प्रकोष्ठं [?] शैवले क्लीवे शैवालमपि शैवले ॥ ११५ ॥
 वस्य बाहुलकात्पत्वे शैपालं शैपलश्च सः ॥
 मृकणिभ्यामूकोकणौ मरुकः कोकमण्डकमृगेष्वपि शिखावले ॥ ११६ ॥
 ॥ ४-४० ॥ काणूकः पुंसि काके च श्रेयस्यपि निगद्यते ॥
 षलेरुकः ॥ ४-४१ ॥ भवेदुत्पलमूले च वल्लको विहगेऽपि च ॥ ११७ ॥
 उल्लूकाद्व्यञ्ज ॥ ४-४२ ॥ उल्लूकः कुरुयोषे स्यात्पेचके जम्भमेदिनि ।
 वदेर्यङन्तादृकश्चेद्भावदूकः प्रवक्तरि ॥ ११८ ॥
 कुर्वादित्वादपत्येऽस्माद्भावदूक्य इति स्मृतः ।
 वदेरूकोऽपि तत्रत्यपाठादस्येति मन्वते ॥ ११९ ॥

१. Pā. IV-ii-20.

२. Pā. III-ii-8.

३. Pā. IV-iii-58.

४. Pā. IV-i-151.

- शमेर्बुक् च ॥ ४-४३ ॥ शम्बुको गजकुम्भाण्डे[म्भान्ते] दैत्यभेदेऽपि हिंसके ।
जलशुक्तौशु...मुक्तविहवाहुलकादुके ॥ १२० ॥
- शम्बुको ह्रस्वमध्यः स्यादेवं जम्बूकजम्बुकौ ।
भवेतां फेरवे नीचे प्रतीचीदिवतावपि ॥ १२१ ॥
- बन्धूको बन्धुजीवे स्यादप्यसौ पीतसारके ।
भल्लुकः स्यादच्छमले ह्रस्वमध्योऽपि भल्लुकः ॥ १२२ ॥
- उल्लाकादिष्वमी चान्येऽप्येवमूह्या विपश्चिता ॥
शलिमण्डभ्यामूकण कन्दे सौगन्धिकादीनां शालुकमिति कथ्यते ॥ १२३ ॥
- ॥ ४-४४ ॥ मण्डूको बन्धभेदेऽपि ददुरे शोणकेऽपि च ।
मण्डूकीति तु मण्डूकवर्ण्यो मण्डूकयोषिति ॥ १२४ ॥
- माण्डूकेयश्च माण्डूको माण्डूकिरिति च त्रयः ।
अपत्ये ढक्च मैण्डूकादिति वा ढगणोरिति ॥ १२५ ॥
- माण्डूकायन्यणि स्त्रीत्वे ष्वविधानेन सिद्ध्यति ।
नियो मिः ॥ ४-४५ ॥ नेमिर्ना तिमिशे कूपत्रिकाचक्रान्तयोः स्त्रियाम् ॥ १२६ ॥
- नक्षत्रनेमी रेवत्यां स्त्री ना विष्णौ हिमद्युतौ ।
नेमि इयति प्रदेशोऽयमिति नेमिश उच्यते ॥ १२७ ॥
- तत्संबन्धादरण्यं च नैमिशं शैषिकादणः ।
अयं बाहुलकादन्यत्रापि मिप्रत्ययो भवेत् ॥ १२८ ॥
- या प्रापणे जै क्षये चेत्बाभ्यामस्मिन्प्रवर्तिते ।
उभे स्त्रियौ यामिजामी स्यातां स्वसृकुलस्त्रियोः ॥ १२९ ॥
- भर्तेरुश्च ॥ ४-४६ ॥ ऊर्मिः स्त्रीपुंसयोर्वीच्यां प्रकाशे वेगभङ्गयोः ।
वस्त्रसङ्कोचरेखायां वेदनापीडयोरपि ॥ १३० ॥
- गतिभेदे तुरङ्गाणामपि विद्वद्भिरुच्यते ॥
भुवः किञ्च ॥ ४-४७ ॥ स्थानमात्रे च विबुधैर्मभिर्भुवि च कथ्यते ॥ १३१ ॥

भूमिजो जनकेऽङ्गारे तयोर्मौमः शिवौघणि ।
सीतायां भूमिजा भौमी नातिह्येषि स्त्रियायुमे ॥१३२॥

कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यौया भूमेरचप्रत्ययस्मृतेः ।
कृष्णभूम उदःभूमः पाण्डुभूमो द्विगुणवत् ॥ १३३ ॥

यथोचितसमासार्थवर्णनेनावगम्यताम् ॥

अरे रच [अश्रोते रश्च]
४-४८ ॥

दक्षिणः ॥ ४-४९ ॥

वीज्याज्वरिभ्यां निः
॥ ४-५० ॥

प्रमहे च मयूरे च रश्मिः पुंस्यभिधीयते ॥ १३४ ॥

दक्षिणरिन्द्रायुषे चेन्द्रेऽप्यायुषे च निगद्यते ॥

वेणिः स्यात्कचबन्धेऽपि नदीनां मेलनेऽपि च ॥१३५॥

देवतालेऽपि णत्वं तु भवेद्वाहुलकादिह ।

त्रिवेणी त्रिवणं चेति शिवादिगणसूत्रतः ॥ १३६ ॥

त्रैवणं तदपत्ये स्यादणर्थोक्तसमासतः ।

ज्यानिः स्त्रियां वृद्धिहानिप्रभावेषु सरित्यपि ॥१३७॥

जूर्णिः स्त्रियां भवेद्रोगे सूर्येऽमौ च पुमानयम् ॥

स्रष्टृषिभ्यां क्तिस् ॥४-५१ सृणिः स्यादङ्कुशेऽमौ च सलिलेऽपि समीरणे ॥१३८॥

वृष्णिस्तु यादवे मेघे पावण्डे चन्द्रमस्यपि ॥

अङ्गेर्नलोपश्च ॥ ४-५२ ॥ चित्रके पावके गार्हपत्यादौ चामिरुच्यते ॥१३९॥

स्वाहायां च स्मृतामायी वृषाकप्यमिशौसनात् ।

सर्वत्रामिकैलिभ्यां ढगिति वार्तिकशासनात् ॥ १४० ॥

प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु स्यादानेयं विशेष्यवत् ।

अग्न्यायी देवतास्येत्यप्याग्नेयं पुंवदुक्तिः ॥ १४१ ॥

वार्तिके पर्युदासार्हः स्त्रीभ्यो ढगिति ढग्यतः ।

देवताद्वन्द्वनिर्वृत्तौवीदग्नेरिति शासनात् ॥ १४२ ॥

१. Pā. IV-i-112.

४. Vā. IV-i-86.

२. Vā. V-iv-75.

५. Pā. IV-i-120.

३. Pā. IV-i-37.

६. P. VI-iii-27.

अग्नीषोमाविवावन्नीवरुणाविति चोच्यते ।
 ईदृशृद्धाविति चेदाग्निमारुतं चाग्निधारुणम् ॥ १४३ ॥
 आग्नावैष्णवमित्यत्र नेत्वं विष्णौ निषेधतः ।
 उक्तेषु देवतौद्वन्द्वे चेति वृद्धिः पदद्वये ॥ १४४ ॥
 आनह् च देवताद्वन्द्वे चेत्याग्नावैष्णवस्थले ।
 आग्नेन्द्रमिति नेन्द्रैस्य परस्येति निषेधतः ॥ १४५ ॥
 उत्तरस्मिन् पदे वृद्धेरिदृशृद्धाविति नापतेत् ।
 इत्वेनालौकिके वाक्य आनङ्गीत्वं च बाध्यते ॥ १४६ ॥
 अबाधे लौकिकेऽप्याप्त्या न सिद्ध्येदाभिधारुणम् ।
 दीर्घाच्च वरुणस्येति परवृद्धिनिषेधतः ॥ १४७ ॥
 अग्निष्टुदग्निष्टोमोऽग्नीषोमाविति च षत्वतः ।
 अग्निष्टोमः ऋतो मुख्यः तद्ग्रन्थे त्वस्य लक्षणा ॥ १४८ ॥
 वेदेत्याद्याद्वितीयस्मादधीत इति चेदपि ।
 ऋतूकथादीति सूत्रेण स्यादाग्निष्टोमिकष्टकि ॥ १४९ ॥
 यतः ऋतुविशेषाणां सूत्रे तत्रोपसङ्ग्रहः ।
 यस्त्वग्निमिन्धे तत्राग्नीदानीध्रं शरणे ततः ॥ १५० ॥
 अग्नीधः शरणे रैण् भत्वं चेति ऋणुशासनम् ।
 अग्नीदप्युपचारेण तत्स्थयादाग्नीध्र उच्यते ॥ १५१ ॥
 आग्नीध्रसाधारणौदव्याग्नीध्री स्वार्थिके स्त्रियाम् ।
 अग्निमिन्धोममाग्नीध्रान्योरिन्ध इति सूत्रतः [वार्तिकेण]
 सुपि रैथ इति केऽनिष्ठः षत्वमग्नीध्रसूत्रतः ।
 अग्नीध्रौ चेरिति सूत्रेण क्विपि सत्यमिच्छिद्भवेत् ॥ १५३ ॥

१. P. VI.iii-28.

२. Pā. VII.iii-21.

३. Pā. VII.iii-22.

४. Pā. VI.iii-28.

५. Pā. VII.iii-23.

६. Pā. IV.ii-63.

७. Vā. IV.iii-120.

८. Vā. VI.iii-70.

९. Pā. III.ii-4.

१०. Pā. III.ii-91.

चित्त्यैमिचित्ये चेत्यमिचित्यामिचयने स्मृता ॥

बहिश्चिन्मृदुरल्लाडात्थ-

नव [?]घातवः ॥

रिभ्यां निम् ॥ ४-५१ ॥

हये वृषे चित्रकेऽनौ बहिर्विद्विद्विरुच्यते ॥ १५४ ॥

श्रेणिः पङ्क्तौ सेकपात्रे सजातौ शिल्पिसंज्ञौ ।

अच्याच्य[चिवच्चय]र्थसमासेन प्राहुः श्रेणिकृतं बुधाः ॥

निःश्रेणिस्त्वधिरोहिण्यां श्रेणिः स्यात्कटिमण्डले ।

योनिर्द्वयोर्भगे स्थाने कारणाकारयोरपि ॥ १५६ ॥

द्रोणिः काष्ठाबुवादिभ्यां ग्लानिर्हर्षक्षये स्त्रियाम् ।

अपाये हानिरालयाता तूर्णिस्तरसि कथ्यते ॥ १५७ ॥

हानिग्लानिसमानार्था भवेद्वाहुलकादिह ॥

घृणिपृष्णिपाणिचूर्णि-

अंशुज्वालातरङ्गेषु घृणिरल्पतनौ तु ना ॥ १५८ ॥

भूर्णि ॥ ४-५२ ॥

पृश्निर्वर्णे तद्युक्ते त्वेन्नाष [द्युते चेदेष] त्रिषु निगद्यते ।

पाणिंरुज्जतनार्यो स्त्री ना त्वय गुल्फयोरधः ॥ १५९ ॥

सिध्मैदिपाठतस्तद्वान् पाष्णीलः स्यादद्विदीर्घकः ।

पश्चाद्भागे सैन्यपृष्ठे चूर्णिर्गन्धे प्रकीर्तिता ॥ १६० ॥

कपर्दकशते शाले भूर्णिस्तु भुवि कथ्यते ।

धारके पोषकेऽप्येष मन्त्रभाष्ये तु दृश्यते ॥ १६१ ॥

बृद्ध्यां विन् ॥ ४-५३ ॥

वर्विः स्याद्धस्मरे वाच्यलिङ्गको धरणौ स्त्रियाम् ।

वर्विस्तु शकटे दारुदस्तकेऽपि प्रकीर्तिता ॥ १६२ ॥

जृशृत्तृजाशृभ्यः किन् ॥

चत्वारो घातवः ॥

॥ ४-५४ ॥

फल्गौ च चटके काये पर्शौ जीर्विर्निगद्यते ।

शीर्विः क्रिमौ च हिंसे चाध्वर्यौ स्तीर्विर्नगेऽपि च ॥

जातवेदसि भूपाले जागृविः परिकीर्तितः ॥

दिषो द्वे वं घंश्चाभ्या-

वह्नौ स्वर्गे दीदिविर्ना धिषणे त्वेतदस्त्रियाम् ॥ १६४ ॥

सस्य ॥ ४-५५ ॥

कृविष्टुष्विच्छविस्थवि- किंकिदिवि इति सर्वहस्वो वा । पञ्च शब्दाः । षड्वा ॥
किंकीदिवा ॥ ४-५६ ॥ कृविस्तु तन्नुवायस्य द्ववे कारौ च कथ्यते ।

वृष्विस्तु सूकरे पुंसि सवने च हुताशने ॥ १६५ ॥

कचिच्छविः प्रकथिता स्त्रियां शोभारुचोरपि ।

स्थविः स्यात्तन्नुवायेऽपि पुमान्वायावज्जमे ॥ १६६ ॥

एकद्वार्धाविमो चापे किंकिदीविः किंकीदिविः ।

विपर्यासो बाहुलकाद्विज्ञेयो ह्रस्वदीर्घयोः ॥ १६७ ॥

अन्ये किंकिदिर्वि सर्वह्रस्वमेव वभाषिरे ।

एके तु किंकिदीवी तु नामनी द्वे न्यरूपयन् ॥ १६८ ॥

किंकिः पक्षिणि च प्राज्ञे दीविः श्वापदधूर्तयोः ॥

पातेर्दतिः ॥ ४-५७ ॥ पतिर्धवे ना त्रिप्वीशे समासे धिर्न तु स्वतः ॥ १६९ ॥

संख्यासूत्रेणानडतेर्ग्राहणं न तु साक्षतः[१] ।

प्रसारणं तत्पुरुषेष्वज[पे ष्यङ]न्तस्य भवेदिह ॥ १७० ॥

कारीषगन्धीपत्यादिरस्योदाहरणं मतम् ।

प्राग्दीव्यतीयार्थेषु ष्यः पैत्पुत्तरपदाद्यदि ॥ १७१ ॥

प्राजापत्यादयः शब्दाः स्युरपत्यादिवाचकाः ।

एष्वेवार्थेष्वश्वपतादयः स्युरणि केचन ॥ १७२ ॥

एवं गाणपतं गाणपत्यं स्वार्थे ष्यजा स्मृतम् ।

पश्यन्तमात्रे यद्वा[यग्मा]वकर्माथो विहितो यतः ॥ १७३ ॥

सैनापत्यादयस्तेन शब्दा विद्वज्जैनैः स्मृताः ।

धवार्थाद्यज्ञसंयोगे स्त्रियां पत्नीति कथ्यते ॥ १७४ ॥

शूद्रपत्नीति शब्दस्तु सपूर्वत्वेन पाक्षिकः ।

व्यासः शूद्रस्य पत्नीति प्रयोगास्त्वौपचारिकः ॥ १७५ ॥

भाचारार्थे किञ्चन्तादञ्-

वयङ्गन्ताद्वा [न्ताच्च कर्त्रर्थे वा] भवेत् किपि ।

पत्नियो पत्निय इति स्यादियङ् धातुसंज्ञया ॥ १७६ ॥

उक्ताः सपत्न्यो वनिता भर्तुरैक्ये परस्परम् ।

नकारशासनान्नित्यंसंभग्यादिषु मूत्रतः । ॥ १७७ ॥

व्यन्सैपत्न इतीवार्थे निर्देशेनात्प्रवर्तनात् ।

अर्थे सपत्नी वेत्यस्मिन् सपत्नः कथितो रिपौ ॥ १७८ ॥

ततः शौङ्गिरवादिस्वात्सपत्नी ङीनि कथ्यते ।

तदपत्ये तु सापत्नः शिर्वाद्यणि निगद्यते । ॥ १७९ ॥

ईशस्यैक्ये सपतयः सपत्न्यश्च....[स्युर]ङ्गनाः ।

नकारस्य विभोषा सपूर्वस्येत्यनुशासनात् । ॥ १८० ॥

इत्थं सपत्न्यपत्ये तु सापत्यः परिकीर्तितः ।

ण्ये दिर्त्यदित्यादित्येति पुंवत्वे च भसंज्ञया ॥ १८१ ॥

ढञ्प्रत्यये पैथ्यतिथिवसतिस्वपतेरिति ।

स्वपतौ साध्विति ह्यर्थे स्वापतेयं धने स्मृतम् ॥ १८२ ॥

पतिप्रीलक्षणे जार्थापत्योऽष्टगिति टम्बशात् ॥

शक्रेऽङ्गतिन् ॥ ४. ५८ ॥ क्लीबे शकृत्पुरीषे स्याच्छसादावस्य वा शकृन् ॥ १८३ ॥

वत्से शकृत्करिः स्तम्बशकृतोरिनितीन्वशात् ॥

अमेरतिः ॥ ४. ५९ ॥ अमतिस्त्वनभिप्राये रुजायां चन्द्रकालयोः ॥ १८४ ॥

वह्निर्वृषभे वायौ महामात्रे कुटुम्बिनि ।

॥ ४. ६० ॥ वसतिस्तु निशि स्थित्यां जैनानामाश्रये गृहे ॥ १८५ ॥

ढञ्प्रत्यये पैथ्यतिथिवसतिस्वपतेरिति ।

वासतेऽयं तत्र साधौ मेघलिङ्गमुच्यते ॥ १८६ ॥

१. Pā. IV-i-35.

२. Pā. IV-i-145.

३. Pā. IV-i-73.

४. P5. IV-i-112.

५. Pā. IV-i-34.

६. Pā. IV-i-85

७. Pā. IV-iv-104.

८. Pā. III-ii-52.

९. Pā. III-ii-64.

१०. Pā. IV-iv-104.

अधृतौ रमणे[?] चैव कोषेऽप्यरतिरुच्यते ॥

अञ्जः को वा ॥ ४. ६१ ॥ ब्रह्माग्नयज्वपवनेष्वङ्कतिश्चाञ्चतिः पुमान् ॥ १८७ ॥

हन्तेरंह च ॥ ४. ६२ ॥ रथमांसार्यकालेषु दानेऽप्यंहतिरुच्यते ॥

रमेर्नित् ॥ ४. ६३ ॥ रमतिर्नायके नाके काले कामे च कथ्यते ॥ १८८ ॥

सूत्रः क्रिः ॥ ४. ६४ ॥ सूरिर्विदुषि सूरिति नान्तोऽप्येवं तु तदभ्रमः ।

दशपाद्यां सुत्रो दीर्घश्चेत्युत्तवा निद्विधीयते ॥ १८९ ॥

नकारो नानुबन्धोऽत्र प्रत्ययोऽन्यो ह्यनन्तरे ।

सूत्रे प्रस्तोप्यते नो चेत् लाघवात्किन् भवेदिह ॥ १९० ॥

दशपादीवृत्तिकृतो नितमेनं यदृचिरे ।

न तद्युक्तं श्रु. [ति] प्वन्तोदात्तस्यैवात्र दर्शनात् ॥ १९१ ॥

अदिशविभूयुभिभ्यः
क्रिन् ॥ ४. ६५ ॥

चत्वारो धातवः ॥

अद्रिः शैलद्रुमार्केषु शद्रिर्वद्रेभशर्करे[?] ।

मूरिर्ना वासुदेवे च शिवे च परमेष्ठिनि ॥ १९२ ॥

सुवर्णे तु भवेत्स्त्रीबं प्राज्ये स्याद्वाच्यलिङ्गकम् ।

शुभ्रिर्ब्रह्मणि सूर्ये ना शोभने त्वभिधेयवत् ॥ १९३ ॥

वङ्कचादयश्च ॥ ४. ६६ ॥ गृहदारुणि पाश्वास्त्रि वाद्यमेदे च दन्तुरे ।

वङ्कक्रिः स्यात्कुटिले राजन्यप्येष कथितो बुधैः ॥ १९४ ॥

वप्रिशब्दस्तु विद्वद्भिः क्षेत्रवाची निगद्यते ।

अङ्घ्रिस्तु चरणे बुधे सौत्रात्तन्द्रिः प्रमीळने ॥ १९५ ॥

पक्षे तन्द्रीत्यपि भवेत्कृदिकारादिङीप्वशात् ।

गुणे बाहुलकाद्भेरिः स्त्रियां वाद्यान्तरे स्मृता ॥ १९६ ॥

वङ्कचादय इमेऽन्येऽपि ज्ञेया एवंविधा बुधैः ॥

राश्याविभ्यां त्रिप्
॥ ४. ६७ ॥

रात्रिः क्षपायां स्त्री रात्रिचरारात्रिचराबुभौ ॥ १९७ ॥

रात्रेः कृतिविभौषेति मुं विकल्पेन राक्षसे ।

अहैस्तर्वैरुदशेति सूत्रेणाचप्रत्ययस्मृतेः ॥ १९८ ॥

अहोरात्रः सर्वरात्रः पूर्वरात्र इतीह दिक् ।
 एषां पुंलिङ्गता रात्रौद्वाहाः पुंसीति शासनात् ॥ १९९ ॥
 एकरात्रादिरात्रान्तं संख्यापूर्वं नपुंसकम् ।
 निर्वृत्तादिषु राज्यन्तात् द्विगोरर्थेषु ठञ्त्वयोः ॥ २०० ॥
 द्वैरात्रिकद्विरात्रीणौ राज्यहःसूत्रतः स्मृतौ ।
 शत्रिर्नाम्नोधरे विष्णौ कुञ्जरेऽपि प्रकीर्तितः ॥ २०१ ॥

अदेः स्त्रिनिश्च ॥ ४. ६८ ॥ अत्री तु भक्षकेऽत्रिश्चादत्र सूत्रे त्रिषा मुनौ ।
 ईशश्चानिञ इत्युक्तेरात्रेयोऽपत्यढग्वशात् ॥ २०२ ॥
 अत्रिर्भृग्वादिसूत्रेण बहुल्ये गोत्रलुग्विधेः ।
 अत्रयोऽत्री न त्रिभिरित्यादौन्यूयानि पण्डितैः ॥ २०३ ॥
 लज्जस्वलायामात्रे [आत्रेयस्तु स्त्रियामत्र]
 टिडढाणञिति ङीव्वशात् ।
 अदेस्त्रिन्त्रयदेस्त्रिन्त्रिचेति पाठौ त्वनाकरो ॥ २०४ ॥

पतः त्रिन् ॥ ४. ६९ ॥ पतत्रिर्विहगे पुंसि विबुधैः परिकीर्तितः ।
 इनौ पतत्रो[त्रात्] नान्तोऽपि पतत्रो पक्षिवाचिनः ॥ २०५ ॥

मृकणिभ्यामीचिः
 ॥ ४. ७० ॥
 मरीचिः कुपणे दीप्तावृषिभेदे च दृश्यते ।
 तदपरये तु मार्गचिर्वाङ्मिदित्वादिञा भवेत् ॥ २०६ ॥
 कणीचिः पुष्पितवृत्ताकुञ्जयोः शकटे स्त्रियाम् ।
 पल्लवे पुष्पसङ्घाते निनादेऽश्वेऽपि चक्षुषि ॥ २०७ ॥

दृश्यतेऽश्चित् ॥ ४. ७१ ॥ श्वयीचिस्तु पुमानिन्द्रे श्वयथावपि कथ्यते ॥
 वेओ डिच्च ॥ ४. ७२ ॥ वीचिः स्वरतरङ्गे स्यादवकाशे सुखे द्वयोः ॥ २०८ ॥
 नञ्समासे त्वयं वीचिरहिते नरकान्तरे ॥

अहनिभ्यामूषन्
 ॥ ४. ७३ ॥
 पुरः कुपन् ॥ ४. ७४ ॥ पुरुषः पुरुषे सांख्यज्ञे च पुत्रागपादपे ।

१. Pā. II. iv. 29.

४. Pā. II. iv. 65.

२. Pā. V. i. 87.

५. Pā. IV. i. 15.

३. Pā. IV. i. 122

- दीर्घा यदि स्यादन्त्येषामपि हृश्यत इत्यतः ॥ २१० ॥
 पूरुषेऽपि प्रयुज्येते मानभेदेऽप्यनू बुधैः ।
 पुरुषं शरीरेऽस्मिन् शयनात्पुरुषो हरः ॥ २११ ॥
 शकारस्य पकारोऽयं व्यत्ययेन प्रयुज्यते ।
 इत्यारभ्य पुगणोक्तेर्वासुदेवेऽप्ययं स्मृतः ॥ २१२ ॥
 अण्यस्मात्पौरुषं तस्य भावे कर्मणि तेजसि ।
 ऊर्ध्वविस्तृतदोःपाणि नृमानेऽपि च कथ्यते ॥ २१३ ॥
 प्रमाणं सोऽस्य पुरुषद्वयसं पौरुषं च तत् ।
 पुरुषस्य वधे तस्य विकारे तस्य संहतौ ॥ २१४ ॥
 पुरुषेण कृते पौरुषेयं ढञि निगद्यते ।
 प्रमाणपुरुषान्ताद् ङीष्वा तद्धितलुकि द्विगोः ॥ २१५ ॥
 तेन द्विपुरुषो ङीप् टापि द्विपुरुषा स्मृता ।
 पुरुषं कर्वरे रूक्षे निष्कुरोक्तौ च वाच्यवत् ॥ २१६ ॥
 नहुषो राजभेदेऽपि छागभेदे भुजङ्गमे ।
 कलुषं पातके क्लीबमाविके त्वभिधेयवत् ॥ २१७ ॥
 पीयेरुपन् ॥ ४. ७६ ॥ पीयुषातुर्भक्षणार्थः सौत्र ऊषन्यतः कृति[कृते] ।
 पीयूषं सप्तदिवसावधि क्षीरे तथा मृते ॥ २१८ ॥
 गुणे बाहुलकादस्य पेयूषोऽग्निनवं पयः ॥
 मस्जेतुं च ॥ ४. ७७ ॥ मञ्जूषा पेटके स्त्री स्याद्वीणाच्छादनके तुरी ॥ २१९ ॥
 गहेभ्य ॥ ४. ७८ ॥ गण्डूषो मुखपूर्वोऽप्युक्तरप्रसृतोन्नते ।
 चमूषो धान्यलेखे स्यात् चमेर्बाहुलकादिह ॥ २२० ॥
 अर्तेररुः ॥ ४. ७९ ॥ अररुस्त्वायुधे चैव शक्रे च परिकीर्तितः ॥
 कुटः किञ्च ॥ ४. ८० ॥ कुटरवर्धका वस्त्रगेहेऽपि परिकीर्तितः ॥ २२१ ॥
 कुटादिपरतालव्यङ्गित्वेनैवात्र न क्रमे[?] ।
 सिद्धे कित्वं.....कद्व.....वाचकम् ॥ २२२ ॥

शकादिभ्योऽटन्

॥ ४. ८१ ॥

पुंसि क्लीवे च कथितः शकटोऽनसि कोविदैः ।

स्यात्कङ्कटस्तु सन्नाहे देवटश्शिषिपि स्मृतः ॥ २२३ ॥

करटो गजगण्डे स्यात्कुसुम्भे निन्धजोविनि ।

एकादशाहादिश्चाद्धे दुर्दुरुटेऽपि वायसे ॥ २२४ ॥

करटी वाद्यमेदे स्त्री विबुधैः परिकीर्तिता ।

अवटाद्या हतोऽन्येऽपि ज्ञेया एवंविधा इह ॥ २२५ ॥

गोत्रे गैर्गादिपठितादावट्यस्त्ववटाद्यञि ।

औवट्याच्चेति चाप्यस्मादावट्येति स्त्रियां मता ॥ २२६ ॥

कृकदिकडिकटिभ्यो-
ऽम्बच् ॥ ४. ८२ ॥

चत्वारो धातवः । कदिकडी मध्यौ द्वौ सौत्रौ ॥

करम्बस्तु स्मृतः पुंसि लब्धवर्णैर्विमिश्रिते ।

दधिसक्त्वर्थकत्वे तु करम्भ इति तुर्यतः ॥ २२७ ॥

कदम्बं निकुरम्बे स्यान्नीपसर्षपयोः पुमान् ।

कदम्बी शाकमेदे स्यान्नीपसायकयोः पुमान् ॥ २२८ ॥

एतौ कदिकडी सौत्रधातू ज्ञेयौ मनीषिभिः ।

कडम्बः स्यादग्रभागे लढयोरकतास्मृतेः ॥ २२९ ॥

[कटम्बशब्दो] वादित्रवाचकः पुंसि कथ्यते ।

कदेर्णित् पक्षिणि
॥ ४. ८३ ॥

कादम्बः स्यात्पुंसि बाणे कलहंसेऽपि कथ्यते ॥ २३० ॥

अतः कादम्बिनी मेघमालायामिनिना स्त्रियाम् ॥

कलिकर्घोरमः ॥ ४. ८४ ॥ कलमः पुंसि लेखिन्यां शालौ पाटञ्चरेऽपि च ॥ २३१ ॥

लाक्षारसङ्कुटेऽप्येष कर्दमो मुनिपङ्क्तयोः ।

तेन रक्ते कार्दमिककार्दमौ ठगणोः स्मृतौ ॥ २३२ ॥

कुणिपुल्योः किन्दच्
॥ ४. ८५ ॥

शब्दे कुणिन्दो म्लेच्छे तु पुलिन्दः परिकीर्तितः ॥

कुपेर्वा वश्च ॥ ४. ८६ ॥

कुपिन्दश्च कुविन्दश्च तन्तुवायार्थकावुभौ ॥ २३३ ॥

स्यादलिन्दो बाहुलकाद्बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ।

प्रज्ञादित्वादणि कृते भवेदालिन्द इत्यपि ॥ २३४ ॥
नौ सज्जेर्घयिन् ॥ ४. ८७ ॥ घः कुवार्थः ॥

निषङ्गथिस्तु पुंसि स्यादथकूवरवाचकः ।

उद्यतेर्ध्विन् ॥ ४. ८८ ॥ अश्रद्धेयेऽप्युदरथिः समुद्रेऽपि वियन्मणौ ॥ २३५ ॥

सर्तेर्णिघ्न ॥ ४. ८९ ॥ सारथिः पुंसि विबुधैः कथितो रथवाहके ॥

खर्जिपिङ्गादिभ्य ऊरो- ऊरोलचौ क्रमात्खर्जिपिङ्गादिभ्य इहोदितौ ॥ २३६ ॥
लचौ ॥ ४. ९० ॥

खर्जूरं रूप्यफलयोः पुंसि वृश्चिककीटयोः ।

कर्पूरं घनसारेऽस्त्री वल्लूरं शुष्कजाङ्गले ॥ २३७ ॥

शाखरो दर्दुरे पुंसि खर्जुगादिरितीह दिक् ।

पिञ्जूलं कुशवर्ता[वर्त्या] स्यात्ताङ्गूलं पुच्छशफसोः ॥

दन्त्यमध्यः कुसूलस्तु पुमान् कोष्ठे प्रकीर्तितः ।

बुग्दीर्घयोस्तमुगलानाविति घातोरिहोल्चि ॥ २३९ ॥

ताम्बूली नागवल्ल्यां स्त्री क्रमुके तु नपुंसकम् ।

नपुंसकैकशेषे स्यादेकवत्त्वे च पाक्षिके ॥ २४० ॥

ताम्बूलमिति तद्वन्द्वमेलनाद्वीटिकार्थकम् ।

शृणातेर्दुकि वृद्धौ च शार्दूलो राक्षसान्तरे ॥ २४१ ॥

व्याघ्रेऽपि पशुमेदे च सत्तमे तृत्तरस्थितिः ।

दु गताविति कुङ्कुशब्द इति धात्वोः कुमारके [कुगगामे]

दुकूलं श्लक्ष्णवस्त्रेऽपि क्षौमेऽपि च निगद्यते ।

कुकूलं शङ्कुसङ्कीर्णं श्वभ्रे ना तु तुषानले ॥ २४३ ॥

पिञ्जूलादिष्वितोऽन्येऽपि ज्ञेया विद्वद्भिरत्र दिक् ॥

कुषभङ्दीर्घश्च ॥ ४. ९१ ॥ कूचं कुचे कुञ्जरे च कूची स्याच्चित्रलेखिनी ॥ २४४ ॥

समीणः ॥ ४. ९२ ॥ समीचः सागरे पुंसि समीची हरिणी धुनोः [स्मृता] ।

मिथुने तु प्रकथितं समीचं न द्वयोर्बुधैः ॥ २४५ ॥

सिवेष्टेक च ॥ ४. ९३ ॥ सूचो दर्भाङ्कुरे पुंसि स्त्रियां सीवनसाधने ।

स्त्रीणां करणभेदे स्यादाङ्गिकाभिनयान्तरे ॥ २४६ ॥

केतकीमुकुलप्रेऽपि सूचीति परिकीर्त्यते ॥

शमेर्षन् ॥ ४. ९४ ॥ शम्बः स्यान्मुसलामस्थलोहमण्डलके पवौ ॥ २४७ ॥

शुभान्विते त्वयं प्रोक्तो विबुधैरभिधेयवत् ।

दन्त्यः सोऽपि भवेदेषः पांसुवत्पागुदाहृतः ॥ २४८ ॥

उल्लयादयश्च ॥ ४. ९५ ॥ उल्लवं तु न द्वयोरुल्लं गर्भवेष्टनचर्मणि ।

शुल्लवं ताम्रे यज्ञकर्मण्याचारे जलसन्निधौ ॥ २४९ ॥

समवायार्थकस्योचेः शोचतेः शोकवाचिनः ।

उल्लवशुल्लवौ लत्वगुणाभावबन्प्रत्ययेष्विह ॥ २५० ॥

प्रतिबिम्बे तत्प्रकृतौ प्रतिकृत्यां च मण्डले ।

लाञ्छनेऽपि च बिम्बोऽस्त्री न द्वयोर्विम्बिकाफले ॥ २५१ ॥

कुक्कुलासे जातिभेदे पुमानेष प्रयुज्यते ।

जातिभेदार्थकाद्विम्बादपत्ये वैम्बकः स्मृतः ॥ २५२ ॥

वीगतिप्रजनेत्यादेर्नुमि ह्रस्वे.....स्यपि ।

एकत्वस्मरणाद्वस्य वस्य चेदं प्रसिध्यति ॥ २५३ ॥

उल्लादयोऽप्यमी चान्येऽप्येवमूखा विशारदैः ॥

स्थः स्तोऽस्यजवकौ ॥
॥ ४. ९६ ॥

स्तम्बो गुच्छे तृणादीनामप्रकाण्डे द्रुमेऽपि च ॥ २५४ ॥

शकुत्करिवदत्रेना ग्रीहौ स्तम्बकरिः कृजः ।

स्तम्बे क चेति करणे के हनोऽब्धनयोरपि ॥ २५५ ॥

स स्तम्बघ्नः स्तम्बघनो येन स्तम्बो निहन्यते ।

अचूप्रत्यये सति स्तम्बकर्णयोरिति सूत्रतः ॥ २५६ ॥

रमेः स्तम्बेरमः स्तम्बोपपदात् कथितो गजे ।

स्तम्बकः पुष्पसंघाते पुंसि विद्वद्भिरुच्यते ॥ २५७ ॥

शाशपिभ्यां दन् ॥ ४. ९७ ॥ शादस्तु कथितो धीरैः पुंसि जम्बालशष्पयोः ।
 शाद्वल्लिषु तद्युक्तदन्त्ययो[क्ते तदस्त्य]स्माद्बुलज्विषेः ॥
 शब्दोऽक्षरयशोगीतव्योमवाक्यध्वनिष्वपि ।
 करोति शब्दं यस्तत्र शाब्दिकपृथक् कथ्यते ॥ २५९ ॥
 शब्दकारो न शब्देऽति टनिषेधादणा कृञः ॥

अच्चादयश्च ॥ ४. ९८ ॥ अव्यः संवत्सरे मेघे गिरिमेदेऽपि मुस्तके ॥ २६० ॥
 कुन्दश्चक्रभ्रमे माघे निधिमेदे सुरद्विषे ।
 अवदादिषु परेऽप्येवमूहनीया यथामति ॥ २६१ ॥

बलिमलितनिभ्यः कयप ॥ ४. ९९ ॥ वलयः कण्ठरोगे ना कङ्कणे पुनपुंसकम् ।
 मलयो देश आरामे शैलांशे पर्वतान्तरे ॥ २६२ ॥
 मलया त्रिवृतायां स्त्री तनयस्वात्मजे पुमान् ।
 टावन्तस्त्वेव विबुधैर्दुहितर्यभिधीयते ॥ २६३ ॥

वृद्धोः पुगुबुको च ॥ ४. १०० ॥ वृषयं न द्वयोः श्रेष्ठे पुंसि त्वाश्रयवाच्यसौ ।
 हृदयं तु भवेत्स्त्रीत्रयस्यपि मनस्यपि ॥ २६४ ॥
 मित्रेऽप्यमित्रेऽपि ^१सुहृद्सुहृदौ विनिपातितौ ।
 सौहार्दमपि दौहार्दमपि तद्भावकर्मणोः ॥ २६५ ॥
 अणि ह्रैद्गसिन्ध्वन्त इति वृद्धौ पदद्वये ।
 ह्रैदयस्य हि हल्लेखयदण्लासेषु शिष्यते ॥ २६६ ॥
 हल्लेखहयहादीनि हल्लासश्च स्मृतान्यतः ।
 हृदयस्य प्रिय इति हयो यत्प्रत्यये स्मृतः ॥
^१विषेः संज्ञापूर्वकस्यानित्यत्वात्सौहृदं कचित् ॥ २६७ ॥
 हृदयालुहृदयवन्तौ सहृदयवचनौ हिचालुना मतुपा ।
 स्यातामिनिठन्भ्यामिह कथितौ हृदयी च हृदयि-
 कश्च द्वौ ॥ २६८ ॥

१. Pā. V-iv-150.

४. Pā. IV-iv-95.

२. Pā. VII-iii-19.

५. Pāribhāṣā.

३. Pā. VI-iii-50.

मिषीभ्यां रुः ॥४. १०१॥ मेरुः स्यात्काञ्चनगिरौ पेरुः सूर्ये नृपेऽपि च ॥

जन्वाद्यश्च ॥४. १०२॥ जन्नुः ससन्धौ जन्वादावश्रुप्रभृतिरूढताम् ॥ २६९ ॥

रुशातिभ्यां क्नु
॥ ४. १०३ ॥

रुर्मृगान्तरे दैत्ये मुनिभेदे च कथ्यते ।

रौरवो नरके तत्र महारौरव इत्यपि ॥ २७० ॥

शैषिकेऽणि समासे च शत्रुस्तु परिपन्थिनि ।

प्रज्ञादिपाठादत्रैव शात्रवोऽपि प्रकीर्तितः ॥ २७१ ॥

प्यन्तस्यापि सतो ह्रस्वस्तत एवावगम्यताम् ॥

जनिदाच्युसृष्टमदि-
पमिनमिभृज्य इत्वन-
त्घनन्तन्निशक्स्थ-
ढटाटचः ॥४. १०४॥

जनित्वौ पितरौ प्रोक्तौ जनित्वा लोक उच्यते ॥२७२॥

दात्वं तु न द्वयोर्दाने दात्वो दातरि यज्वनि ।

च्यौत्नो गन्तव्यजक्षीणपुण्येषु परिकीर्तितः ॥२७३॥

सृणिः स्यादङ्कुशे चन्द्रे सूर्ये वायौ दिवस्पतौ ।

निस्स्वरेणाद्युदात्तः स्यादिति मूयोऽपि साधितः ॥२७४॥

सुशृषिभ्यां किदित्यत्र प्रत्ययोदात्तता स्फुटा ।

आर्द्रके मूलके चैव वृशो व्याघ्रेऽपि कथ्यते ॥२७५॥

देशभेदे श्लेषे मत्स्यः स्त्रियां मत्सी यलोपतः ।

ऋतन्यज्जीति सूत्रेऽयमाद्युदात्तो हि साधितः ॥ २७६ ॥

अन्तोदात्तस्त्वयं येन केवलं प्रत्ययस्वरः ।

षम वैक्लव्य इत्यस्मात्पण्डः क्लीबे न षस्य सः ॥२७७॥

बहुलोक्तेः शमेः शण्डः प्राक् तालव्यादिराहतः ।

नटी हृद्विलसिभ्यां शोणके नर्तके नटः ॥ २७८ ॥

धर्मान्नायौ नटानां तु ल्ये नाट्ये परिकीर्तिते ।

भरटस्तु कुसूके च भृतकेऽप्येष कथ्यते ॥ २७९ ॥

अग्न्येभ्योऽपि हृद्यन्ते
॥ ४. १०५ ॥

एतेऽग्न्येभ्योऽपि हृद्यन्ते प्रत्यया इत्विनादयः ।

पेत्वं स्यादमृते क्लीबमत्यर्थे तु भृशं स्मृतम् ॥ २८० ॥

कुसेरुम्भोमेदेताः किञ्च
॥ ४. १०६ ॥

असत्त्वे क्लीबमेतत्स्यात् सत्त्वे त्रिष्वयमेव दिक् ॥
कुसुम्भं हेमनि महारजने ना कमण्डलौ ॥ २८१ ॥
कुसुमं स्त्रीरजोनेत्ररोगयोः फलपुष्पयोः ।
कुसीदं जीवने वृद्ध्या क्लीवं त्रिषु कुसीदके ॥ २८२ ॥
हृद्दृष्टश्च तन्त्रेण ह्रस्वदीर्घादिकावुभौ ।
कुसेरुम्भादिसूत्रे च निर्दिष्टाविति निर्णयः ॥ २८३ ॥
वृषाकप्यमिसूत्रे तु ह्रस्व एवेति काशिका ।
दीर्घमध्यं प्रयोक्तारः कवयस्तु प्रयुज्यते ॥ २८४ ॥
कुसिदायी च कुसिताय्यगनायीवदिहोच्यते ।
गाण्डीवगाण्डिवार्थं हि सूत्रे गाण्ड्यजगादिति ॥ २८५ ॥
तन्त्रनिर्देशनं दीर्घह्रस्वयोराह वामैनः ।
कुसितस्तु प्रकथितो बुधैर्जनपदार्थकः ॥ २८६ ॥

सानसिवर्णसिपर्णसि-
तण्डुलाङ्कुशचपाके-
व्यलपल्लवधिष्ण्यशल्याः
॥ ४. १०७ ॥

दश शब्दाः । वर्णसिस्थाने घर्णसि केचित्पठन्ति ॥
सानसिः काञ्चने देहे प्रभूते पाकशसने ।
वर्णसिः पाथसि वृजो नुक्यसिप्रत्ययेऽप्यतः ॥ २८७ ॥
मतमुज्ज्वलदत्तस्य दशपायां तु घर्णसिः ।
लोकपालार्थको धातुघृञ्नुगादि तु पूर्ववत् ॥ २८८ ॥
प्रयोगदर्शनादेष पक्षो ज्यायानिति स्थितिः ।
अङ्गृहे पर्णसिर्धान्ये निस्तुषे तण्डुलः पुमान् ॥ २८९ ॥
अयं विटक्के कथितः धान्यादिनिकरेऽपि च ।
अङ्कुशोऽस्त्री सृणौ यूपकटके तु प्रयुज्यते ॥ २९० ॥
चपालो नेत्रवलो दैत्यमत्स्यावान्तरभेदयोः ।
मृगशीर्षिशिरोदेशस्थिततारासु चेत्त्रयः ॥ २९१ ॥

१. Pā. IV-i-37.

२. See Kāśikā under V-ii-100.

२. Pā. V-ii-110.

मूशकयविभ्यः क्लृप्तः
॥ ४. १०८ ॥

माच्छाससिभ्यो
यः ॥ ४-१०९ ॥

वेशन्ते पल्लवं प्राचां कैटादेरित सूत्रतः ।
छेऽण्वाधनादिह कटपल्लवीयमुदाहृतम् ॥ २९२ ॥
कटघोषीयवद्विष्णुं स्थानतारामिसममु ।
वृपेरित्वमृकारस्य रपरत्वं च न ण्य च ॥ २९३ ॥
चुद्र इति च नेत्संज्ञा धिष्ण्यशब्दे गुणश्च न ।
शङ्खो वंशशलाकायां शङ्कुतोमरयोरपि ॥ २९४ ॥
महीपालान्तरे ध्वाविन्मदनद्रुमयोरपि ॥
मूलमादौ शिकायां च समीपे तारकान्तरे ॥ २९५ ॥
मूलनक्षत्रजाते स्यान्मूलको वृज्विधानतः ।
मूल्या मुद्रादयो मूलैर्मस्यावर्हीति यद्विधेः ॥ २९६ ॥
नौर्वैयोधर्मसूत्रेण यदि यत्प्रत्ययो भवेत् ।
मूलेनानाम्यसमयोरपि मूल्यं तदाभवेत् ॥ २९७ ॥
पौककर्णादिना ङीपि दर्भमूर्यादयः स्मृताः ।
शङ्खः प्रियंवदे प्रोक्तो त्रिवुधैरभिधेयवत् ॥ २९८ ॥
अम्बलो रसविशेषे स्यादम्बली चाङ्गेरिकौषधौ ।
अमेर्वाहुलकादेष यद्यम्बलोऽपि भवेत्तदा ॥ २९९ ॥
माया स्याच्छाम्वरीबुध्योर्मायः पीताम्बरेऽसुरे ।
अर्हमायेत्यादिविनिना मायावी तद्वति त्रिषु ॥ ३०० ॥
तत्र चान्यतरस्यामित्यधिकारान्मतुष्यदि ।
स्यान्मायावानपि व्रीह्यादित्वादिनिष्ठोः सतोः ॥ ३०१ ॥
मायी च मायिकश्च द्वावेतौ तत्र प्रकीर्तितौ ।
छाया स्यादातपाभावे प्रतिबिम्बार्कयोषितोः ॥ ३०२ ॥
पालनोत्कोचयोः क्रान्तिसच्छोभापङ्क्तिषु स्त्रियाम् ।
प्राक्पदार्थस्य बाहुरूपे स्यादिक्षुच्छायमद्वयोः ॥ ३०३ ॥

१. Pā. VI-ii-139.

४. Pā. IV-iv-91.

२. Pā. I-iii-7.

५. Pā. IV-i-64.

३. Pā. IV-iv-88.

६. Pā. V-ii-121.

अतथात्वेऽपि भावे त्व[पिवाकुड्य]च्छायादौ क्लीबता भवेत्
वृक्षादीनां कले सस्यं गुणेऽपि परिकीर्तितम् ॥ ३०४ ॥

सस्येन परिजातेऽर्थे सस्यको गुणिनीह कन् ।

शस्येनेत्यपि पाठोऽस्ति सूत्रे तालव्यशान्वितः ॥ ३०५ ॥

तदा शस्यक एवाथ सव्यं वामे च दक्षिणे ।

उशीरेऽपि च विद्वद्भिस्सुजो बाहुलकात् स्मृतम् ॥ ३०६ ॥

प्रतिकूले प्रसव्यं स्यादपसव्यमपि त्रिषु ॥

जनेर्यक् ॥ ४-११० ॥

“ये विभीषा” इत्यात्वविकल्पः ॥

जन्यं हृष्टे परीवादे सङ्ग्रामे च नपुंसकम् ॥ ३०७ ॥

जन्या मातृवयस्यायां जन्यः स्याज्जनके पुमान् ।

त्रिपुत्पाद्यजननित्रोश्च नवोडाज्ञातिभृत्ययोः ॥ ३०८ ॥

वरस्निग्धे च जाया तु भार्यायां कथिता स्त्रियाम् ।

बहुव्रीहौ तु युवजान्यादयो निङ्गविधानतः ॥ ३०९ ॥

अस्त्र्याद्यश्च ॥ ४-१११ ॥ अघ्न्यो ना धातरि गिरौ स्त्रियामघ्न्या गवि स्मृता ।

हन्तेरडागमो नञ्चोपपदं प्रत्ययश्च यक् ॥ ३१० ॥

अहा[आहा]न्यो नञ्समासे यद् घ्नशब्दाद्भावसाधनात् ।

तदुपायान्तरं ज्ञेयमिति कापीह न क्षतिः ॥ ३११ ॥

कुड्यं विलेपने भित्तौ कौतेर्द्व्यर्गगुणार्थकात् ।

किञ्चाट्टिलोपिनो ढस्य नेत्संज्ञेत्यवदन् बुधाः ॥ ३१२ ॥

कन्या कुमारिकागौर्योरोषधीराशिभेदयोः ।

अपत्येऽण्प्रत्यये त्वस्मात्कानीनो व्यासकर्णयोः ॥ ३१३ ॥

सूत्रकारेण कन्यौयाः कनीनचसमर्थनात् ।

अत एव च निर्देशान्नवयोलक्षणोऽत्र ङीप् ॥ ३१४ ॥

क्षिपकादौ कन्यकायाः पाठादित्वं निषिध्यते ।
 सन्ध्या पितृपसूनघोः चिन्तामर्यादयोरपि ॥ ३१५ ॥
 प्रतिज्ञायां च सन्धाने स्यादियं कुसुमान्तरे ।
 कालवृत्तेस्तु सन्ध्यातः शैषिकेऽर्थे विवक्षिते ॥ ३१६ ॥
 सैन्धवेलादिसूत्रेण सान्ध्यमित्यणि कथ्यते ।
 वन्ध्यस्त्वफलवृक्षादौ स्त्रियां स्यादप्रजस्त्रियाम् ॥ ३१७ ॥
 वययोरैक्यतो वन्धेरयमध्यादिरत्र दिक् ॥

स्नामन्निपद्यतिपुशकि-
 भ्यो घनिप् ॥ ४-११२ ॥

षड् धातवः ॥

स्नावा स्यादसिके मद्वा शिवे पद्वा तु पद्मतौ ॥ ३१८ ॥
 अर्वा तुरङ्गमे पुंसि कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः ।
 अनञोऽस्य त्वका[त्त्वसौ] सर्वसुपि तादेश[त्रादेश]ईरितः ॥
 पर्व क्लीवं महाग्रन्थौ प्रस्तावे लक्षणान्तरे ।
 दर्शप्रतिपदोः सन्धौ विपुवत्प्रभृतिष्वपि ॥ ३२० ॥
 मत्वर्थीये च तप् पर्वमरुद्ग्यामिति पर्वतः ।
 शका हस्तिनि पुंसि स्यान्डीव्रयोस्तु स्त्रियामिह ॥ ३२१ ॥
 अङ्गुलौ छन्दसो भेदे नदीमेखलयोरपि ॥

शीङ्कुशिरुह्विजिश्चि-
 स्रुधृभ्यः कनिप् ॥ ४-११३ ॥

सप्त धातवः ॥

शिवाप्यजगरे क्रुध्वा सुगालेऽथ महीरुहे ॥ ३२२ ॥
 रुह्वा जेतारि जित्वाथ क्षित्वा काले च मारुते ।
 नद्यां तु क्षित्वरी स्रुत्वा धाता माता तु स्रुत्वरी ॥ ३२३ ॥
 धृत्वा विष्णौ धृत्वरी स्त्री भूमौ विद्मरुच्यते ॥
 ध्याप्योः संप्रसारणं च धीवा देवे कर्मकरे निपादेऽपि निगद्यते ॥ ३२४ ॥
 ॥ ४-११४ ॥ पीवा तु मांसले वाच्यलिङ्गकः परिकीर्तितः ॥
 अतेर्धश्च ॥ ४-११५ ॥ अध्वा तु विबुधैर्मार्गे पुँलिङ्गः परिकीर्तितः ॥ ३२५ ॥

उपैसर्गाद्ध्वन इत्यचा प्राध्वादयो मताः ।

समासान्तेन सर्वेषु समासेष्वप्यदन्तकाः ॥ ३२६ ॥

अलङ्कामिन्यतोऽध्वन्याध्वनीनौ यत्खयो.....[र्मतौ] ।

ये^२ चामाघेति चात्माध्वानाविति प्रकृतिवत्तः ॥ ३२७ ॥

अन्तात्यन्ताध्वदूरेति गमेर्ध्वं त्वध्वगः स्मृतः ॥

प्रहरशदोस्तु च

॥ ४-१२६ ॥

प्रेर्त्वा समुद्रे वायौ च मयो[पयो]सारे च कथ्यते ॥ ३२८ ॥

मालायामपि नद्यां च प्रेर्त्वरीति स्त्रियां मता ।

प्रशत्वा सागरे पुंसि स्त्री तु नद्यां प्रशत्वरी ॥ ३२९ ॥

सर्वधातुभ्य इन्

॥ ४-१२७ ॥

सर्वधातुभ्य इत्यत्र तदुदाहरणानि तु ।

वह्निर्ना पावके तुण्डिर्द्वन्नाभौ स्त्रियां मता ॥ ३३० ॥

स्यान्मूर्धन्योपधादस्मात्कृते तुण्डिवलीति मे ।

तुण्डिभस्तद्वति तथा तुण्डिलोऽपीलचि स्मृतः ॥ ३३१ ॥

तुन्दार्धन्तर्गतस्वाङ्गादर्ध्वद्वाविति निरूपणात् ।

दन्त्योपधात्तुन्दशब्दाददन्तादिरुजादिषु ॥ ३३२ ॥

तुन्दिरुस्तुन्दिकस्तुन्दी तुन्दवानुदरिण्यमी ।

चत्वारस्तुन्द[ण्ड]शब्दाच्च उक्तार्थाद्गणसूत्रतः ॥ ३३३ ॥

तुण्डिलायाः समूर्धन्या अथ स्याद्याजके यजिः ।

काशिर्वाणसी नाम्नि पुरे ङीषि तु काश्यपि ॥ ३३४ ॥

तज्जातादौ ठञिठाभ्यां काशिकस्तत्र तु स्त्रियाम् ।

काशिकी ठञि ङीबुक्तेः टापा स्यात्काशिका ञिठे ॥ ३३५ ॥

यतिः स्त्री पदविच्छेदे निकारयतिनोः पुमान् ।

बलिर्वली चाप्युदरेखाचामरदण्डयोः ॥ ३३६ ॥

१. Pā. V-iv-85.

४. Pā. VI-ii-48.

२. Pā. VI-iv-168.

५. Pā. V-ii-117.

३. Pā. VI-iv-169.

६. Gaṇasūtra under V-ii-117.

बटिर्वटी च रज्जौ स्त्री बलिभो बटिमश्च मे ।
 पैमादित्वेन बलिनोस्व[नोऽप्य]स्ति नम्रत्यये सति ॥
 मल्लिमल्लीत्युभौ ज्ञेयौ मृत्पात्रतृणशूकयोः ।
 कोटिः प्रकर्षचापाप्रसङ्ग्यापक्षान्तराश्रिषु ॥ ३३८ ॥
 कुटादित्वप्रयुक्तेऽपि हिच्ये बाहुलकाद्गुणः ।
 बोधिः पुंसि समाधेश्च भेदे पिप्पलपादपे ॥ ३३९ ॥
 बोधिसत्त्वस्तु जीमूतबाहनाख्ये नमश्चरे ।
 अर्थेऽपि च सुविज्ञाने ताम्रचूडेऽपि दृश्यते ॥ ३४० ॥
 नन्दिरानन्दने धूते प्रतीहारे हरस्य च ।
 कलिः स्यात्कालिकायां स्त्री पुमान् शूरे रणे युगे ॥ ३४१ ॥
 प्राग्दीव्यतीयेऽर्थेषु स्यात्कार्त्तव्यं कर्त्तव्यं^१ ।
 अन्येऽप्युद्धा इदंरूपा इक्षन्ताः शब्दवेदिभिः ॥ ३४२ ॥
 सर्वभातुभ्य इत्युक्तिः प्रक्षिप्ता सूत्रमिति ।
 प्रकारः सर्वभातुभ्यः घृन्तित्यादावपीदृशः ॥ ३४३ ॥

हृपिषिरुद्धिवृत्तिविदि-
 छिदिकीर्तिभ्यश्च
 ॥ ४-११८ ॥

सप्त धातवः ॥

हरिर्वातार्कचन्द्रेन्द्रयमोपेन्द्रामरेषु च ।
 सिंहाश्वकपिमैकादिशुककोकान्तरेषु च ॥ ३४४ ॥
 अप[अपि]वाच्यवदाख्यातो हरित्कषिलवर्णयोः ।
 चेष्विज्ज समाख्यातो रोही रोहितकद्रुमे ॥ ३४५ ॥
 बर्तिर्भेषजनिर्माणे नयनाञ्जनकेसयोः ।
 गात्रानुलेपनीदीपदशादीपेषु योषिति ॥ ३४६ ॥
 वेदिस्त्र्यङ्गुलिमुद्रायां तथाङ्गुलतमूतके ।
 पण्डिते त्वेष पुंसि स्याच्छेदिस्तु च्छेत्तरि त्रिषु ॥ ३४७ ॥
 कीर्तिः प्रसादयशसोर्विकारे कर्दमेऽपि च ।
 हकीत्योरचङ्गौ [च औ] वक्ष्यमाणकिञ्च परत्र तु ॥

१. Pā. V.ii-100.

२. Pā. IV.ii-8.

हृषीकेश्यादिसूत्रोत्तया कृतं बाधकनाधनम् ॥
 इगुपधात्किन् ॥ ४-११९ ॥ इनयं स्यादिगुपधात्किदुदाहरणं त्विह ॥ ३४९ ॥
 स्त्रियां कृषिर्हलोद्योगे रजःकृष्यामुतीत्यतः ।
 मत्वर्थीये वले दीर्घे वैल इत्यनुशासनात् ॥ ३५० ॥
 कृषीवलः कृषिपरे तुलिः कूच्यो निगद्यते ।
 ऋषिवेदे वसिष्ठादौ ज्ञानवृद्धे दिगम्बरे ॥ ३५१ ॥
 शुचिर्ना शुक्रशृङ्गारचन्द्रापाढहरामिषु ।
 उपधाशुद्धसचिवे श्रीप्ते श्वेतगुणे रवौ ॥ ३५२ ॥
 अयं तु श्वेतगुणिनि शुद्धेऽनुपहते त्रिषु ।
 लिखिताक्षरविन्यासे लिपिर्बाहुलकेन वे ॥ ३५३ ॥
 लिखिरच्यते [रप्युच्यते] स्त्रीत्ये टे स्याल्लिपिकरस्तथा !
 भवेल्लिखिकरोचित्रे [रोऽप्यत्र] दिवैविमेति सूत्रतः ॥ ३५४ ॥
 स्यात्कूर्चिः क्षीरविकृतिः सङ्घाते पूलिरुच्यते ।
 न स्यादिगुपधत्वेऽपि किञ्चं बाहुलकात्कचित् ॥ ३५५ ॥
 तत्रोदाहरणं केलिर्बोधिरित्यादि बुध्यताम् ॥
 भूमिर्वति बाहुलकादप्रसारण्यपि भ्रमिः ॥ ३५६ ॥
 अयं भ्रमणशीलत्वाद्द्विरेऽपि प्रयुज्यते ॥
 क्रमितमिश्रतिस्तम्भा- चत्वारो धातवः ॥
 मत इष्ट ॥ ४-१२१ ॥
 क्रिमिः कीटे च लाक्षायामीश्वरे चानुवृत्तितः ॥ ३५७ ॥
 प्रसारणे कृमिरपि स्यात्तिमिर्ना ज्ञपान्तरे ।
 गिलेऽगिलस्येति मुमा तिमिङ्गिल उदाहृतः ॥ ३५८ ॥
 सूत्राद्विलगिले चेति तिमिङ्गिलगिलः स्मृतः ।
 शितिः कृष्णे तथा भूर्जे धवलेऽप्येष विश्रुतः ॥ ३५९ ॥

१. Pā. V-ii-112.

२. Pā. IV-iii-118.

३. Pā. III-ii-21.

४. Vā. VI-iii-70.

५. Vā. VI-iii-70. It is given
as a sūtra by the author, but
it is found as a Vārtika.

मनेरुष्य ॥ ४-१२२ ॥

घर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये
॥ ४-१२३ ॥

स्तिभिः पुंसि प्रकथितो विबुधैरम्भसांनिधौ ॥

मुनिः पुंसि वसिष्ठादौ वङ्गसेनतरौ जिने ॥ ३६० ॥

वर्णिः सौत्रो धातुः । बलिरादेशश्च ॥

बलिर्देत्यप्रभेदे च करचामरदण्डयोः ।

उपहारे पुमान् स्त्री तु जराविश्लथचर्मणि ॥ ३६१ ॥

गृह्णदासप्रभेदे च जठरावयवेऽपि च ।

अभेदाद्वचयोरस्ति बलिर्बलिरिति द्विधा ॥ ३६२ ॥

बलतेः प्रागुपग्यस्तो बलिः संवरणार्थकः ।

सौत्राद्वर्णेरयमिति भेदो ज्ञेयो विचक्षणैः ॥ ३६३ ॥

हञ्प्रत्यये छैदिरुपध्यादिसूत्रेण सत्यतः ।

द्वितं यद्वलये तत्र बालेयं कथ्यते त्रिषु ॥ ३६४ ॥

हिरण्ये तु भवेद्वर्णिरादेशप्रतिषेधतः ॥

षसिचपियजिराजिघ्र-
जिसिदिहनिवाशिवादि-
धारिभ्य इष् ॥ ४-१२४ ॥

दश धातवः ॥

वासिस्तु छेदनद्रव्ये वापी पुष्करिणी स्मृता ॥ ३६५ ॥

यार्जिर्यष्टरि राजिस्तु रेखापङ्क्त्योर्निगद्यते ।

त्राजिशब्दस्तु वातालिवाचकः परिकीर्तितः ॥ ३६६ ॥

सादिस्तु सारथौ पुंसि निधातिर्लाहृषातिनि ।

वाशिस्तालव्यशान्तोऽयममौ छेदनसाधने ॥ ३६७ ॥

वादिर्विदुषि वारिस्तु सरस्वत्यां स्त्रियां मता ।

कलश्यामिभबन्धन्यां वारि ह्रीभेदरनीरयोः ॥ ३६८ ॥

ण्यन्तोऽत्र वादिर्नवमः स्यादण्यन्तादपि कचित् ।

अत्र बाहुलकादुक्तो धारिः[कारिः] पञ्चिकसंहतौ ॥

नहो भश्च ॥ ४-१२४ ॥

नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् ।

द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात् स्त्रियां कस्तूरिकामदे ॥ ३७० ॥

सूत्रान्नाभिर्नैभञ्चेति गवाद्यन्तर्गणोदितात् ।

अक्षान्ननादौ नभ्यं स्याद्रथे नाभिहिते त्रिषु ॥ ३७१ ॥

शरीरावयवान्नाभेर्नाभ्य एव परे यति ।

उयोतिर्जनेपदेत्यादिसूत्रेणास्मिन् सभावतः ॥ ३७२ ॥

समानस्य सनाभिः स्यात्तुल्यार्थस्याभिधायकः ।

अचैप्रत्यन्ववसूत्रेऽजित्वेवं योगविभागतः ॥ ३७३ ॥

पद्मानाभोर्णनाभादौ समासान्तः कचिद्ववेत् ॥

कार्ष्णिर्ब्रह्मणि वृद्धे च छान्दसोऽयं विभाव्यताम् ॥ ३७४ ॥

रूपेर्बृद्धिश्छन्दसि ॥

॥ ४-१२६ ॥

ध्रुः शकुनौ ॥ ४-१२७ ॥

शारिर्नाक्षोपकरणे स्त्रियां शकुनिकान्तरे ।

युद्धार्थगजपर्याणे व्यवहारान्तरेऽपि च ॥ ३७५ ॥

रुत्वे कपिलकादित्वाद्विकल्पेन प्रवर्तते ।

शालिर्ना गन्धमाजारे कलमादिष्वथ स्मृतः ॥ ३७६ ॥

शालीनां भवने क्षेत्रे शालेयं कथ्यते ढकि ॥

रुज उद्योत्तां कारुषु

॥ ४-१२८ ॥

जनिघसिभ्यामिण्

॥ ४-१२९ ॥

कारिः स्त्रियां क्रियायां स्याद्वाच्यलिङ्गस्तु शिखिनि ॥

द्वयोर्जनिर्जन्मनि स्यात्कृदिर्कारादिङीष्मसौ ।

जनी सीमन्तिनीवध्वोरुत्पत्तावोषधीभिदि ॥ ३७८ ॥

निपातनेन संज्ञायां जन्येति प्राग्घताद्यति ।

या वधूं प्रापयति सा जन्या स्त्री परिकीर्तिता ॥ ३७९ ॥

घासिः प्रकथितो धीरैः भक्ष्येऽपि च हुताशने ॥

आजिः समापनौ संयत्यातिव्य[तिस्त्व]निलगन्तृषु ॥

अन्यतिभ्यां च

॥ ४-१३० ॥

स्वातिर्भमेदे स्त्री स्वाती कृदिकारादिङीष्मसौ ।

तस्यां भवस्तु सौवातस्तज्जाते स्वातिरुच्यते ॥ ३८१ ॥

१. Gāṇasūtra under V-i-2.

३. Pā. V-iv-75.

२. Pā. VI-iii-85.

४. Gāṇasūtra under IV-i-45.

अविष्ठाफलुनीसूत्रे ह्रस्वान्तस्वातिशब्दनात् ।
 लिङ्गयुक्तादपि यतो जातार्थप्रत्ययस्य लृक् ॥ ३८२ ॥
 स्वातीति माधवस्तत्र सूत्रे ङीष्न्तमाश्रयन् ।
 सौवात इति जातार्थेऽप्याह ह्रस्वान्ततस्ततः ॥ ३८३ ॥
 सौवातभार्य इति तु पुंवद्भावे न वार्यते ॥
 पादे च ॥ ४-१३१ ॥ पदाजिः समरे पत्तौ पदव्यामपि कथ्यते ॥ ३८४ ॥
 पदातिशब्दस्तु बुधैः कथितः पतिवाचकः ।
 अज्यतिभ्यामुपपदे पादे तस्य पदोऽपि कृतः ॥
 निर्देशादेव पादस्य पदिसूत्रेऽजतेर्न वी ॥
 अशिपणायो रुडायलु- राशिः पुञ्जे च मेवादौ पाणिर्ना पञ्चशास्त्रके ॥ ३८६ ॥
 कौ च ॥ ४-१३२ ॥ पाणिनम् [पाणिसर्ग्य] रज्जुरिनिष्यतः पाणौ सृजेर्विधेः ।
 असावैदुपधाञ्चेति न्यप्रतिप्रसवार्थकः ॥ ३८७ ॥
 टक्यत्रोपपदे हन्तेः पाणिषः शिल्पिनि स्मृतः ॥
 वातेर्दिङ् ॥ ४-१३३ ॥ विश्वक्षुषि व्योम्नि वाते परमात्मनि पक्षिणि ॥ ३८८ ॥
 कृदिकौरादिङीष्मन् स्त्रियां वीति प्रचक्षते ॥
 प्रे हरतेः कूपे ॥ ४-१३४ ॥ ग्रहिः पुंसि प्रकथितो विबुधैः कूपवाचकः ॥ ३८९ ॥
 नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य स्त्रीकटीवल्लवन्धे च नीवी परिपणेऽपि च ॥
 दीर्घः ॥ ४-१३५ ॥ वयस्ये च सहाये च सखा पुंसि सखी स्त्रियाम् ॥ ३९० ॥
 समाने ण्यः स चोदात्तः ॥ ४-१३६ ॥ सैख्युर्य इति सख्यं स्यात्सख्युभिवे च कर्मणि ।
 राज्ञोऽहस्सखिसूत्रेण टचि कृष्णसखादिकः ॥ ३९१ ॥
 आङि धिहनिभ्यां कोणोऽप्यश्रि बहुव्रीहौ... [चतुरश्रं] निपातनात् ।
 ह्रस्वश्च ॥ ४-१३७ ॥ अश्रिशब्दसमानार्थोऽस्यन्योऽदन्तोऽपि दन्त्यवान् ॥
 अहिर्वृत्रे च सर्पे च स्यादाहेयं तु तद्भावे ।

१. Pā. IV-iii-34.

४. Pā. V-i-126.

२. Pā. III-i-110.

५. Pā. V-iv-91.

३. Gaṇasūtra under IV-i-45.

तनोटति[दतिकुक्षि]कैलश्यादिसूत्रेणात्रानुशासनात् ॥

अच इः ॥ ४-१३८ ॥

इः स्यादजन्तधातुभ्यस्तत्रोदाहरणं पुनः ।

रविः सूर्ये पविर्वज्रे स्त्रियावावि[स्त्रियां नावि]तरिस्तरी ॥

कविर्ना काव्यवाल्मीकिविशुक्रमनीषिषु ।

खलीने तु स्त्रियां काव्यं ष्यजास्मादत्राक्षणादिकात् ॥

अर्तिधातोररिः शत्रौ रलयोरेकतास्मृतेः ।

अलिर्भृङ्गे बुद्धिमद्भिः परेऽप्यूह्याः प्रयोगतः ॥ ३९६ ॥

खनिकप्यज्यसि वसि-
धनिसनिध्वनिग्रन्थि-
चलिभ्यश्च ॥ ४-१३९ ॥

“चरिभ्यश्च” इति केचित् । दश धातवः ॥

आकरे स्यात्खनिर्ण्यन्तात्खानिः स्यात्प्राच्यसूत्रतः ।

कर्षिर्वज्रेऽजिराजौ स्यादसिः खञ्जे वसिः पठे ॥ ३९७ ॥

वनिरभौ सनिर्दाने भक्तौ च ध्वनिरारवे ।

अपि ‘काव्यशरीरात्मा’ [त्पन्यालो]कादिकसंमते ॥

ग्रन्थिस्तु ग्रन्थिपर्णे ना वन्धे रुग्मेदपर्वणोः ।

सन्धिभेदे सुरङ्गायां भङ्गे संघट्टनेऽपि च ॥ ३९९ ॥

चलिः पशौ चरेः पाठे चरिर्विषयदावयोः ॥

बृतेऽलन्दसि ॥ ४-१४० ॥ वर्तिर्भषजनिर्मोणनयनाञ्जनलेखयोः ॥ ४०० ॥

गात्रानुलेपनीदीपदशादीपेषु योषिति ।

लन्दस्येवानुशिष्टोऽपि लोके बाहुलकादयम् ॥ ४०१ ॥

भुजेः किञ्च ॥ ४-१४१ ॥ शयने भोजने चैव भुजिर्विद्वद्भिरुच्यते ॥

कृगृशृपृकुटिभिदिङ्छि-
दिभ्यश्च ॥ ४-१४२ ॥

सप्त धातवः

किरिः कारे च गन्धे च वाराहे मूषकेऽपि च ॥ ४०२ ॥

च[कि]रोऽपीगुपैधञ्जप्रीकिरः कः इति के सति ।

गिरिर्गिरौ गरीये [गिरीजे] च क्रोडागह्वरशैलयोः ॥

नेत्रामयविशेषेऽपि पूज्ये च गिरिरन्यवत् ।

गिरिजं त्वभ्रके ख्यातं शिलाजतुसुगन्धयोः ॥ ४०४ ॥

लोहे च गिरिजा गौरीमातुलान्योत्तरीरिता ।
 गिरे.....[अ से]नैकस्येति सूत्रे[सूत्रेण] टचि वा सति ॥
 द्वेषानुगिर्यनुगिरमव्ययीभावतो भवेत् ।
 शिरिस्तु शोके शलमे हन्तर्यपि निगद्यते ॥ ४०६ ॥
 पुरिर्नगर्यां मूपाके निम्नगायामपीष्यते ।
 शालायां कुम्भदास्यां च शिलायां चित्रगुच्छके ॥ ४०७ ॥
 शरीरका.....योस्तु कुटिः स्त्री परिकीर्तिता ।
 मिदिर्वज्रे प्रकथितः परशौ च्छिदिरिष्यते ॥ ४०८ ॥

कुण्डिकम्योनल्लोपश्च
 ॥ ४-१४३ ॥

“कुठिकम्योरिः” इति केचित् ॥
 कुडिदहि कुठिः पाठभेदात्पर्वतदेहयोः ।
 कपिर्नासिष्ठाकर्कभकीशेषु मधुसूदने ॥ ४०९ ॥
 कैपिज्ञात्योर्द्विगति चेत्कापेयं भावकर्मणोः ।
 नञि नञ्पूर्वकस्यैष [१] हरविष्णू वृषाकपि ॥ ४१० ॥
 वृषाकपायी श्रीगौयोरस्मायीमदुदाहृता ।
 प्रत्ययः सर्वधातुभ्यो मनिजिति विधीयते ॥ ४११ ॥
 कर्म व्याप्ये क्रियायां च पुंनपुंसकयोर्मतम् ।
 घटते यः क.....[मिणि]स्यात् कर्म[कर्मठः स च]वाच्यवत् ॥
 यत्कर्मणि[णे] प्रथ.....[प्रभवति कार्मुकं]तद्धनुः स्मृतम् ।
 अणा वाचिकयुक्तं यत्कर्म तत्कार्मणं भवेत् ॥ ४१३ ॥
 संपादि कर्मणायत्तकर्मण्यमिति कथ्यते ।
 साधुः कर्मणि कर्मण्यः तत्रै साधुरिति स्मृतेः ॥ ४१४ ॥
 कर्मशीलस्तु कर्मः स्यात् चका [छत्रादिभ्यो]शासनात् ।
 अजिने फलके चैव कथितं चर्म न द्वयोः ॥ ४१५ ॥

१. Pā. V-iv-112.

२. Pā. V-i-127.

३. Pā. IV-iv-98.

४. Pā. IV-iv-62.

चार्मः कोशे विकाराणि....[स्याद]न्यत्र तु चार्मणः ।
 भस्म भूतौ भास्मनस्तद्विकारे ढेरकोपतः ॥ ४१६ ॥
[जन्म] स्याज्जने नर्म केलौ स्थाम बले स्मृतम् ।
 छद्म व्याजे गृहे च्छादेरिस्मन्त्रैर्नक्षिषु चोक्तितः ॥ ४१७ ॥
 सुत्रामा सुरनाथे ना शर्मवर्मेति नाम्यपि [नाम्नयमी] ।
 मनिज्जन्ता इतोऽन्येपि ज्ञेया एवं प्रयोगतः ॥ ४१८ ॥

बुंहेर्नोऽष्ट ॥ ४-१४५ ॥ ब्रह्म तत्त्वतपोवेदे न द्वयोः पुंसि वेधसि ।
 योगत्विग्भेदयोरेष द्विजातावपि कथ्यते ॥ ४१९ ॥
 ब्रह्माणमानयत्येषा ब्रह्माणी तेन भारती ।
 प्यन्तात्कर्मण्यैणान्ते[णन्तात्] ङीबन ङीषानुगागमे ॥
 ब्रह्मत्वमात्विज्यभेदे ब्रह्महा ब्रह्महिंसके ।
 यना खैल्यवेत्यादेर्ब्रह्मण्यो ब्रह्मणे हितः ॥ ४२१ ॥
 अब्रह्मण्यमवध्योक्तवार्थाभावेऽव्ययं स्मृतम् ।
 ब्रह्मैव ब्राह्मणः प्रज्ञायणि प्रोक्तोऽग्रजन्मनि ॥ ४२२ ॥
 ब्राह्मणं वेदभेदे स्यादनुब्राह्मणमित्यपि ।
 भवेत्तत्सदृशे ग्रन्थे ततोऽनुब्राह्मणी स्मृतः ॥ ४२३ ॥
 अध्येतव्येषु विहितइतिरणाधसिद्धये ।
 अत्र शार्ङ्गरवादिस्वाङ्गीनि स्याद्ब्राह्मणी स्त्रियाम् ॥ ४२४ ॥
 ब्राह्मणानां समूहे तु ब्राह्मण्यं यति कथ्यते ।

अशिशकिभ्यां छन्दसि अश्मा ग्रावणि शक्मा तु शक्तेऽछान्दस उच्यते ॥ ४२५ ॥
 ॥ ४-१४६ ॥
 छन्दसीत्येव सूत्रस्थमप्यन्वेतीह शक्मना ।
 नाश्मना तेन भाषायामप्यश्मेति प्रयुज्यते ॥ ४२६ ॥
 आश्मस्तु स्याद्विकारेऽणि टिलोपेनाश्मनः परः ॥

१. Pā. VI-iv-97.

३. Pā. V-i-7.

२. Pā. III-ii-1.

४. Pā. IV-i-73.

सू. १४७.]

औणादिकपदार्णवः

२०१

हृभृष्टुस्तृभ्य ईम-
निच ॥ ४-१४७ ॥

“हृभृष्टुस्तृभ्य ईमन्” इति केचित् । पङ् घातवः ।
हरिमा मारुते काले तुरङ्गे मृत्युरोगयोः ॥ ४२७ ॥
भरिमा तु कुटुम्बेऽपि स्वामिन्यपि समीरितः ।
धरिमा परिमाणे च स्वामिरूपतपस्विषु ॥ ४२८ ॥
सरिमा निम्नगायां स्यात्काले गन्धवद्देऽपि च ।
स्तरिमा वारिवाहे च तरुपेऽपि परिकीर्तितः ॥ ४२९ ॥
शरिमा तु प्रकथितो विबुधैः प्रसवार्थकः ।
अयं चोज्ज्वलदत्तोक्तरीत्या शृषष्ठ उच्यते ॥ ४३० ॥
दशपायां तु दीर्घादिः प्रत्ययो निच शृ च न ।
तत्स्थानेन [न ईमन्] छन्दसीत्यस्यानुवृत्तिरिति स्मृतम् ॥
उक्तरीत्या श्रुतौ सत्त्वाल्लोके त्वेषामदर्शनात् ।
सैव रीतिः परिग्राह्येत्याहुः शास्त्रविशारदाः ॥ ४३२ ॥

जनिमृद्भ्यामिमनिन्
॥ ४-१४८ ॥

जनिमा जन्मनि सुत्रे मातर्यपि पितर्यपि ।
मरिमा तु भवेन्मृत्यौ यमेऽप्येष निगद्यते ॥ ४३३ ॥
वेजः सर्वत्र ॥ ४-१४९ ॥ अर्धर्चादिर्वायदण्डे वेमा स्याल्लोकवेदयोः ।
सर्वत्रग्रहणं वेजः सूत्रत्र[त्रेऽत्र]यदभूत्कृतम् ॥ ४३४ ॥
तद्देशज्ञानकं [तदेव ज्ञापकं] पूर्वं छन्दसीर्त्तने [सीत्यनुवर्तने]

नामन् सीमन् व्योमन्
रोमन् लोमन् पाप्मन्
ध्यामन् ॥ ४-१५० ॥

सप्त शब्दाः ॥
नामाख्या प्रातिपदिके क्लीबं ख्यते तदन्वयम् ॥ ४३५ ॥
उद्योतिर्जनपदेत्यादेः समानस्य सभावतः ।
तुल्याह्वये.....[सना]मा स्यात् स्वार्थे धेयविधौ त्वतः ॥
नामधेयं नाग्नि रूपधेयवत्परिकीर्तितम् ।
ऋग्विशेषादि...न्य[षामहानाम्ना] इति केऽपि प्रकीर्तिताः ॥
यस्यासां [अस्य तासां] ब्रह्मचर्यं माहानाग्निक उच्यते ।
अत्राभाषितपुंस्कृत्वात्पुंवद्भावो न विद्यते ॥ ४३८ ॥
यौगिकत्वं मन्यमानाः पुंवद्भावोपवर्णनात् ।

माहानाम्निक[मिक] इत्याहुर्हरदत्तादयोऽपरे ॥ ४३९ ॥

पष्ठ्यन्तेभ्यो महानाम्न्यादिभ्यष्टञिति वार्तिकात् ।

सीमा स्थाने च कूले च मर्यादायामपि स्त्रियाम् ॥४४०॥

ऋन्तेभ्योङीवून मन इत्युक्तेरत्र प्रवर्तते ।

आबन्तोऽप्येष वादा[वा डा]बुभौभ्यामित्यनुशासनात् ॥

अण्डकोशेऽपि विवुधैः कचित्सीमा प्रयुज्यते ॥

सीमन्तः केशवेशे स्याच्छकन्ध्वादिषु पाठतः ॥ ४४२ ॥

भवेदन्यत्र सीमान्तो नार्या सीमन्तिनी स्मृता ।

व्योम वारिणि चाकाशे रोमलोम्नी तनूरुहे ॥ ४४३ ॥

पृथुरोमा क्षपे प्रोक्तो लोमशो बहुलोमनि ।

अचंप्रत्यन्ववपूर्वे तु[र्वात्तु] समासान्तविधानतः ॥४४४॥

प्रतिलोमानुलोमौ द्वौ प्रतिकूलानुकूलयोः ।

अवलोममिति प्रोक्तं प्रतिलोमसमार्थकम् ॥ ४४५ ॥

प्रतिलोमं वर्तते चानुलोमं वर्तते च यः ।

सप्रतिलोमिकश्चानुलोमिकः परिकीर्तितः ॥ ४४६ ॥

द्वितीयान्तालका[न्ताङ्का] तत्पर्यन्तपूर्वमिति स्मृतेः ।

क्रियाविशेषणत्वेन द्वितीया स्वन्विता यतः ॥ ४४७ ॥

बौद्धादीज्यौडुलोमिः स्यादुडुलोमतनूमवे ।

तद्वहुत्वे त्वकारः स्यादुडुलोमा इतीह दिक् ॥ ४४८ ॥

शारलोमिरपि ज्ञेय एवमेव विचक्षणैः ।

अन्तर्लोमबहिर्लोमौ बहुव्रीहावगीरणात् ॥ ४४९ ॥

१. Vā. V-i-94.

५. Pā. V-i-75.

२. Pā. IV-i-5.

६. Pā. IV-iv-28.

३. CC-0. Public Domain. Vipin Kumar Collection, Deoband

४. Ganasūtra under. I-i-64.

पाप्मा पापे पुमान् ध्याम परिमाणेऽपि तेजसि ।
मनिन् बाहुलकादन्यतोऽपि स्यादे...[षत] यथा ॥ ४५० ॥

यक्ष्मा क्षये शशाङ्के तु सोमा पुंसि प्रकीर्तितः ।
धाम देशे ग्रहौ[गृहे] रश्मौ स्थाने...[जन्म] प्रभावयोः ॥
एवमृद्ध्याः परे केचिन्मनिन्नता मनीषिभिः ॥

मिथुने मनिः ॥ ४-१५१ ॥ उपसृष्टान्मनि[न्मने]र्भ्रातोः स्वरभेदाय शिष्यते ॥ ४५२ ॥
सुशर्मेति मनिन्यन्तोदात्त एष न सिध्यति ॥

सातिभ्यां मनिन्मनिणौ
॥ ४-१५२ ॥ साम क्लीब[स्त्री]मुपायस्य देवदा...[भेदे वेदान्त]रेपि च ॥

सामजं तु गजे पुंसि सामोत्थे पुनरन्यवत् ।
समासान्ताच्चौचतुरेत्यादिसूत्रेण दर्शितात् ॥ ४५४ ॥

ऋक्सामे इत्यदन्तत्वं द्वन्द्ववृत्तौ भवेदिह ।
प्रतिलोमादिवदिहाप्यच्प्रत्यैन्ववसूत्रतः ॥ ४५५ ॥

प्रतिसामानुसामावसामान्य...[त्र य]थोचितम् ।
आत्मा पुंसि स्वभावेऽपि प्रयत्नमनसोरपि ॥ ४५६ ॥

धृतावपि मनीषायां शरीरब्रह्मणोरपि ।
स्यादात्मनीनस्त्रिष्व्वात्महिते स्वप्रत्ययस्मृतेः ॥ ४५७ ॥

आत्मना तुर्थ इत्यादिरलुक् पूरणेऽपरे ।
वैयाकरणसंज्ञायामा...[त्मनेप]दमिष्यते ॥ ४५८ ॥

अध्यात्ममात्मनीत्यर्थे विभक्त्यर्थेऽव्ययं स्मृतम् ।
अनश्चेत्यव्ययीभावादन्नन्तादृजिवधानतः ॥ ४५९ ॥

अध्यात्मादेर्भवार्थाये ठञि वार्तिकदर्शिते ।
आध्यात्मिकं त्रिष्व्वात्मभरिः स्वोदरपूरके ॥ ४६० ॥

२०४

श्रीपेरसूरिविरचितः

[पा. ४.]

हनिमशिभ्यां सिक्कन्
॥ ४-१५३ ॥

हंसिका हंसयोषायां बम्भरास्यां तु मक्षिका ॥

बिध्मादौ क्षुद्रजन्तुक्तेर्मक्षिकालस्तदन्विते ॥ ४६१ ॥

कोररन् ॥ ४-१५४ ॥

कवरः पाठके भेदाभावाद्दस्य च वस्य च ।

कवरी स्यात्केशवेशे चित्रायां कवरा स्मृता ॥ ४६२ ॥

.....[सूत्रात्]जानपदेत्यादेः केशवेशे हि ङीषतः ।

भवेत्कवरपुच्छीति पुच्छान्तात्कवराधिकात् ॥ ४६३ ॥

नित्यं कवैरमण्यादिवार्तिके ङीप्विधानतः ॥

ग्र उडच् ॥ ४-१५५ ॥ ताक्ष्ये ना गरुडः कैश्चिदेतत्सूत्रं न पठ्यते ॥ ४६४ ॥

गरुता ड्यते यातीत्यर्थे डप्रत्यये सति

.....[लोपं] पृषोदरादित्वात्तकारस्य तथोचिरे ॥ ४६५ ॥

इन्देः कर्मिर्नलोपश्च
॥ ४-१५६ ॥

इदंशब्दः । त्रिलिङ्गोऽयम् ॥

INDEX OF WORDS.

NOTE.

In arranging the words found in the text, the plan adopted needs a word of explanation. The word explained in the Sūtra is first given and it is followed by words that are derived therefrom, through the addition of suffixes. It is then followed by compound words, of which the first member happens to be the word, explained in the Sūtra. Finally come those words of which the second member is the word derived in the Sūtra.

Words marked with asterisks are those, not found in the Sūtra but additions of the commentator.

INDEX OF SŪTRAS.

अगारे णिञ्च	३५	अर्चिगुचिहु	११८
अङ्गिमदिमन्दिभ्यः	१५७	अर्जेणिलुक्च	१३७
अङ्गेर्नलोपश्च	१७५	अजैः ऋज च	१७२
अच इः	१९८	अर्तिकमिभ्रमि	१५७
अजियमिश्रीङ्भ्यश्च	१३७	अर्तिगृभ्यां भन	१६०
अजियुधिनीभ्यः	१३४	अर्तिपृषपि	११९
अजिरशिशिर	२९	अर्तिसृधृधमि	११७
अजिवृरीभ्यः	१३०	अर्तिस्तुसुहु	५८
अजेरजि च	९९	अर्तेररुः	१८२
अज्यतिभ्यां च	१९६	अर्तेरुष्य	१७४
अच्चेः को वा	१८०	अर्तेर्गुणः	११३
अजिघृत्तिभ्यः	१४७	अर्तेर्नरि	८५
अणश्च	१२	अर्तेर्निष्	१५०
अणो ङश्च	३६	अर्तेर्भुक्षितक्	१६९
अण्डन् कृसृभृ	५४	अर्तेश्च	१३७
अतेर्धश्च	१९१	अर्तेश्च तुः	३४
अत्यधिकमि	१५३	अर्तेः किद्दिश्च	१०१
अदिशदिभूशुभिभ्यः	१८०	अजिहृशि	१८
अदेर्दोर्धश्च	८९	अलीकादयश्च	१७२
अदेस्त्रिनिश्च	१८१	अघतेष्टिलोपश्च	६१
अनिहृषिभ्यां किष्	१७०	अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः	१६१
अनुङ् नदेश्च	१३६	अविमह्योष्टिपच्	२७
अन्वृहम्भूजम्बू	३७	अविसिविसि	६२
अन्येभ्योऽपि हृष्यस्ते	१८७	अवे भृजः	८३
अद्दादयश्च	१८६	अशिपणाय्योः	१९७
अद्दादयश्च	१९०	अशिशाकिभ्यां छन्दसि	२००
अमिनक्षियजि	१५१	अशृगुषिलटि	६५
अमितभ्योः	८९	अशे रश च	१०९
अमेरतिः	१७९	अशोर्णिष्	२९
अमेर्दोर्धश्च	२७	अशोर्देवने	१४०
अम्बरीयम्	१७२	अशोर्नित्	१६१

अशैलशश्च	१३७	उलूकादयश्च	१७३
अशोः सरः	१४१	उल्पादयश्च	१८४
अज्ञोतेरश्च	१७५	उरमुकदर्वी	१४३
असिसजिभ्यां विधन्	१६०	उपिकुटिदलि	१५८
असेरन्	२६	उपिकुपिगार्ति	८३
असेश्च	१४१	ऊर्णोतेर्णुलोपश्च	२१
आङि णिष्	१६६	ऋच्छेरः	१५७
आङि पणिपनि	९९	ऋजेश्च	१७१
आङि शुपेः सनः	११८	ऋज्जिवृधिमन्दि	११३
आङि श्रिहनिभ्यां	१९७	ऋज्जेन्द्राप्र	९२
आङुपरयोः	२२	ऋतन्यज्जि	१६३
आणकल्धू	१४३	ऋतेरम् च	३७
आतृकन् वृद्धिश्च	३५	ऋपिवृपिभ्यां कित्	१५५
आनकः शीङ्भियः	१४३	ऋषेर्जातौ	१४०
आमोतेर्ह्रस्वश्च	३५	ऋहनिभ्यामूपन्	१८१
आमोतेर्ह्रस्वश्च	१०२	एतेर्णिष्	१२०
इगुपधात्किन्	१९४	एतेस्तुट् च	५७
इणस्तशंस्तशसुनौ	१६०	पधिवह्योश्चतुः	३५
इणः कित्	१६०	कज्जिमृजिभ्यां	१५८
इण्भीकापा	१३२	कटिकुपिभ्यां	१४२
इण्शीभ्यां	६८	कटिचकिभ्यां	३२
इणसिज्जि	१२२	कणेष्टः	४०
इन्देः कर्मिर्नलोपश्च	२०४	कदेर्णित्पक्षिणि	१८३
इपिमदिमुदि	२८	कनिन्युवृपि	७१
इपियुधीन्धि	६२	कन्युचक्षिपेश्च	१३६
इपेः कसुः	१६१	कपश्चाक्रवर्मणस्य	१५९
इप्यशिभ्यां	१५९	कपिगडिगण्डि	३३
ईपेः किष्	१५	कपेश्च	३०
ईपेः किङ्स्वश्च	१७१	कवेरोत्तच्	३१
उदकं च	९७	कमिमनिजनि	३४
उद्यतेश्चित्	१८४	कमेरठः	४०
उन्दिगुधि	१४०	कमेः किदुच्चोपधायाः	१५८
उन्देरिच्चादेः	१५	कलस्तृपश्च	४१
उन्देर्नलोपश्च	११०	कलंश्च	१६६
उपसर्गं वसेः	१५३	कलिकदर्थोरमः	१८३

कशेरुम् च	१७२	कृपेर्वृद्धिश्च	९७
कपिद्विभ्यामीकन्	१७०	कृपेर्वृद्धिश्छन्दसि	१९६
कपेदल च	६६	कृदन्तिभ्यां क्तुः	१२९
किलेर्बुक् च	२८	कृद्भ्यामेणुः	८२
किशोरादयश्च	३२	कृगृशृभ्यो वः	७१
किंजरयोः	११	कृगृशृपृकुटि	१९८
कुटः किष्	१८२	कृगृशृवृञ्	१२१
कुडिकम्भ्योः	१९९	कृत्भ्यामीषन्	१७१
कुणिपुल्योः	१८३	कृष्टृत्सिद्	१२४
कुपेर्वा वश्च	१८३	कृष्टृदारिभ्यः	१३६
कुम्भेर्नलोपश्च	३०	कृशृपृकटिपटि	१७२
कुयुभ्यां च	१२८	कृशृशलिकलि	१५५
कुर्धश्च	१७	के श्र परङ्	३७
कुवश्चङ् दीर्घश्च	१८४	कोररन्	२०४
कुषः करन्	१५७	क्रमितमिशति	१९४
कुसेरुम्भोमेदेताः	१८८	क्रिय इकन्	९९
कृकदिकडि	१८३	कणेः संप्रसारणं च	१५९
कृके वचः	११	कादिभ्यः कित्	४७
कृगृशृकुटि	१९८	क्युन् शिषिपसंज्ञयोः	९६
कृज उञ्च	१७३	किञ्चिप्रच्छि	१०१
कृज उदीचां कारुपु	१९६	क्षिपेः किञ्च	११८
कृजः कतुः	३५	क्षुधिपिशि	१३६
कृतिभिदिलतिभ्यः	१५९	खजेराकः	१६९
कृतेराद्यन्त	१५	खनिकप्यज्यसि	१९८
कृतेर्नुम् च	१५१	खरुशङ्खुपीयु	२३
कृतेर्इछः कृ च	८९	खर्जिपिञ्जादिभ्यः	१८४
कृत्यशूभ्यां खक्	१२७	खलतिः	१५२
कृदाधारार्चि	१३०	खप्पशिल्पशष्प	१२८
कृधूमदिभ्यः	१४२	गडेरादेश्च कः	१५१
कृपृवृजिमन्दि	१११	गडेश्च	१५२
कृवापाजि	२	गडेः कड च	१५८
कृविघृष्टिञ्छि	१७८	गण् शकुनौ	५३
कृपिचमितनि	३६	गन्गम्यदोः	५२
कृपेरादेश्च वः	११८	गभीरगम्भीरौ	१७३
कृपेर्वर्ण	१२३	गमेरिनिः	१६६
		गमेर्गश्च	११०

गमेडो	१०५	जहातेर्दे च	९७
गमेः सन्वच्च	१२९	जहातेर्देऽन्तलोपश्च	१३०
गर्वैरत उच्च	१०१	जहातेस्सन्वदा	६१
गश्चोदि	८५	जीवेरातुः	३५
गादाभ्यामिष्णुच्	१२७	जृविशिभ्यां क्षच्	१५५
गुपादिभ्यः कित्	३१	जृवृश्चभ्यामूयन्	८४
गृधिपण्योः	१४१	जृशृस्तृजागृभ्यः	१७७
ग्र उडच्	२०४	जेमुट् चोदात्तः	१४८
ग्रसतेरा च	६२	जोरी च	९०
ग्रीष्मः	६४	जमन्ताडुः	४५
ग्रो मुट् च	३९	णित्कसिपद्यतैः	३६
ग्लानुदिभ्यां डौ	१०४	तनिमृङ्भ्यां	१४६
घर्मः	६४	तनोतेरनश्च चः	१०४
घसेः किञ्च	१७३	तन्युपिभ्यां कसरन्	१४२
घृणिपृश्नि	१७७	तमिविशिविडि	४२
चकिरभ्योः	८८	तरत्यादिभ्यश्च	५१
चक्षेः शिञ्च	१२०	तलिपुलिभ्यां च	१०१
चङ्कणेः कङ्कण च	१७०	तवेर्णिङ्गा	२७
चायः किः	३५	ताडोर्णिलुक् च	४०
चिक् च	१०४	तिजेर्दीर्घश्च	१२७
चुपेरिष्ठापधायाः	४४	तिथपृष्ठगूथ	८५
च्युतेः किञ्च	१२७	तुपारादयश्च	१५८
चिवरव्ययम्	१०५	तृणाख्यायां चित्	१३७
छन्दसीणः	९	तृपिशुपिरसिभ्यः	१२६
छन्दस्यसानू	११३	तृस्तृचौ शंसि	११४
छापुलडिभ्यः	५१	तृभूवहिवसि	१५६
छित्तरछत्वर	१२२	त्यजितनियजिभ्यः	५५
छो गुक् ह्रस्वश्च	४४	त्रो डुट् च	३७
जडवादयश्च	१८७	त्रो रश्च लः	११
जनिघसिभ्यामिण्	१९६	त्रो रश्च लो वा	१३६
जनिदाच्युस्त्वृ	१८७	दमेडोसिः	१०९
जनिमुङ्भ्यां	२०१	दरिद्रातेर्यालोपश्च	३७
जनेरुसिः	११९	दलिमः	१७५
जनेर्यक्	१९०	दाभाभ्यां नुः	१२९
जसिसहोहरिन्	१०९	दिधिपायः	१५०

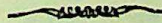
दिवेर्कः	११७	नौ हः	१३४
दिवेः किञ्च	१५५	पञ्च एलिमश्	१७३
दिवो द्वे दीर्घश्च	१७७	पञ्चिनदयोः	९६
दुतनिभ्यां दीर्घश्च	१४७	पणेरिज्यादेश्च वः	१०९
दुरीणो लोपश्च	८९	पतस्त्रिन्	१८१
दृणातेः पुक्	५५	पतः स्थ च	१६७
दृदलिभ्यां भः	१६०	पतिकटिकुठि	३०
दृसनिजनि	१०	पतिचण्डिभ्यामालश्	४९
द्युतेरिसिन्नादेश्च	११८	पतेरङ्गपक्षिणि	५१
द्रुवक्षिभ्यामिनन्	१००	पतेरश्च लः	१४२
धान्ये निश्च	१२	परमे किञ्च	१६७
धापूवस्यजि	१२३	परौ व्रजेः षश्च	१०४
द्युपेर्धिष च	१११	पर्जन्यः	१५१
धटे इश्च	१२९	पर्देर्नित्	१४३
धेट इट् च	१२६	पर्फरीकादयश्च	१७०
ध्मो धमश्च	९७	पः किञ्च	३४
भ्याप्योः संप्रसारणं च	१९१	पातृतुवदिववि	८४
नञि च नन्देः	११६	पातेर्ङतिः	१७८
नञि जहातेः	७५	पादे च	१९७
नञि लम्बेर्नलोपश्च	३६	पानीवीषिभ्यः	१२७
नञि व्यधेः	२८	पारयतेरजः	५७
नञ्याप इट् च	१४६	पिनाकादयश्च	१६९
नसृनेष्टृत्वष्टृ	११४	पिबतेस्थुक् च	११९
नयतेर्ङिश्च	११७	पिशोः किञ्च	१५०
नहो भश्च	१९५	पीयुक्कणिभ्यां	१४२
नामन् सीमन्	२०१	पीयेरूपन्	१८२
नावञ्चेः	१६	पुरःकुपन्	१८१
निन्देर्नलोपश्च	८९	पुपः कित्	१६६
नियो मिः	१७४	पृषिरञ्जिभ्यां	१५२
निशीधगोपीध	८१	पूनहिकलिभ्यः	१८२
नृतिशृद्धयोः कूः	३७	पृभिदिव्यधि	१८
नौ द्वयोः यलोपः	१९७	प्र इरशदोस्तुट् च	१९२
नौसर्जेर्धिथिन्	१८४	प्रथिघ्नविभ्रस्जं	१९
नौ सदेर्ङिश्च	१३४	प्रथेः पिबन्	६४
नौ सदेः	१२१	प्रथेः कित्संप्रसारणं	५७

प्राङ्ङि पणिकयः	९९	भृमृशीतृचरि	११
प्रे स्थः	१६७	भ्रमेश्च ङ्ङः	१०८
प्रे हरतेः कृपे च	१९७	भ्रमेः संप्रसारणं च	१९४
पुपिशुपिकुपिभ्यः	१६१	मकुरद्वर्तुरौ	२६
पुषेरब्धोपधायाः	१४०	नद्गुरादयश्च	२६
फलिपाटिनमि	१६	मनेरुब्ध	१९५
फलेर्गुक् च	१३६	मनेर्दीर्घश्च	१४०
फेनमीनौ	१२३	मनेर्धश्चन्द्रसि	११९
बन्धेर्बन्धि	१२३	मन्थेः	१६७
बलाकादयश्च	१६९	मन्दिवाशि	२५
बहुलमन्यत्रापि	९०	मस्ये	२७
बहुलमन्यत्रापि	९७	मस्जेर्नु च	१८२
बहुलमन्यत्रापि	९९	महति ह्रस्वश्च	२२
बहुलमन्यत्रापि	११०	महेरिण् च	१०१
बहुलमन्यत्रापि	११४	माछाससिभ्यः	१८९
बहुलमन्यत्रापि	१२१	मिथिलादयश्च	३०
बिडादिभ्यः कित्	५१	मिथुने मनिः	२०३
बृंहर्नेलोपश्च	११८	मिपीभ्यां रुः	१८७
बृंहर्नोब्ध	२००	मीमातेरुन	३३
भन्दर्नेलोपश्च	१५७	मुदिप्रोर्गगौ	५३
भातेर्डवत्	३१	मुसेररक्	८८
भियः कृकन्	९६	मुषेर्दीर्घश्च	९९
भियः पुक्	५७	मुढेः किञ्च	१२०
भियः पुग्वा	६४	मूलेरादयश्च	३१
भुजिमृङ्भ्यां	१२७	मृशक्यविभ्यः	१८९
भुजेः किञ्च	१९८	मृकणिभ्यामीचिः	१८१
भुवश्च	१६७	मृकणिभ्यामूकोकणौ	१७३
भुवः किञ्च	११९	मृगव्यादयश्च	२४
भुवः किञ्च	१७४	मृग्रोरुतिः	३९
भुवो ङिक्	१३६	मृजेर्गुणश्च	३६
भूतभृश्चिभ्यः	१११	मृजेष्टिलोश्च	४४
भृजश्चित्	१५३	मृढेः कीकक् कङ्कणौ	१७१
भृजः कित् नुट् च	५२	यजिमनिशुन्धि	१२७
भृजि उब्ध	१०९	यतेर्बृद्धिश्च	११६
भृमृशिशिजि	१५१	यापोः किद्दे च	१६२

युजिरुनित्तिनां	६३	वल्लिमलितनिभ्यः	१८६
युधिबुधिरुशिभ्यः	११३	वलेरूकः	१७३
युप्यसिभ्यां मदिक्	५८	वलेर्गुश्च	१६
यो इ च	१७	वशः कित्	१०९
रञ्जेः क्युन्	१११	वशेः कित्	१७२
रपेरिचोपधायाः	१७	वसिचपियजि	१९५
रमे रश्च लो वा	९७	वसेस्तुन्	३५
रमेर्नित्	१८०	वसौ रुचेः	११९
रमेर्वृद्धिश्च	४०	वहियुभ्यां णित्	१५४
रमेस्त च	१२६	वहियस्यतिभ्यश्चित्	१७९
राजेरन्यः	१५०	वहिश्रिथ्यु	१७७
रातेडं	१०५	वहेर्धश्च	३६
राशदिभ्यां त्रिप्	१८०	वातप्रमीः	१६३
रासिबल्लिभ्यां च	१५५	वातेर्डिश्च	१९७
रास्नासास्ना	१२६	वाविन्धेः	९१
रुदिविदिभ्यां	१५३	विटपषिष्टप	१५९
रुशातिभ्यां क्युन्	१८७	विषा विहा	१७३
रुपेः निरुल्लप् च	१५५	विषेः किञ्च	१३०
रुहिनन्दिजीवि	१५६	वीज्याज्वरिभ्यो निः	१७५
रुहे रश्च लो वा	१४९	वीपतिभ्यां तनन्	१६०
रुहेर्वृद्धिश्च	२७	वृङ् पण्यः	१५०
रुहेश्च	१०१	वृजेः किञ्च	९९
रोदेर्णिलुक् च	८९	वृजश्चित्	१५१
लक्षेरट् च	१२४	वृतेर्वृद्धिश्च	१४२
लक्षेमुट् च	१६२	वृतेश्च	११८
लङ्घिबन्धोः	१९	वृतेश्छन्दसि	१९८
लङ्घनेर्लोपश्च	५७	वृतेस्तिकन्	१५९
लोष्टपलितौ	१४८	वृद्ध्यां विन्	१७७
मङ्कयाद्यश्च	१८०	वृद्ध्यापिभ्यां	९१
वचेर्गश्च	१२९	वृश्चिरुपोः किकन्	९८
वदेरान्यः	१५१	वृषादिभ्यश्चित्	४१
वनेरिचोपधायाः	१२४	वृहोः पुरदुक्तौ च	१८६
वयश्च	१५५	वतूवदिहति	१३७
वर्णेर्बलिश्चादिरण्ये	१९५	वेजस्तुट् च	१५४
वर्तमाने पृषत्	१११	वेजः सर्वत्र	२०१

वेप्रो षिब्ध	१८१	ध्रुदक्षिस्पृदि	१५०
वेपितुहोः	१०१	त्रिपेरच्चोपधायः	१२७
वो कसेः	८८	त्रिपेः कश्च	२२
व्यधस्संप्रसारणं	२६	श्वन्नुक्षन्पूषन्	७६
शकादिभ्योऽटन्	१८३	श्वयतेश्चित्	१८१
शकिशम्योर्नित्	४४	श्वितेर्दश्च	११४
शकेरुनोऽन्तोन्त्युनयः	१३५	सपूर्वाश्चित्	१४१
शकेऽर्कतिन्	१७९	सप्यशृभ्यां तुट् च	७३
शते च	२३	समाने ययः स च	१९७
शदेस्त च	३१	समि कस उकन्	९६
शपेर्बश्च	४१	समीणः	८५
शमेर्दः	४०	समीणः	१८४
शमेर्षन्	१८५	सम्यानच् स्तघः	११३
शमेः खः	४०	सर्तेरटः	५७
शलिमण्डिभ्यामुकञ्	१७४	सर्तेरपः पुक् च	१५८
शः कित्सन्धश्च	१६	सर्तेरयुः	१२७
शावशेरासौ	२७	सर्तेर्णिष्	१८४
शाशपिभ्यां दन्	१८६	सर्तेर्णित्	८४
शीङो धुगलम्बालम्	१७३	सर्तेर्दुक् च	१४२
शीङ्क्रुशिरुहि	१९१	सर्तेर्नुम्	१७१
शीङ्शपिरुगमि	१५२	सर्वधातुभ्य इन्	१९२
शुकवर्कोदकाः	१३१	सर्वधातुभ्यो मनिन्	१९९
शुचेर्दश्च	८९	सर्वनिघृष्व	६८
शुसिचिमीनां	९०	सलिकल्यनि	२९
शृङ्गारभृङ्गारौ	१५८	सव्ये स्थः छन्दसि	११७
शृणातेर्ह्रस्वश्च	५२	सहो धश्च	११९
शृङ्भसोऽदिः	५४	संविदेः कञ्	१५१
शृपृभ्यां किञ्च	१७१	संश्चतृपत्	११३
शृपृवृजां क्	१७०	सातिभ्यां मनिन्मनिणौ	२०३
शृरभ्योश्च	१५०	सानसिवर्णसि	१८८
शृस्वृञ्जिहि	१२	सावसेः कञ्	११६
शेषायङ्गाजिह्वा	७०	सितनिगमि	३३
श्यास्त्याहृजविभ्यः	९९	सिवेष्टेरू च	१८४
श्रः करन्	१६५	सिवेष्टेर्यू च	१२४
श्रः शकुनौ	१९६	सुजो दीर्घश्च	१२६

सुयुरुवृजो युच्	१०९	स्यन्दे: संप्र-	३३
सुचः किञ्च	१३०	स्यमेरीट् च	१३४
सुशृभ्यां निष्	१२८	स्यमे: संप्रसारणं	९९
सुसूधाञ्जृधिभ्यः	९०	सुवः कः	१०४
सृजः क्रिः	१८०	हन्तिकुपिनीरमि	८२
सृजेरसुं च	१५	हन्तिमशिभ्यां	२०३
सृयुवचिभ्यः	१४३	हनो वध च	९७
सृवृजोवृद्धिश्च	५१	हन्तेरंह च	१८०
सृवृपिभ्यां कित्	१७५	हन्तेर्मुट् च	१५६
सृवृभृशुपि	१३१	हन्तेहि च	६३
स्कन्दे: सलोपश्च	१५	हरिमितयोः	२२
स्तनिहृपिपुपि	१२९	हसिमृग्रिष्वा	१४३
स्तुवः कसेध्वः	१५०	हुच्छैस्सनो लुक्	११४
स्तुवो दीर्घश्च	१२८	हुवः श्लुवश्च	१०४
स्थः स्तोऽभ्वजवकौ	१८५	हृपिपिरुहि	१९३
स्थाचतिमृजे:	४८	हृभृष्टृस्त्	२००
स्थो णुः	१३०	हृश्याभ्यामितन्	१४९
स्नामदिपद्यति	१९२	हृपेरुलच्	३९
स्तुवृश्चिकृत्युपिभ्यः	१४०	हृसृरुहियुपि	४०
स्फायितस्त्रिवक्षि	८६	ह्रियः कुप्रश्च	१४३
स्यन्दे: संप्र-	१५	ह्रियो रश्च लो वा	१३५

INDEX OF WORDS

अक्षतम्	३-२७०	अग्रयम्	२-११७
अक्ष m., n.	३-१९४	अग्रीयम्	२-११७
अक्षद्युतिकम्	३-१९५	अग्रणीः	२-१२३
अक्षधूः	३-१९७	अग्रतः	२-१२३
काक्षः	३-१९६	अग्रतःसरः	२-१२४
अक्षरम्	३-२०५	अग्रसरः	२-१२५
अक्षि	३-४२३	अग्रे भुक्त्वा	२-१२६
अषडक्षीणम्	३-४२७	अग्रे भोजम्	२-१२६
गवाक्षः	३-४२७	अग्रेवणम्	२-१२२
पङ्कजाक्षी	३-४२४	अग्रेसरः	२-१२५
परोक्षम्	३-४२६	आग्रहायणकम्	२-१२१
प्रत्यक्षम्	३-४२५	आग्रहायणी	२-११९
अक्षणम्	३-५३	आग्रहायणिक m., n.	२-१२०
अग्निः	४-१३९	कुशाग्रीयम्	२-११८
अग्नायी	४-१४०	अग्न्य m., f.	४-३१०
आग्नेयम्	४-१४१	अङ्कुरः	१-२६२
अग्निचित्	४-१५३	अङ्कुरः	१-२६२
अग्निष्टुत्	४-१४८	अङ्कुशः	४-२९०
अग्निष्टोमः	४-१४८	अङ्ग m., n., ind.	१-५४३
आग्निष्टोमिकः	४-१४९	अङ्गजः	१-५४४
अग्नीत्	४-१५०	आङ्गकः	१-५४६
अग्नीधः	४-१५१	आङ्गविद्यः	१-५४४
आग्नीध्र m., n., f.	४-१५२	अङ्गारः	३-३८४
अग्नीवरुणौ	४-१४३	अङ्गुलिः	४-१८
आग्निधारणम्	४-१४३	अङ्गुलीयम्	४-२०
अग्नीषोमौ	४-१४३, १४८	एकाङ्गुलम्	४-१९
आग्नावैष्णवम्	४-१४४	निरङ्गुलम्	४-१९
आग्निमातृतम्	४-१४३	पञ्चाङ्गुलम्	४-१९
आग्नेन्द्रम्	४-१४५	पङ्गुलिदत्तकः	४-२०
अग्रम्	२-११४	पङ्क्तिः	४-२१
अग्र्यम्	२-११६	अङ्घ्रिः	४-१९५

अजिनम्	२-१८१	अन्तकरः	३-२५२
अजिरः	१-२९७	अन्तगः	३-२५१
अद्यतिः	४-१८७	अत्यन्तगः	३-२५१
अञ्जलिः	४-८	अत्यन्तीनः	३-२५१
व्यञ्जलम्	४-९	अनन्तकरः	३-२५२
व्यञ्जलि	४-९	अनन्तगः	३-२५१
द्व्यञ्जलम्	४-९	अन्तिमम्	३-२५०
द्व्यञ्जलि	४-९	आनन्त्यम्	३-२५२
पतञ्जलिः	४-१०	अन्दूः	१-३८६
अजिष्ठः	४-११	अन्दुकः	१-३८६
अजिष्णुः *	४-१२	अन्धुः	१-१८२
अट्टालः	१-५१८	कर्कन्धुः	१-१८२
अणुः	१-११६, ११८	शकन्धुः	१-१८२
अण्डः *	१-४८१	अन्नम्	३-४३
आण्डरः	१-४८१	आन्नः	३-४३
अतस m., f.	३-३४२	अप्	२-२१२
अतिथिः	४-१५	अम्मयम्	२-२१२
आतिथेयम्	४-१७	आप्यम्	२-२१३
आतिथ्यम्	४-१७	अपांनपात्	२-२२३
तिथिः	४-१६	अपांनप्लीयम्	२-२२३
अत्कः	३-१२४	अपोनपात्	२-२२३
अत्नः	३-२०	अपोनप्लीयम्	२-२२३
अत्री	४-२०२	अप्सव्यः	२-२२५
अत्रयः	४-२०३	अप्सुमान्	२-२२५
आत्रेयः	४-२०२	अप्सुयोनः	२-२२५
अग्रः	१-५४२	अनूपम्	२-२२२
अद्रिः	४-१९२	अन्तरीपः	२-२१४
अध्वा	४-३२५	अन्वीपम्	२-२१८
अध्वनीनः	४-३२७	अन्वीपिकः	२-२२०
अध्वन्यः	४-३२७	परापम्	२-२२१
अध्वगः	४-३२८	परेपम्	२-२२१
प्राध्वः	४-३२६	प्रतीपम्	२-२१४
अनिलः	१-३०३	प्रातीपिकः	२-२२०
अनीकः	४-७८	प्रापम्	२-२२१
अन्तः	३-२४९	प्रेपम्	२-२२१

समीपम्	२-२१४	अर्जुनकः	३-१६४
द्वीपम्	२-२१४	अर्थः	२-१९
द्वैप्य f., n.	२-२१६	अर्थ्यम्	२-२०
द्वैपम्	२-२१७	अनर्थकम्	२-२२
द्वैपिकिः	२-२१७	अन्यवर्थः	२-२१
अप्तुः	१-३६०	अन्यार्थः	२-२१
अप्तोर्यामः	१-३६१	अपिसः	४-१२
आप्तोर्यामिकी	१-३६१	अपिशः	४-१३
अब्दः	४-२६०	अर्भः	३-४१२
अमतः	३-३२७	अर्भः	१-६१३
अमतिः	४-१८४	अर्यमा	१-८१३
अमघम्	३-३११	अर्वा	४-३१९
अम्घरीपम्	४-९७	अर्शसानः	२-३२८
अम्बल m., f.	४-२९९	अर्हन्तः *	३-३६३
अम्बलः	४-२९९	अलावृ	१-३७९
अरणिः	२-३६८	अलावृकतम्	१-३७९
अरण्य m., n.	३-३०८	अलिन्दः	४-२३४
अरण्यानी	३-३०८	आलिन्दः	४-२३४
आरण्यकः	३-३०९	अलीकम्	४-९०
आरण्या	३-३०९	व्यलीकम्	४-९१
अरतिः	४-१८७	अवगथः	२-३५
अररम्	३-३८७	अवटः	४-२२५
अरुः	४-२२१	आवटपा	४-२२६
अरिः *	४-३९६	अवनिः	२-३७२
अलिः	४-३९६	अवन्ती *	३-१४८
अरुण m., f.	३-१६५, १६६	अवभृथम्	२-१३
अरुः	२-३८९	अवस m., n.	३-३४३
अरुन्तुदः	२-३८९	अविनः	२-१८०
अरुष्करः	२-३९०	अविषः	१-२८०
अरुहृतम्	२-३९०	अबीः	३-४२९
अरुषः	४-२०९	अव्यधिषः	१-२८६
अर्कः	३-९३	अशनिः	२-३७२
अर्चिः	२-३७७	अश्मा	४-४२५
अर्जुन m., f., n.	३-१६२, १६३, १६४	आश्मः	४-४२७
		अग्निः	४-३९२

अश्रु #	४-२६९	अष्टका	३-४०९
अश्वः	१-६८०	असिः	४-३९७
आश्वम्	१-६८१	असुः	१-१२३
आश्वयः	१-६९१	असुरः	१-२७२
आश्वायनः	१-६८०	आसुरः	१-२७२
अश्विकः	१-६८२	आसुरिः	१-२७३
आश्विकः	१-६८२	आसुरायणी	१-२७३
अश्विनी	१-६९३	आसुरीयः	१-२७४
अश्विनौ	१-६९६	देवासुराः	१-२७५
आश्विनेयौ	१-६९४	दैवासुरम्	१-२७६
आश्वीनः	१-६८३	अस्थि	४-१५३
अश्वीयम्	१-६८१	अस्मत्	१-६०५
अश्वत्थः	१-६८६	अस्मदीयः	१-६०७
अश्वत्थकम्	१-६८८	अस्माकः	१-६०९
अश्वत्थामः	१-६९०	आस्माकीनः	१-६०८
अश्वत्थामा	१-६८९	मत्कः	१-६१२
आश्वत्थिकः	१-६८८	मदीयः	१-६०८
अश्ववड्यम्	१-६९६	मामकः	१-६१०
अश्ववडयान्	१-६९७	मामकीनः	१-६०९
अश्ववड्यौ	१-६९६	मामिका	१-६१०
अश्वयुक्	१-६९०	अहन्	१-७८०
आश्वयुक्	१-६९१	अहीनः	१-७८१
आश्वयुजः	१-६९१	आह्नः	१-७८०
अश्वयुजकः	१-६९३	आह्निकम्	१-७९०
आश्वयुजी	१-६९१	अपराह्नकः	१-७९७
कृशाश्वः	१-६८४	अपराह्णेतनः	१-७९४
कृशाश्विनः	१-६८४	अहस्करः	१-७८२
काशाश्वीयः	१-६८५	उत्तमाहः	१-७८३
अष्ट	१-७६८	त्र्यहः	१-७८३
अष्टक m., n.	१-७७३, ७७६	द्वादशाहः	१-७९०
अष्टमः	१-७७०	द्व्यहः	१-७८३
अष्टाकपालम्	१-७७८	द्व्यहः	१-७८७
अष्टागवम्	१-७७८	द्वैयह्निकः	१-७८८
अष्टापद m., n.	१-७७९	द्व्यहीनः	१-७८८
अनशीतिः	१-७७७	पूर्वाह्नः	१-७८४

पौर्वाहिकः	१-७९३	आयुष्टोमः	२-३९९
पूर्वाहिकः	१-७९७	त्र्यायुषम्	२-३९८
पूर्वाह्नतनः	१-७९३	द्वयायुषम्	२-३९८
पूर्वाह्नितनः	१-७९३	पुरुषायुषम्	२-३९७
प्राह्नितनम्	२-७९३	आरुः	१-३७८
सर्वाहः	१-७८४	आर्द्रा	२-७१
संख्याताहः	१-७८४	आर्द्रकः	२-७१
अहिः	४-३९३	आलुः *	१-१०८
आहेयम्	४-३९३	आवसथः *	३-३३८
अंहतिः	४-१८८	आवसथिक m., f.	३-३३९
आखनिकः	२-१७६	उपवसथः	३-३४०
आखुः	१-२२७	संवसथः	३-३४०
आखुवाहः	१-२२८	आशिरः	१-२९७
आगामी	४-४०	आशु	१-८५
आजिः	४-३८०	आशुशुक्षणिः	२-३७४
आहुः	१-३७८	आसनम् *	२-२९८
आतिः	४-३८०	इक्षुकुट्टकः *	२-१५२
स्वाति m., f.	४-३८१	इक्षुः	३-४२८
सौवातः	४-३८१-३	इक्षुशाकटम्	३-४२८
सौवातभार्यः	४-३८४	इक्षुशाकिनम्	३-४२८
आत्मा	४-४५६	इदम्	४-४६६
आत्मनीनः	४-४५७	इध्मः	१-६५८
आत्मनेपदम्	४-४५८	इनः	३-७
अध्यात्मम्	४-४५९	इन्दुः	१-१५३
आध्यात्मिकम्	४-४६०	अर्घेन्दुः	१-१५४
आत्मंभरिः	४-४६०	इन्द्रः	२-१०५
आपणिकः	२-१७४	इन्द्रियम्	२-१०६
आपतिकः	२-१७५	इन्द्रजनीयम्	२-१०८
आपनिकः	२-१७५	उपेन्द्रः	२-१०९
आप्वा	१-७३८	उपेन्द्रवत्तः	२-११०
आमिषम्	१-२८२	उपेन्द्रवत्तकः	२-११३
आम्रः	२-७०	महेन्द्रः	२-१०७
आयुः	१-९०	महेन्द्रियम्	२-१०८
जटायु	१-९३, ९५	महेन्द्रीयम्	२-१०८
आयुः	२-३९७	माहेन्द्रम्	२-१०८

इभः	३-४१४	उदककुम्भः	२-१६३
इभ्यः	३-४१५	उदकमन्थः	२-१६५
इरा	२-१४१	उदकस्थाली	२-१६३
इरम्मदः	२-१४४	उदकुम्भः	२-१६३
पेरावणः	२-१४२	उदधिः	२-१६२
पेरावत m., f., n.	२-१४१-३	उदन्या	२-१७०
पेरावतकम्	२-१४३	उदन्वान्	२-१७०
हरिणम्	२-१९५	उदपेपम्	२-१६१
इल्वलः	४-२९१	उदमन्थः	२-१६५
इषिरः	१-२८७	उदमेघः	२-१६०
इषीका	४-८८	उदवासः	२-१६१
इषुः	१-१५४	उदश्वित्	२-१६६
इष्टका	३-४०७	औदश्वितम्	२-१६८
इष्टकचितः	३-४०८	औदश्वित्क m., n.	२-१६८,
इष्मः	१-६५७		१६९.
इष्टवः	१-७३१	क्षीरोदः	२-१६०
ईष्टवः	१-७३१	लवणोदः	२-१६०
ईर्मम्	१-६६५	उदरथिः	४-२३५
दक्षिणेर्मा	१-६६५	उद्गाता	२-३३७
उक्यम्	२-२९	उद्गीथः	२-३५
औक्थिकः	२-३०	उद्रः	२-५१
उक्षा	१-८०८	समुद्रः	२-५१
उक्षतरः	१-८०९	उपह्वरम्	३-५
औक्षकम्	१-८०८	उरु	१-२२५
औक्षम्	१-८०८	उर्वी	१-२२५
औक्षणः	१-८०८	वरिमा	१-२२६
जातोक्षः	१-८०९	वरिष्ठः	१-२२६
महोक्षः	१-८०९	वरीयान्	१-२२६
वृद्धोक्षः	१-८०९	उलपः	३-४०२
उग्रः	२-१३४	उलूकः	४-११८
उग्रपश्यः	२-१३४	उल्का	३-१०२
उत्सः	३-१९९	उल्बम्	४-२४९
औत्सः	३-१९९	उल्मुकम्	३-२३०
उदकम्	२-१५९	उशिक्	२-२८३
उदक्यम्	२-१५९	उशितम्	४-१०५

उशीरिक m., f.	४-१०६	आर्षभ्यः	३-३५९
उषपः	३-३९७	ऋषिः	४-३५१
उष्णः	३-९	एकः	३-१०३
उष्णकः	३-११	एककः	३-१०५
उष्णकरणम्	३-११	एकतमः	३-१०७
उष्णालु	३-१०	एकतरः	३-१०७
उष्णिका	३-४४	एकदा	३-११८
कदुष्णम्	३-९	एकधा	३-१०५
कवोष्णम्	३-९	पेकध्यम्	३-१०५
कोष्णम्	३-९	एकधुरः	३-११४
उस m., f.	२-६३	एकधुरीणः	३-११४
ऊनम्	३-१२	एकनाथः	३-११०
ऊमम्	१-६५५	एकशः	३-११८
ऊरुः	१-२२१	एकशतिकः	३-११६
ऊरव्यः	१-२२३	एकसहस्रिकः	३-११६
करभोरुः	१-२२१	एकाकी	३-१०५
रम्भोरुः	१-२२१	एकागारिकः	३-१०७
ऊर्मिः	४-१३०	एकादश	३-११२, ४
ऋक्ष m., n.	३-१९९	एकादशिकः	३-११३
ऋक्षर m., f.	३-२१७	एकाद्विंशतिः	३-१०९
ऋच्छरा	३-३७६	एकान्विंशतिः	३-१०८
ऋजीकम्	४-८९	एकैकशः	३-११९
ऋजीषम्	४-९६	एतत्	१-५९७
ऋजुः	१-१७९	एतर्हिकालः	१-५९८
रजिष्ठः	१-१८०	इत्थम्	१-५९९
ऋजः	२-१०५	एतशः	३-४१०
ऋजसानः	२-३२७	एतः	३-२४३
ऋतम् *	३-२७२	एधतुः	१-३६७
ऋतुः	१-३५२	एव m., ind.	१-७१०
ऋतव्यः	१-३५२	पेतशः	३-४१०
आर्तवम्	१-३५३	ओतुः	१-३४८
आर्तिवर्जिनः	१-३५३	स्थूलोतुः	१-३४८
ऋभुक्षाः	४-६५	स्थूलौतुः	१-३४८
ऋषभः m., f.	३-३५७, ८	ओदनम्	२-२९०
ऋषभरु	३-३६०	औदनिक f., n.	२-२९१, २

मांसौदनिकः	२-२९३	कण्डूः	१-२५३
ओम्	१-६४२	कण्डोलः	१-३४०
ओष्ठः	२-१४	कण्वम्	१-६९९
विम्बोष्ठः	२-१४	काण्वः	१-७००
विम्बौष्ठः	२-१४	काण्वयः	१-६९९
प्रोष्ठ m., f.	२-१५	किण्वम्	१-७०
प्रोष्ठपदाः	२-१७	कदम्ब f., n.	४-२२८
प्रौष्ठपद m., f.	२-१७	कदला, -ली	१-४६४
प्रौष्ठपदाः	२-१५	कन्दुः	१-१८१
प्रौष्ठपदिकम्	२-१८	कन्दुः	१-३५५
कक्षा	३-१८९	कन्दुः	१-१५५
कङ्कटः *	४-२२३	कान्दविकः	१-१५६
कङ्कणीका	४-७९	कन्या	४-३१३
कचपः	३-३९८	कानीनः	४-३१३
कच्छूः	१-३७५	कपालः	१-५१५
कच्छुर m., f.	१-३७६	कपिला	१-३०८
कज्जारः	३-३९०	कपिः	४-४०९
कटम्:	२-२११	कापेयम्	४-४१०
कटम्भः	४-२३०	वृषाकपिः	४-४१०
कटीरः	४-१००	वृषाकपायी	४-४११
कटुः *	१-११६	कपोतः	१-३१८
कटोलः	१-३३९	कापोतः	१-३१८
कटुरम्	३-४	कपोलः	१-३३८
कटाकुः	३-२२०	कफेलुः	१-४०२
कठिन f., n.	२-१८२-३	कमठः	१-४१६
कठिनिका	२-१८३	कमरः	३-३७९
कठेरः	१-३१२	कमल m., f., n.	१-४५२-३
कठोरः	१-३३६	कम्बल m., n.	१-४३०
कडन्नम्	३-३१५	कम्बल्यम्	१-४३१
कडम्बः	४-२२९	कम्बलीया	१-४३३
कडारः	३-३८८	द्विकम्बल्या	१-४३२
कणीचिः	४-२०७	पाण्डुकम्बली	१-४३३
कण्ठः	१-४२०	कम्बूः *	१-४०३
कम्बुकण्ठी	१-४२०	करट m., f.	४-२२४
कण्डूः	१-२५१, ३	करण्डः	१-५६३

करभः	३-३५५	काव्यम्	४-३९५
करभः	४-२२७	कर्पूः	१-३६९
करीर m., f.	४-९८-९	कर्पूतरः	१-३७०
करीप m., n.	४-९४	दाक्षिकर्पुकः	१-३७१
करुण m., f.	३-१५२	नैपादकर्पुकः	१-३७१
करेणुः	२-१	कलमः	४-२३१
कर्कन्धूः	१-४०२	कलिलम्	१-३०३
कर्कः	३-९१	कलुपम्	४-२१७
कार्कीकः	३-९१	कल्कः	३-९४
कर्करीका *	४-८४	कल्लोलः ☉	१-३४१
कर्करी	४-८५	कवच m., f.	४-२२
कर्णः	३-२८	कावचिकम्	४-२३
कर्णिका	३-२९	कवपः ☉	४-२४
काणयिनिः	३-२८	कवसः	४-२१
उपकर्णम्	३-२९	कशेरूः	१-३८०
औपकर्णिकम्	३-२९	कशेरुः	१-३८०
कर्णजाहम्	३-३०	कश्मलम् ☉	१-४४०
कर्णेजपः	३-३०	कश्मीरः	४-१०७
कर्दमः	४-२३२	काश्मीरम्	४-१०७
कार्दमः	४-२३२	कपिः	४-३९७
कार्दमिकः	४-२३२	कपीका	४-७६
कर्पूरम् *	४-२३७	कंसः	३-१८७
कर्तुर m., f., n. *	१-२६८, ९	कंसिक m., f.	३-१८७
कर्म ☉	४-४१२	काक m., f., n.	३-११९-१२१
कर्मण्य m., n.	४-४१४	काणूकः	४-११७
कर्मणम्	४-४१३	काण्डम् ☉	१-४९४
कर्मः	४-४१५	काण्डीरः	१-४९५
कार्मुकम्	४-४१३	प्रकाण्डम्	१-४९६
कर्वर m., f.	२-४०४	गोप्रकाण्डः	१-४९६
कर्वः	१-७४०	कादम्बः	४-२३०
कलिः ☉	४-३४१	कादम्बिनी	४-२३१
कालेयम्	४-३४२	कारिः	४-३७७
कवर m., f.	४-४६२	कारुः	१-१८
कवरपुच्छी	४-४६३	कारवकः	१-४९
कविः ☉	४-३९५	कारव m., f., n. १-३७, ३८, ५५	

कारवायणः	१-४३	क्रिकिदिविः	४-१६५
कारवायणि m., f.,	१-३९	क्रिकिः ☉	४-१६९
	-४० ४६	किर्मीरः ☉	४-१०३
कारविका	१-५१, ५३	किरणः	२-३०५
कारविकाभार्यः	१-५२	किरिः	४-४०२
कारविः	१-३७	किरः	४-४०३
कारवीभार्यः	१-४८	किस्त्रियम्	१-२८७
कारवीयः	१-५७	किशोरः	१-३३७
कारव्यम्	१-५८, ५९	किंशारुः	१-१०६
कारुक् f., n.	१-३३, ५५	कीर्तिः	४-३४८
कारुचेलितमा	१-३१	कुक्कूलम् ☉	४-२४३
कारुतमा	१-२७	कुक्कुरः ☉	१-२७१
कारुतमा	१-२७	कोकुरः	१-२७२
कारुपतिः	१-२३	कुक्षम्	३-२०१
कारुपतिः	१-२३	कुक्षिः	३-४२१
कारुमयम्	१-५८	कौक्षकः	३-४२२
कारुमयम्	१-५८	कौक्षेयः	३-४२३
कारुभार्यः	१-३४	कौक्षेयकः	३-४२२
कारुः	१-१९	शारिकुक्षः	३-४२१
कारेयः -यी	१-४४, ४७	कुटपः	३-३९७
अतिकारुः	१-२०	कुटरः	४-२२१
जरत्कारुः	१-६२	कुटिलम् ☉	१-३०
जारत्कारवः	१-६५	कुटिः	४-४०८
जारत्कारेयः	१-६५	कुटेरः	१-३१३
बहुकारुः	१-३४	कुडिः	४-४०९
कार्षकः	२-१५८	कुटिः	४-४०९
कार्षिः	४-३७४	कुड्मलः ☉	१-४३९
काशि m., f. ☉	४-३३४	कुड्यम् ☉	४-३१२
काशिक m., f.	४-३३५	कुणपः	३-३९९
काष्ठ f., n.	२-१२, ३	कौणपः	३-३९९
कासारः ☉	३-३९४	कुणालः	३-२१८
कासुः	१-३७७	कुण्डल f., n.	१-४२३
कासुतरा	१-३७७	कुण्ड m., f., n. ☉	१-४९१-३
किकीदिविः	४-१६७	कुण्डिन m., n. ☉	२-१८५
किकिदीविः	४-१६७	कुन्दः	४-२६१

कुपिन्दः	४-२३३	कुरसम्	३-१९८
कुबेरः	१-३१४	कृत्स्नम्	३-५३
कुबेराक्षिः	१-३१५	कृन्तत्रम्	३-३१८
कुब्रम्	२-१२८	कृपणः ☼	२-३०१
कुमार m., f., n.	३-३९१-२	कृपाणः ☼	२-३३२
कुरङ्गः ☼	१-५३५	कृमिः	४-३५८
कुररः	३-३८४	कृविः	४-१६५
कुरीरम्	४-१०८	कृशानुः	४-२६
कुलीरः	४-१०८	कृपकः	२-१५८
कुलालः	१-५१५	कृषिकः	२-१७१
कुविन्दः	४-२३३	कृषिः ☼	४-३५०
कुशलः ☼	१-४४८	कृषीबलः	४-३५१
कौशलम्	१-४५१	कृष्ण m., f., n.	३-१५
कौशल्यम्	१-४५१	कृसर m., f.	३-२१३
कुपाकुः	३-२२०	केतुः	१-३५९
कुष्ठम्	२-२	तालकेतुः	१-३६०
कुसितः	४-२८६	सुकेतुः	१-३६०
कुसितायी	४-२८५	केलिः *	४-३५६
कुसीदम्	४-२८२	कोकिलः	१-३०६
कुसिदायी	४-२८५	कोटिः ☼	४-१३८
कुसुमम्	४-२८२	कोमलम् ☼	१-४४०
कुसुम्भम्	४-२८१	कोष्ठः	२-९८
कुसुलः	४-२३९	कोसलः ☼	१-४४१
कुहकः	२-१५७	कोशलः	२-४४१
कूच f., n.	४-२४४	कौसल्या	२-४४२
कूपः	३-६७	क्रतुः	१-३६५
कौपीनम्	३-६८	पूतक्रतुः	१-३६६
कूर्चिः	४-३५५	पूतक्रतायी	१-३६६
कृकवाकुः	१-१०८	क्रयिकः	२-१७४
कृच्छ्रम्	२-७९	क्रिमिः	४-३५७
कृतकः ☼	२-१५७	कुश्वा	४-३२२
कृत्तिका	३-४०५	क्रूरः	२-७९
कार्तिक m., f.	३-४०५-६	क्रोष्टृ m., f.	१-३५०, १
कार्तिकिकः	३-४०६	क्लेवा	१-४११
कृतनुः	३-७७	क्लेदुः	१-१३४

क्षत्ता	२-३३५	खलति:	३-३३०
क्षित्वा	४-३२३	खण्यः	३-६९
क्षित्वरी	४-३२३	खिदिरः	१-२८८
क्षिपणिः	२-३७६	खिद्रः	२-६०
क्षिपणुः *	३-१५१	खुरः	२-१२९
क्षिपण्युः	३-१४९	खुरणा	२-१२९
क्षिप्रम्	२-४४	खुरणसी	२-१२९
क्षीरम्	४-१०९	गगनम्	२-२९४
क्षैर्यम्	४-१०९	गङ्गा	१-५४१
क्षुद्र f., n.	२-४४, ५	गाङ्गः	१-५४१
क्षोदिमा	२-४७	गाङ्गेयः	१-५४१
क्षोदिष्ठः	२-४७	गाङ्गायानः	१-५४१
क्षोदीयान्	२-४७	गडयन्तः	३-३६९
क्षुधनुः	३-१५४	गडेरः	१-३१३
क्षुरः	२-१२८	गडोलः	१-३३८
क्षेम m., f., n.	१-६२४-५	गण्डः *	१-४८३, ५००
क्षेमकारः	१-६२६	गण्डूषः	४-२२०
क्षेमङ्करः	१-६२६	गण्डोल m., f.	१-३३८
क्षोमः	१-६२६	गदयितुः	३-७६
क्षौमः	१-६२६	गन्तुः	१-३४६
खजपम्	३-३९८	आगन्तुः	१-३४६
खजाकः	४-६९	गभीरः	४-११०
खट्वा	१-७०१	गमथः	३-३३३
खट्वाकूढः	१-७०१	गमी	४-३९
खड्गः	१-५४७	ग्रामगामी	४-४०
खण्ड * m., f.	१-४७६, ८	गम्भीरः	४-११०
खण्डिक m., f.	१-४७७	गम्भीरी	४-११२
खाण्डिकम्	१-४७८	गाम्भीर्यम्	४-१११
खाण्डिकीयाः	१-४७९	गरुडः	४-४६४
खदिरः	१-३०२	गरुत्	१-४०८
खनिः	४-३९७	गरुत्मान्	१-४०८
खानिः	४-३९७	गर्गः	१-५५५
खरः	१-२४०	गार्ग m., f.	१-५५९-६१
खर्जूरम्	४-२३७	गार्गिकः	१-५६१
खर्जूः	१-३७३	गार्गीयाः	१-५५९

गार्ग्यः	१-५५५	गृह्याय्यः	३-३०३
गार्ग्यायण m., f.	१-५५८-६०	गेष्णुः	३-५२
गार्ग्यायणीयाः	१-५५९	गोपीथः	२-३४
गर्तः	३-२४२	गोमायुः ॐ	१-२४५
वृकगर्तीयम्	३-२४३	गौर m., f., n.	२-१३८-९
गर्दभः	३-३५६	गौः	२-२४१
गर्भः	३-४१३	गव्य m., f., n.	२-२४३, ५, ७
गर्भिणी	३-४१३	गवीनम्	२-२५१
गर्भिणम्	३-४१४	हैयङ्गवीनम्	२-२५०
गर्मुट्	१-४०८	गवाक्षः	२-२६२
गर्वर m., f.	२-४०४	गव्यूतिः	२-२६६
गर्वः	१-७४०	गवेन्द्रः	२-२६२
गह्वरः	३-४	गांमन्यः	२-२६७
गातुः	१-३५७	गोऽग्रम्	२-२६०
गाथा	२-१८	गोअग्रम्	२-२६०
गाथाकारः	२-१८	गवाग्रम्	२-२६५
गिरिः	४-४०३	गोऽश्वः	२-२६१
गिरिज f., n.	४-४०४, ५	गोअश्वः	२-२६५
अनुगिरम्	४-४०६	गवाश्वम्	२-२६४
अनुगिरि	४-४०६	गोनर्दः	२-२६३
गुडः *	१-४९७	गोनर्दीयः	२-२६३
गौडिकः	१-४९९	गोमयम्	२-२४५
गुडाकेशः	१-४९८	गोविन्दः	२-२६३
गुडास्नुही	१-४९८	गोशतिकः	२-२६७
गुडेरः	१-३१३	गोष्ठम्	२-२४९
गुत्सः	३-२००	गोष्ठीनम्	२-२५०
गुधेरः *	१-३१६	गौपुच्छिकः	२-२४६
गुपिलः	१-३१०	अनुगवम्	२-२५९
गुर्विणी	२-१९७	आगवीनः	२-२४८
गुहिलम् ॐ	१-३१०	आयतीगवम्	२-२५८
गुहिरः ॐ	१-३१७	उपगुः	२-२५२
गूथम्	२-३८	औपगवः	२-२५२
गृत्सम्	३-२०१	आपगविः	२-२५३
गृधुः	१-१७७	चित्रगुः	२-२५२
गृध्रः	२-९०	तिष्ठद्गु	२-२५८

दारगवम्	२-२५७	चक्षुकृतः	२-४००
पल्लगवम्	२-२५५	चक्रुरः	१-२६१
पल्लगवप्रियः	२-२५३	चट्टलः ॐ	१-४१०
ग्रन्थिः	४-३९९	चट्ट m., n.	१-१०३, ४
ग्रामणीः ॐ	१-६५३	चाटुः	१-१०३
दक्षिणग्रामीयम्	१-६५४	अचाटु	१-१०४
ग्रामः	१-६५०	चाटुकारः	१-१०५
ग्रामता	१-६५०	चण्ड m., f. -डी ॐ	१-४८४, ५
ग्रामीणः	१-६५१	चण्डालः	१-५०८
ग्रामेयकः	१-६५१	चाण्डाल m., f.	१-५०९
ग्राम्यः	१-६५२	चाण्डालेयः	१-५१२
ग्राम्यधर्मः	१-६५२	चाण्डालकिः	१-५११
आनुग्रामिकः	१-६५३	चतुरः	१-२५८
पारिग्रामिकः	१-६५३	चातुर्यम्	१-२५९
संग्रामः	१-६५०	अचातुर्यम्	१-२६०-१
ग्रीष्मः	१-६७२	चत्वरम्	२-४०८
ग्रैष्मः	१-६७३	चन्दन m., n.	२-२९७
ग्रैष्मक m., n.	१-६७३	चन्द्रिरः	१-२९०
ग्रीवा	१-७३६	चन्द्रः	२-६१
ग्रैवम्	१-७३८	चन्दः	२-६२
ग्रैवेयम्	१-७३८	चपल m., f., n.	१-४५८, ९
ग्रैवेयकम्	१-७३७	चापलम्	१-४५९
ग्लानिः	४-१७७	चापल्यम्	१-४५९
ग्लौः	२-२३१	चमरम्	३-३८१
ग्लान्वमन्यः	२-२३२	चामरम्	३-३८१
धर्मः	१-६७२	चमसः	३-३४३
घासिः	४-३८०	चमूयः ॐ	४-२२०
घुण्डः ॐ	१-४९९	चमूः	१-३७२
घृणिः	४-१५८	चरकः ॐ	२-१५२
घृतम्	३-२७१	चरुः	१-११०
घृष्विः	४-१६५	चर्म ॐ	४-४१५
चकोरः	१-३३६	चार्मः	१-४१६
चक्रुः ॐ	१-१७३	चार्मणः	१-४१६
चक्षुः	२-३९९	चर्पणिः	२-३७५
चक्षुष्यः	२-४०१	चलिः	४-४००

चपकः ☉	२-१५३	जत्रुः	४-२६९
चषालः	४-२९१	जनकः ☉	२-१५३
चात्वालः	१-५०६	जनि m., f.	४-३७८
चारु	१-१०१	जन्या	४-३७९
चार्वीघाटः	१-१०२	जनित्रा	४-२७२
चार्वीघातः	१-१०२	जनित्रौ	४-२७२
चीर f., n.	२-९७	जनिमा	४-४३३
चीवरम्	३-२	जनुः	२-३८७
चुक्र m., f. n.	२-६८	जनुषान्धः	२-३८८
चुग्रम्	२-१२८	जन्तुः	१-३५७
चुघ्नः	२-६९	जन्म ☉	१-६६६
चूर्णिः	४-१६०	जन्मी	१-६६७
च्युपम्	३-६०	जन्म	३-४१७
च्यौत्तः	४-२७३	जन्य m., f., n.	४-३०३
छगलम्	१-४६४	जाया	४-३०९
छागल m., f.	१-४६५, ६	युवजानिः	४-३०९
छागलेयिनः	१-४६६	जन्युः	३-५६
छत्वरम्	३-१	जम्बीरः ☉	४-१०४
छदिः	२-३७९	जम्बुकः ☉	४-१२१
छन्न ☉	४-४१७	जम्बूकः	४-१२१
छदिः	२-३८०	जम्बूः	१-३९६
छलम् ☉	१-४५५	जाम्भव m., n.	१-३९७, ९
छविः	४-१६६	जयन्त m., f.	३-३७१
छागः	१-५४६	जरठः ☉	१-४१७
छाया	४-३०२	जरन्तः	३-३६२
इक्षुछायम्	४-३०३	जरसानः	२-३२६
कुक्ष्यच्छायम्	४-३०४	जरायुः	१-१०६
छित्तरम्	३-१	जरूथम्	२-२४
छिदिरः	१-२८९	जर्जरम् ☉	३-३७७
छिदिः	४-४०८	जर्णः	३-३४
छिद्रम्	२-६०	जसुरिः	२-२८४
जगत् f., n.	२-३२१	जहकः	२-१५४
जन्तुः ☉	१-१७३	जह्नुः	३-८८
जनुः	१-१६६	जाह्वी	३-८८
जातुषम्	१-१६७	जागृविः	४-१६४

जानु *	१-७०	शर्करम् *	३-३७७
जानु	१-५७	शर्करिकम् *	४-८३
ऊर्ध्वजानुः	१-१०१	डिण्डीरः *	४-१०३
ऊर्ध्वः	१-१०१	तकम्	२-४२
औपजानुक m., f.	१-९९	तक्षा	१-७५३
प्रष्ठः	१-१००	ताक्षणः	१-७५४
संष्ठः	१-१००	ताक्ष्यः	१-७५४
जामाता	२-३४६	तक्षकीयः	१-७५५
जामिः *	४-१२९	कौटतक्षः	१-७५६
जायुः	१-७०	ग्रामतक्षः	१-७५६
जिगत्नुः	३-७७	तडाकः *	४-७३
जित्वा	४-३२३	तडित्	१-४१२
जिनः	३-८	तण्डुलः	४-२८९
जिह्वः	१-६४०	तत्	१-५७५
जिह्वाशी	१-६४०	ततः	१-५८५
जिह्वाशिनेयः	१-६४१	तत्र	१-५८५
जिह्वा	१-७३४	तथा	१-५८७
जिह्वामूलीयम्	१-७३६	तदा	१-५८५
द्विजिह्वः	१-७३४	तदानीम्	१-५८६
जीमूतः	३-२८१	तर्हि	१-५८६
जीरः	२-८६	तावान्	१-५९०
जीर्विः	४-१६३	तावतिकः	१-५९५
जीवथः *	३-३३४	तावतिथः	१-५९४
जीवन्त m., f.	३-३६५	तावत्कः	१-५९५
जीवातुः	१-३६८	तावद्वयसम्	१-५९४
जुहुराणः	२-३३१	तावन्मात्रम्	१-५९४
जुह्वः	२-२२८	ततरः	१-५९६
जूर्णिः	४-१३८	ततमः	१-५९५
जूः	२-२११	ततम्	३-२६६
जैवालृकः	१-३६८	सततम्	३-२६७
ज्यानिः	४-१३७	सन्ततम्	३-२६७
ज्योतिः	२-३८२	तनय m., f.	४-२६३
ज्योतिष्टोमः	२-३८४	तनुः m., f.	१-१११
ज्योत्स्ना	२-३८२	तनुः	२-३९२
ज्यौत्स्नी	२-३८३	तनूः	३-३७२

तन्तुः	१-३४३	तविषः	१-२८४
तन्तुवायः	१-३४४	तसरः	३-२१७
तान्तुवाय्यः	१-३४५	तातः	३-२७६
तान्तुवायिः	१-३४५	ताम्बूल f., n. *	४-२४०, १
वरतन्तुः	१-३४३	ताम्रम्	२-७०
वारतन्तुवीयाः	१-३४४	तालु	१-१०७
तन्त्रीः	३-४३०	ताविष m., f., n.	१-२८४, ६
बहुतन्त्रीः	३-४३१	तिग्मम्	१-६६८
बहुतन्त्रीका	३-४३१	तिग्मम्	३-५४
तन्दि m., f.	४-१९५, ६	तिजिलः ☉	१-३१०
तन्यतुः	४-८	तित्तिडीका *	४-८३
तपसः	३-३४६	तिथः	२-३६
तपुः	२-३९६	तिमिरम्	१-२९०
तमतः	३-३२७	तिमिः	४-३५८
तमस m., f., n.	३-३४४	तिमिङ्गिलः	४-३५८
तमालः	१-५१२	तिमिङ्गिलगिलः	४-३५९
तरङ्गः	१-५३४	तीक्ष्णम्	३-५३
तरणिः	२-३७३	तीर्थम्	२-२६
तरण्डः *	१-५६५	सतीर्थ्यः	२-२७
तरन्त m., f.	३-३६६	तीवरः	३-३
तरल * m., f.	१-४२८, ९	तीव्र f., n.	२-१४७
तरि * m., f.	४-३९४	तुण्डिलः	१-३०६
तरीष	४-९५	तुण्डिः ☉	४-३३०
तरीः	३-४२९	तुण्डवान्	४-३३३
तरुणः	३-१५३	तुण्डकः	४-३३३
तरुः	१-११०	तुण्डभः	४-३३१
तर्कुः	१-१५७	तुण्डिलः	४-३३१
तर्हः	१-३८१	तुण्डी	४-३३३
तर्षम्	३-१६९	तुन्दवान्	४-३३३
अनुतर्षः	३-१८३	तुन्दिकः	४-३३३
तर्षम्	३-१६७	तुन्दिलः	४-३३३
तलिनम्	२-१९६	तुन्दी	४-३३३
तलुन m., f.	३-१५४	तुत्थ m., f.	२-२९
तरुणी	३-१५४	तुषारः	३-३९४
तल्लु	३-१५४	तुङ्गिलः	२-१९५

दुर्गारः	४-१०४	वाण्डपातः	१-४७३
दूर्णिः	४-१५७	दण्डाजिनम्	१-४७४
दूस्तम् *	३-२६४	वाण्डाजिनिकः	१-४७५
दृपत्	२-३२४	द्विदण्डि	१-४७३
दृपला	१-४२२	दद्रुः	१-३८२
दृप्रः	२-४७	दन्तः	३-२५३
अपिष्ठः	२-४८	दन्ती	३-२५५
अपीयान्	२-४८	दन्त्यः	३-२५५
दृशालुः	२-४९	दात्तः	३-२५४
दृष्णा	३-४५	दन्तावलः	३-२५५
अपु	१-१२१	दन्तुरः	३-२५७
आपुपम्	१-१२२	दन्तूलः	३-२५६
आपुषमुद्रिकः	१-१२२	द्विदन्	३-२५८
त्यत्	१-५७५	द्विदन्त m., f.	३-२६०
त्यतः	१-५८५	सुदन् m., f.	३-२५८, ९
त्यत्र	१-५८५	सुदन्त m., f.	३-२६०
त्वक्	२-२२९	कुष्मलाप्रदन्	३-२६२
त्वक्सारः	२-२३१	दध्नः	२-६३
त्वचिसारः	२-२३१	दमधः *	३-३३६
त्वष्टा	२-३४०	दरत्	१-५७२
त्सरः	१-१११	दर्वरीकम् *	४-८३
दक्षाय्यः	३-३०२	दर्डुर m., f.	१-२६५, ६
दक्षिण m., f.	२-१८७	दार्दुरिकः	१-२६६
दक्षिणतः	२-१९०	दर्वुः	१-३८२
दक्षिणतारम्	२-१९३	दर्वुः	१-३८२
दक्षिणतीरम्	२-१९३	दद्रुः	१-३८३
दक्षिणपूर्वा	२-१९४	दद्रुणः	१-३८४
दक्षिणात्	२-१९०	दर्भः	३-४१२
दक्षिणाहि	२-१९२	दर्घः	१-७४१
दक्षिणीयः	२-१८९	दर्घिः	४-१६२
दक्षिण्यः	२-१८९	दर्घी	३-२३१
दक्षिणात्यः	२-१९२	दर्घीकरः	३-२३१
दण्ड m., f. *	१-४७०, २	दर्शतः	३-३२०
दण्ड्यः	१-४७१	दशेरः	१-३१४
दण्डपातः	१-४७३	दलपः	३-३९७

वल्मः	३-४१२	वृम्भः	१-३८९
वल्मिः	४-१३५	वृशानः	२-३३०
वल्मः	१-६५९	वृशुः ☼	१-१७८
वल्मुः	३-५५	वृषत्	१-५७५
वल्मः	२-६२	वृषटः ☼	४-२२३
वल्मः	२-६२	वृषयुः ☼	१-२४५
वल्कः	३-९२	वृषरः	३-३८१
वात्त्व m., n.	४-२७३	वृषलः #	१-४२८
वानुः	३-७९	वृषा	२-३६५
वारुणः	३-१५३	वृष्णुः	३-५२
वारुः	१-९५	वृषोः	२-२७९
वार्षाघाटः	१-९६	वृषन्	२-२८०
दिधिषार्यः	३-३०४	वृषकः	२-२८०
दिधिषूः	१-४०२	वृषा	१-७६७
दिनम् #	२-१८६	वृषोः	२-२६८
दिघसः	३-३५४	घांमन्यः	२-२६८
दीदिविः	४-१६४	घ्रमिहः ☼	१-४८८
दीना	३-८	घ्रविणम्	२-१८९
दीनारः	३-३९५	घ्रत्वा *	१-७६७
दीविः ☼	४-१६९	घ्रुः	१-२३५
दुकूलम्	४-२४३	घ्रव्यम्	१-२३७
दुहिता	२-३५२	घ्रव्यकः	१-२३८
दौहित्रः	२-३५३	घ्रघणः	१-२३६
दूत m., f.	३-२७४	घ्रुमः	१-२३९
दुत्यः	३-२७५	घ्रुः	२-२१०
दौत्यः	३-२७५	घ्रौण m., f.	३-३७
दूरम्	२-७३	घ्रौण m., f.	३-३९
दविष्ठः	२-७६	घ्रौणायनः	३-४०
दवीयान्	२-७६	घ्रौणिः	३-४०
दूरगः	२-७६	घ्रौणिक m., f.	३-३८, ९
दुरेत्यः	२-७४	घ्रौणिः	४-१५७
धैदूर्यम्	२-७७	घनुः	१-११२
दूषीका	४-७६	धनुःपटः	१-११३
दूषिका	४-७७	धनुः	२-३९२
दृषः	३-५०	धनुर्महः	३-३९३
		धनुर्कारः	२-३९४

धानुष्कः	२-३९६	निधुवनम्	२-३०४
पुष्पधन्वा	२-३९५	धूक m., f.	३-१३६
शतधनुः	२-३९५	धूमः	१-६६३
शतधन्वा	२-३९५	धूम्या	१-६६३
शार्ङ्गधन्वा	२-३९५	धूम्याटः	१-६६४
धनूः	१-३७२	धूमलः	१-६६४
धन्व	१-७६५	धूर्तः	३-२६३
धन्वी	१-७६६	धूसरी	३-२१४
धमकः	२-१५५	धृत्वा	४-३२४
धमनिः	२-३७१	धृत्वरी	४-३२४
धरणिः	२-३७०	धृषुः	१-१७७
धरिमा	४-४२८	धेन m., f.	३-४५
धर्णसिः ☉	४-२८८	धेनुः	३-८१
धर्मः	१-६२०	धेनुष्या	३-८६
धर्म्यः	१-६२१	धेनुंभव्या	३-८६
धार्मिकः	१-६२२	धेन्वनडुद्धम्	३-८७
अधार्मिकः	१-६२२	धैनवम्	३-८२
धार्मविद्यः	१-६२४	धैनुकम्	३-८५
कल्याणधर्मा	१-६२३	आधेनवम्	३-८४
मनुष्यधर्मा	१-६२३	गोधेनुः	३-८१
सुधर्मा	१-६२३	गोधेनवम्	३-८४
धर्षणिः *	२-३७५	गोधेनुकम्	३-८५
धवला ☉	१-४५१	ध्याम	४-४५०
धवाणकः	३-२२८	ध्वनिः	४-३९८
धाकः	३-२२	नक्षत्रम्	३-३११
धाणकः	३-२३०	नट m., f.	४-२७८
धातुः	१-३४९	नदनुः	३-१५१
धाना	३-१६	ननन्दा	२-३६३
धाम ☉	४-४५१	ननान्दा	२-३६३
धिषणः	२-३०७	नन्दन्ती	३-३६४
धिष्यम्	४-२९३	नन्दयन्त	३-३७०
धीरः	२-८९	नन्दिः ☉	४-३४१
धीवरः	३-१	नप्ता	२-३३८
धीवा	४-३२४	नभसः	३-३४५
धुवनः	२-३०३	नमतः	३-३२८

नमसः	३-३४५	त्रिनिष्कम्	३-१३२
नर्म	४-४१७	त्रिनैष्किकम्	३-१३२
नलिन f., n.	२-१८४, ५	द्विनिष्कम्	३-१३२
नहुषः	४-२१७	द्विनैष्किकम्	३-१३२
नंशुकः	२-१४९	पञ्चनिष्कम्	३-१३१
ना m., f.	२-३६५	परमनैष्किकम्	३-१३१
नरंमन्यः	२-३६६	बहुनिष्कम्	३-१३३
नाकुः	१-१६४	बहुनैष्किकम्	३-१३३
नापितः	३-२६५	निहाका	३-१२८
नापित्यम्	३-२६५	नीकः	३-१३६
नापितायनिः	३-२६६	नीथः	२-२
नाभिः	४-३७०	नीपः	३-५९
नभ्यम्	४-३७१	नीरम्	२-५६
नाभ्यः	४-३७२	नीलङ्गुः	१-२४३
ऊर्णनाभः	४-३७४	नीवरः	३-३
पद्मनाभः	४-३७४	नीवी	४-३९०
सनाभिः	४-३७३	नृत्तः	१-३८५
नाम	४-४३५	नेपः	३-५९
नामधेयम्	४-४३७	नेमः	१-६३८
नाम्न्यः	४-४३७	नेमिः	४-१२६
माहानामिकः	४-४३९	नेमिशः	४-१२७
माहानामिकः	४-४३९	नैमिशम्	४-१२८
सनामा	४-४३६	नक्षत्रनेमिः	४-१२७
नारङ्गः ☼	१-५४०	नेष्टा	२-३३९
निघातिः ☼	४-३६७	नौः ^१	२-२३३
निघृष्टः	१-७२७	नाविक m., f.	२-२३४, ५
निद्रा	२-७०	नाव्यम्	२-२३३
निधनम्	२-३०६	अर्धनावम्	२-२३८
निरृथम्	२-३३	त्रिनावः	२-२३७
निशीथः	२-३३	द्विनावः	२-२३७
निशीथिनी	२-३४	द्विनावरूप्यम्	२-२३६
निषङ्गयिः	४-२३५	पञ्चनौ	२-२३८
निषद्वर m., f.	२-४०८	पञ्चनावप्रियः	२-२३७
निष्कम्	३-१२९	न्यङ्कुः	१-१५८
नैष्किकम्	३-१३०	पक्षः ☼	३-१९०

पक्षतिः	३-१९१	पताका-की *	४-७१
पक्षः	३-२०२	पतिः	४-१६९
पक्षतिः	३-२०३	पत्नी	४-१७४
पक्षी	३-२०४	कारीपगन्धीपतिः	४-१७१
पाक्षायणः	३-२०४	गाणपतम्	४-१७३
पाक्षिकः	३-२०४	गाणपत्यम्	४-१७३
पचतः	३-३२६	प्राजापत्यः	४-१७२
पचेलिमः	४-११३	शूद्रपत्नी	४-१७५
पञ्च *	१-८२०	सपत्नः-नी	४-१७८, ९
पाञ्चिः	१-८२०	सापत्नः	४-१७९
पङ्क्तिः	१-८३०	सपत्न्यः	४-१७७
पङ्क्तिरथः	१-८३१	सापत्न्यः	४-१८१
पञ्चकः	१-८२४	सेनापत्यम्	४-१७४
पञ्चजनाः	१-८२५	स्वापतेयम्	४-१८२
पञ्चजनीनम्	१-८२६	पतेरः	१-३१२
पञ्चजनीयः	१-८२८	पत्तनम्	३-४११
पाञ्चजन्यः	१-८२९	पत्सलः	३-२१६
पञ्चत्	१-८२४	पथिलः *	१-३११
पञ्चम m., f.	१-८२१	पदाजिः	४-३८४
करयाणीपञ्चमः	१-८२२	पदातिः	४-३८५
करयाणीपञ्चमीकः	१-८२३	पद्म m., f.	१-६३३
पटलम् *	१-४५४	पद्मकम्	१-६३४
पटीरः	४-१००	पद्मः	२-५६
पट्टः	१-१६१	पद्मः	१-७३०
पाटवम्	१-१६२	पद्मा	४-३१८
बहुपट्टः	१-१६४	पनसः	३-३४७
पटोल f., n.	१-३३९	पन्थाः	४-४५
पणसः	३-३४६	पथकः	५-४६
पण्डा *	१-४८५	पथिकः	४-४७
पण्डितः	१-४८७	भौत्तरपथिक m., f.	४-४९
पाण्डारः	१-४८६	घारिपथिकः	४-५१
पतङ्गः	१-५३२	शतपथिक m., f.	४-५६
पतत्रम्	३-३१४	षष्टिपथिक m., f.	४-५६
पतत्रिः-त्री	४-२०५	स्थलपथिकम्	४-५२
पतसः	३-३४६	पथिकी	४-४७

पथ्य m., n.	४-५५	पर्णम्	३-१७
पन्थकः	४-५४	पर्णीयम्	३-१७
पाथेयम्	४-५४	पार्णम्	३-१७
पान्थ m., f.	४-४८	पर्पम्	३-७३
पान्थायनः	४-५३	पर्पिक m., f.	३-७३, ४
अपन्थाः	४-५८	पर्परीकः	४-८०
अतिपन्थाः	४-६१	पर्परीकम्	४-८१
सुपन्थाः	४-६१	पर्व	४-३२०
अपथ m., n.	४-५८, ९	पर्वतः	४-३२१
कापथम्	४-६२	पर्वतः	३-३२२
त्रिपथम्	४-६०	पर्वतीयः	३-३२४
राजपथः	४-५७	पार्वतः	३-३२५
विपथ m., f., n.	४-६०, ३, ४	पार्वती	३-३२६
पन्नः	३-४०	पर्वर ः m., f.	२-४०७
आपन्नः	३-४१	पर्वत् ः	१-५७३
उत्पन्नः	३-४१	परिषद्वलः	१-५७४
प्रपन्नः	३-४१	पर्वद्वलः	१-५७४
विपन्नः	३-४१	पललम् #	१-४२७
संपन्नः	३-४०	पलाल f., n.	१-५१६, ७
पपीः	३-४३२	पलालिनम्	१-५१८
पपुः ः	१-१७३	पलित f., n.	३-२८५, ८
परमेष्ठी	४-४२	पलिकी	३-२८९
परशुः	१-२२८	पलितंकरण m., f.	३-२८५, ७
परशव्यम्	१-२२९	पलितंभविष्णुः	३-२८८
पर्शुः	१-२२८	पलितंभाषुकः	३-२८८
पारशवम्	१-२२९	पल्वलम्	४-२१२
पार्श्वम्	१-२३०	कटपल्वलीयम्	४-२९२
परिज्मा	१-८१५	पशु m., n.	१-१८१
परिज्वा ः	१-८१६	पाकः	३-१२२
परित्राद्	२-२२७	पाकुकः	२-१४९
परीरम्	४-१००	पाञ्चाली	१-५१९
परुपम्	४-२१६	पाञ्चालिका ः	१-५२०
परुः	२-३९१	पाणिः	४-३८६
पर्जन्यः	३-५१०	पाणिघः	४-३८८
पर्णसिः	४-२८९	पाणिसर्गा	४-३८७

पातालम्	१-५०७	पीडरः	३-२
पातुः	१-३५९	पीवा	४-३२५
पाथिः	२-३८७	पुण्डरीकम् ☉	४-८७
पादूः	१-३७८	पुरिः	४-४०७
पाप m., n.	३-५८	पुरीषः	४-९५
पाप्मा	४-४५०	पुरुषः	४-२९०
पायुः	१-६८	पूरुषः	४-२११
पायव्यः	१-६९	पौरुषम्	४-२१३, ४
पारक्	१-६०१	पौरुष्यम्	४-२१५
पार्ष्णिः	४-१५९	पुरुषद्वयसम्	४-२१४
पार्ष्णीलः	४-१६०	द्विपुरुषा-यो	४-२१६
पांसुः	१-१८२	पुरुः	१-१७४
पांसुगः	१-१८२	पुरुत्रा	१-१७५
पांसुला	१-१८३	पुरुहम्	१-१७५
पिङ्गलः ☉	१-४४६	पुलिनम्	२-१९६
पिङ्गलम्	४-२३८	पुलिन्दः	४-२३३
पिण्डलः	१-३०६	पुष्कर f., n.	४-३४, ६
पिण्याकः ☉	४-७४	पुष्करिणी	४-३६
पिन्याकः ☉	४-७५	पुष्करसत्	४-३७
पिता	२-३५०	पौष्करसाविः	४-३७
पितृव्यः	२-३५१	पुष्कलः	४-३८
पित्र्यम्	२-३५२	पुंसुवनम् ☉	२-३०३
पैतृकम्	२-३५२	पूगः	१-५४६
पितामह m., f.	२-३५०, १	पूरणः	२-३०५
पिनाकः	४-७२	पूलिः *	४-३५५
पिनाकी	४-७३	पूषा	१-८१०
पियालः	३-२१८	पृथक्	१-६०२
पिशित f., n.	३-३०१	पृथवी	१-६७४
पिशुन f., n.	३-१५४, ५	पृथिवी	१-६७४
पीतुः	१-३५२	पार्थिव-यी m., f.	१-६७४, ५
पीथ m., n.	२-२६	दिवस्पृथिव्यौ	१-६७८
पीयुः	१-२४३	द्यावापृथिवीयम्	१-६७९
पीयूषम्	४-२१८	द्यावापृथिव्यम्	१-३७९
पीलुः	१-२५१, २	द्यावापृथिव्यौ	१-६७८
पीलुकुणः	१-२५२		

पृथुः	१-१९४	प्रोथः	२-४०
पार्थिवम्	१-१९६	प्रक्षः	३-१९१
प्रथिमा	१-१९५	प्रीदा	१-८११
प्रथिष्ठः	१-१९५	प्लुधिः	३-४२०
प्रथीयान्	१-१९५	फण्डः *	१-४८९
पृश्निः	४-१५९	फाण्डम्	१-४९०
पृषत्	२-३०७	फलगुन m., f.	३-१५६, १६०
पृषोदरम्	२-३०८	फाल्गुन m., f.	३-१५७, ८
पृषतः	३-३२९	फाल्गुनिकः	३-१५८
पृष्ठम्	२-३६	फल्गुः	१-१६१
पृष्ठयम्	२-३७	फेनः	३-१२
पेत्वम् *	४-२८०	फेनवान्	३-१४
पेयूषः	४-२१९	फेनलः	३-१३
पेरुः	४-२६९	फेनिलः	३-१२
पेषिः	४-३४५	बधिरः	१-२९५
पोतः	३-२६३	बन्धुर * m., f.	१-२७०
पोता	२-३४१	बन्धूरः	१-२७१
पोषयितुः	३-७५	बन्धुः	१-१३४
प्रतिदिवा	१-७६८	बन्धुता	१-१३६
प्रतिहर्ता *	२-३३७	बान्धवः	१-१३६
प्रशत्वा	४-३२९	ब्रह्मबन्धुः	१-१३४
प्रशत्वरि	४-३२९	सबन्धुः	१-१३५
प्रशास्ता	२-३४१	बन्धूकः *	४-१२२
प्रस्थायी	४-४१	बभ्रुः	१-१७१
प्रहिः	४-३८९	बाम्रव्यः	१-१७२
प्रङ्कः	१-७३०	बर्हिः	२-३८१
प्राकषिकः	२-१७२	प्राचीनबर्हिः	२-३८१
प्राट्	२-२०५	बलाक m., f.	४-६९, ७०
प्राङ्घिषाकः	२-२०६	बलिः	४-३६१
प्राणथः	२-३३५	वलिः	४-३६२
प्राणन्त m., f.	३-३६५	वालेयम्	४-३६४
प्रापणिकः	३-१७२	बहु	१-२०३
मुध्वः	१-६९७	बह्वी	१-२०५
प्रेर्त्वा	४-३२८	बहुकः	१-२०५
प्रेर्त्वरि	४-३२९	बहुतः	१-२१२

बहुतिथः	१-२०६	तार्णबिन्दवः	१-१४८
बहुत्र	१-२१२	तार्णबिन्दविकः	१-१४९
बहुत्रा	१-२१८	ब्रह्मबिन्दुः	१-१४७
बहुधा	१-२१४, २१५	चिनोदबिन्दुः	१-१४८
बहुल m., f., n.	१-२०८, २१०	बिम्बः	४-२५१
बहुशः	१-२१७	बैम्बकः	४-२५२
बहुकर m., f.	१-२०३, ४	बुधानः	२-३३०
बहुकृत्वः	१-२१५	बुध्नः	३-१६
बंदिष्ठः	१-२०९	बृहत्	२-३१०
बंदिमा	१-२०९	बृहती	२-३०९
बंद्हीयान्	१-२०२	बृहत्कः	२-३११
बाहुलेयः	१-२११	बृहत्तिका	२-३१२
बह्वृचः	१-२१८	बोधिः ☸	४-१३९
बाह्वृच्यम्	१-२१९	बोधिसत्त्वः	४-३४०
भूम	१-२१५	ब्रध्नः	३-१६
भूयान्	१-२१५	ब्रह्म	४-४१९
भूयिष्ठः	१-२१५	ब्रह्माणी	४-४२०
बाष्पः	३-७०	ब्रह्मत्वम्	४-४२१
बाहुः	१-१८४	ब्रह्महा	४-४२१
बाहः	१-१८५	ब्रह्मण्यः	४-४२१
बाह्या	१-१८५	अब्रह्मण्यम्	४-४२२
बाह्विः	१-१८७	ब्राह्मणः	४-४२२
बाह्वी	१-१९०	ब्राह्मणम्-णी	४-४२३, ४
सौबाह्व्यः	१-१८८	अनुब्राह्मणम्-णी	४-४२३
बाही	१-१९१	ब्राह्मण्यम्	४-४२५
बाहुकरः	१-१८६	भगाल f., n.	३-१२९, २०
बाहुजः	१-१८६	भडिलः	१-३०४
उभयाबाहु	१-१९३	भण्डिलः	१-३०४
उभाबाहु	१-१९३	भदन्तः	३-३७५
भद्रबाहुः	१-१८९	भद्र m., f., n.	२-१३९, २
भद्रबाहुः	१-१८४	भद्रंकरणम्	२-१३३
बिडङ्गः	१-५३५	भद्राकृतः	२-१३३
बिडालः	१-५१४	भयानकः	३-२२७
बिन्दुः ☸	१-१४६	भरटः	४-२७९
तृणबिन्दुः	१-१४८	भरण्डः	१-५६४

भरतः	३-३१९	भिषक्	१-६०२
भारती	३-३२०	भेषजम्	१-६०२
भरथः	३-३३६	भैषज्यम्	१-६०३
भरिमा	४-४२८	शतभिषक्	१-६०४
भरुः	१-१०९	शातभिषजः	१-६०५
भल्लुकः *	४-१२२	शातभिषः	१-६०५
भल्लुकः	४-१२२	भीमः	१-६७१
भषत्	१-३१९	भीरुकः	२-१५०
भवकान्	१-३३३	भीष्मः	१-६७१
भवदीयः	१-३२९	भुजिः	४-४०२
भवाहृक्	१-३३४	भुज्युः	३-५६
भवाहृक्षः	१-३३४	भुरिक्	२-२८३
भवाहृशः	१-३३४	भुवनम्	२-३०२
भावतः	१-३२९, ३०	भुवन्गुः *	३-१५१
भावतायनिः	१-३२९	भुविः	२-३८६
भाषत्कः	१-३२९	भूकम्	३-२८
भवन्त m., f.	३-३६७	भूमिः	४-१३१
भवन्तिः	३-१४७	भूमिज m., f.	४-१३२
भविलम्	१-३०७	भौमी	४-१३२
भषकः *	२-१५३	उदग्भूमः	४-१३३
भसत्	१-५७३	कृष्णभूमः	४-१३३
भस्म *	४-४१६	द्विभूमः	४-१३३
भास्मनः	४-४१६	पाण्डुभूमः	४-१३३
भानुः	१-३५८	भूरिः	४-१९२
भानुः	३-७९	भूणिः	४-१६१
विज्भानुः	३-८०	भृगुः	१-१९७
स्वभानुः	३-८०	भृगवः	१-१९८
भाम m., f.	१-६२७	भार्गवः	१-१९८
भावी	४-४१	भृक् m., n.	१-५४९
भासन्तः	३-३६८	भृङ्गारी	३-३८९
भित्तिका	३-४०७	भृज्जनम्	२-३०४
भिक्षुः	१-१७६	भृमिः	४-३५६
भिक्षिरः	१-२८९	भेकः	३-११९
भिविः	४-४०८	भेर m., f.	२-१३५
भिव्रम्	२-६०	भेरिः *	४-१९६

मेलः	२-१३५	मत्सी	४-१४
अमरः	३-३७९	मात्स्यिकः	४-१४
आमरम्	३-३८०	मत्स्यः	४-२७६
अमिः	४-३५६	मदयित्तुः	३-७६
आता	२-३४२	मदारः	३-३८५
आतृष्यः	२-३४२	मदिरा	१-२८८
सुआता	२-३४४	मद्गुरः	१-२६७
भूः	२-२६९	माद्गुरिकः	१-२६७
भूकुटिः	२-२७६	मद्गुः	१-११५
भुकुटिः	२-२७६	मद्रः	२-५६
भकुटिः	२-२७६	मद्रकारः	२-५९
भकुसः	२-२७५	मद्रकरः	२-५९
भकुसः	२-२७५	मद्राकृतः	२-५९
भकुसः	२-२७६	अपरमद्रः	२-५७
भूमङ्गः	२-२७४	पौर्वमद्रः	२-५७
अक्षिभुवम्	२-२७३	मद्वा	४-३१८
सुधुः	२-२७७	मधुर m., f.	१-२५७, ८
मकुरः	१-२६४	मधुः	१-१६५
मुकुरः	१-२६४, ५	मधुरः	१-१६६
मक्षिका	४-४६१	मधुः	१-३८८
मक्षिकालः	४-४६१	मनुः	१-१३७
मघवा	१-८१७	मनायी	१-१३८
मज्जा	१-८१३	मनाधी	२-१३८
मञ्जूषा	४-२१९	मानवः	१-१३८
मण्ड m., f., n.	१-४७९, ४८०	मनुयी	१-१४१
मण्डपः	३-३०३	मनुष्यः	१-१३८
मण्डयन्तः	३-३७०	मनुष्यत्रा	१-१४५
मण्डलम्	१-४२३	मानुषः	१-१३८
माण्डक m., f.	४-१२४	मानुष्यकम्	१-१४३
माण्डकः	४-१२५	मत्सी	१-१४३
माण्डकिः	४-१२५	माणवः	१-१३९
माण्डकायनी	४-१२६	माणवीनम्	१-१४१
माण्डकेयः	४-१२५	माणव्यम्	१-१४०
मत्सर m., f.	३-२१५	मन्ता	२-३३८
मत्स्यः	४-१३	मन्तुः	१-३५६

सुमन्तुः	१-३५७	मलय m., f.	४-२६२, ३
मन्थरः ☉	३-३७८	मलः	१-४५६
मन्था	४-४३	मलिनम्	१-४५७
सुमथी	४-४५	मलीमसम्	१-४५७
मन्धानः *	२-३२९	मलिनम् ☉	२-१८२, ३
मन्दन f., n.	२-३०६	मल्लि m., f. *	४-१३८
मन्दसानः	२-३२७	मसुरः	१-२७६
मन्दारः	३-३८६	मसूरः	१-२७७
मन्दारुः	३-३८७	मस्तु	१-३४६
मन्दिर f., n.	१-२९०	महती	२-३१२
मन्दुरा	१-२५५	महाकुलः	२-३१६
मन्दुरजः	१-२५६	महाकुलीनः	२-३१६
मन्द्रः	२-६१	माहाकुलीनः	२-३१६
मन्युः	३-५५	महाघासः	२-३२०
मयुः	१-११४	महाजातीया	२-३१९
मयूरः	१-३४१	महादेवः	२-३१४
मरतः	३-३२०	माहाजनिकः	२-३१७
मरिमा	४-४३३	माहाजनीयः	२-३१८
मरीचिः	४-२०६	महसम्	३-३४७
मारीचिः	४-२०६	महिनम्	२-१९८
मरुत्	१-४०४	महिला	१-३०३
मरुतः	१-४०४	महेला	१-३०४
मारुतः	१-४०४	महिष m., f.	१-२८०, १
मरुत्वतीयम्	१-४०७	महिष्मान्	१-२८१
मरुत्वत्यम्	१-४०७	माहिष्मती	१-२८२
मरुवान्	१-४०६	मातरिश्वा	१-८१७
मरुः	१-११०	माता	२-३४७
मरुकः	४-११६	मातामहः	२-३५०
मर्कः	३-१२४	मातुल m., f. लानी	२-३४७, ८
मर्जुः	१-३७४	भ्राद्रमातुरः	२-३४९
मर्तः	३-२४०	वैमात्रेयः	२-३४९
मर्त्यः	३-२४१	षाण्मातुरः	२-३४९
अमर्त्यः	३-२४१	सांमातुरः	२-३४९
मर्मरीकः ☉	४-८४	माया	४-३००
मायावी	४-३००	मायावान्	४-३०१

मायिकः	४-३०२	मुसरः	२-६७
मायी	४-३०२	मुसलः	२-६७
मायुः	१-७०	मुसलम्	१-४३४
गोमायुः	१-७१	मुसलीयः	१-४३६
मार्जारः	३-३९१	मुसल्यः	१-४३६
मार्जालीयः	१-५०७	मुदिरः	१-२९१
मालम्	२-१४४	मुहुः	२-४०२
मालाप्रस्थकः	२-१४६	मुहुःकामः	२-४०३
मणिमाला	२-१४५	मुहुःप्रियः	२-४०३
मांस f., n.	३-१९२	मुहेरः	१-३१७
मांसपचनी	३-१९३	मूर्धा	१-८१२
मांस्पाकः	३-१९३	त्रिमूर्धः	१-८१२
माहिनः	२-१९८	द्विमूर्धः	१-८१२
मित्रद्रुः	१-२४४	मूलम्	४-२९५
मित्रयुः *	१-२४५	मूलकः	४-२९६
मैत्रयः	१-२४६	मूल्य m., n.	४-२९६, ७
मिथिला	१-३११	दर्भमूली	४-२९८
मैथिल m., f.,	१-३११	मूलेरः	१-३१६
मिथुनम्	३-१५५	मूपिकः	२-१७६
मिहिरः	१-२९१	मृकण्डुः	१-२५४
मीनः	३-१४	मृकण्डः	१-२५४
मैनिकः	३-१४	मार्कण्डेयः	१-२५५
मीरः	२-९८	मृगयुः	१-२४५
मीवरः	३-२	मृडङ्गणः	४-९०
मीवा	१-७३८	मृडीकः	४-९०
अमीवः	१-७३९	मृणालम्	१-५१४
मुचिरः	१-२९१	मृतम्	३-२६९
मुदिरः	१-२८८	अमृतम्	३-२६९
मुद्रः	१-५५४	मृत्युः	३-५६
मौद्रः	१-५५४	मृदङ्गः	१-५३५
मौद्रीनम्	१-५५४	मृदु	१-१९४
मुद्रा	२-६०	मार्दवः	१-१९६
मुनिः	४-३६०	अदिमा	१-१९६
मुष्कः	३-९९	अदीयान्	१-१९६
मुष्करः	३-१००	अदिष्टः	१-१९६

श्लेषः	४-२६९	यातुः	१-३५८
यक्ष्मः	१-६३४	याता	२-३६२
राजयक्ष्मा	१-६३७	यामः	१-६२८
यक्ष्मा	४-४५१	यामिः #	४-१२९
यजतः	३-३२२	यावत्तः	३-३५२
यजत्रः	३-३१३	यवत्तः	३-३५१
यजिः	४-३३४	युग्मम्	१-६६७
यजुः	२-३९१	युजानः	२-३३०
क्रययजुषम्	२-३९२	युधानः	२-३२९
यज्युः	३-५५	युध्मः	१-६५८
यतिः	४-३३६	युवा	१-७४२
यत्	१-५७५	युवतिः-ती	१-७४३
यत्तमः	१-५९६	यौवत्तम्	१-७४४
यत्तरः	१-५९६	यौवनम्	१-७४६
यतः	१-५८५	युवच्छलतिः-ती	१-७४८
यत्र	१-५८५	युवजरन्-ती	१-६४८
यथा	१-५८६	युवतमः	१-७५१
यथाकथा	१-५८८	युवतरः	१-७५१
यदा	१-५८५	युवपलित m., f.	१-७४८
यर्हि	१-५८६	युववलिन m., f.	१-७४८
यावत्	१-५९१	युष्मत्	१-६०५
यावती	१-५९१	युष्मदीयः	१-६०७
यावज्जीवम्	१-५९३	यौष्माकः	१-६०९
यावद्वेदम्	१-५९३	यौष्माकीणः	१-६०८
यावान्	१-५९०	त्वत्कः	१-६१२
यमुना	३-१६६	त्वदीयः	१-६०८
ययीः	३-४३१	तावकः	१-६१०
ययुः	१-१७०	तावकीनः	१-६०९
यवनः	२-२८५	यूका	३-१३५
यवनानी	२-२८६	यूकालः	३-१३५
यवागूः	३-२२५	यूथम्	२-३२
यवासः	४-२४	यूथी	२-३८
यवसम्	३-२५	यूथ्यः	२-३९
यहा	१-७३४	यूपः	३-३८
याजिः	४-३६६	योनिः	४-१५६

योषित्	१-४११	रविः ☼	४-३९४
रघुः ☼	१-२००	रशना	२-२८८
राघवः	१-२०१	रश्मिः	४-१३४
रङ्कः ☼	३-९६	रस्त m., n.	३-४६
लङ्का	३-९७	राका	३-९२
रङ्कुः ☼	१-१५९	राजन्यः	३-३०७
राङ्कवः	१-१६०	राजा	१-७५६
राङ्कवायणः	१-१६०	राजकम्	१-७५७
रजकः *	२-१५१	राजकीयः	१-७६०
रजतम्	३-३२९	राजन्यः	१-७५७
रजन f., n.	२-३००	राजन्यक m., n.	१-७५७, ८
रजनी ☼	२-३७४	राजन्वान्	१-७५९
रज्जुः	१-१५६	राज्यम्	१-७५९
रण्डा ☼	१-४७५	राजकृत्वा-रघरी	१-७६३, ४
रतूः	१-३८५	राजघः	१-७६३
रत्नम्	३-४७	राजपुत्रकम्	१-७५८
रत्नाक्षरः	३-४८	राजयुध्वा	१-७६३
रत्निः	४-६	राजसूयः	२-७६२
अरत्निः	४-६	आधिराज्यम्	१-७६०
रथः	२-२	सौराज्यम्	१-७६०
रथ्य m., f., n.	२-५, ८, ९	महाराजः	१-७६१
रथकटथा	२-५	माहाराजिकः	१-७६२
रथन्तरम्	२-३, १२	राजातनः *	२-२९८
रथिकः	२-१०	राजिः	४-३६६
राथकार्यः	२-४	रात्रिः	४-१९७
आश्वरथम्	२-७	रात्रिचरः	४-१९७
कद्रथः	२-१०	रात्रिचरः	४-१९७
द्विरथम्	२-६	अहोरात्रः	४-१९९
प्रात्यग्रथिः	२-११	एकरात्रः	४-२००
रभसः	३-३४५	द्विरात्रीणः	४-२०१
रमकः	२-१५४	द्वैरात्रिकः	४-२०१
रमण्यम्	३-३०७	सर्वरात्रः	४-१९९
रमतिः	४-१८८	रामठम्	१-४१८
रवणः	२-२८६	राशिः	४-३८६
रवथः	३-३३२		

रासभः	३-३६१	रौहितिकः	३-२९९
रास्ना	३-४८	लोहितकः	३-२९५
राहुः	१-१०५	लोहिता	३-२९४
रिक्थम्	२-३१	लोहितिका	३-२९६
रक्थम्	२-३२	लोहिनिका	३-२९६
रिपुः	१-१७९	लोहिनी	३-२९५
रिष्वः	१-७२८	लोहितध्वजः	३-२९८
रक्मम्	१-६६७	लोहितीकः	३-२९७
रुचिरम्	१-२९२, ३०२	रोहिः	४-३४५
रुदथः	३-३३७	रोहिष m., f., n.	१-२८३, ४
रुद्रः	२-८०	लक्षण m., f.	३-२१, २
रौद्र m., f.	२-८०	लाक्षणिः	३-२३
शतरुद्रियम्	२-८१	लाक्षण्यः	३-२२
शतरुद्रोयम्	२-८१	अश्वलक्षणिकः	३-२३
रुधिरः	१-२९२	लक्ष्मणः	३-२१
रुघ्नः	२-६९	लक्ष्मीः	३-४३२
रुहः	४-२७०	लघट्	१-६०१
रौरवः	४-२७०	लघुः	१-१९९
महारौरवः	४-२७०	लट्टा	१-१९८
रुवथः ☉	३-३३७	लत्तिका	३-४०७
रुह्या	४-३२३	लभसः	३-३४५
रूपम्	३-७०	लमकः	२-१५४
रूप्यम्	३-७२	लवाणकम्	३-२२८
रूपधेयम्	३-७२	लघुनम्	३-१६१
रेणुः	३-९०	लष्वः	१-७२८
रैः	२-२४१	लाङ्गलम् ☉	१-४३७
रोचन m., f.	२-२९५, ६	लाङ्गली	१-४३७
रोम	४-४४३	लाङ्गलप्रहः	१-४३८
पृथुरोमा	४-४४४	लाङ्गूलम् ☉	४-२३८
रोहन्त m., f.	३-३६४, ६	लिगुः	१-२४४
रोहिणी	०-१९७	लिपिः ☉	४-३५३
रोहित्	१-४११	लिपिकरः	४-३५४
रोहित m., f., n.	३-२२१, ४	लिष्वः	१-७२८
रोहिणी	३-२९५, ९	लुपभः	३-३६१
रौहिणः	३-२९९	लोत m., n.	३-२६२

लोम	४-४४३	वत्सतर m., f.	३-१८३, ४
लोमशः	४-४४४	वत्सलः	३-१८२
अनुलोमः	४-४४५	वात्सकम्	३-१८४
आनुलोमिकः	४-४४६	श्रीवत्सः	३-१८५
अन्तर्लोमः	४-४४९	संवत्सरतमः	३-२१२
अवलोम	४-४४५	वदन्ती ☼	३-१४९
औडुलोमिः	४-४४८	किंवदन्ती	३-१४९
उडुलोमा	४-४४८	वदान्यः	३-१११
प्रतिलोम	४-४४५	वदिः ☼	४-३६९
प्रातिलोमिकः	४-४४६	वधकः	२-१५५
वहिलोमः	४-४४९	वधत्रम्	३-३१३
शार्लोमिः	४-४४९	वधूः	१-३७५
लोष्टः	३-२८४	वनिष्ठु	४-११
वक्रः	२-४२	वनिः	४-३९८
वगुः	३-८०	वन्दयः ☼	३-३३४
वङ्किकः	४-१९४	वन्द्रः	२-५०
वचकनुः	३-२२६	वन्ध्यः ☼	४-३१७
वज्र f., n.	२-१६७	वज्रः	२-१४१
वञ्चयः	३-३३३	वप्रः	२-१०४
वटिः-टी ☼	४-३३७	वप्रिः ☼	४-१९५
वटिभः	४-३३७	वयुनम्	३-१६६
वलिभः	४-३३७	वरण m., n.	२-२८७
वटुः ☼	१-११८	वरण्डः	१-५६४
वणिक	२-२८१	वरत्रा	३-३१५
वणिजा	२-२८२	वारघ्रम्	३-३१७
वणिज्य f., n.	२-२८१, २	दैर्घ्यवरत्रः	३-३१६
वाणिजः	२-२८२	वरुणः	३-१५२
वत्सरः	३-२०७	वरुथं-थिनी	२-२५
इद्वत्सरः	३-२०८	वरेण्यः	३-३०५
संवत्सरः	३-२०८	वर्ण m., n.	३-३१
सांवत्सरम्	३-२०८	वर्णवः	३-३३
सांवत्सरिकम्	३-२०९	वर्णी	३-३२
द्विसंवत्सरीणः	३-२१०	अवर्णः	३-३४
द्विसांवत्सरिकः	३-२१०	दुर्वर्णम्	३-३३
वत्स m., f.,	३-१८१	सुवर्णम्	३-३३

वर्णसिः	४-२८७	वासन्तिकः	३-३६८
वर्णिः	४-३६५	वसिः	४-३९७
वर्णुः	३-८९	वसुरोचिः	२-३८४
वर्तनिः	२-३७६	वसुः	१-१२३
वर्तिका	३-४०४	पुनर्वसुः	१-१२७
वर्तिः	४-३४६	पुनर्वसु	१-१२४, ६
वर्तिः	४-४००	पुनर्वसुनेत्राः	१-१२८
वर्त्मनिः	२-३७६	तिष्यपुनर्वसु	१-१२९
वर्ध्रम्	२-१००	श्वोवस्तीयम्	१-१३१
वध्री	२-१०२	वस्तु	१-३६२
वार्ध्री	२-१०१	वस्नः	३-१८
वार्ध्रम्	२-१०३	वस्निकः	३-१८
वर्म ☉	४-४१८	वहतिः	४-१८५
वर्धरः	२-४०६	वदन्तः	३-३६७
वर्धरीकः	४-८९	वह्निः	४-१५४
वर्धिः	४-१६२	वह्निः ☉	४-३३०
वर्धम्	३-१६९	वाक्	२-१९९
वार्षिकः	३-१७९	वाग्मी	२-१९९
द्विवर्षः	३-१७८	वाग्यमः	२-२०५
द्विवार्षिकः	३-१७६	वाङ्मयः	२-२०१
द्वैवार्षिकः	३-१७८	वाचंयमः	२-२०४
वर्षभूः ☉	१-२५३	वाचा	२-२००
वर्षभुः	१-२५३	वाचाटः	२-२००
वर्षम्	३-१६७	वाचालः	२-२००
वलयः	४-२६२	वाचिक m., n.	२-२०३, १९९
वलि m., f. ☉	४-३३६	वाचियमः	२-२०४
वलूकः	४-११७	वाचोयुक्तिः	२-२०४
वलूरम् ☉	४-२३७	वातप्रमीः	४-१
वलकः	३-१०२	वातः	३-२४१
वल्युः	१-१६७	वातमजः	३-२४९
वलमीकम् ☉	४-९२	वातंधयः	३-२४९
वल्लभः	३-३६२	वातिकम्	३-२४६
वसतिः	४-१८५	वातूलः	३-२४७
वासतेयम्	४-१८३	वात्या	३-२४५
वसन्तः	३-३६८	वादिः	४-३६८

वापी	४-३६५	वि m., f.	४-३८९
वामम्	१-६२८	विकुस्रः	२-६९
वामी	१-६२९	विटप m., f.	३-४००, १
वामदेवः	१-६३२	विदथः	३-३३७
वामदेव्यम्	१-६३३	विधुः	१-१७६
वामरथाः	१-६३१	विधुन्तुदः	१-१७७
वामरथ्यः	१-६३०	विधुरः	१-२६३
वायसः	३-३५३	विपिनम्	१-१९५
वायसविद्यकः	३-३५३	विप्रः	२-१२७
वायुः	१-६६	विशाल f., n.	१-५१३
वायव्यम्	१-६७	विपिनम्	३-४०२
वायव्यी	१-६८	विश्वप्ता	१-८१५
अग्निवायू	१-६८	विश्व	१-७०२
वारङ्गः	१-५३९	विश्वजनीनम्	१-७०४
वारि m., f., n.	४-३६८	वैश्वजनीनः	१-७०५
वार्ताकुः	३-२२३	विश्वजनीयम्	१-७०४
वार्ताकम्	३-२२४	विश्वम्भर m., f.	१-७०५, ६
वावदूकः	४-११८	विश्वानरः	१-७०८
वावदूक्यः	४-११९	वैश्वानरः	१-७०८
वाशिः	४-३६७	विश्वामित्रः	१-७०९
वाशुरा	१-२५५	वैश्वामित्रः	१-७०९
वाश्र m., n.	२-६४	विश्वाराट्	१-७०७
वासरः	३-३८२	विश्ववासुः	१-७०६
वाशरम्	३-३८३	विषा	४-११२
वासिः	४-३६५	विष्टपम्	३-४०१
वासु ☼	१-८७	विष्णुः	३-९०
वासुदेवः	१-८८	विहा	४-११२
वासुदेवकः	१-८८	वीकः	३-१३५
वास्तु	१-३६३	वीचिः	४-२०८
वास्तोष्पतिः	१-३६४	अवीचिः	४-२०९
वास्तोष्पतीयम्	१-३६४	वीणा-णी	३-५१, २
वास्तोष्पत्यम्	१-३६४	वैणिकः	३-५१
सौवास्तथः	१-३६५	प्रवीणः	३-५१
वाहसः	३-३५२	वीध्रम्	२-९८
वाहीकः *	४-९२	वीर m., n.	२-५३

घैरम्	२-५५	व्योम	४-४४३
घैरकारः	२-५५	व्राजिः	४-३६६
एकवीरः	२-५४	शकटः	४-२२३
वृकः	३-९८	शकल m., f., n.	१-४६०, २
वृक्षः	३-१९८	शाकलः	१-४६१
वृजिनम्	२-१८०	शाकलिकः	१-४६३
वृजिनम्	२-३०६	शाकल्यायनिः	१-४६१
वृत्रः	२-५१	शकुन m., n.	३-१३८
वृत्रहा	२-५२	शकुनिः	३-१३९
वृशः	४-२७५	शाकुनिकः	३-१४१
वृश्चिकः	२-१७१	शाकुन्तिकः	३-१४१
वृषन्	१-७५२	कुन्तिः-न्ती	३-१४२, ६
वृषणश्वः	१-७५३	कौन्त्यः	३-१४४
वृषणवसुः	१-७५३	शकुन्तः	३-१३९
वृषभः	३-३६०	शकुन्तिः	३-१३९
वृषयम्	४-२६४	शकुत्	४-१८३
वृषलः	१-४२६	शक्मा	४-४२५
वृषिणः	४-१३९	शक्रः	२-४३
वेणिः	४-१३५	शक्लः	४-२९८
त्रिवेणी	४-१३४	शक्वा	४-३२१
त्रिवणम्	४-१३६	शक्वरो	४-३२१
त्रैवणम्	४-१३७	शङ्कुः	१-२४१
वेणुः	३-८९	त्रिशङ्कुः	१-२४२
वेतनम्	३-४११	शङ्खः	१-४१८
वैतनिकः	३-४११	शाङ्खिकः	१-४१९
वेतसः	३-३४८	शण्डः *	४-२७८
वेतस्वान्	३-३४८	शण्डा ☼	१-४८५
वेदिः m., f.	४-३४७	शण्डिलः	१-३०५
वेनः	३-१९	शाण्डिल्यः	१-३०५
वेन्ना	३-२५	शण्डः	१-४१३
वेपः	३-६०	शतद्रुः	१-२३५
वेमा	४-४३४	शतेरः	१-३१६
वेशन्तः	३-३६३	शत्रिः	४-२०१
वेहत्	२-३२५	शत्रुः	४-२७१
गोवेहत्	२-३२५	शाश्वः	४-२७१

शद्वि:	४-१९२	शर्करीयम्	४-३०
शपथ:	३-३३२	शर्म *	४-४१८
शबल:	१-४२५	शर्वरी	२-४०५
शब्द:	४-२५९	शार्वरम्	२-४०५
शब्दकार:	४-२६०	शार्व:	१-७४१
शाब्दिक:	४-२५९	शार्वाणी	१-७४१
शमलम्	१-४६४	शर्शरीक:	४-८०
शमथ: ☉	३-३३६	शलभ:	३-३५६
शमीक: ☉	४-९३	शलाका	४-७०
शम्बलम् ☉	१-४४३	शलकम्	३-१२३
शम्ब:	४-२४७	शल्य:	४-२९४
शम्बुक:	४-१२०	शवसान:	२-३२६
शम्बुक:	४-१२१	शष्प:	३-६९
शम्भु: *	२-८४	शंस्ता	२-३३३
शयथ:	३-३३१	शाक m., f. ☉	३-१२५, ७
शयानक:	३-२२७	शाकिनम्	३-१२८
शयु:	१-११०	शाक्य:	३-१२६
शयुन:	३-१६७	शाक्यमुनि	३-१२६
शरण्यम्	३-३०७	शाक्यसिंह:	३-१२६
शरत्	१-५६६	शाद:	४-२५८
शरद:	१-५७०	शाद्वल:	४-२५८
शारद m., f., n. १-५६७, ८, ९		शारि:	४-३७५
शारदक:	१-५७१	शालि:	४-३७६
शारदिक: m., n. १-५६७		शालेयम्	४-३७७
शरभ	३-३५५	शार्ङ्ग:	१-५५३
शरिमा	४-४३०	शार्दूल: ☉	४-२४१
शरीरम्	४-९९	शाल m., f.	१-५२१
शरु:	१-१२०	शालिक:	१-५२५
शरव्यम्	१-१२०	शौल्कशालिक:	१-५३१
शर्करा	४-२६, ३२	खरशाल:	१-५२८
शार्कर m., n.	४-२९, ३२, ३	गोशाल m., f., n.	१-५२८, ६
शार्करकम्	४-३०	घत्सशाल:	१-५३०
शार्करवत्	४-३२	घात्सशाल:	१-५३०
शार्करिकम्	४-३०, २९	शालूकम्	४-१२३
शार्करिल:	४-३२	शालूर: ☉	४-२३८

शास्ता	२-३३३	शुन्ध्युः	३-५५
प्रशास्ता	३-३३४	शुभ्रम्	२-६६
शिङ्खणक m., n.	३-२२८	शौभ्रेयः	२-६६
शितिः	४-३५९	शुभिः	४-१९३
शिथिलम्	१-२९९	शुल्वम्	४-२४९
शिरिः	४-४०६	शुष्कः	३-९९
शिरीषः	४-९५	शुष्णः	३-४५
शिव f., n.	१-७२९	शुष्मः m., n.	१-६५६
शैवः	१-७३०	शूद्र m., f.	२-७२
शिवा	४-३२२	महाशूद्री	२-७३
शिशिरम्	१-२९८	शूरः	२-९०
शैशिरम्	१-२९८	शौरिः	२-९१
शिशुः	१-१६८	शूर्पः	३-६२
शिशुकन्दः	१-१६९	शौर्पः	३-६३
शिशुकन्दीयः	१-१६९	शौर्पिकः	३-६३
अशिश्वी	१-१६८	अर्धशूर्पम्	३-६४
शिश्विदानः	२-३३१	द्विशूर्पम्	३-६४
शीत m., f., n.	३-२७७	द्विशौर्पिकम्	३-६५
शीतकः	३-२८०	द्वैशूर्पिकः	३-६७
सीतः	३-२७८	सूर्पः	३-६२
सीत्यम्	३-२८०	शृङ्ग m., n.	१-५५०
अिसीत्यः	३-२८१	शृङ्गी	१-५५१
शीधुः	४-११३	शृङ्गारकः	१-५५२
शीरः	२-६५	शृङ्गिणः	१-५५२
शीर्विः	४-१६३	शृङ्गारः	३-३८८
शीलम्	४-११४	शृङ्घुः	१-३८५
शैली	४-११५	शेवः	१-७३३
शुकः	३-१००	शेवम्	१-७१३
शौकम्	३-१०१	शैवलः	४-११५
शुकः	२-१३६	शैवालम्	४-११५
शुक्रियम्	२-१३६	शैपलः	४-११६
शुक्लः	२-१३७	शैपालम्	४-११६
शुक्तिः	३-४२०	शोचिः	२-३७८
शुनकः ☉	२-१५३	शोथः	२-२३
शुनिः *	४-३५२	शौदीरः	४-१०१

शौटीर्यम्	४-१०१	गोष्ठ्यः	१-८०१
श्याम m., f.	१-६६०	श्वित्रम्	२-५१
श्वेतः	३-२९०	पण्डम्	१-४८२
श्वेनः	२-१७६	पण्डः	४-२७७
श्वेनपाता	२-१७७	पिङ्गः	१-५४८
श्वेनी	३-२९५	सक्तु	१-३४६
श्रवाय्यः	३-३०२	साक्तुकः	१-३४८
श्रीः	२-२०६	सक्तुलः	१-३४७
श्रीला m., n.	२-२०७, ८	सक्तव्यः	१-३४७
श्रीफलः	२-२१०	सक्थि	३-४१५
श्रेणिः	४-१५५	असक्त्य m., f.	३-४१८
श्रेणिकृतम्	४-१५५	उत्तरसक्त्यम्	३-४१६
निःश्रेणिः	४-१५६	दीर्घसक्त्यः	३-४१७
श्रोणिः	४-१५६	दुःसक्त्यः-कथी	३-४१८
श्रृङ्गम्	३-५४	फलकसक्त्यम्	३-४१६
श्रिङ्कुः	१-२२७	मृगसक्त्यम्	३-४१६
श्वयोचिः	४-२०८	सुसक्त्यः-कथी	३-४१९
श्वशुरः	१-२७७	सखा	४-३९०
श्वशुर्यः	१-२७८	सख्यम्	४-३९१
श्वश्रुः	१-२७८	कृष्णसखः	४-३९१
श्वश्रुरिः	१-२७९	सधिः	२-३८६
श्व	१-७९८	सनिः	४-३९८
शुनी	१-७९८	सन्ध्या	४-३९५
शुन्यम्	१-८००	सन्ध्यात.	४-३९६
शुनिन्धयः, -यी	१-७९९	सान्ध्यम्	४-३९७
शून्यम्	१-८००	सप्त	१-७६८
श्वगणिकः	१-८०६	सप्तमः	१-७७०
श्वगणिकः	१-८०६	सातिः	१-७६९
श्वनिशम्	१-८०७	साप्तपदीनम्	१-७६९
श्वनिशा	१-८०७	समिथः	२-३६
श्वान्तः	१-८०५	समीच m., f., n.	४-२४५
श्वापदः	१-८०५	सम्बः	४-२४८
शौवापदः	१-८०५	सरट्	१-६००
अतिश्वः	१-८०२	सरणिः	२-३६९
उपशुनम्	१-८०१	शरणिः	२-३६९

सण्डरः	१-५६७	सद्येष्टा	२-३६७
सरण्युः	३-२२५	सस्यम्	४-३०४
सरयुः	३-५७	सस्यकः	४-३०५
सरयूः	३-५७	अपसव्यम्	४-३०७
सारवः	३-५७	प्रसव्यम्	४-३०७
सरलः ☉	१-५६२	शस्यम्	४-३०५
सरित्	१-४११	शस्यकः	४-३०६
सरिमा	४-४२९	सहकारः ☉	३-३९४
सर्जूः	१-३७३	सहसानः	२-३२७
सर्पिः	२-३७८	सहुरिः	२-२८४
सर्मः	१-६२०	सहोरः ☉	१-३३७
सर्वम्	१-७१४	संकसुकः	२-१४९
सार्वम्	१-७१४	संवलः ☉	१-४४३
सार्वीयम्	१-७१४	संयद्वरः	३-५
सर्वगः	१-७२५	संपद्वरः	३-५
सर्वतः	१-७१५	संघिदत्रम्	३-३१८
सर्वत्र	१-७१५	संश्चत्	२-३२३
सर्वत्रगः	१-७२५	संश्चत्	२-३२४
सर्वदा	१-७१५	संस्तवानः	२-३२८
सर्वचर्माण m., n.	१-७२१	सादिः	४-३६७
सर्वजनीनम्	१-७१७	साधन्तः	३-३६९
सार्वजनीनः	१-७१८	साधयन्तः *	३-३७२
सर्वपुरीणः	१-७१६	साधु	१-८३
सर्वपथीनः	१-७२२	सानसिः	४-२८७
सर्ववेदः	१-७२६	सानुः	१-९६
सार्ववेद्यः	१-७२७	सानुमान्	१-९६
सर्वकपः	१-७२४	साम	४-४५३
सर्वसहा	१-७२३	सामजम्	४-४५४
सर्वाग्नीनः	१-७२३	अनुसामम्	४-४५६
सार्वजनिकम्	१-७१७	अवसामम्	४-४५६
सार्वभौमः	१-७२९	क्रक्सामे	४-४५५
सार्वलौकिकः	१-७२०	प्रतिसामम्	४-४५६
सर्षपः	३-३९६	सारङ्गः	१-५३७
सलिलम्	१-३०३	साराङ्गः	१-५३९
सवनम्	२-२८५	सारथिः	४-२३६

सार्धः	२-२४	सूच m., f.	४-२४६, ७
सास्ना	३-४९	सून f., n.	३-४६, ७
सिक्थः	२-३२	सूनुः	३-८७
सितम्	३-२७२	सूपः	३-६१
असित m., f.	३-२७३	सूमः	१-६६४
असिकनी	३-२७४	सुरिः	४-१८९
सिध्रः	२-६५	सुकः	३-९८
सिन m., n.	३-७	सृणिः	४-१३८
सिन्दूर m., f.	१-३४२	सृणिः	४-२७४
सिन्धुः	१-१४९	सृणीका	४-८९
सिन्धुकः	१-१५१	सृत्वा	४-३२३
सैन्धवः	१-१५०, १	सृत्वरी	४-३२३
लवणसैन्धवः	१-१५२	सृदाकुः	३-२२२
सैन्धवकः	१-१५०	सृप्रः	२-४७
सिमः	१-६५६	सृमाकुः *	३-२२३
सीमा	४-४४०	सेतुः	१-३४३
सीमन्तः	४-४४२	सेना	३-३४
सीमान्तः	४-४४३	सैनिकः	३-३५
सीमन्तिनी	४-४४३	सैन्यः	३-३५
सीमिकः	२-१७३	सेनाचरः	३-३६
सीर m., n.	२-९१, ३	हारिषेणिः	३-३६
सैरिक m., n.	२-९१, ४	हारिषेण्यः	३-३५
प्रतिसीरा	२-९५	सेपः	३-६०
शुनासीरौ	२-९६	सोमः	१-६१४
शुनासीरीयम्	२-९६	सौम्य m., n.	१-६१५, ६
शुनासीर्यम्	२-९६	सोमा *	४-४५१
सुत्रामा	४-४१८	स्तनयित्तुः	३-७५
सुप्रतीकः	४-९३	स्तम्बः	४-२५४
सुर m., f.	२-८७	स्तम्बकः	४-२५७
सुरकः	२-८८	स्तम्बकरिः	४-२५५
सुरापी	२-८८	स्तम्बघनः	४-२५६
सूरः	२-८९	स्तम्बघ्नः	४-२५६
सुवनः	२-३०२	स्तम्बेरमः	४-२५७
सुशर्मा	४-४५३	स्तरिः	३-४३०
सुषिरम्	१-२९२	स्तिभिः	४-३६०

स्तोविः	४-१६३	सुवः	१-२२८
स्तुपेय्यः ☉	३-३०६	स्रः	२-२१०
स्तुवेयः	३-३०५	स्वप्नः	३-४४
स्तूपः	३-६१	स्वरुः	१-१२१
स्तोमः	१-६१३	स्वसा	२-३५७
स्त्येनः	२-१७७	स्वस्त्रीयः	२-३५८
स्थविः	४-१६६	पितुःस्वसा	२-३६०
स्थाणुः	३-८९	पितृष्वसा	२-३५९
स्थाम ☉	४-४१७	पैतृष्वसेयः	२-३६१
स्थाल f., n.	१-५०४	पैतृष्वस्त्रीयः	२-३६१
स्थालीबिलीयाः	१-५०६	मातृष्वसा	२-३६०
स्थालीबिल्याः	१-५०६	मातुःस्वसा	२-३६०
स्थिरम्	१-२९९	मातृष्वसा	२-३५९
स्थविरः	१-३०१	मातृष्वसेयः	२-३६१
स्थाविरम्	१-३०१	मातृष्वस्त्रीयः	२-३६१
स्थेयः	१-३००	स्वादु	१-७१
स्थेयान्	१-३००	स्वादिमा	१-७५
स्थेष्ठः	१-३००	स्वादीयसी	१-७७
स्थूणा	३-५०	स्वादीयसितमा	१-७७
गृहस्थूणा	३-५०	स्वादीयस्तमा	१-७७
स्नावा	३-३१८	स्वादुतमः	१-७३
स्तुपा	३-१९८	स्वादुतरः	१-७४
स्नेहा	१-८१२	स्वादुता	१-७२
नेहुः	१-१२१	स्वादुत्वम	१-७२
स्पृहयाय्यः	३-१०३	स्वादिष्ठः	१-७३
स्फारः	२-४१	स्वाद्धी	१-७२
स्फिरम्	१-२९९	हनुः	३-७७
स्फेयान्	१-३००	हथः	२-२
स्यन्दनम् *	२-२९५	हनुः	१-१३२
स्यमिकः *	३-१३४	हनुमान्	१-१३२
स्यमीक m., f.	३-१३४	हनूमान्	१-१३३
स्यून m., f.	३-२६	हनूपः	४-२०९
स्योनः	३-२७	हन्ता ☉	२-३३८
स्यूमः	१-६५५	हरिण m., f.	२-२०९
स्रक्	२-२२९	हरिणी ☉	३-२९५

हरित्	१-४१०	हिमेलुः	१-६७०
हरिता	३-२८९	हिम्यः	१-६६९
हरितजम्भा	३-२९०	हृदयम्	४-२६४
हरिद्रः	१-२३१	हृद्यः	४-२६७
हारिद्रचिणः	१-२३२	हृदयवान्	४-२६८
हरिमा	४-४२७	हृदयालुः	४-२६८
हरिः	४-३४४	दुर्हृत्	४-२६५
हरित्	४-३४५	दौर्हार्दम्	४-२६५
हरेणुः	२-१	सहृदयः	४-२६८
हर्यतः	३-३२८	सुहृत्	४-२६५
हर्षयितुः	३-७५	सौहार्दम्	४-२६५
हर्षुलः	१-४०९	सौहृदम्	४-२६७
हविः	२-३७८	हृषीकम्	४-७९
हस्त m., f.	३-२३४, २४०	हृषीकेशः	४-७९
हस्ती	३-२३६	हृषुः	१-१७७
हस्त्यम्	३-२३५	हैमन्तः	३-३७४
हस्तिघ्नः	३-२३८	हैमन्तम्	३-३७५
हस्तिद्वयसम्	३-२३८	होता	२-३४१
हस्तिपादः	३-२३९	होमः	१-६२०
हास्तिकम्	३-२३९	होमी	३-२३२
हास्तनम्	३-२३८	हूस्वः	१-७३२
हास्तिनायनः	३-२३७	हूस्मिमा	१-७३२
उभाहस्ति	३-२३६	हूस्मिष्ठः	१-७३२
उभयाहस्ति	३-२३६	ह्रीकः	३-२३३
हृक्षः	२-६५	ह्रीका	३-१३७
हृक्षः	३-१८५	ह्रीकुः	३-२३३
हृक्षिका	४-४६१	हूलानिः *	४-२५८
हृक्षिः	४-१५७	हूलीकः	३-२३३
हृक्षिणीः	४-३६९	हूलीका	३-१३७
हृक्षिणीः	४-१०२	हूलीकुः	३-२३३
हितम्	१-६६८		
हिमानी	१-६६९		

ADDITIONS AND CORRECTIONS

Page	Verse	Read	113	329 a युधानो
८	७१ a स....[स्मृतः]		114	329 a भ्रातृजामातृ
९	८६ a दिमात्रगात्		11८	3७५ b After this
11	१०४ b चट्वचादिवत्यपि			verse add :—
१४	१३८ a वुन्यतौ	अदे सु		स्वैरिण्यर्थ इति प्राह
२०	२०३ a द्वित्र्यादिसं			नेत्यन्तस्यात् कृषौ रवात् ।
२४	२४३ a पीयुः			अदनिः सद्युनं क्षण्यां
२९	३०२ a खदिरो			सालपात्रे च दाखे ॥
४१	४२२ a १-१०१ and change the subsequent nos.			वीतिहोत्रे च पुंसि स्यात् अपि स्तम्भेरमे स्मृतः ॥
५२	५४९ a लुट् च			The passage is very corrupt.
६४	६७५ a पार्थिवा	११०		३९७ a कालो यः
७१	७४२ a कनिन्युवृपि	१२६		४० b नीचैर्गमने
८०	line २२ भेदाश्च	१३३		११९ a नेकैकशः
८१	line ३ कान्तानने	१३७		१६५ a अरुणोऽभ्यक्तः
८८	६८ a चुक इत्येष	१४२		२२३ a स्त्रियां
९१	९१ a शौरिर्ना	१५०		३०७ b शूरम्योश्च
९४	१२८ a कुग्रं घने	१७४		१२० a शमेयुक् च
९६	१४४ a इरगमदस्तु			need not be taken as a
९८	१६२ a संज्ञायामर्णये			separate sutra.
१०३	२१८ b अन्वीपमनु	१८८	line १४ वर्णसि	
१०४	२३३ a There seems to be an omission here. The word नौ is not found explained.	१९५		३६९ b [हारिः]
		१९८		३९७ b खड्गे
१११	line १९ चत्वारः			

Digitized by Madhuban Trust

Digitized by Madhuban Trust

Digitized by Madhuban Trust

Digitized by Madhuban Trust

Digitized by Madhuban Trust